ЗЫНИАШЬА ЗХАҬАШЬАЗ

Ароман

1

Азиас даныр, ахәы дҩыхәнан, дышеыжәыз Кьагәа иқыҭа длалаҧшит. Ирҳәоит нырцә нхара ҳәа иқәнагалаз Калдахәара акәын дызлыҭыз ҳәа. Уи иаб асас дахь данизааи, ихылҭ дахьынхоз иирбарц, ахәы даақәгылазаап. Абна тоура аназараҿ илагылаз шқәацәыз узырдыруаз уи иахылшәшәоз алҩа акәын. «Анахьхьи инхода?» ҳәы данҭаа, «сҧа иоуп» иҳәазаап аҧшәма. Уи иҧа шикәыз рхамшҭуа, абри аҭыҧ «Асҧа» ҳәа ахьз аххалеит рҳәоит. Аха Зыхьҿа аҭаҟа ауаа нхозижьҭеи иҭуаз уаҩы игәалашәомызт, ахьз иацы иахырҭазшәа ишалацәажәозгьы. Кьагәа дызҿаҧшуаз абаакыра зкәыршаз ахырҷәҷәарҭеи уи иҭагылаз ауахәамеи баша идыргыларымызт, жәытәза ауаа абра инымхозар. Бзыҧ иарҭәыҷьахьаз адгьыл чашәра азааигәара анхаҩы даднамхаларц залшомызт. Ҧсҳәааи, иургәаар иедыҷьахоз ашәуааи, асазуааи азхьанарҧшуан адәеиужьра, иагьреимакырҭан. Амала, ашьхауаа ирцәыуадаҩын амшын иаҳа изызгәакьаз ашьха сазқәа ирылсны абри адәеиужь ду иқәиааз ашәаҧыҷьаҧ ахь ркылсра. Аҟама еиҧш ҩ-ҿык рыла ацәажәашьа ззымдыруаз асазқәа уаацәгьақәан. Урҭ рҧыза гьачаа еснагь иазышәарыцон Бзыҧ аҧшаҳәа, аҭыхәтәан азиас нырцәи-аарцәи ахылаҧшыҩ ҷәҷәа дроун, имыршәа-имырҳауа реыҟарҭеит акәымзар. Наҷьнатә аҧсҳа инапаҭаҟа аҟазаара зцәы-мҷыз асазқәеи абыхәааи аҭоурых алахьынҭала ирыҟәнашалоз рыжәлар ирықәларц азакәын уажәы, Саҭанеи Гәашьа лыҧшыхьырсырҭа иахысырц, амҩа зышьҭырхуаз. Ас еиҧш ахықәкы аҿы арҭ иреиҷьмызт аедыҷьа ҧызацәагьы.

Ахәыцра жәпа изцәырҭуан Кьагәа хаҭа, ахәы акалҭ иаланхаз калдахәараа рус дук азбара инапы ианны, ма иара иқыҭаҭәҟьа алахьынҭак дазхәыцуа, абра данаақәгылалоз. Ари аҭыҧ ҧсеивгагаҭас изыҟан, хьызрацара иеазикуазшәа. Аҭауад Инал-иҧа иашҭа аҭаҟа иҟаз адәҳәыҧш аҿы ауаа еибабарц иҟан. Нырцәи аарцәи еилых рымамызт азын. Калдахәараа реилазара ҧыхьа еиҧш Кьагәа дахылаҧшуан. Амрагьы ҩаскьахьан азы, иеы аахьаирҭәиин, амҩа днықәлеит. Дзышьҭаз аус, ажәларқәа еиҿанамгылартә, амҩақәҭара даҿын. Анхацәа хнарҭәахьан аиҷыҷибагара. Ахәыҷы аду алҭуан, ианаамҭаз ишахәҭаз азныҟәашьа анеимулак. Жәлар реизарахь икылсыз аус уаҳа зда ихәарҭамхаз мҩан, аха ус акәын аусзбара қәцәыс иамаз. Иагьа иус хьанҭазаргьы, уажәшьҭа аҭыхәтәаҿы иааихьан. Ауаҩшьра иахылҭуаз ашьаус заҟантә ажәлақәа, абиҧарақәа еиҿанаргылахьаз, иқәнарзаахьаз. Убранза имнеиртә, аныҟәашьа уеақәуршәар акәын. Ашәақь, ҷәҷәала еиҭазаргьы, еҧыхәшәда ишҭымҟьоз удыруазар акәын. Ауаа, иагьа еиҿагылахьазаргьы, ирыбжьалашаз ауаа уҧшаар акәын. Ажәлар рыбз ҧынзаҳируп /хәшәуп/, иакәымкәан узрацәажәомызт. Ахьымзҷ здыз ихьымзҷгьы ихнахуан.

Ахаҭа еибага ззырҳәоз игәы иалан иахьцалак абри аус ажәлар рызбарҭа аҿынза иахьааиз. Уи иара иаҳаҭыр шьҭнахуан ҷьоукы рыблаҿ, даеа ҷьоукы рҿаҧхьа дланарҟәуан. Азбара иалахәхоз ракәын араҟа заҳаҭыр шьҭнахуаз, избанзар аилазара рхылаҧшҩы ихала аус мҩа изамҭеит. Аха ишҧаҟаиҭарыз ишьҭыҭуаз аусқәа мҩак-мҩак зхала ирзызыҧшаауаз Наҧҳа хаҭа ихала изымызбоз азҭаараҿы. Жәлар зегьы ирусны иҧхьазеит, нас уигьы мҩами. Уи акәмызт. Аҧсны аҳ Кьалышьбеи азбара далаирхәырц избеит. Иаҳа

еиҧьны аус ацашьа иахәарын игәахәит иара уи иаара. Кьагәа, ауаҩы дизымшьҭыкәа, Лыхнашҭаҟа ихала дизцахьан, цқьа диҽцәажәаны, реибабара ихала ихы алаирхәыр зда ҧсыхәа шыҟамыз иирдырырц. Дуаҩы ҳалалын аҳ, аџьбарара ахьаҭахыз ишхаирҟьацәозгьы, ишларагьы ҳаҭыр ақәын, жәлар реизара иазбышаз алҵшәа аҽарҧә-ҧәарын. Кьалышьбеи игәы бзиамызт азы, аҳаҭыр ду зқәыз ауаҩы даниҭаа, аҳәара ҧәҧәа иҟаиҵаз даназхәыц, аҳ дақәшаҳаҭхеит, жәлар реизара мчыбжьык набжьаҵаны аҽҳәарагьы арҭеит.

Абар иааит аҳи иареи иеибырҳәаз аҽҳәара. Ажәлар рееиҟәшаны адәы иқәгылан. Урҭ рыгәҭа дылҽыжәҵит Кьагәа. Агәыҧқәа рыҩбагь рҽынтә азәазәа аиҳабыра аарылҵын, иааидгылеит. Арҧыскгьы иаҧәра ааимихын, иҽы игеит. Ҭынч иҧшын ауаа. Ччаҧшьк хаҽык иузанбаломызт.

А-Инал-иҧа иашҭаҽынтә икәаскьа абарҵа ду акәын иааҧшуаз. Калдахәараа раҳ макьана дмаацызт. Ахылаҧшҩы дхылаҧшҩызаргьы дынхаҩы шьҭран. А-Инал-иҧа иаҳ шьҭраҽы уи дымназацызт ҳәа, Наҧҳа Кьагәа дааиааназа, дымлыбааит иаҳҭынра зықәгылаз аҳаракыра. Ашәшьырҵаҽынтә длаҧшуан иара акраамҭа. Уажәшьҭа Аҧсҳа дарауазар акәхарын анигәахәуаз, иаргьы ажәларгьы иаҳаҭыр рбартә аамҭа ҟалартә еиҧш даназхәыц, иуаа ицрыҧссы, шьапыла аладара дылҭалеит. Уи дызныз амҩахәасҭа ашьац иаҵәара иагәылган. Кьагәеи уи идгылақәази даарзааигәахеит.

– Аҳ дааир иҧсы ишьарц иҭаххашт, – иҳәеит иара.

– Мап ицәызкуада, – абыргцәа руазә уи дааиҽаҧшит. – Ажәлар ааҧшып. Аус злоу – иара иааира иахыццакуеит, ҳус дшалахәу рбар рҭахыуп.

Аҭауад, иагьа иеирзажәратә ишьҭра азин инаҭозаргьы, иабиҧара ирылаазаз ахамаҧагьара иахҟьаны, данҽаз ицҳафырра иуаҩрахь днеицыҧхьаза ашлара иазҵасыз аҳаҭырбара наизацлан, ажәлар рыбла дыхгылартә еиҧш дыҟан. Уи иаҧысра анхаҩы ицәыцәгьан ҳәарада. Аха Наҧҳа Кьагәа иеиуаз ахаҵа жәлар дрылиаауан, имаз афырхаҵара ҷыдарагьы дынхаҩымзар азәы ицишомызт. Адгьыл иқәаарыхуаз, арахә рацәа заазоз, аҧсҭазаара аџьабаа бзабаахартә зцәа-зжьы иалаҽыз ауаатәиса ракәын дызлиаауаз Наҧҳа Кьагәа. Ҭзы цҧхьаза рцәаҩа бзиақәа злаҽышаз ашәышықәсақәа рыла зны азәы диуан. Уигьы илаз еснагь иаариҧшыртә изыҟамлеит. Ауаҩы иҧсҭазаара ниасны ицар ауан, илшара ду ихы изамырхәакәа. Уи азын аҭоурых иазынхашаз ахҵыс ҟалар акәын. Жәлар ирҵеиз убраҟа иҭып изыҧшаар акәын аус злаз.

Мрагыларахьла ахәы иаҽгаз амҩа ианын шә-ҩык рҟнынза ашьнаҟәмацәа. Раҧхьа игылаз х-ҩык ирыгәҭагылаз аҳ Кьалышьбеи иҽыз иҵаҧаџьҧаџьуан. Ишьҭазгьы уаа нырҳарақәан. Нарҵаа нҭыҵыз ҷьушьарын, еиқәныхаладара иахьылҭалоз. Аеқәа адәы иаақәгылеит. Аеышькылкцәа аҳ иааидибаҳәалан, дылҽыжәырхит. Иааидизалаз, калдахәараа раҳи ахылаҧшҩи назлаз, дрылагыла ашәшьырҵахь иҽынеихит. Уаҟа игылаз ахсмаҟә аҭыркә уарҳал ықәыршәын, Лыхнашҭаҽ аҳ итәарҭа иаҩсуазма уҳәо, еиҽкаан. Днатәеит, аҧхзы пҟышза илахь иакәтәахьаз рыцқьо. Уи инаҩсан егьырҭ аиҳабыра рҭыпҟәа ааныркылеит. Урҭ рышьҭахьҟа ашьнаҟәмацәа ааилагылеит, ҷьоукы ашьацраҽ инатәақәеит, ргәабзиара иақәгәыҷуазар акәхарын. Ҩ-жәларык наҟ-ааҟ рееикәыршаны еилагылан. Дарбанзаалак азәы бџьарк иҟәнымызт. Аҳ а-Инал-иҧа Кьалышьбеи илымҳа дынҭахәыҵхәыҵит:

– Аҳ, ухаҵкы! Ухы нықәуҵар уҭахымкәа уҟам, амҩа уаркаразар акәхап.

– Абас ажәлар шеилагылоуу?! – иаҳаз шҷьеишьазгьы, дааҧышәырччеит Кьалышьбеи. – Шәыхиазар, шьҭа ҳалагап! – уи даахьаҳәеит Кьагәа иахь.

– Ҳаиҭахом, аҳ ухаҵкы! – иҳәеит Кьагәа. – Амала зны ажәлар рызхара инауҽаԥшып, уигьы акы иахәап ҳәа сгәыԓуеит.

Дақәшаҳаҭын Кьалышьбеи. Уи иагьа дуаҩы ҳалалзаргьы, иаҳшьа атәы иамгар ауамызт. Иааукәаршаз уахьынзареиҳаз ахьынзарныԥшуаз акәын уахьынзаҳаракыз. Уеиаҡратәны уназвагылаз дуеиҳахарц ахәыцрақәа изцәырҵуан. Иара итәылаҽ ажәлар аиҡарара ду рыбжьан, азәы иԥьабаа мацарала даҽеазәы дынхо иҡамызт. Аҳакгьы илшомызт дызланхоз анхацәа аҩ иҵеицалартә, иагьа дагыруа лаҡәызаргьы ахамха-ԥагьара далаҡан. Шәышықәсала ауаа ирыбжьалаз ахәԥҳара еибаркны ишамазгьы, шьҭрала ахьз-аԥша аанкылара уадаҩын, уеилҡьа-еилгәыцәза, ухшыҩ цҳафырза узланхоз акала урмыхәозар. Аҳ игәааанагара авасра ианакәзаалак ицәымԓын, аха ибон Наԥҳа Кьагәа хшыҩола дышныҡәоз. Дуаҩы цәгьан рҳәеит ҳәа, аҡәышра зцымыз ахныҡәгашьа уаҩоразма. Хызацәык иабоз жәларык аныҡәнахуаз ҡалон. Иаҭахын Наԥҳа Кьагәа имҩа уаԥшырц.

Ауаа, рыбла ҭырхаха, иааларшәашәа ус дук ахьыҡалалоз ирбоз аҳи уи ишьнаҡәмацәеи ҽыцбарах ирзыԥшуан. Уи зынзак дзымбацызгьы рацәазан. Рыхшыҩ зегьы «р-Анцәа» иахьынзаизкыз, рылахь дреиҵызмырхуаз аус ахь аиасра иазԥштәын. Рыжәҩахырҟәа еидкьысло, ԥшырҭа рибамҭо иахьынзагылаз, Кьагәа дҭынчын. Нас ршьапҟәа неиҭак-ааиҭакуа, ашәшьырҵа ахьыҡаз ахь ансакьарақәа ргәаԥхо ианалага, Кьагәа ихы Аԥсҳа инаизирхеит:

– Аус мҩаԥгара уажәшьҭа иаамҭоуп, аҳ, ухаҵкы, иуцәымҵымзар…

Кьалышьбеи еиликаауан ахылаԥшҩы ииҳәарц иитахыз: аус мҩаԥгара уара иудуп акәын. Ус акәын иагьшыҡарҵалоз: асҡатәи ауаа анеиҽанагалоз – аҳ иакәын зыжәлар рус иахәаԥшуаз, ихадаз аҳәаақәҵагьы ҡазҵоз. Аха аенытәи аус жәлар рызбарҭахь акылгараз, аԥьабаа ду збаз Наԥҳа Кьагәа иакәын. Ҳаҭыр змаз абыргцәа рыбжьанаҵы, ихаҭагьы акыр дрызныҡәаны, ҩ-жәлак, рҭынхацәагьы нарыцҵаны, еиқәиршәеит. Аусзбараз заа ауаа алырхыртә дныҡәан, урҭ зегьы ара ирыдтәалан. Аус хәыц-хәыц иҭиҵаахьан, азбара ус арманшәалара дацныҡәарц зегь ракҵыс иара илшон. Уи адагьы Кьалышьбеи игәы бзиамызт.

– Уалага, Кьагәа!..

Кьагәа Аԥсҳа усҵәҟьа диқәгәыҕуамызт. Зегьы инапаҽы иааигарын ҳәа акәын дышхәыцуаз. Амала аусзбара иара, ахылаԥшыҩ, имҩаԥигарын ҳәа игәы ианаанага, идырын ихы иаҭәеишьашаз шиаҭәеишьаз. Азныказ а-Инал-иԥа анапхгара дазкызар ҳәагьы ааигәахәт, аха Кьалышьбеи «уалага, Кьагәа!..» ҳәа иара ианидиҵца, ус иахәҭаны иԥхьазон акәын. Кьагәа дҩагылан, наҡ-ааҡ ауаа днарылаԥшит, иҡаларызеишь ҳәа зегьы рԥсы заны ишԥшуаз даҽеазнык агәра игарц.

– Ҳаҭыр зқәу ажәлар! Иахьатәи ҳус еилыргара ихы алаирхәырц, даҳзааит Аԥсҳа Кьалышьбеи. Убри аҡнытә, заа ишәасҳәарц сҭахыуп, зыгәра ганы иалхыу ауаа иарнбанзаалак хьаҵрак шыҡармыҵо, захаҵкы сцаша аҳ иаҳаҭыр аҡнытәгьы. Уажәшьҭа ҳаиасып аус ахь. Ҩ-жәлак еиҽанагалеит. Урҭ ԥсыхәа рымамкәан еикануеит, абранза иаарат аус, убри адагьы збашьа рзыҡалом уҳәап иахьа уахьахәаԥшуа. Аха ҳажәлар наԥьнатә аҵас бзиақәа рыман, убарҭ ирыҵагылаз роуп уажәраанзагьы хар ҳамазамкәа, ҳаҕацәа зҳавҵамло ҳаазго. Еикануа ажәлақәа рҿгьы иҡалеит зылшара ҳаҭыр ақәу ауаа, абри аус ажәлар рызбарҭахь икылсратә иагьазныҡәеит. Шәус ахьзгьы ахьымзҕгьы ажәлар иҳашәҭ ҳәа абыргцәа, рхаҵкы сцааит, ианыҟәгыла, схаҭахьала, даара иҭабуп ҳәа расҳәарц сҭахыуп ажәлар рыбз зхьырыгзаз аус ҽахәахоит ҳәа изԥхьазоз ауаа. Ҭзык аҩнуҵаҡа еимаркуа уа ихәаелатәуп, акәымзар иуеиканырц зҭахыу упара дашьҭалоит.

Абарҭқәа зегьы ҳрызхәыцны, иахьа абри аус ҳазбап ҭынч, хшыԥола, азәы уацыҵьаны акәымкәа. Ари аус шьҭа аҵыхәтәа ҧцәатәуп ҳәа ажәлар иазырыԥхьазоит. Амҩы излашьарҭоу асал алахҧцароуп уажәшьҭа, иара усгьы ҳаҷкәынцәа заманақәа ҳацәҭахахьеит. Зны ҳрацәажәап аҷкәынцәа, урҭ рыла ахара здуи издыми еилаҳкаап. Нас ари аус атәы здыруа ирҳәарц ирҭахыу дҳарҳәап. Шәақәшаҳаҭзар ҳәа сыҟоуп наҟгьы-ааҟгьы?

– Иашоуп иуҳәо, сааукәхшоуп, – дааҭгылеит быргк, илабашьа ныҵарсны, ахылаԥшԥы иихәаз ишақәшаҳаҭыз азы еиҧагылаз ауаа рбжьқәа анаавиларԥса. – Ҳара, Кәыҧаа рашҭантә ҳанлыбаа, абрысҟатәи ашьакаҭәарақәа иҳахьыз уажәшьҭа иҧаҳәахар ҳҭахыуп. Быца заҵәык ала ааида узышышуам, дад, ажәлар рнапаҧынза аус аннаҳга, ҧааҳәра змоуа мԥак ылхԥшаароуп. Аха уи иаанагом, изхаругьы изхарымгьы ҵәаҟьак еицасыртә аус мԥаԥгатәуп ҳәа. Изхароу ауаԥы убас еиԥш амԥа дықәҵатәуп, уи иҧагылоу ауаа хьымзгык ҳадым рҳәартә. Убас еиԥш шәышныҟәо аадыруеит, ҳаҭыр зықәҵаны, ажәлар зыгәра ргаз ауаа. Ԥ-жәлак рыуеи ргәыцхәи абра еидгылоуп, ҭынч нхара ҳаурушь ҳәа. Аԥсуаа раҳ Кьалышьбеи, ухаҵкы сцеит! Уара ҳажәлар даара урхылаԥшуеит. Аҳ итәарҭа уаԥсаҵәҟьаны ажәлар урзыҟалан, нхыҵаа арҳәразы ашьха ахыҵра рцәымгахо, аҭырқә амшын зхыҵра ргәамԥхо аҧынзи инеит. Шьха ҭыԥк ҳаԥнуп кәыҧаа рыуаа, аха убри азбахә заманала иаҳныруеит. Нас унапы злаукыз абри аусгьы аҭып ақәҵара уазыманшәалахашт. Уара, Напҳа Кьагәа, Бзып ныркәи-аарцәи узбахә мацара еиҧнакаауеит. Ухаҵара нхыҵааи аахыҵааи еишьцәанатәеит. Уара уеиԥш иҟоу роуп ажәлар гәыгыртас ирымоу. Ахалыч-зы урзаԥызоуп. Анцәа унаигзаait. Ажәеиԥшьаа рашәа анҳәатәу удыруеит, ҳузԥшуп, Напҳа Кьагәа.

– Ус анакәха, ажәлар шәхаҵкы ицаша, аус напы аҳаркып, – даақәгылахт Кьагәа, кәыҧаа рбырг данцәажәа ашьҭахь, барасаа рҿахәы зҳәашаз изымԥшааргьы шыҟалоз даазхәыцны. – Даажәг Мрыҟәа! – инарыдиҵеит рҧарцәақәак. Кәыҧаа ахьеилагылаз иаргәамԥхеит, аха Кьагәа лаԥшыла иааникылеит. Иара иҵахымызт наҟ-ааҟ, заа иқәыргыланы, амца ацрарҵарц. Усҟан лаԥшыла акәмызт, бжьылагьы реиқәкра уадаԥохон.

Ибӷьардаз аҷкәынцәа, наҟ-ааҟ ишивагылазгьы, иаҳаҭыр бо, дааргон зықәра маҷыз, аха ихгылаз арԥыск. Кәыҧаа лаԥшыла дымԥоаԥыргон иара, ицҳафыруаз рыгәқәа ԥонытҵкала иҟажо. Ихы даушьҭзар, дзусҭазаалак арԥыс хгыла иеимҿыжәжәара дазхиан, ажәлар русзбара аҵас иаҳәоз аԥҟарақәа ауаԥы игагшәыграқәа рхәаҿуан акәымзар. Барасааи урҭ ирыднацәалоз аууаи изԥшуан иара, рцәымгреи ргәыҳалалреи изеиҟараны. Мрыҟәа алаԥш рацәа изычҳауамызт, ихы ларҟәны ԥ-жәлак рыгәҭа далсны дахьнеиуаз. Анахьгьы арахьгьы еилагылаз жьрацәрала еизааигәаз, аамҭа иқәныхәар, ԥ-жәлак уаԥԥсыла иеигәыргьашаз ракәын. Дызҭашәаз аҧы ихарази ихарамзи реиҟәшара уажәшьҭа иуадаԥын. Урҭқәа зегьы еидихәыцлахьан дбаандаԥыртәижьҭеи, аха уажәык алаԥшқәа ракәын изымчҳауаз. Напҳа Кьагәеи аҳ а-Инал-иԥеи ирыбжьатәаз Аԥсҳа илаԥш наиаахеит, ганха данааҭгыла. Уи иблақәа ацәымгреи, арыцҳашьареи, анызбареи еиларзԥоз шәахәак аарышьҭуан. Мрыҟәа ицәыцәгьан иарбан цәаныррaз аԥыжәара згоз аилыргара.

– Дад, Мрыҟәа, – даацәажәеит ҭынч Кьагәа. – Ажәлар узԥшуп. Ухи уцыхәеи шынеибакәу уҳәарц ухәҭоуп. Нас ауп аҵыхәтәантәи ахҭысқәа рахь ҳаниасуа.

Мрыҟәа, иԥсы аивгашьа дақәымшәакәа, ихы ԥышьҭихит. Дазхәыцуан изааигәаз икәша ишизԥшыз, аха ицәаныруамызт. Зегьы ирдыруан иара иҵаарых. Кьагәа, ихаҵа иакәзар, иаҳагьы еиҕьны, инҭырҳәцааны дҭиҵаахьан. Иуадаԥын даҽа знык уи алацәажәара. Амала иҟауҵозеи абрысҟатәи ауаа еилакь ианузԥшыз, рнапаҧгьы уаныҟаз. Илахьынҵа рнапы ианын, иара дыҟазу дыҟамзу изеиԥшны, аԥсцәаҳа, ауаԥы ицәа

ихарҧаны, адәы дықәызшәа, ихы ибозижьҭеи иахьа мацара акәмызт. Кьагәа иара диҽцаауазижьҭеи, иус азы ауаа дрыбжьаҟазазижьҭеи, раҧхьа данибаз изцәырҵыз аҳаҭыр аҵкысгьы, иблаҽ дынцәахшаха дибон. Уи ҭынч ииҳәаз ажәа ҒәҒәан, даеа хьаҵрак узыҟаҵомызт. Убри акәзар Мрыҟәа деимархха дызкыз? Иузеилымкаауаз аҳ Кьалышьбеи илаҧшгьы ҷьашьахәха, уаҭҟәо ихын.

– Сара схаҭа сышәзааит абыхә жәлар рҽынтә… Аха сан лҽынтә изласаҳахьаз ала, сиит абраҟа, шәышьхақәа рҽы…

Мрыҟәа дааҭгылеит. Зегьы ҧшын. Азәырҩ рлымҳа иҭасхьаз, ҧыҭҩыкгьы ибзианы ирдыруаз аҭаарых ҽыц ицәырҵуан. Азҽлымҳара ду ирызцәырҵуаз кәыҽаа рцәымҒра маҷк иарзҭуан: барасаа, рыхьымзҒ цәырнагон азы, рылахь аҧхзы алнахуан. Ашьоура иамехакыз кәыҽаа рҵас ақьабз шымҩаҧгатәыз рханаршҭуан ҳамҭакы, барасаа ахымца ааиларҵаргьы цәгьа ирбомызт, ржәытә хьымзҒы адырҩегь ицәырҵыр аҵкыс. Аха урҭ ажәлар русзбарҭа анықәра иацәшәон. Ицәшәон Аинар-жьи иҳаҧы иҭыҵыз аихаблы икылсхьаз ахаҵа кьаҽ рцәымҒра шьҭихыр ҳәа. Иара, Наҧҳа Кьагәа, аҳ диватәан, иахьатәи азбара ишахәҭаз қьабзла имҩасыр акәын ҳәа, еилазгазгьы ажәлар рылахь иоуртә дшы-мҩасуа ихымҩаҧгашьа ианырҧшуа. Кьалышьбеигьы иҽаҧхьа еиласрак ҟалашьа амамызт.

Арҧыс нырҳара, знык ажәақәак аниҳәа, дааунашьҭызшәа даақәгылан, иҭаарых нҭырҷҷаны рзеиҭаҳәара иеыназикит. Ажәлар хәацыхәаҧшьха ҭынч игылан. Урҭ рхымҩаҧгашьа дшазкылҧшуазгьы, Кьагәа дзырҩуан, имаҳацыз акы илымҳа иавымшәарц. Амалагьы излымҳак маҷк иавсуан рҳәеит, иара изрҩшьагьы ауаа арзрҩуан. Мрыҟәа, иажәабжь дазызырҩуа, дахьиҽаҧшуаз, Кьагәа иҽаҧхьа ииасуан ажәытә хҭысқәа…

Хә-ҩык аишьцәа барасаа раҳәшьазаҵә Хамсада ҧшқа бзиахә бзиа дылбеит ныҳәак аҽы зеы зыҵаҧаҷьҧаҷьуаз кәыҽаа иреиуаз арҧыск. Иаргьы длаҧшықәҵа дышимаз, длыцәнымхо дшиҭахыз уахык еилылкааит, лара дибарц, ажәагьы лниҵарц дшааиз анлаҳа нахыс. Мазала урҭ реибабара анлыҵырх, лашьцәа ықәгылт, лара лзы бзарамзар ҧсран, акәымзар а-Кәыҽба ҷкәын, иаб аамсҭа хылҵзаргьы, зыжәла хәыҷыз анхаҩы ҭыҧҳа илыхшаз лҧа а-Барас ҭыҧҳа дышҧаирҭоз. Аҩны дыҵрыжьуамызт Хамсада, лгәы ҽкааны дызмаз ес-ены дшизхьаауазгьы.

Уажәшьҭа дылхашҭит ргәахәуан ҧанк ианааларц згәы иҭамыз лашьцәа леишәацәгьақәа. Ларгьы дихашҭыз ҷьылшьон, уахык избахә лмаҳахызҭгьы. Маза диццарц ажәа лниҵеит, лара илымуит умҳәозар, лашьцәа лхаҵацашьа ианышәарц ргәы иҭамызт. Уаа цәгьақәаҵәҟьан. А-Кәыҽба мазала дцо-даауа дшыбжьаз, уаҳа иамузозшәа аниба, сраҭәарымшьо сыздыруам, аха ахаҵашьа закәу дсырбап иҳәан, уахык лаб игәараҭаҽ илызгылаз лымҳараҽы длыниеит, аҧшқара ацәанырра хыҭхыҭреи лызҒабра иацыз агәазыҳәареи лыриааины.

Ҭагалараз Хамсадеи лани, аҟәыд гәылхуа, аҟәардә лаҟәқәа ирықәтәан. Ус иантәаз, рыҵкы асаара ишьҭасуа, ршьапқәа рҵәахуан. Хамсада, лан илмырбакәа, луанытә дқәыҧсчҳан, дҩагылеит. Аҟәардә ҳаракы даахан, днықәтәеит. Ан илдырт лҧҳа лгәы шееимз. Лгәабзиара даназҵаа, аҭак еилырга лмоуит. Иаарласынгьы Хамсада лҧсы ааилахәеит. Усҟан ан иаулымдырхуаз иҟалаз. Аҩсҭаа рҩны дшыҩнаҧалаз иуамагаха лхы иааҭагьежьит. Лҧҳа лҽахәы лҽылхырц длацәажәеит, длыҵаҟьеит, ианамуза длыршәеит, аха Хамсада дгәынқьуа дҵәыуан акәымзар, ажәак лҳәомызт. Аҧҳәыс рыцҳа, уаҳа илылшарыз, лҧеиҳабы иалҳәеит. Уи иашьцәа ааизиган, раҳәшьазаҵә даалыҧхьеит. Ажәа мцхәы мҳәакәа, илыдиҵеит ахара зду иаахҵәаны ихьз лҳәарц. Ҽылымҭуазшәа аниба, иҟама ашьшьыҳәа иааҭихын, заҟа ицҳафырыз ибарц, инапы азқәа иқәыз ахәы

иныкәишьит. Нас иҽааихеит лара лахь. Лԥсы лылзаан, дцәышза аѳнаргәаҿы днаизҟәҿит. Зегь раԥхьаза лашьеиҵбаза Ҟамлаҭ дналхаххын, дѳышьҭԥаа ацәардгәы днықәиҵеит.

– Улкьымсын! Дрыцхауп, – даақәцәеит иара иашьеиҳабы иахь, иакәымыз иҽазикыр шимуаз ирдыруа.

– Уаргьы иудыруазар акәхап амшцәгьа баапс ицәырнаго ахәацаԥшь амш анбзиоу аҽахьаҵәахуа?! – аиҳабы уи дааизыҵҟьеит.

– Мап, исыздырзом! – игәра угартә дыҟан аиҵбазы.

Ҟамлаҭ игәра умгартә дзыҟалаз еилкаан: аѳнаҭаҿы Хамсада зегь раҵкыс бзиа дызбоз иара иакәын. Ларгьы даараза дылҭахын. Урҭ рымазақәа акын. Хамсада лыбзиабаратәы ахьицәылҵәахыз игәы иалымсыргь ауамызт, иаҳәшьа иара днаскьаганы дахьлыргылаз иҭахымызт. Амала иара дылԥырхагахарын ҳәа лгәы изаанагарызеи, длыцхрааргьы лзымдырит. Иан длыцхрааны, Хамсада далихырц дахьаҿыз, иаҳәшьа дицәызызшәа игәы иабон. Ларгьы лԥсы ааивылган, ажәақәак лҳәарц лкьышәқәа ааимҟьеит.

– Усыцхраа… Усыц-храа, Мрыҟәа!…

Илҳәоз лдыруа дыҟамызт, аԥхыз далан. Амала еилкаан зыхьз лҳәоз а-Кәыҿба шиакәыз. Аиашьеиҳабы игәы изцахьан ахьымзҭ дзыргаз дарбаныз. Раҳәшьа ллахьынҵа уаатәҟьа избит. Реиҵбы Ҟамлаҭ иакәын заҳәшьа лхылаԥшра зегь раҵкыс изуалыз, иара иакәын ларгьы зыгәра лгоз. Уи илымшазаргьы, барасаа рыхьымзҭ рхызхшаз иара иакәын. Камлаҭ идиҵеит, ашарԥыеҵәа дацгыланы, раҳәшьазаҵә ашьхаҟа дигарц. Уаѳы дахьзымнеиуа бнаршәырак аҿы ашәымкьаҭ ҭып лзылихырц ихәҭан.

Ҟамлаҭ идыз наигзар акәын. Шарԥыеҵәа агыларагьы уамак агмызт. Иашьеиҳабы ҳамҭас ииҭахьаз аҟамеи ачыфҭи рыла иҽааибиҭеит. Урҭ злыхыз Аиҭар-жьи иҳаԥаҿынтә иҭыгаз аихакәын. Аҟама ахәҵәы амаҭ ахы анын, аҟама аҭры – уи амаҭ ахәамци аҵыхәеи. Амаҭ шҳам иеиҧымыз згәаҵәаз иԥсы ихыхрада даеаказы ухы иаумырхәан ҳәа Ҟамлаҭ иеиҳабы иаҳәаны акәын аҟама шиҟәниҵаз. Уажәы абри аҟамала иаҳәшьа дишьырц идын.

Злахьынҵа иақәшаҳаҭыз Хамсада дызеыжәыз аҽвакы иваргыла, Ҟамлаҭ амѳа дыҟәлеит, аашарккаанза ақыҭа далҵырц. Ан, лбжьы уаѳы имаҳартә, аѳныҵҟа амыткәма лҳәон. Дылгәаҧит лԥҳа, ахьымзҭ амч дуун аԥсҭазаара аасҭа. Ҟамлаҭ ишьҭахьҟа дхьаԥшзомызт, иаҳәшьа лыбла дхыԥшылар ҳәа дшәаны. Игәы ԥшқахар идҵа изынагзомызт. Амѳан ацәылашара рыхьзеит, уамак мҵыкәа ақыҭа иалҵзеит, амш шыбзиахоз убартә, мрагыларахь ашәаԥшь ыҵлашаауан. Ҭагалан азы ашьха мѳақәа абнақәа рылгашьа бзиан, аԥхынраз ишьхнылози ишьхалбааузи рацәан азы. Аха Ҟамлаҭ иҵегь имѳа бзиазар иҭахын, иус ирласны инаигзартә. Еидара хьанҭан уи. Амш шыбзиазгьы ибомызт, иара изын лашьцаран, ашьхамѳа ҭшәа акәзар – иаҳагьы изыҭшәан. Ажәак ларгьы илыхәлымшәеит, дыԥсеиқәараха аевакы дақәтәан.

Уажәшьҭа имѳахыҵтәан анигәахә, иеы абнаршәырахь аҿынаирхеит. Даара акыргьы днаскьазеит. Иаҳәшьа даеыжәихын, аеқәа наскьаганы иҽеиҳәеит. Ицәгьахәыц ус анагзараз, убырҭгьы шаҳаҭра руазар иҭахымызт. Ла лахь иҽааихан, дзымаазазакәа, хаҳәык дныкәтәеит. Уи дызҭашәаз ларгьы илбон. Хамсада, жьрацәрала адагьы, гәыла илзааигәаз, лашьа гәакьа дааизааигәахеит. Бжьы шлыхәламшәозгьы, лылаҭырз лҿыкьаса ицон. Ҳамҭанык ашьҭахь лԥсы лхыҵрын бзиа илбоз лашьа инапала ҳәа агәрагара уадаѳын.

– Ҟамлаҭ…

Ҟамлаҭ даатрысит. Изааигәазаз иаҳәшьазаҵә лбжьы иааигәазаны иаҳаит. Абыржәы акәын ианидыруаз уи лбжьы иаҳарц дшазгәаҟҵәкьоз. Аха иѳныҵҟа иҭеихәаеуаз агәрѳа иииаины, игәазыҳәарақәа иханаршҭуан.

– Ҡамлаҭ сымҳәеи… Ҳаиҳабы Бесланҕәыр уара сушьырц зудиҵеи?.. Егьырҭ ҳашьцәа изрыдимҵеи?..

Ҡамлаҭ, иҡама ҭҧаа дѡаҵҡьонаҵы, даақәҵәихьан. Аҡама нлылаирҡацарц ишьҭкәыцәаа икын. Аха издәықәмҵеит: рылаҧш ааиқәшәеит. Лара, арҵәаа анааҭлырга нахыс, дгачамкны дыҧшуан. Иара деиҕьмызт. Иаразнак имч кәадахахьан. Иҡама импыҵѡрны аҽыланахан, ҧышәла иныҵакьакьеит.

– Уаҳа бысмыҳәарц акәын… аха иауам, иауам.

Дзылҽаҧшуамызт. Ишьамхы иҵаҡәылон. Дааҳәны даатәеит. Лара лҧсы еивга, лымчқәа ааизыркәкәашәа, лҽаалхеит. Днеиҳәҭҡәыҡәлан, ихәда лнапы аакәлыршеит, дрыцҳаишьарц диҳәо. Дқьызқьызуа, илымҳа дҭахәыҭхәыҭуазшәа, диацәажәон. Рашьеиҳабы избит Ҡамлаҭ имѡаҧигарц ахьымзҕ ахгара. Издыруадаз Ҡамлаҭ дызҽынҵәаауаз иаҳәшьа длеигзарын ҳәа избазар. Игәаҵан иҭаз агәыҕра иҧагьара инамырҳәеит, аха уаҳа ас дызныҡәарыз?

Ҡамлаҭ азрѡра уаҳа илшомызт. Игәыҭшьаагаз амаҳагьара ҡазҵаз азә иакәызшәа ихы иҧхьазон. Дѡаҵҡьан, иҽы днадххыланы, икәадыр иадҽаҳәалаз иуапа аақәихын, дхынҳәны, иҡама ахьыҵарсыз, инышьҭеиҵеит. Ичыфҭра ааимҕеихын, иуапа инықәиршәит.

– Бхы хьча! – налызҽиҭит, игәы мбжьажьарц, дласны дыѡеыжәлан, иҽвакы има, днаҭрысит.

Лылаҧш дааҵшәаанза, лҧсы шеиқәхаз агәра лызгомызт. Нас лымацара ашьха бнаршәыраҽ дшынхаз азхәыцра аалыхҭашәеит. Амлагьы дакуан. Дҽажәкуан. Зык лыҧшаарц, лашьа илзынижьыз аашьҭылхын, лҽыналхеит. Дахьцарыз ҳәа агьынылзымзба, афархь рацәаны еизылган, анаалашьца амца еиқәылҵеит. Ауапа лыҽҭаҳәҳәа, дтәан аухантәарак. Ахара абгақәа рбжьы анеихсыҕь, маҷк дамхацәеит. Ҭынч лҧсы лызшьомызт, агыгшәыг дрыцәшәәон, лымцагьы уажәи-уажәи иҽыцәаауан. Аҡамала амахә азақәа хҵәаны, аѡѡақәеи дареи еилаҵаны, амца еиқәылҵон, ашьыжьынза иҽымцәаарц.

Уажәшьҭа сыҧсы еиқәхеит ҳәа дѡагылеит, амѡа лбо даныҡала. Лшьаҽақәа неихылгеит. Аха лҧсы ас ианбанзеиқәлырхари. Машәырны агыгшәыг лнымиеит, издыруадаз амца иацәшәазаргьы. Илықәшәар илылшарызи ҧҳәыс қәыҧшк, асҡатәи лцәалжь анҧсыҽыз. Абыржәы ма уашьҭан имлашьуаз ак лықәшәарымызт ҳәа дызлагәыҕрызи гыгшәыгла иҭәыз абнаҽ. Лашьа дишьыр иаҳа илзеиҕьзаргьы здыруадаз. Лгәаҡрақәа ирыцҵаны, адәы дықәиҵарц избазаап. Аҵәыхәтәан уаҳа лыламкәа ҵлак ашьапаҽы днеизҡәыҽит.

Ахьшәашәара лқьышә ианлықәс, лыхдырра шааиуаз лныруа, лыбз баазарц, лхаҧыцқәа ааихылхит. Ҽамѡак азы лалбаалдан, лыблақәа аахылтит. Илдыруаз хаҵак инапы лызқәа иакәыршан. Егьи инапала ахмаҷыр иҭаз азы лиржәуан. Акрылҽеиҵеит. Нас ара дахьаанагаз уамашәа ишҵьеишьаз леиҳәеит. Аиҳабы, иҽаҧхьа илзыҵәахуаз ҵәахуа, илыхьыз илырдырит, уахыки-енаки ирылагзаны дзықәшәазгьы наиалҳәеит.

Ахаҵа дышныҡәарыз дазхәыцит. Шьҭахьҡа лашьцәа рахь дизгомызт. Усҡан ақыҭа зегьы ираҳауан, аусгьы еицәахон. Иҽы днақәиртәан, аҕәра аанкыланы, днаҧхьагылеит. Хәлаанза амѡа данын. Анааилашәшәы ашәуак игәарҧ днадгылеит. Уи нхыҵтәи ашәуаа сасцәаны иҭан, гәыцхәыралагьы дара аҧшәма изааигәан. Хамсада даазгаз ахаҵа дыццакуан, асасцәа дриҭеит, Нхыҵ дыргарц, лцәа лтәымкәа дшыҡазгьы рцәимзеит. Мазала ларгьы длылабжьеит дзышьҭраз, дзыхзьаз-дзынҧаз уҳәа, аҵабырг ралымҳәарц. Уҳәан-сҳәан лашьцәа лышьҭра ихнаҵар алшон.

Абасала Аахыҵ ашәуакәа рҽынтә Нхыҵ ашәуакәа рҽы днанагеит Хамсада. Уи ашьҭахь дзынԥаз аусҟәа Наԥҳа Кьагәа инхшьылан акәын ишидыруаз. Избан акәзар, уи лԥа Мрыҟәа ихаҭагьы иаҳақәахьаз маҷын, иан изеиҭалхҽомызт лԥа иҭаарых. Ажәлар рыгәҭа уажәы далагылан, иидыруаз иааԥыцәцәа-ааԥыцәцәаны еиҭаҳәо. Наԥҳа Кьагәа ишиабжьеигахьаз еиԥш, иара ихы мҩаԥигон ишиаҭәаз. Кьагәа иакәзар имаҳац жәабжьк дазызырҩуазшәа, илымҳа кыдҵаны Мрыҟәа дизҽлымҳан. Уи игәаҵанза иҵәахын абри арԥыс хгыла иахь бзиабара хәычык. Уи дзыкәшәаз азы инарҵаулазаны дрыцхҳаишьон. Еилахәхашаз ауаа имшала еиҭацәахан, иаргьы иаҭахеит, ргәы арԥсасишьа дзакәшәомызт. Ихаҭа ихы ицәымҭхахьан, шьауҵс иқәырҵо уамак дазхәыцуамызт. Еиҭацәахеит ҩ-жәлак. Наҟ-ааҟ еиҽагылан, еинышәарак зқәымз реиԥш. Арахь иажәабжьгьы иазҽлымҳан. Уи ицәырнагеит ржәытә еиҽцаашьакәа. Илызҽлымҳан зынасыԥ ахь зымҩа мнеиз аԥхәыс. Ишԥаҟалеи уи лыԥсҭазаашьа? Аҳ Аҳмыҭ Мазлоу иҩоны амаҵ луан. Ахшара илоузгьы иара димаҭазшәа диаазон. Амала иара иҭахымызт инапаҽы ари аԥхәыс дизаазгаз ашәуаа рызбахә ахәыҷы иаҳарц. Зҭаарых ҟьалахаз ачкәын аеыбҕаҟазареи ашәарыцареи дырзыҟаиҵон, Хамсадеи аҳҵны рԥыси реибагарала рхы анҽырх ашьҭахьгьы. Абыхәаа раҳ дырԥырхагамызт Хамсадеи лхаҵеи, хазынхарашәагьы акы анеиҽыркаагьы. Урҭ ԥҳакгьы дроуит. Хамсада лхаҵа игәабзиара уашәшәырын. Мрыҟәа ахаҵа ус ихәда иқәҳаит. Уи адагьы аҳ иҽы дкъаранҵьуан. Уи, қәылара данцалозгьы, ир дрылан. Дыҷкәына цҳафырны даниба, ишьнаҟәмацәа дырхиԥхьазалеит. Мрыҟәа дахьцалазаалак иан илҭаз ачыфҭра иразны маҟа иадҳәалан. Иҟәныз иҟама амҽтәы ҭра ҽык азыҟаҵан.

Аҳмыҭ Мазлоу ҽы бзиак иман. Уи аницәыз, Аахыҵҟа иқәнагалеит ҳәа азбахә иаҳаит. Ҩыцьа ауаа ицҵаны, Мрыҟәа дашьҭеиҵеит, иан ишылҭахымыз, дагьаанагеит иара асазқәа рҽы. Уа дшыҟаз ақәылара ҟалан, дырҭкәеит. Дахьнанагашаз даннанагаз акәын ианеиликааз Кәыҽаа рашҭаҽ дшыҟаз. Ҽнак уаатәи аԥшәма дааиԥхьан, ихы-иҵыхәа еиликаан, ус иҳәеит:

– Мрыҟәа ухьзуп нас?! Уара уан улеиԥшуп.

– Сан илылудрааузеи? – дҵааит Мрыҟәа, иакәымз шиаҳауаз ицәа иалашәан, дхәыцыхәаԥшьха дгылан.

– Усҭ уҟамеи учыфҭи, – иааирххеит дара.

– Исаҳар сҭахыуп сан дахьубахьаз, – даақәҵәиит арԥыс иҽанааибиҭа.

– Ухы уақәиҭуп, Мрыҟәа. Уца уан лахь. Издыруада ааигәа ҳаибабар, – дгәабзыҕын ахаҵа.

– Сызҵаара аҭак самҳәакәа, шьаҽак ҷьаргьы иҟасҵом.

– Иуадаҩуп ас иаарласны аеаартра. Уара уазымхәыцзаци уҟама ахатәы ҭра аман ҳәа?..

– Иуҳәо закәи?! – ихьымзҭишьеит арԥыс. – Сан илҟәыхыуп, сахьнеилак исыҟәнуп. Сара избеижьҭеи, абри аҭроуп иамоу.

– Уаншьа иман уҟама аҭра. Уҟама ахәҵәы иану амаҭ ахәамци аҵыхәеи аҭраҽы инҵәон.

– Избан иман ҳәа зуҳәаз? Насгьы дзусҭадаз уи саншьа ҳәа узҽу?

– Сара сеилукаап ҳәа сгәыҕуеит, убри азоуп изуасҳәо. Сеигәырҷьоит уара уахьызбо… Аҵыхәтәан уахьызбо! Игәыҕуадаз уара уԥсы ҭоуп ҳәа.

– Узусҭада уара?

– Сара Кәыҽба Мрыҟәа соуп.

– Уаргьы Мрыҟәа ухьзну?..

– Аа – уҟама аҭра! – Кәыҿ Мрыҟәа иаацәыригеит аҟама аҭраҭәҟьа… амаҭ ахәамци аҭыхәеи зныз аҟама аҭра. Мрыҟәа иҟама даахан, ижьымдыршәа иацәтәымыз амҿы ҭра иааҭихын, иаратәы инҭеиҭеит. Амаҭ ахи ахәамци еилиаазшәа еиқәшәеит.

– Саншьа уара уоума?! – арҧыс дгачамкит.

– Мамоу. Уи дҭахагәышьеит… дсыцәҭахагәышьеит. Снапала дсымшьыр…

– Алахша!

Мрыҟәа аҟама ааҭҧааны а-Кәыҿба инаилеиҭеит. «Уццакцәеит… уццакцәеит…» иҳәан, дгәынқьуа дынхышәҭит. Ашә аимҧааны, ауаа еиқәных иааҩнашылеит. Иҟалаз збаз арҧарцәа реҭых Мрыҟәа ижәлеит, аха аиҳабацәа «шәаангыл!» рҳәан, рыцҳафырра аахыреит. Руазә аҭҟәа дааидгылан, «уаб душьит, дад» иҳәан, днахынҳәит. Мрыҟәа ихы еилаҧсазшәа даагарыгаееит, нас, ихы кны, дныҩнаҳәҳәеит, аҭыхәтәан «ауоу» аацәыригеит.

Дындәылырган, деиқәҿаҳәа дҭаркит. Ауха, кәыҿаа ираҕацәаз ҷьоукы абаандаҩы дымҭадырсын, длыбааганы, калдахәараа рҿы барасаа дрырҭеит, шәаҳәшьаҧа иоуп ҳәа. Ус иныҟәаз рыхҭарҧақәа рыла рхаҿы ҭаҳәҳәан, уаҩы изымдырит, аха Наҧҳа Кьагәа ус ҟазҭаз дарбаныз ҳәа зыгәра имгоз дыҟан. Уи акәхеит: ари еилызкааз кәыҿаа аибашьра реазыркуан, Наҧҳа Кьагәа ихала данрызҩеиуаз, аус еилыргараз. Кәыҿаа рыедырцәгьеит, барасаагьы – акааметқәа. Наҧҳа Кьагәа хаҭа иакәымзар, аус жәлар русзбарҭахь даеазәы изкылгомызт.

Мрыҟәа иеирхаҭарцгьы даҿын. Игәышҧы ргыланы, ихәамц риашаны, дааҧшлон, дзықәдыршәозаалак хаҭарыла дшаҧылоз дирбарц иҭахызшәа. Ибжьы рҕәҕәа, иааҧыҭәҭәа-ааҧыҭәҭәаны иажәабжь рзеиҭеиҳәон. Уи ирҭаз азҭаарақәа рҭакгьы ҭынч иҟаиҭон, ажәлар рҿынтә акы иазҿлымҳахоз иааҭырҟьаны гәаҕшақә ишҭаауазгьы, дрыцымҭҟьакәа. Арҧыс еибага аеынкылара имаз дуун. Аха Наҧҳа Кьагәа еиликаауан Мрыҟәа ичҳара шхыжжуаз. Знык иакәымз ааиҿыҭшәар, ауаа еиланагалар алшон. Иеиҭоу ашәақь ҭҟәацырц аҭхара акәын иаҭахыз. Убри азын, иара ихаҭа зҭаарақәак ҟаиҭеит, еилагылаз ргәы иҭхоз иахәҭаз аҭак роурц. Мрыҟәа ҭынч ихымҩаҧгашьа иеақәиршәартә еиҧш.

– Иушьыз уара уаб шиакәыз уаанза уцәа иалашәахьазма?

– Иаламшәацызт, акәымзар снапы шьҭыҭуазма, – иҳәеит Мрыҟәа. Кьагәа уи азҭаара иҭак ииҭахьан азы, еыц дызҭаауа изеилмырго.

– Уаншьцәа зусҭақәаз уан иуалҳәахьазма?

– Ашәуаа роуп ҳәа сылжьахьан, аха бзыҧаа роуп ҳәа зныкгьы сықәылмырҧшыцызт. Ашәуаа рахь саҳ амҩа санықәиҭа, саншьцәа азәыр дызбозар ҳәа сгәыҕуан. Сан сшьақәҟьарц дзаҿыз сыздыруамызт.

– Уан илоуҳәама уаншьцәа уҧшаарц угәы ишҭаз?

Мрыҟәа Кьагәа иблақәа дырхыҧшылон. Кьагәагьы, ибла еихмырҟхысзакәа, арҧыс дкылиблаарызшәа дизҧшуан, аҭак иҟаиҭоз илахьынҭа шазбоз иеиҳәарц иҭахызшәа. Мрыҟәа амц изҳәомызт, ишьхарыуа гәы иауамызт аеыркьаҳәра, арахь, Кьагәа ишиабжьеигахьаз, амалагьы злахьынҭа цәгьаз Хамсада зынза Анцәа иишәииз диеиҧшыртәуан згәаҕ пеипеиуаз ауаа. Лара аарлаҳәа абыржәы акәын илоураны иҟаз анасыҧ лҧшаазшәа лхы анылбоз. Акы заҭәык уи игәаныла лашьцәа ирлахьынҭаз ахьылзымдыруаз /насгьы, Мрыҟәа ихаҭа изымдыруаз даеакы, Кәыҿ Мрыҟәа изы еилкаа ахьлымамыз/ акәын.

Аха иаҳагьы еиҕьымзи азбараҿ Мрыҟәа ишьҭахь изҿцәажәоз ирҳәоз лаҳар аҭкыс иахьылмаҳауаз. Дышҧаҟаларыз, Кәыҿ Мрыҟәа даҳшьыр акәын ҳәа лашьцәа шдәықәлаз

еилылкаазҭгьы? Усҟан Мрыҟәа кәыҿаа рашҭа дықәҭит маӡала, иараӡәзаҭәык ишьҭазаара аздырхоз ҷьашьаны. Иҩны игәара ццышәыртәит барасаа аишьцәа. Уи збоз Мрыҟәа иашьцәа кәыҿаа ирзычҳауазма, рабҷьар шьҭых иаақәгылан, аибашьра ҭарҭеит. Ҩ-жәлак рыуаа рыма иқәгылон. Агьызхарамыз ндырҭәеит, барасаа аишьцәа зышьҭаз Мрыҟәа иашьцәа аӡәы заҭәык иакәын иҭадырхаз. Мрыҟәа абна дылҭын, шьоураҳәа ддәықәлеит. Иуаа барасаа иларыжәиҭан, аишьцәа ҭаирхеит. Инапалаҭәҟьа аҟама зҭришьыз Ҟамлаҭ иҟәых – иҟаматра – игеит.

Калдахәараа ахьымзҭ рыдын. Ргәаҭ пеипеиуан. Кәыҿаа иҭҟәаны иргаз арҧарцәеи азҭабцәеи рхы иақәиҭыртәырц, иаақәгылеит. Урҭ ӕеазыҟаҭара ианаҿыз уаҩы имырдырӡакәа, уахык Наҧҳа Кьагәа, кәыҿаа ргәы реананымыз аамҭак ҧшааны, калдахәараа рарҧарцәа рхы иақәиҭитәеит. Урҭ кәыҿаа рашҭа зыхьчоз еиқәҧах иҿарҳәан, раҳәшьцәа аурыжьҭит. Ӕеқәа рҧшаан, ауаа еизыҩҩаанӡа, иеыжәланы иқәҭит. Убри ашьҭахь Наҧҳа Кьагәа ацҳаражәҳәаҩ Мрыҟәа дизишьҭит. «Зхаҭкы сцаша Мрыҟәа, ауаа рхы иақәиҭыстәит акәымзар, ҧырхага усымҭеит, шьҭа ҳаиканра аҧсаны избом» ҳәа изицҳаит. Кьагәа иешалеигалаз збаз Мрыҟәа хаала ари ажәабжь аҭыхәтәа ҧиҭәарц избеит. Хамсада диҧшааразы длышьҭаларц акәын уи игәы зыҳәоз. Аха лыӡбахәык ааимаҳаӡеит. Лашьцәа дыршьырц шырӡбаз илымҳа ианҭас, жәла дук ирҧҳаз ӡҭаб бзиак дымҭаирсит, аха иабаҟаз абзиабара.

Хамсада лакәын аизараҿгьы дзызҿлымҳаз уажәы Наҧҳа Кьагәа.

– Уан илоуҳәама уашьцәа уҧшаарц угәы ишҭаз? Насгьы лара уи иақәылҭазеи?
– Мамоу, иласымҳәаӡеит, – Мрыҟәа амц изҳәомызт.
– Илоумҳәарц зуӡбазеи? – даҟәыҭуамызт Кьагәа.
– Сан рыцҳа, уи ласҳәаанӡа, адунеи лҧсахит.

Уи акәын Кьагәа ииҭахыз. Уаҳа еилкаатәы шрымамыз аниба, Мрыҟәа дыргарц нарыдиҭеит. Уи ашьҭахь шаҳаҭҭас зҿахәы зҿырхуаз зегьы, аш рыбла ихылазшәа, илашәыз агәазыҳәарақәа цәырганы, жәлар русӡбаҩцәа ирыдырҭон Мрыҟәа ишьра даҧсартәырц. Уи маҷк ирцәымҭын барасаа рыжәлантәқәа. Мрыҟәа ршьа иуит ҳәа ирҧхьаӡон, иара адунеи иқәзаара рыхьымзҭ арҿыцызшәа ишахәаҧшуазгьы. Зегь рацкыс зҭыҧқәҭара уадаҩыз – дара аҩжәлантәык зеиуаамызт.

Кьагәа дгәыҭуан Мрыҟәа идгылашаз наҟ-ааҟгьы ҷьоукы шҧаҟамларыз ҳәа. Барасаа раҳәшьазаҭә лҧа иакәын, даарыцҳаршьарын игәахәт. Урҭ рашьеиҳабы иҧазаҭә дынханы дыҟан, уажәшьҭа дарҧыс хгылан, аха уи ианшьцәа ракәын дзааӡаз, рылаҧшгьы ҭәҭәала ихын, барасаа рыҭәҩаншьап зынӡа иқәымӡаарц. Кәыҿаа ракәзар рҭагылазаашьа еиҭьмызт. Инханы иҟаз Кәыҿ Мрыҟәа заҭәык иакәын аишьцәа гәакьақәа рҿынтә, уигьы дҭахеит. Уи иҧҳәыс, заҟа дыҧшӡаз аҟара, дҟәымшәышә аазаран, аамҭа цацҧхьаӡа, лыҧшқара иацлон, лгәабзиарагьы еиҭьхомызт. Уаҩы дылхылымҭит. Абиҧара еиднакылоз, аанда ахыҧара иашьцылаз ӕеы аҭәҩан ишахаҧсуаз рхы иҧнаҟыр, Кәыҿ Мрыҟәа иҧазаҭәны изынхаз, дырҭахы дырҭахым, барасаа раҳәшьаҧа иакәын. Изымдырӡакәа иҟаиҭаз агаӡара ианарыжьыр, иаб иҭәҩаншьап заҭәы еихеиҳарын. Уи алагьы ҩ-жәлак еигәыцхәцәахарын, ашьоура ирыҭанагалаз ашьаарҭәырагьы ҽаҳәахарын. Иахьа уажәраанӡагьы абна дылан Кәыҿ Мрыҟәа, ҧҳәыс дааигазижьҭеи, иашьаҭас изааигәахаз иабхәында ҷкәын Дарыҟәа иҧа Шәарах. Уи итәылантәқәа саӡқәан. Жьрацәрала ашәуааи дареи еизааигәан. Шәарах аиакәым барасаа рҿы ианыҟаиҭа, калдахәараа асаӡқәа рҿы аус роуан, уи ала макьана акыр зыенызкылоз асаӡқәа аланагалон, нас ашәқәагьы аангыломызт. Амалагьы урҭ, асаӡқәа, даараӡа рҧан цәгьан. Уажәы аус злаз кәыҿаа ракәын. Инхаз драшьа гәакьазаргьы, абиҧарак иаҭанакуаз «ҳашьа ихьӡи ихьымзҭи збаша

ҳаҟоуп» ҳәа Шәарах днырқыларын, уи ала аусгьы еиқәтәарын. Урҭ рҽы акры еилызцоз Мрыҟәа рыцхҳа иакәгәышьан, зегьы иара ихҟьазаргьы. Кьагәа иабжьеигоз даԥынгыломызт. Зынгьы уи игәы Бесланҕыр иԥа имҵарсра, ашьаԥса-хәԥҳас дҟаиҵарц, уи ала ауаҩра еиқәирхарц, аха ахәыҷы ианшьцәа дырҵәахит.

Иахьцалакгьы жәларык рлахьынҵа азбара зеазызкыз ауаҩы кәыҽаа дрықәгәыҕырц иҵахын, избанзар дрыбжьаҟазо дахьынзарыбжьаз, абиԥарақәа аԥхьаҟатәи рԥеиԥш иазхәыцуаз ашлақәа абас акәын ишцәажәоз. Урҭ ахәыцрақәа иара издигалозгьы иақәшаҳаҵхон. Амала, азабарае аус анааи, ахьзи ахьымзҕи иарлашәоит. Барасаа рцәажәашьақәа рыла иубарҭан кәыҽаа рԥа ихьчара дара ирыдымзт рҳәарц шырҭахыз. Кәыҽаа ракәзар, барасаа раҳәшьаԥа идымгылозар, Кәыҽ Мрыҟәа дызшьыз дзырыхьчарызеи ҳәа ихәыцуан. Мрыҟәа иаб иахь ргәыблыра дуун. Мрыҟәа иԥа Мрыҟәа иахь иаадырԥшуаз агәыцхәра аасҵа. Доусы рыжәла аԥыжәара иашьҭан, урҭ рхыламырҟәра иалазуаз зус рзбоз иакәын. Доусы рхамахаԥагьара аҳаракраз, Мрыҟәа ишьажәра иазхиан.

Наԥҳа Кьагәа иуаажәлар рҟазшьақәа цқьа изымдыруазаарын, акәымзар заа дазхәыцхьазаарын ас еиԥш аамҵа уи аены дышҭашәоз. Заагьы ауаа рыбжьеиҵарын ладагьы ҩадагьы. Уажәшьҭа акәзар, иԥшаатәын ҩ-жәлак ҕыҕеибамгартә еидызҳәалашаз мҩаӷәцагак. Ари аус Мрыҟәа далазыр, уи ианшьцәагьы иаб иашьцәагьы рыхьымзҕ рхыҵуан. Ус адагьы ԥсыхәа ыҟамызт. Ажәлар рхаҭарнакцәагьы Мрыҟәа иԥсҭазаара иеилаҳауа ицәажәомызт, дынкыдҵаны дышьтәын ҳәа зҽыцқьакәазгьы маҷымхеит. Иахьа ажәлар ашьаарҵәыра иналагылартә аус зырҽиазгьы Мрыҟәа иакәмызт, нас азәы изы ауаа зымеинаало изыҟаҵатәызи? Дгылан арԥыс хгыла. Угәрҩа змамыз азәызаҵәыкгьы иааукәыршаз данрылагыламыз, иуадаҩын ахышьҭыхра. Ауаҩы ихьз ихьчарц дзаҽыз ижәлар рыблақәа дыцқьаза дыхгыларц акәын. Ихьымзҕ ззихьчодаз ианшьцәеи иашьцәеи драҕахазар? Иаб димхашьызар?.. Иан иалымҳәазар ишьҭра ахьынтәаауаз. Адунеи зцәымҕыз, иагьацәтәымхаз ауаҩы диҽаԥшуан Наԥҳа Кьагәа, ажәа азҟазацәа ахьынзакадакуаз.

– Ажәлар шәхаҵкы! – иҳәан, дҩагылеит иара, зҽахәы зҽырхуаз ирылганы, наҟ-ааҟгьы иаақәгылан ицәажәоз ианырзызырҩ. – Саашәыкәыхшоуп, ҳасасцәа кәыҽаа. Иахьа нахысгьы ԥшзала шәыхьз шырҳәац бзиала ирҳәалааит! Ҩ-жәлак иахьа шәеиднагалеит, шәеибабара нагзара амазааит! Шәыжәлантәқәа ирҳәоз ҳаҳаит. Доусы шәгәы иалоу еилкааун. Убри анаҩсан, иахьа злахьынҵа ҳазбо аҷкәын изкны ишәҳәоз ҳаҳаит. Ихаруи ихарами ҳазхәыцп, еилҳаргап. Зегьы ҳшәап, рҭып иқәаҳҵап, ҳмыццакып. Ихәҭоу ашьауҕ изаҳаԥшаап. Амала, наҟгьы-ааҟгьы иалшәхыз ауаа абра итәоуп, саарыкәхшоуп, иахәҭоуп ҳәа ирзбо нагзатәуп, убри шәара шәақәшаҳаҭымхар ада ԥсыхәа ыҟазам, ҳҵас иацу ауп имҩаԥааго. Иарбанзаалак азәы уаваларгьы ҟалазом. Исҳәо иашоума, ажәлар шәхаҵкы?

– Наԥҳа Кьагәа, сааукәхшоуп! – даақәгылеит аԥхьаза ицәажәоз кәыҽаа рбырг. – Ҳара ҳганахь ала, абри аус аҵыхәтәа цәырҵижьҭеи акрааҵуеит, ҳажәлар ықәнахт, уажәшьҭа иазхазааит ҳәа иаҳԥхьазоит. Ажәа шәаҳҭоит, ҳаҭыр зыкәҵаны иалырхыз шәҽаԥхьа, аҳ Кьалышьбеи, зхьышьаргәыҵа сакәыхшоу, уҽаԥхьа, иаҳхылаԥшхәу уҽаԥхьа, иарбанзаалак хьаҵрак шыҟаҳамҵо ала. Шәара ишәызбаз – збоуп, саашәыкәахшеит.

– Анцәа дууза, улахь иоуааит, – даарылҵит барасаа рахьынтә аҽахәы иҳәарц абырг Ҭагә, – зыгәра ҳгаз аҵеицәа ирзбо иавалаз ауаҩы, дхәыҷума, ддуума шәиԥхьыз игымхааит!

Итәаз зегьы ҩагылан, Кьалышьбеии Кьагәеи инарышьҭалеит. Ааигәа игылаз ҩнык ахь рхы надырхеит. Уаҟа ашәшьырҵа иҵагылаз арымз хәхәа иныкәтәеит, иаҳа иеиҵбацәазгьы

аархагылеит. Аԥшәма аҩныҟа илеигарц даҽын, аха дара ируамызт. Ажәларгьы адәаҽы еилагылан, ҩ-гәыԥкны рыҽшаны. Урҭ уажәшьҭа азәык-ҩыцьак аарылҵқәаны инеидгыла-ааидгылақәон. Иаҳа зыҽзырԥагьозгьы гәыҕрақәак зныԥшуаз рышәахәақәа неиқәдыршәон. Мрыҟәа ицыз ҩыцьа арԥарцәа ашьнаҟәмацәа рыгәҭахьы даарган, игәы маԛк иҟаҳцоит ҳәа, иҽаччон. Игәҭахәыцрақәа инымԥшырц, иаргьы аҭак риҭон. Адәы иқәгылаз ауаа азәи-азәи рылаԥш неимырдазшәа, иҵегь аизааигәара иахгәаҟуазшәа шырныԥшуазгьы, зегьы рхы-рыхшыҩ ааигәа рыбла ихгылаз амзырха аҽакәын иахьыҟаз. Абыргцәа, аҳ рыгәҭа далартәаны, акраамҭа еиҽыхон. Зынгьы иузеилмыргоз рбжьқәа ааиҩуан. Аҵыхәтәан Кьалышьбеи ҭынч дышрабжьоз мҩашьо, аатынчрахазеит. Уи данаҩагылагьы, адәахьы ацара иҽазымккәа, акраамҭа дҵақәак ҟаиҵон. Ажәларгьы рыла ҭраа иԥшуан, абысҟаамҭа ирзымзбызи ҳәа, мазала ԥьоукы неидашшылон.

Амра шылхыҵхьазгьы, иааԥса-икараха зшьапы иқәгылаз, ааигәа чаҧьак зҽы иҭазмыршәацыз ауаа амш маҷзак аешаарԥсасизгьы рныруамызт. Адәы иахықәгылаз ахәы ҵла иатәарала ихҟьан, уи ашәшьырҵа заҵәык рԥсы акызшәа, иԥшын. Ҳамҭанык рус аархаршҭны, аҧды-мдыҳәа даҽеа уск иаалацәажәазгьы ҟалеит. Нас рыбла ҭырхаха, уажәы иааҳарҳәарызеишь ҳәа инарызԥшит амзырха иаатыҵны зҽаазхаз. Рышьи-рышьи еиқәҵо, доусы рҭыԥқәа ааныркылеит. Ажәлар ааилагылеит еиқәызырҩуа. Маԛк дрызԥшын Напҳа Кьагәа. Уажәшьҭа иаамҭан ҳәа итәаз аусзбацәа данынарызԥш, дара ҩагылеит, иаргьы ажәлар ихы нарзирхеит.

– Зыгәра ганы иалшәхыз ауаа, зхаҵкы сцаша Аԥсҳа Кьалышьбеи инапхгарала, ирзбит кәыҷаагьы барасаагьы хьымзҧы шәымам ҳәа. Ҩ-жәлак ишәыбжьанагалаз аус зырҿиаз ауаҩы, убас иазаҳаԥхьазеит, шәыжьрацәра иалҵыз иакәын, аха ихаҭа изымдыр-закәа, цәгьарак азәы изызуп ҳәа игәы иҭазамкәа, аиаҕа дсырҳап ҳәа дазымхәыцзакәа, амашәыр импыҵкьеит. Иаб дишьит, аха саншьа дызшьыз ауаҩы ҳәоуп ус зизиуз, иаб шиакәыз зынза издыруамызт ҳәа азаҳаԥхьазеит. Убри азын, Мрыҟәа ҳнапала дҵаҳмырхарц ҳазбеит.

Аууҳәа иааилалеит. Кьагәа дыԥшын, урҭ ҏеиқәыркуазар ҳәа, аха рбжьы еиқәтәомызт, арԥыс хгыла иԥсеиқәырхара иакәшаҳаҭмызт. Мрыҟәа ихы изышьҭхуамызт. Изырзбарыз арбаныз ҳәа дхәыцратә дыҟамызт, ааигәатәи амзырхаҿы иус иахьынзеимҿаркуаз. Кьагәа дахьынзаизызырҩуаз, инапқәа ԥдыртуазшәа, ихы-ихшыҩ еилккан. Уажәшьҭа ажәлар рхымҩаԥгашьагьы ибзианы дазкылԥшыртә дҟалахьан. Иара имшала еиланагалар рҭахымызт, акәымзар наҟ-аақгьы изхьаауаз уаҩы дыҟамзар акәхарын. Амаҭ зцәымҧыз исасуан ҳәа, иаҭахымкәа ахреибаркыра дхыҵит. Аиашаз дырцәымҧын иара, ирыбжьеигалаз аиҧаразы адагьы, ирцәымҧыз ржәытәра ахьирҿыцыз азы. Аусзбацәа шыҟаз рхашҭны, азәи-азәи иеибырҳәон рхаҭарнакцәа ирызбаз шиашамыз. Кьагәа ҭынч дыԥшын. Шьаҿак ԥхьаҟа дызлагылаз даарылҵит Кьалышьбеи. Ҏеаадырҭынчқәеит.

– Напҳа Кьагәа иихәаз ззеилымкааз азәыр уҟоума?! – «ҟыт» зыхәлымшәоз ажәлар дрылаԥшуан, «ус иҟоу уаарылҵ!» иҳәозшәа. Азәгьы иҭахымызт ихы амацара зыригар. – Ус анакәха, аҵыхәтәанынза ҳаизызырҩып, – шьҭахьҟа днаскьеит.

– Убас еиԥш ҳазбеит, избан акәзар, – Кьагәа иажәа наигзон, – дшәаҧахазаргьы Мрыҟәа наҟ-аақ шәыжьрацәра иалҵыз иоуп. Даҽеа ганкахьалагьы, ари арԥыс иаазараз ԥьабаа шәымбеит, ҳаҭыр зқәу кәыҷаагьы барасаагьы. Ихы дақәиҭуп, амала шәыбла ахгы-лара азин имам, иҽшәимырбароуп. Дцааит Нхыҵ, ахьизҳаз ақытахь. Убри асабыҭ имазарц ҳақәшаҳаҭуп. Дахьнеиуагьы иреиҳәааит иҟаиҵаз, намысла ишизныкәаз, ҳауаҩрагьы еилыркаап. Ашьха дынхыҵаанза, днаскьазгаша алхыуп, аха уажәтәиала уи ҳармазап.

Убри анаҩсан, кәыҷаа шәнапала иҟаланоп абна илоу шәашьа иабхәында ҧкәын ирхынҳәра. Ҳара ҳганахь ала уи ихьымзг ихыхыуп ҳәа иаҳҧхьазеит. Иара, дашәыуа ҧкәынзаргьы, жәлар ирзбаз данавамгыла, иҳаҭоу азәыс дыпҳьазаны, иус збоуп: гәшаҭарак ҳазидкылом. Абзиара шәымаз, намыс змоу зегьы! Шәыхьзала Аҧсҳа Кьалышьбеи иҭабуп ҳәа иасҳәарц сҭахыуп, иахьа ахылаҧшра ҳаҭаны, амҩа ҳахьыкәиҵаз азы, – аниҳәа, зегьы ныҳәа-ныҧхьо аҳ инаиеихырхәеит. – Абри ала ҳалгеит иахьатәи ҳусзбара. Иахьанахыс ачарақәа рҽы ҳаиқәшәалааит, ҳаиндатлара ақәчага ишәаҿ мацара иҟалааит!

Инеилыҵ-ааилыҵит, ҷьоукгьы ааицәажәақәарц инеидгылақәеит. Аҳ а-Инал-ипа дрыҧхьеит ауаа аҩныҟа. Аарцәы ачеиҷьыка змам нарцәы ачаҵьа даҳәоит ахьырҳәоз мацара азакәмызт иашҭахь дызрыҧхьоз. Аҳ Кьалышьбеи, иҩныҟа днеимыҧхьакәа, даҽеа шьоукы дыргар иҭахымызт. Усгьы анхацәа изааргаз ашьтәқәа рыла акәын исасцәа злаирҭхаҷьуаз. Имаҵуцәеи игәылацәеи шьыжьаахыс круран изҽыз, ицәгьараха-ибзиараха асасцәа идикылар акәын. Аҧсҳа ишьнаҟәмацәа рымацара уаа шә-ҩык ыҟан. Кәыҷаа маҷмызт. Асасцәа ртәаны, агәылацәа акрырҽамҵакәа иуздәықәҵомызт.

Ашьҭахь рҽаныҩархоз, Кьагәа иабхәында Уча Сымсым дааиҧхьан, иеиҳәеит Мрыҟәа дахьигашаз. Хәлааназа Уча иҽы дырҵәахырц иҟан. Уажәшьта ихы дақәиҭын, аха ахәыц зхы иҭашәо илудрааи. Нас, анааилахәлалак, мазала ныркә аҧхәысеиба лҽы дыргар акәын. Кьагәа Аҧсҳа ицыз днарыхьзан, инаҩсан иҽынеихеит. Ашҭаҿ ашәшьырҵа иаакәыршазаны бнараса бгьыла ихҟьазан. Ахахьы, аҳи ашлацәеи ахьдыртәашаз, ишәа хәхәақәак гылан. Аҧшәма, Аҧсҳаи, Кьагәеи, асасәа шлақәеи, ақыҵа быргцәақәаки иманы, аҟәардәқәа рҽы данылатәа, егьырҭгьы еиҳабы-еиҵбыла иныртахьаз абысҵа ҿахра еиқәҵақәа инарыдтәалеит. Арҧарцәа, ргәыблаақәа рыма, иаарылалан, еиҳабацәақәак аарыхьзан, акәац шара реыназыркит, доусы ихәҭаз ҳәа илахь иаҧшны. Аирызқәа рыма, иаархагылаз аҳәсахәыҷқәа аҿаҳақәа рҭәны иныкәдыргылеит. Аҳ а-Инал-ипа «Анцәа улҧха ҳаҭ» ҳәа акака надиркын, аишәа амҩаҧгара ихаҵа иҽазикит. Уи збаз Кьагәа, акы анижә, аҧшәма иныҳаҿа аарылиҵеит.

Аныҳәаҿа зегьы ирылсаанза, аҳ Кьалышьбеи, излымҳак ала дзырҩуа дхәыцуан. Уажәшьҭан, иныҳәаҿа шьҭырхыр, ахәыцха изҭарыдаз. Наҧҳа Кьагәа диқәгәыҕуан иара, асазқәа ахьынхоз Жәкаранза дахылаҧшрын ҳәа. Амчи агәабзиареи игмызт анхаҩ хаҵа. Урҭ ихшыҩ ҷыда анрыцыз, ажәлар рҭынчраз уаҳа иаҵахызи. Урҭ – асазқәеи, ашәууаи, абыхәааи – унапаҿы иузаагоз уаамызт, наҷьнатә рхала иҟазаарц рҭахын, ас ажәлар реидымгылара, жәла-жәлала реиҟәшара аҧсадгьыл иахьынзаҧырхагаз рзеилкаауамызт. Ианамузах асазқәа бзыпынтәи адгьылқәа ирмеикануандаз. Аспа Кьагәа дахьынхоз ицхыраагза дуун Мамзышьха аҵаҟа ишьҭаз адгьыл чашәарақәа аҳ инапаҵаҟа рыҟа-зааразы. Дзықәгәыҕуаз ауаа шимазгьы, абри ахаҵа иеиҧшыз иаҳра иацәмаҷын.

Кьалышьбеи иныҳәаҿа анырк, дырзызырҩуан еизадаз, еиҧшыз ажәакәа. Гәанылагьы еиликаауан зхәы арасабгьы иқәҵаны иахатәаз анхацәа гәыкала иҩагыланы ишиеихырхәоз, рыҩныҵҟала иаауаз ражәа цқьа шизыркуаз. Гәҩбара зцамыз рзыҟазаашьа ҭәҭәа ахьынзаизхаз, иаҳрагьы ашьапы иқәгылазаауан. Абарҭ анхацәа дахьынзарылаҧшуаз, игәнигон Аҧсны аҳәынҭқарра ҭәҭәа ахьеихамҳахаз. Аҵоурых иҟанаҵаз агха ажәлар ҳәашьак ақәымкәан ирныруан. Аха ирзтәаымызт уи иацәынхаз, еихаҳатәын анхацәа рнапала. Адоуҳа ҭәҭәа ргәыцаҵәах ирыман ажәлар хәыҷы. Доуҳала акәын аҧсадгьыл злабеиаз. Доусы иҧсадгьылгьы иара изы ишьамын. Ижәлар дырзыҧшуан Кьалышьбеи. «Уаҿа иануп!» ҳәа аҿаҳақәа неибыҵо, аныҳәаҿа рылсуан.

Асасцәа ирызкыз аныҳәаҿа ажәахә ду азырҳәон зегьы. Уажәшьта еиҭарак арҭ аҩ-қыҵак ирыбжьаларымызт ҳәа угәыҕыртә иҟан. Иаашьтырхит Наҧҳа Кьагәа иныҳәаҿа.

Рылақәа ҭпхаауан анхацәа. Аныҳәаҽа еимырдон «уаҽа иануп» ҳәа. Ауаа ражәа аҧхара ду аҭан. Рбзиабара ргәылжжуан. Азн, афатәи, аҳауеи ирзаѡызан Наҧҳа Кьагәа хаҭа ихьз. Кьалышьбеи дшьыцуан, аха ицәанырра ихәаҽуан, уи алагьы дгәырҕьон: имч ҕәҕәан аҳ Кьалышьбеи Наҧҳа Кьагәа хаҭа ила.

Аныҳәаҽа рылсырц агьагымкәа, Кьагәа ҷкәынак дааиҧхьан, илымҳа дынҭахәыҭхәыҭит. Уи дцан, гәыблаа гәаѡак ала алѡаҭә зхылҭуаз, абыржәы иааҭырхит уҳәарын, акәац ааиган, аишәа иадтәалаз даархагылеит. Кьагәа, иҽаҳа аашьҭхны, иҭабуп ҳәа нареиҳәеит, изыркыз аныҳәаҧхьыз азы. Аѡы анижә, иҽаҳа лықәиргылаанза, агәыблаа зкыз арҧыс ибла наиирбеит. Уи ҧхьала дааиасын, Кьалышьбеии а-Инал-иҧеи махак-махак нарымҭеиҭан, днагьежьит.

– Абри ашҭа гәырҕьарыла еснагь хҭалааит! – иҳәеит Кьагәа. – Гәеихшәара шәыдкыламкәа, абра итәоу азәазәала шәгәараҭа хҭалааит. Уаѡҧсыла еидҽырбаларада, уаѡҧсыла шәеизҳарада, Анцәа еиҕара шәыбжьеимҭааит зыла иахьа ҳаибабаз ѡ-жәларык. А-Инал-иҧа иашҭа хҭанагалеит иахьа, ус адагьы иауамызт, избанзар кәыҽаагьы барасаагьы уажәтәиала гәыбҕан заҳҭаша хара зду уаѡ шәыҟам. Убри азын, сгәанала, шәареи шәареи аҧшәымарак азәы иоуны зыҟалом ҳәа иҧхьазатәуп. Аҧшәмара роуааит знапы ҳану ауаа…

Кьалышьбеи дааихаччеит. Амаха мҭаҭарала аус цәгьа аиқәкра адагьы, аҽаҳәара дашьҭан Кьагәа. Аҽны аус шымѡаҧысзи, изҭази урыхәаҧшыр, уи ақьабз амѡаҧгашьа амамызт. Аха Кьагәа иҧшааит уи амѡақәҭашьа, Кьалышьбеи дѡагылеит, аҽаҳа ѡышьҭхны. Иҟаларызеишь ҳәа иҧшыз алаҧшқәа ааимидан, иаҳагьы ирҭарит. Иарма напала амаха ѡышьҭихит, иҭегь ақьабз ирҧшзарц.

– Ҳаҭыр зқәу ажәлар! Акыр сныҟәахьеит, ладеи ѡадеи ссасхьеит, сынрылаҧшқәахьеит урҭ рҧсҭазаашьеи рыхныҟәгашьеи, избеит рыбзазашьақәа. Аха сыжәлар акала урҭ излареиҕьым ыҟам. Ихәыҷуп акәымзар, доуҳала даараза ибеиоуп. Иҭбаауп рысасдкылара, рқьабзи рҭаси ҳәашьак рықәым. Ақьабз атәы бзианы еилышәкаауеит а-Кәыҽбақәагьы а-Барасқәагьы. Урҭ реилагарак уаѡы ишәылшом, избанзар шәынамыси шәыуаѡреи ҳәашьак рықәым. Шәыхьз-шәыҧша цқьоуп, ицқьазааит наҟгьы. Абри амаха ус ҽаҳәаганы ишәзыҟалааит.

Иҽаҳа анижә, ҳәызбала ҽаҭак акәац амаха иаамихын, иҽы инҭеиҭеит, уажәраанза ус шыҟарымҭалозгьы. Ҧыхьатәи арҧыс дааин, амаха, аҳ иааимхны, кәыҽаа реиҳабы инаииркит.

– Аҳ инапала амаха анаҳиркы нахыс, – ҽааиҭит Кьагәа, – а-Барасқәеи ҳареи заҟа ҳаизааигәахазеи ҳәа анышәҳәо, Анцәа ишәыциҳәааит! Аҳ изхижәлаз амаха ҽаҭак-ҽаҭак иамаҳҳыз заҟа ҳаиднаҳәалазеи ҳәа шәхы иазышәҳәааит!

– Анцәа иҳәааит! – инаицдырҕызит.

А-Инал-иҧагьы дныҳәа-ныҧхьан, ҽаҳак аѡы ыжәны, амаха, жьыхәҭак аамихын, барасаа рахь идәықәиҭеит. А-Барасқәагьы а-Кәыҽбақәагьы еибаныҳәаны, рымахақәа иаарымырхыз ҽаҭақәак ыфаны, рымахақәа еимырдеит. Ауаа, еиҳагьы еиҽаччо, рыгәқәа рзеизыҟаны еидтәалан. Уажәшьҭа аҽар аагыландаз игәахәуан Кьагәа, макьана рқьафқәа шыҟарымҭацызгьы. Ҧыҭк анрымхажәлак, ахыхьымзҕшьара ҭыргон, азәы даҽазәы ҭәык наилаиҭар, уаҳа аҭахзамызт аилеибаҭаразы. Зхы ада ҭакҧхықә змамыз маҷхәызма. Урҭ ракәын ауаа рҭынч нхарагьы еснагь еилазгоз.

Жәѡашәаҟьак Ҭагә даахан ирыцқьеит, иѡыҳаракны днанҧшылеит. Ааилашәшәихарц агьагмызт, ацәымзақәа нықәдыргылахьан, цқьа ибомызт. Нас ихаҽы аамашьцан, абѡа нықәиҭеит. Идтәалаз азҽлымҳахеит, аха агьшимбаз агәра диргарц даҽын. Ашьыжь даҧ-

шырц игәы ишҭаз нареиҳәеит. Уи иблақәа ҭахәаеза Кьагәа иахь инаирԥшит, уамак шыҟалоз агәра ииргарц иҭахын.

Аныҳәаҿа ҽыц аԥырҵон. Кьагәа ҳамҭанык абырг иблақәа ааихаиршҭит. Анааилахәлаза аҳауа зшоыдаха аҿааархьшәашәахьан. Ауаа рԥсы ааивыргазеит. Џьоукгьы шоагылақәан, иахьнақәшәаз ишеицәажәоз, аҵла аҵаҟа реааиҵых инықәиақәеит, итәаз шоагылаанза иааԥшырц, аха мачқк рԥсқәа ааиҭаркырц. Ихьанҭан уи амш. Аиҳабацәа еидтәалан аҵхагәҭанынза. Кьалышьбеи игәамбзиара аҩоы изацнаҵахьан, ахьшәашәара иԥсы аанагон акәымзар. Адырҩаены ашьыжь, Амра гылаанза, иаҳҭынраҿы дыҟазар иҭахын. Амза ықәӷӷа ирхалашон, аишәа иахатәаз анышоагылоз. Арԥарцәақәак аҳәсахәыцқәа, агәарԥныҳәа реахьыздырхиауаз, ирыцхраауан.

Шарԥыеҵәа уацгылама ҳәа анхашоы бзиа ианизырҳәоз аамҭа неихьан, сасгьы ԥшәымагьы гәарԥныҳәа ишәа ианаахагылоз. Аԥшәма инаишьҭаргыланы, аԥатхь Кьалышьбеи идыркит, уи иашьҭахь – кәыҽаа реиҳабы. Ус саси ԥшәымеи рееиҵныԥсахло ирылсзаанза, арбаҕьқәа рҽыҭбжьы аагеит уажәшьҭа шоынтәны. Ацәылашара аҿазнакуан, Кьалышьбеи дышоеыжәҵаны амшоа данықәырҵоз. Ишьнаҟәмацәа еицрыбзза инаишьҭалеит. Кәыҽаагьы «заа ҳдәықәлар, заа ашьха ахалара ҳзымариахоит» рҳәан, иааҭымгылеит. Ирыгхаз ацәареи ашои рзеилалан, урҭ амшоа ақәлара шырцәыуадашоыз рбон аԥшәмацәа, аха амшоахь рԥсы ааиҭаркырц збаны, амшоа иқәлеит. Аԥшәмацәагьы анеилыҵра реазыркуан, Ҭагә имаратәны Кьагәа дааидгылеит.

– Ак соуҳәарц уҭахыушәа збоит, – ҽааиҵит Кьагәа.

– Иҽеим иуасцҳәарц исҵахыу, – игәаҕьит егьи данааҭгыла ашьҭахь.

– Уаналагах – иумҵәахын. Иаҳәеи ужәошәашәаҟьа? Аԥшәма итәума?

– Ашьхәа цқьоуп. Уи ауп аԥшәма иитәу.

– Ҳҭәыла акәзар?

– Аԥынҵагьы цқьоуп. Ашьхәа инавакынгьы ицқьоуп: ацуҵа амацара уацәшәартә иҟам. Агәҭа былра ҕәҕәак снарбеит, аибашьра ҟаларымашь?

– Аибашьра атәыла зегьы алахәхоит, аԥынҵа иунарбар акәхон. Ақыҵа иатәызар – ахҵәароуп. Азәы қәылара иҽазыҟаиҵоит.

– Ҳазшаз, ҳрыцхашьа! Уаҳҳылаԥш хәычи дуи! Абна иҟоу, ашоны иҟоу ҳәа…

– Убжьы думырҳан! – Кьагәа дааҟәихит уи. – Саԥшны избаз ҳәа ақыҵа ирылоумҵан. иазыҟаҵатәу ауаа сара издыруеит, егьырҵ рыцәа ҭынчзааит.

Кьагәа Мрыҟәа ак изырузар ҳәа дшәон. Уахь акәын ихы ахьцаз, аҭаҳмада, абшоа дахәаԥшны, иҽиԥсахижьҭеи. А-Инал-иԥеи ажәлари абзиараз ҳәа нараҳәаны, ҽеыжәлан, днаццакит. Ибарҭан кәыҽаа ахьшоеиуаз. Иабхәында Уча инхарҭа иавсны ицон дара. Иҽы аҕәра ааҿаирххеит, урҭ иҽырҟәикырц. Нас иманшәалаз амшоахәасҵа днанылан, сымсымаа ахьеиланхоз дынкыдыххылеит. Уаҟа еиликааит аҵхагәҭаны џьоукы рызкылпшуан уҳәартә ишлыԥшықәырҵаз. Азәы дрықәлар ҳәа дацәшәан, Уча мазала нырцә, аԥҳәыс еиба лахь, дигеит. Мрыҟәа дзыхьчоз шоыџьа арԥарцәагьы ицзаарын. Кьагәа дааҭымгылакәа иҽы ишьхәа наирбеит.

Иааигәа-сигәа иҟаз ихшыҩ рзымшьҭкәа, азиас дырны, шәаԥыџьаԥла иҵалаҳаз абна мшоахәасҵа днанылеит. Ашыц еилаччырала амшоақәа ԥыцәҵәа, аҭып узымдыруазар, мшоа ахьузымԥшаауаз азбаарақәеи аужәырҵақәеи ирылгаз, улаԥш зцамшәоз амшоахәасҵақәа дырнын. Ҽыла арахь уашоы дықәнагалацәомызт, иара дзықәтәаз, араҟа зехьыңџьара ишеимнарҟьахьаз удырратә, иццакуан. Аужәырҵа уахьзылымсуазгьы, азиас аҟәарахьы иҽы амшоа наирбон.

Ақыҭа аҵыхәан, Алаҳазы иахьадыз, дынхон аҧҳәысеиба Хаҧцыкәа. Калдахәара а-Барасқәа дырхашәалан лхаҵа. Нас асаз нхаҩы ҭыҧхак дымҵаирсын, хаз нхара иҽазикырц далагеит, аха дызхашәалаз барасаа ирамҳәазакәа аҭаацәара дахьалалаз даахдырҟьан, дықәырцеит. Иҧхәыс хәычы Хаҧцыкәа даашьҭихын, нхара ҳәа азбаареи азиаси иҭакны ирымаз дгьыл хәычык хиҟьан, анхара иҽазикит. Адгьыл знапы ианызгьы ҽырымҭит, урҭ рыуаара адагьы, ари адгьыл хҟьатәын, хашәалак унаҭарц. Насгьы иҵьабаапса дула иирыцқьаз адгьыл имазкуадаз. Ҩыцьа аҧацәа рхылҵит. Уажәшьҭа иааивагыларын ҳәа данрықәгәыҷуаз, барасаа иҽааимардахит, изыхҟьаз ҳәа уаҩы изымдыруа, рахәыкгьы изанырҵеит. Ҧыхьатәи реизыҟазаашьақәа ааргәалашәахын, еиҭанеиааиуа реидыршьцылеит. Барасааи кәыҽааи анеиканауаз акәын. Рыцәгьеи рыбзиеи далахәын азы, барасаа дрыдгыланы, кәыҽаа дышрабашьуаз дҭадырхеит. Ииаҭымхаз иҭаацәара ихы зқәиҵаз рҽынтәгьы иаархылаҧшышаз днымхеит. Хылаҧшыҩ ҭәҭәак дызмамыз агәарҧ аҽы Мрыҟәа дҵәахызар дшәарҭадахарын ҳәа дахәаҧшуан Кьагәа.

Аҧҳәыс еиба лынхарҭа дазааигәахәо даналага, хысбжьқәак иаҳаит. Нас иааиларҵазеит. Иҽеы аҟамчы нахиҟьеит. Аҧацха, мацәазны ишҭаркыз мҩашьо, иакәыршаны ихысуан. Кьагәа, ахысбжьқәа рыла, абра ҷьоукы тәамкәа ишыҟамыз злаигәахәаз аҭыҧ ала иеынеихеит, иҽеы аныҟәашәа рмаҷуа. Зхы-зыхшыҩ амзырха иқәгылаз аҧацха аѳныҵкахь иҟаз ѳыцьа даархагылеит. Урҭ аҧацха аҽынтә ихысуаз рыхҟа иаҧшаауа итәамызт. Руазә данхыс, ишьанҵа шәақь ааиҵеиҵан, ачыфҭы аҽишьырц дшаҽыз, аелымсы цаҳәцаҳәо изамҩа аашьарҵәырнартәеит. Ишәақьгьы наимпыцыҩрит. Иҩызагьы убасҵәкьа анихьуаз изгәамҭеит, уи ихы кны данықагылоз акәын аеыуаҩ данибоз. Аҧхьатәи иҟама ааҭиҧаан, даацасит. Аеы аақәҵәиимҭа дақәшәан, агәчама данҟьон, аеаанкылашьа иеақәимыршәар.

– Уқабадха! – иҽеы аақәырҵәины, Кьагәа уи диҵаҳәҳәеит, егьигьы инапқәа ѳышьҭихит. – Џьара шәызбахьеит шәѳыцьегь, аха… Шәзусҭқәада?

– Блаб Рамхәыҭ… – дааиҵақыцькыцьит, хымпалҵас зыбла ҵары дкылнаблаауаз Кьагәа дахьизҧшуаз.

– Амзырха шәҭала! – инарыдиҵеит.

Ибжьажьошәа аниба, дрыҵаҳәҳәан, ҧхьаҟа инаҧхеиҵеит. Рабцьар аашьҭхны, дара дырзыҧшуа, дышеыжәыз днавалеит Кьагәа. Иҭҟьоз уаҳа бцьар имазамызт, жәлар реизара ахьынтә акәын дахьаауаз. Рамхәыҭ иуаа збаз наҟгьы-ааҟгьы амца ааихдырсыҷьит. Дара ашьшьыҳәа амзырха агәҭа иазааигәахон, иахьаатгыларыз иақәымшәо. Кьагәа, илаҧш нарыҟәганы, амзырха цқьа еимидон. Рамхәыҭ ихаҭа дахьтәаз еилиргарц.

– Шәызҿуи, уара? – ибжьы аагеит Рамхәыҭ ихаҭа. – Шәҭаслымханы шәыерышәҭома? – иҧсы еибафон иара. – Шәхынҳәы, уажәыҵәкьа! – дрыҵыҳәҳәеит, изааҭымгылозшәа аниба.

Дара аацысит. Ҳамҭанык аатынчрахеит. Ааигәанза ахысбжьқәа аҧсаатә дыршәан, ирҧсаҟьеит акәымзар, рҵук абжьы гаргьы иуаҳарын. Агәарҧ шынеибакыз илаҧш ҵары иҵаршәны, дыҧшын Кьагәагьы. Рҧсы рзеит Рамхәыҭ иуаагьы, иҟаларызеишь ҳәа еиқәызырѳуа. Рыхққагьы цәыҵырҳәҳәа, иҧшуан, реаадыртцәар аҭынчра рхы иархәаны, аҧацхаҽ зеызҵәахыз ауаа ухы ухырцкьаауан. Рамхәыҭ иакәын ааимкьара ззымчҳаҵәкьоз.

– Шәхынҳәы, акәымзар схысуеит!

Дара еиҭаҵуамызт.

– Шәадырсма, уара!

– Рамхәыҭ!.. – ҿааиҭит руазә. – Наҧҳа Кьагәа дҳахьзеит.

– Изакуи-и?! – Рамхәыҭ ибжьы амзырха иаахыҵын, абна инылазит, ахысбжьгьы аагеит. «Наԥҳа Кьагәа дҳахьзеит» зҳәазгьы длеизҟәыҷеит. Егьи, хҟак иқәшәааназа, аԥацха аҷынза дназан, аҭзы иенавеикит. Аҽышьҭыбжьқәа аагеит. Кьагәа еиликаауан, ауаа има дрыхьзаз ԥьашьаны, Рамхәыҭ абнара иешеиҭаз. Акәымзар уи ус ихьатцуаз иакәзамызт. Иакәымыз акы рҽыҵшәар ҳәа дшәааны акәын, агәарԥ иқәгылаз игыруацәа Рамхәыҭ дызриехсуаз. Кьагәа ирласны Мрыкәа дзыхьчоз дызрышьҭаломызт, насгьы аус армариара иаҳа иалшарын ҳәа избаны, Рамхәыҭ ауаа рацәаны ишьҭихит, – уи еилкаан. Уажәы, Кьагәа дышихьзоз аниаҳа, уи дааҭгыломызт. Кьагәа амзырха дынҭалан, даа-еыжәҵит. Уа ишьҭаз ахы илахьцәкьа иҭашәазаап. Рамхәыҭ икылкааны дхысуан.

Уча иҩызцәеи Мрыкәеи аԥацха иаадәылҵит. Аԥшәмаԥҳәыс, лхәычқәа лыма, урҭ дрышьҭагылан, лԥштәы лхыгга. Аҽышьҭыбжьқәа анга, зегьы реырхиа рыенаварзақәеит. Гәыԥ-ҩык аҽцәа амзырха иааҭаԥалеит. Урҭ ацыԥьқәаа ракәын. Ахәы аҷы ираҳаит рыцаҟа иҟалаз аиҷахысрақәа. Аԥҳәысеиба заҵәы рыбла ишабоз дыхдырҵәар ҳәа ишәаны, азы ирзаап. Кьагәа даацәырҵит.

– Мшыбзиа, Кьагәа хатца! – урҭ раԥхьагылаҩ иарґьа напы, аԥхьатәи ах-нацәак харкәыланы, иҩышьҭихит, иаргәцыста инадикылозма уҳәартә.

– Бзиа збаша, згәыла ихьаа зхьаау афырхацәа! – убас иарґьа напы ҩышьҭихит Кьагәа.

– Цхыраара уҭахызар – иаҳцәумзан, – уи агәарԥ аҷы зылахь кылблаа ишьҭаз днаизԥшит.

– Уажәтәиала – мап, ҭынчрахеит. Аха акы сызлауҳәо – улызҽлымҳаз Ханцыкәа. Наԥҳаа рхыҷә сылбаанза, уара Бзып аасҩцәара иаҳа иузымариоуп.

– Угәы рҭынч, Кьагәа хатца. Абзиараз!

– Амҩа алԥха зауша!

Ацыԥьқәаа нахынҳәит. Ишааиз еиԥш ирмацәысуа, аҽышьҭыбжьы абнара инылалеит. Дук мырцыкәан, урҭ азиас инырын, нырцә ахәы иҩаҽалеит, еицрхәхәа еишьҭагыланы.

Амзырха иакәыршаз ашәаԥыцьаԥ иатцәара иахылҵуаз аҳауа цкьа ԥсыршьагаха илбааудон акәымзар, Кьагәа дкарахатцәкьа дыҟан. Иааԥсара инимырԥшырц дшаҽызгьы, ҩ-жәлак реиканра ус аҭыԥ иқәцаны, урҭ реибабара зымшала еилакшаз ҳәа ирԥхьазоз иԥсы анырцәига, аҽны ашьыжь уи иеиқәырхара аналша, уажәшьҭа аԥсааиҭакра аҭахны иԥхьазон. Ихәдаҽ икаба ааԥиртырц, инапкәа ҩеицихит. Аԥшәмаԥҳәыс хара дшыҟамыз аниба, дызлагаз даақәыҵын, ҷеыжәларц иҽы днадгылеит.

– Аҩынза ҳцап, ахара мҩа дыҷәаагаланза.

– Иаԥсам, – ҿааиҭит Уча. – Кьагәа, уара Наԥҳаа рхыҷә аҷынтә Зыхьҽа ухәнар уҭахыуп. Устәиала Бамбеи иашҭа Мрыкәа дхаугаларц угәы иҭамкәа уҟам. Рамхәыҭ уахь амҩа диркыр ҟалоит.

– Сара сымҩа уи изкуам.

– Иахьцалак иаҭахым ишәарҭоу амҩа ангылара. Мрыкәа илахьынҵа ҳазхәыцп, уара акы узура шрылымшогьы здыруеит аха. Иеиґьуп Мазихәа уаҽалар: Рамхәыҭгьы даеазәгьы ргәы иҭашәом, Кьагәа, Мрыкәа иаҭацәа рымҩала дугап ҳәа.

– Аиаша уҳәеит, – дааԥышәырччеит Кьагәа. – Аха угәы иаанамган сара Рамхәыҭ амаана исыцеигало сзаиаарым ҳәа.

Кьагәа илшомызт Уча иҽагылара. Иагьа диеицбызаргьы, иабхәында иакәын, иаҽаршәны иаҭахым ззиҳәоз азы, игәы цәиҟьарц дашьҭамызт. Учагьы имаҳә иҽаԥара дазгәаҟуамызт, дабхәындан ҳәа аиҳабыра икуамызт. Еиликаауан Кьагәа ихьз-иԥша ахьыназоз. Уи адагьы аԥсҭазаарақ амаҳә убас ҭыԥк ааникылахьан, ажьрацәра

еиҽнакаауаз аиҳабыра-еиҵбыра аҭагылазаашьа иазхьамԥшыртә еиԥш. Аха Уча иҽырҳәцааны данцәажәоз, Кьагәа дхьаҵуан, ус зыӄаиҵоз иабхәында еиликаарц, ихы аарехәашәа.

– Ус анакәха, ара ҳаатгылап аԥсшьараз. Шәара шәца! – Уча иҩызцәа нарыӄәеиҵит Кьагәа, даргьы хыма-ԥсыма рыеӄәа рахь рҽынархеит. – Уча, Мрыӄәа думан, аҩныҵӄа ушьҭала. Сара, зык насыӄәҭәашәа, саахынҳәуеит. Абра ашәашьырҵаҽ снықәиап.

– Ишәарҭоуп.

– Умшәан сҳәеит.

Кьагәа, иҽеы амгәырххақәа ааркәаданы, амзырха иныӄәиҵеит. Абнара илеиҵар, ианаааиҭаххо имбартә, хара ицар ҟалон. Ирзарц ԥьоукы ашьҭалар ҳәагьы дшәон. Азиас ахь амҩахәасҭа днанылеит. Абнара, кьыс амазамкәа, иазҭынчран. Акыр ицәыҵашорахон. Амра ҩаскьаԥҳьаза, аха аиаҵәара ԥырхага аиуамызт, азиас ааигәа-сигәа адгьыл ацәаакыра аҵанагалон. Азбаарақәаҵәҟьа раайгәа узыӄәломызт, акәыбрқәа убла ҭырхуан кәыркә мзазыҵәҟьа. Аԥҳәысеиба лынхарҭа маӷк аҟара урҭ иахьрылгаз лԥсы ркын. Азиас акәзар – ԥша хәыӷыкгьы аанагон. Аҟәарахьы заҟа уааигәахоз аҟара, абҕьқәа ҵысуан, азиас азааигәара изҳауаз аԥслышқәа рымахәқәагьы ҭынчмызт ашьыжьымҭанза. Иҽааилихын, ҵаҟатәи маҭәагьы ишәзамкәа, азы дынҭалеит.

Ихьшәашәан ашьха зиас. Ахәыӷқәа реиԥш изхара иҽеизымкәабо, нырцәыҟа дырит. Аԥаҩраҽ махә дук ааникыларц азы игәыдыҽеало дгылан. Нас дыҩтыцын, ачыӄьқәа иерывазуа, азы злааua ала иҽыҩаихеит. Имаҭәақәа ахьышьҭаз дызнеиуамызт, шьҭахьҟа дандәыӄәлалак, азҕьы давнагазон. Дҩаскьаны дҭалар акәын, иҽеахьеилеиҳәашаз азы дҭытцыртә еиԥш. Ишьапы хырҟьаҟьақәа амаҕ нарыласуа, иаргьы акакала иаалхуа, днеиуан. Ахаҳәқәа днарыӄәгыла-аарыӄәгыло дцаргьы илшон, абнара даалҵцыр, аха азәы дибар иҭахымызт. Кьагәа иҽешикәабоз шырбаз зҳәашази изырҳәашази рҽаԥхьа иаҳаҭыр маӷк имлаҟәыр ауамызт. Ухы ҳаҭыр ақәуҵар акәын, ауаагьы уаҳаҭыр анырбоз. Уи азы, узлаҟаз аҵкыс, узлаҟамыз уалаҟазшәагьы ухы дурбар еиҕьын. Убри азы, зегь реиԥш уҳәындазза азы уанҭалахгьы, зегьы рыԥхашьашьала уаҩы уеиумырбар акәын.

Амаахыркәа еиӄәаҵәаза азш-маҕы ирҽалахьан. Акакала иҽыршәшәо, инапсыргәыҵа аазна иҟәшәан, иҽы инҭеиԥсеит. Днаԥшы-ааԥшын уаҩы данимба, лабала амаҕқәа днарыха-аарыхан, ицрамсырц иегәаҭо, адырҩегь ԥытк иҟәшәеит. Дааraза ихаан амаахыр. Иара, ишигәаԥҳоз ихааны, ас маахырк имфазижьҭеи, акрааҵуан. Аԥсҭазаара иеаҟәигазшәа, ихы дазхәыцит. Амаахыр ԥшәтәы иҽатата, амаҕра даалҵын, ахаара зҽыкәкәоз инаҵәақәа ибз ала ирыцкъо, аԥаҩ даакәгылан, хланҵы азы дазцеит. Ахьшәашәара, ицәеижь иалсны, ибаҩқәа еимнадозар иҭахны, азаҵаҟа дызсо, агәҭаны акәын дахьыҩхәыҵцәарааз. Азиас данаахыӄәгыла, ирласны дбарц, лаԥшык дахьыҵамшәашаз днавҵагылан, Амра ааиӄәирԥхеит. Ибаҩ ицәыласхазшәа, даақанаҵеит иеыкәабара, аха азыхь ианакәызаалак иумырдырзакәа уарааԥсон. Дбаанза уаҳа акы дазымхәыцзакәа, ҭынч дыԥшын, ашәахәа ҟәымшәышәқәа иӄәхәмаруа. Ашьыжь акәын даргьы ахьынзаҟәымшәышәыз.

Иҵегь аатгылара игәы ишазыҳәоз, иҽааилеиҳәан, икәымжәы ижәҩахыр иныӄәцаны, шьҭахьҟа амҩахәасҭа днанылеит. Иахьатәи амш Ханҵыкәа лымзырхаҽы ирхыргар акәын, Кьагәа дыццакуамызт. Маӷкгьы ихы дынҭахәыцыр ааиҭаххеит. Игәы иалан Рамхәыҭ ихы-мҩаԥгашьақәа. Акырынтә дахьирхәхьеит ицәгьа мҩа, аха ихы дизаламырԥшыцызт азакәын ас инапаҽы дзизаамгоз. Блабаа рхәы ахьыҟаз даҽеа қытан, аха инапы ахьынаҳоз зегьы дырԥырхагазар иҭахын. Рамхәыҭ диԥырхагамхар, барасааи кәыҷааи рус егьараан жәлар рнапы иҵырхыртә иҟаиҵахьазаарын. Кәыҷаа рҭыԥхак Рамхәыҭ данҷаз дирымҭазт,

ргәаҕ дыкны дагон. Урҭ дызрабашьуамызт, иуаацәгьақәан. Убри азын ирабашьышаз рабашьратә дныќәон, ажәлар еилеибаҵон, ауаҩшьра, ақәылара, аимҵәара анры-бжьалалак, анахьгьы арахьгьы Рамхәыҭ дырхашҭуан, ихгьы рцәигон. Мрыќәа имҩа дықәҵаны дшаахынҳәлак, убри Рамхәыҭ, инапы илеикыр акәын.

Амзырхаҽы иеы ҳәуан. Араҵаќа арымз днықәиеит. Аԥшәмаԥҳәыс хчы хәхәак изаалган, ихы инаҵалҵеит. Кьагәа иҽанааиҵих ижьышәақәа аададахеит. Уажәакәын иааԥсара анилсҵәќьаз. Дхәыцырц акы игәалаиршәақәон, аха иҽизеизгомызт, иблақәа хьынеиқәиԥсаз ус иаанхеит, алашара ибла аныхԥшылара ицәыуадаҩоны. Ибла шыхҩоазгьы, иблацәа иалсны, алашара иблагьы ихыԥшылозшәа, аҽырҭынчра ааицәыуадаҩохеит. Ихаҵа иќаиҵоз дазымхәыцзакәа, инапы илахь ала ихы иаакәиршеит. Инапы ацәеижь илахь иахьадкьыслоз аԥхзы маҷқ алнахуан, аха ибла хазы ашәшьырҵара азнауан инапы. Игәы раҳаҵза дынҵанагалазеит.

Игәы ҭынчцәамызт Уча. Мрыќәа ишимуаз дышьҭеиҵан, ихаҵа ахышә дкылԥшуан, Кьагәа дихылаԥшуа. Хаҵа кьаҽ игәы ҕәҕәан, амзырха иеиԥшымызт имацара абнараҽ дахьыцәалоз, гыгшәыги ҳәазеи илакьысрын ҳәа дымшәазакәа, адгьыл аҽы ашьацра дахьылаиауаз. Аха амашәыр аҳампал иалан рҳәон, иахьугәыҕырҵаз акәын уахьҭахоз. Бԥьар мца дагомызт, абга дақәтәан ҳәа изырҳәон ахаҵеибага, аха имаҳә иара дизааигәан, зегь реиԥш, мышкы зны диит, мышкы зны дыҧсрын. Инкылатәаны зҽаадырхоз хҽа заҵәык изхон, уи згәаҕьуаз даныќала азыҳәан. Иара, Кьагәа, дыцәан, дарбанзаалак иҧсҭазаара ихьчозшәа, дуаҩызма, игыгшәыгызма – зегь иҩызцәазшәа.

Уча ахәыцреи атәареи игәы анԥырҵәа, дындәылҵит. Аеы ныгала зык намҵаиргылеит. Ишабахьазшәа иааҭнаркәкәеит. Ааида нахьхьи аганаҽ алаҳа иныҵаиргылеит, азхара иҳәхьан азы. Амҵқәа ҭып арҵомызт, ави-авиҳәа ахи аҵыхәеи ќьо, аҧсеивгара иашьҭан. Дара цҳауан, аеы ацәа жәпа рԥынҵа-гәырқәа аларԥсны, ашьа аларцәцәаарц. Уажәшьҭа иаамҭан анигәахә, ааида шышы дынхыԥан, ахкаара ишьаҳаны иҵаз ҩ-еык дынрыдгылеит. Аатә хнышьаҳагақәа ршьапқәа иаарымихын, рыхәдақәа инархаршәны, иҿааихеит. Амзырхаҽы даиаианза, ашыш ааида иацәыхарамкәа, азы ахьыҵыҵуаз, аеқәа ршабара аахиеит. Ханҵыкәа лхәыҷқәа амхы иаван, амаҕқәа ааида иаԥыраԥьгәо. Абна илаз арахә аԥхасҵа рырҵозар акәхарын. Аеқәа Кьагәа иеы ахьыќаз иааигеит.

Аԥшәмаԥҳәыс ааигәа димбацызт, дабацарызишь ҳәа даахьаԥшит. Калаҭк аца иааҭылган, ацалаќьа иныќәлыргылеит. Нас дахо аца аҵаќа иныҩналгылеит. Ацхыраара лҭахызар ҳәа, ацалаќьа дныҵагылан, Уча аца аҵаќа дныҵаԥшит. Аԥҳәысеиба, алурќьанта кны, алу лыргьежьуан. Ԥыткгьы ллагахьан. Агәыблаа азна ашыла анын. Аиаҳәа хәыҷгьы усҟатәи ҭаԥсан, алурыҵгьы ашыла аҽыҵышәшәон. Лыҵкы цәаакшьышьраза аԥхзы иагахьан.

– Иалабхи асҟатәи, даеазны, аншоурам, иќабымҵари?

– Мҩаныфак шәзыќасҵап аасгәахәшәа сналаган, самханагалеит.

Дыпҳәыс заҵәын, Уча дрыцҳаишьон. Уи шылдырыз лылжжит лцәажәашьала. Иагьа дымчымхазаргьы, аԥҳәыс ус ахаҵа, насгьы асас, илырќаҵозма. Аиаҳәа иҭаԥсаз ашыла чарҕәла иааизылхәҳәан, иҭәыз агәыблаа аашьҭхны, аца дааҵҵын, аԥацхахь лҽыналхеит, лгәыблаа ҭарцәны, даахынҳәырц. Уча дахьлыхәуаԥшуазгьы дшылпырхагаз еилкааны, днахынҳәит. Ауадаҩ даларҵеит, лхьаакәа лзымхозшәа. Аха лара лыгәхьаа иазхәыцуадаз, еицәоу аус ќамларц уаныкәпоз.

Амра лхыҵуан. Кьагәа дызҵаиаз арагьы Амра ыҵашырц агьагмызт. Ашәахәақәа наиқәпхар, усгьы дааҵќьон. Уча акәадырқәа аадәылиган, аеқәа инарыкәиҵеит. Аатә хнышьаҳагақәа ирќәынтаны ԥыцьла акьахь адаԥа иадиҳәалеит. Еивагылан х-еык,

рымгәырххақәа аархханы, ушынареыжәлара ирхианы. Мрыԥәа даадәылҵит, иблақәа чны. Ҽымҭкәа Уча дызцагылаз алаҳахьы иҿааихеит. Уи ҭынч дзыцәомызт. Иԥсы ааиҭеикырц дахьнышьҭалаз, дкараха дҩагылон. Мрыԥәа ажәак иҿумхуазар, ацәажәара иҭахзамызт. Учагьы иқәҿиҭуамызт, аха Мрыԥәа цәаҩала еиликаауан уи игәы цәгьара шизҭамыз. Амала иуаҩымра ааирԥшыр иаҳа еиҧьын. Усҟан Мрыԥәа ахыхьчара иҿазикыр акәхон. Уажәы зегьы изеиԥшны, аԥсҭазаара игәалаҟамызт. Ихьзи-ихьымзҧи рыдагьы, иԥсҭазаара аԥшәмацәа рнапы иахьаныз акәзаргьы здыруадаз ас дҟазцаз.

Кьагәа дааҳәцымыцын, даақәтәеит. Ихахәда аԥхзы ықәшын. Иҩызцәа рахь днеин, ацәажәара иналеигаларц, шьыбжьон ацәара шҿеимз нареиҳәеит. Мрыԥәа ҿиҭуамызт. Рых-ҩык шеидгылаз збаз Ханҵыкәа ашьамхәқәыршә аашьҭылхын, аныгала азы аалган, рҿқәа длырзәзәеит. Данынахынҳә ахьурзы нкналҳан, амца ҩаҵалҵеит. Дукгьы имырԥшыкәа, лысасцәа лалыртәеит. Хҧа-хҧа ҿаҳа еиҳаны ирымжәит. Мрыԥәа иаразнак дрыҳәеит, уаҳа идрымцаларц. Дзыдтәалазгьы уи иҭагылазаашьа еилыркаар акәын, ижәырц «уаҿа иануп» ҳәа идрымкылеит.

Амра ҵлакашәарак ишыҟаз, асасцәа амҩа иаақәгылеит. Аԥшәмаԥҳәыс, лхәыҷқәа лыма, урҭ наскьалгон. Гарзганла зхы ҿаҳәаз аҳаҵа Уча инеилыркит, амҩа змаз ахьынзанаскьаргоз иҿахәда инықәикырц. Кьагәа, уи лысасдкылашьаз длаҵабуа, иҿы анаахьаирҳә, Мрыԥәа дылҿыжәԥан, аԥҳәысеиба даалыдыххылт. Иан дылԥырҵуазшәа, дааигәыдиҳәҳәалеит. Лара, лылаҧырз хыжжыла, иҟәаҟәа алшьшьит. Уи данаалыдҧа дналеихырхәахт. Нас, уаҳа дхьамԥшзакәа, дыҩеыжәлан, иҿынеихеит. Уи иҟаиҵаз згәы аарԥсасииз маҳәи бхәындеи наишьҭалеит.

Кьагәа иҿы аҟамчы нахиҟьан, Мрыԥәа ивсра уамак ишыманшәаламзгьы, днаиаԥысит. Мрыԥәа усгьы игәы алаҟамызт, дааизԥшыргьы ҟалон. Кьагәа ихымҩаԥгашьа макьана иззеилымцацыз Уча иаԥхьагылаз дрызԥшуан. Имаҳә Наԥҳаа рхыҷә ахь ихы хазма уҳәо, амҩа шьҭихит. Мрыԥәа Зыхьҿала ашьхаҟа амҩа иқәгылара ҿеимызт, еиҧьын нырцәтәи ахәы ала, Мазихәаҟа икылсыр, иаҳа ишәарҭадаран ҳәа Уча ашьыжь ианиабжьигоз, Кьагәа дақәшаҳаҭхеит. Уи ихашҭзар ҟаларын, наиқәҿиҭырц игәы ианҵеикуаз, Кьагәа иҩны дынкыдгыларц иҭахызар ҟаларын ҳәа агәааанагара иоуз Уча дааннакылеит. Ауардын мҩахь ианкылс, Кьагәа иҿы Мраҭашәараҟа амҩа наирбеит, иццакышьагьы ааникылеит, иҩызцәа ааивагыларц. Асас, Мрыԥәа, дрыгәҭылакын маҳәи бхәындеи.

– Ҳахьцо сзеилкаауам, – ҿааиҭит Уча.

– Гагрыԥшь аԥсҭала, ма Жәкәара ԥсҭала ҳашьхнылар иаҳа ишәарҭадоуп, – иҳәеит Кьагәа. – Рамхәыҵ Бзып аԥсҭеи ахрақәеи ихьчааит. Амала ушынахынҳәлак илымҳа иҭушьроуп, аԥҳәысеиба цәгьашақә данлызныҟәа, иара изы сшыгьежьуа.

– Уара ухынҳәаанзагьы, ҳара иҭып дыққәаҳҵоит.

– Уахымццакын.

Сымсымаа рабиԥара маҷмызт шьҭа, аха Маҵ иҵҩаншьап заҵәыс иҟаз Уча иакәын. Уи иакәымз уск иҿалеигалар Кьагәа иҭахымызт, акы иҿалеигаларц даналагозгьы, даԥхьирҟәқәаауан, излалшоз ала игәы дамыскәа. Дҭаацәарамызт Уча. Уи иара гәхьаас уамак имамызт, аха Кьагәа мазала игәы иҵхон. Ҳагәашә азааигәара асаз нхаҩы ҭыԥҳа бзиак дизҳәаны дтәан. Асаз рԥарцәа лҿыгәҳәаауан, дымҵадырсырцгьы реазыркқәахьан, аха лаби лашьцәеи ҳауп зҳәо қәылацәақәак хрыҵахарын ҳәа ргәы иҭашәомызт. Абыхәаа рырԥарцәагьы лзымҩахыҵхьан, амала рыхкашәԥса лҿамалдомызт. Уча заҵәык иакәын илзыҿҳәараз, лҭаацәагьы ақәшаҳаҭын: Кьагәа хаҵа иабхәында ҷкәын мап ицәкра рцәыуадаҩын, иагьырзыламысмызт. Уча ихаҭагьы дынхаҩ бзиан. Кьагәа ихаҭа иакәын урҭ ирызцаз, иабхәында ҷкәын иуаа драԥхьагыла. Аха ааигәа ашәуа ҷкәынак аԥҳәызба

дымҭаирсырц лашьцәа дреиканит. Дыхәны акәын иҩызцәа дшыргаз. Еицәаз ак алҭааныза, Уча игәыцхәцәа ирызбеит, ҭагаланза имҧшыкәа, рацәакгьы иахымгакәа, ачара рурц, ирымаз ирыхзыз ааицырхырааны. Даеа мчыбжьык аҟара бжьан ууанза. Аҭаца Кьагәа иҩнаҭа днаргаргьы ҟалон, нас ҭагаланза иҧшрын ачараз, аха ари уажәшьҭа имазамызт, Уча иҧҳәысаагара аргамара илымшеит рымҳәар акәын.

– Уажәшьҭа ухынҳәы! – Кьагәа Уча аҳаҭа ааимихит. Уабхәраа рахь укылаҳгарым. Учара сахьзартә, схынҳәуеит сахьыҟазаалакгьы. Аҩны ункыдгыланы, лымҳаҭаск аҟара нараҳәа.

– Бга шәҧылт! – иҳәан, Уча даарызҧшит, иааскьеигаз аҩыцьа абнара иаҭәахааныза.

Урҭ Ҳагәашәҟа рхы хан. Абзыпқәеи асазқәеи рҳәаа иҭамлеит ааилахәлааныза. Кьагәа иҭахымызт ауаа рылаҧш иҵашәар. Амшын рхьчозшәа, иахаеырбон иқәӷӷоз Амза блахкыга. Жәкәара ҧсҭа уаҩы дызҭаломызт, аҭыҧ бзиа издыруа иакәымзар. Кьагәа, ара бзиа дырдыруан азы, избеит Уча иабхәхараны иҟаз диҭаарц. Уи иҩнаҭаҽы иаҳа рыбз рҽы иааҭаркрын, Кьагәа дшырбаз ала. Уи ауха аҧшәма дҵааит кәыҽааи барасааи рус азгьы, Кьагәа иҳәеит жәлар рус збарала ишымҩаҧысыз, ашәуа ҷкәынгьы, уаҳа арахь дыҟәлар азин имамкәан, ихы дшақәиҭыртәыз. Мрыҟәа, усгьы згәы ҭаҧсны иҟаз, дыҵабгар иҭаххеит, дәахьыла иеиимҧсахырц ихы дақәҧон умҳәозар, аишәа дахьахатәаз. Аҧшәма Мрыҟәа дизҽлымҳахеит. Кьагәа уи дҽихит, иҭаца лашьа иабхәында иабхә иҧазаҵә иакәын ҳәа ҳәаны. Уажәы еык ицәырзан, ашьҭа ихыланы иаауеит ҳәагьы, даеа мцык нацитцеит.

Икьаҽын аҧхын ҵхы. Аха еынла зҧсы бзианы изшьахьаз асасцәа уи аҵх хәычгьы рцәырацәан. Шарҧыеҵәа иацгыланы акәын амҩа ишыкәлаз. Шьапылеи еыбҕалеи рныҟәара еиҟаратәны, ахра акаҵәарахь рхы дырхеит. Амшгьы аеааҩнашон еиҧш, ашьха дгьыл аҽы рымҩа ылыргахьан. Кьагәа иаҳа уаҩы дахьыреырхарсҭамыз амҩахәасҭакәа иҧшаауан. Ԥьаргьы акыдгылара иҭахымкәа, аҳаҭа иҭаз афатә ааҩшо, Мрыҟәа дима, амҩа данын. Уажәшьҭа Мрагыларақа ихы хан. Гәбаадәыҟа амҩа ылимхит, избанзар асазқәа рҽы Кәыҽ Мрыҟәа иабхәында идырцәа дрылашәар ҟалон ашәарҭа иҭагылаз иҧа. Нарҭаа ран Сатәнеи Гәашьа лыҧсшьарҭа ҭып азиа Риҵа дынхыҧшыларц агәазыҳәара шимазгьы, Кьагәа, уи давсны, Зиаҟа ихы ирхеит. Уаантәы Нхыҵҟа амҩа акыр иманшәалан. Нас уаантәи абыхәқәа рахь ахыҵра иаҳа ишәарҭадан.

– Ашьха Казказ абҕа уҩыхәнызгоит, – ибжьы ааиргеит Кьагәа, – нас ухала улбаауеит.

Мрыҟәа ихы икәаезан, Кьагәа хаҵа дишьҭан. Акыр дгәаҟзаргьы, аҧсҭазаара абла хаҵа услаҵәкьа дахьҭаҧшыз аҭыҧ ааныжьра иус мариамызт. Дызнысыз амҩахәасҭакәа даеа знык дырнылар, изааигәахар, ламыси ҳаҭыри згымыз, ахьзи ахьымзҕи реилыргашьа иақәшәоз ажәлар ахәҭак ицәызрызшәа, дҽыжәын, илахь изеиҵымхуа. Изцәырҵрыз зҵаара жәпакы рҭак иаҳарцгьы иҭахын, урҭ здыруаз Кьагәа заҵәык иакәын. Ахаҵареи ауаҩреи зхымҩаҧгашьа ирызцәымзаркыраз хаҵа кьаҽ иахь изцәырҵхьаз ибзиабара, уи ауаҩы иҵаҵәахыз, ҳәашьак зқәымыз аламыс агыдрахь дышзымҩазоз иҩныҵҟа инарбон. Акала дизааигәазшәа, имҩаҧызаҩ иҵегь иеиҳәашаз имазшәа, уи аҵыхәанза деиликаарц дахгәаҟуа, дишьҭан, уажәи-уажәи аҽцәажәара аахиртрын ҳәа.

– Уажәшьҭа ихарам ашьхеибаркыра абҕа.

– Уи анхыҵра сара сахгәаҟуам.

– Избан?.. Уан дхәашабгаха дтәазар акәхап.

– Исзеилымкаац еилымкаакәа, хынҳәышьа сымам.

– Аус злоу: уҧсы еиқәхеит.

– Уажәыҵәкьа аҧсеиқәырхара усҟатәи сҽыгәҳәаауам.

– Улызхәыцуан… Уаҳәшьазаҵә дааугәаларшәа! Уҟамижьҭеи изыниахьоу иалудрааи. Урҭ ахаҵа ихылаԥшра рҭахыуп. Уара, – иҽааирԥьбареит Кьагәа, – ухада хәыцырҭа умамкәан, уԥынҵа кылзза, ушԥацәажәо?!

– Ҟаи, Кьагәахеит! Усҵәҟьа усмацәҳан. Сара уара азәзаҵәык уоуп сзыҿцәажәарц исҭахыу. Амала аҵабырг соуҳәар сҭахыуп.

Кьагәа иҽы аҕәра ааҿаирххан, дылҷеыжәԥеит. Ааигәа, ацаҟьа аҵаҟа иҵыҵуаз азыхь ахь дааскьан, инапқәа ргәахоаны, иахьыманшәалаз ҷьара илҭакны, иааҭигаз азы неиҿеиҭәеит. Ихәдагьы инапы ырбаазаны иныҵеишьит. Ҩамоак азы иҿы инҭеиҭәан, дааскьаны зымоа инкеиҭәеит, кәармакгьы лбаамдакәа. Ахаҳә днықәтәан, инапқәа ишьамхы инықәкшәа, иҽааириашеит. Инхаоы нап дуқәа рызқәа ҟьаҟьаза, инацәкьара шәпақәа ааҭачкәымхар – урыцәшәарын. Мрыҟәа дылҷеыжәҵын, Кьагәа инапқәа лаԥшыла иааимидеит.

– Сузызыроуеит, – иҳәеит ахаҵа кьаҿ.

– Азбараҿ сан лԥсы шҭоу сымҳәарц сыдуҵеит. Иахьа уажәраанзагьы унықәашьа иаҵакыз сзеилымкаацт.

Кьагәа, иԥштәы ааиԥсахма уҳәо, Мрыҟәа дшиҿаԥшуаз, илаԥш ааиҟәиган, азыхь ахь инаиршәеит. Ицәыуадаоын уи алацәажәара, избаны аҭып иқәын ҳәа ииԥхьазоз ҿыц ацәыргара. Азныказ даахьаҳәеит, изқәыз амоа даақәҵны, ҭынч иааицәажәарц, иҽырхианы дахьылатәаз. Амоа ианызар, усҟатәи аҽалагалара рылшомызт. Иҟалон уажәгьы доагыланы, «ҳцалап!» ҳәа дынҽыжәлар. Аха дыԥшын арԥыс. Кьагәа уи деиҭанеиҿаԥшит. Игәы иҵхоз цқьа еилмыргакәа цашьа иматцәкьамызт Мрыҟәа.

– Сааԥсеит, Мрыҟәа, – иҳәеит иара, арԥыс дшимбацыз ала, ихаҿы ааиқәҵаны. – Абри азәгьы изышәзеилымкааует?

– Ааԥсаха умазар, Кьагәа хаҵа, – иҳәеит Мрыҟәа, Кьагәа ауаа рзы акәын ааԥсара игымхашазшәа дызныҟәоз, акәымзар аԥсшьара ҕәҕәала дшаҳәоз еилкаан.

– Угәаныла, Хамсада лԥсы шҭоу ауаа ирдырыр зыстахымзи?

– Уи здырхуандаз, суазҵааузама.

– Убри уазхәыцырц ауми ухы зухагылоу, – Кьагәа дзықәтәаз ахаҳә аҿынтә аоагылара злымшоз иԥшра иман. – Шәхәыцырц ауми зегьы хык-хык ҳазшаз изҳаҭәеишьаз. – Кьагәа, ашьа ԥха ҿыцххараза ахаҳә хьшәашәа аҿынтә инаилалазшәа, ашырҳәа доацкьан, азыхь днахагылан, ацаҟьа изнапык надҵаны, Мрыҟәа иахь ихы ааирҳәит. – Хамсада лашьцәа дыргәаҧыт, ахьымзг ҳгәара иҵалгылеит ҳәа. Уажәы, лашьцәеи уаншьцәеи анықәибах, илеигзо инхаз лабиԥара роума? Ма Хамсада лԥа кәыҿаа зхьыԥшыз дахьишьыз азоума излеигзо?.. Хамсада шаҳаҵра лур акәын жәлар рус-збараҿ. Лара арахь данықәнагала ажәлар иаҳагьы иарҧыҧкуан. Усҟан уара уеиқәырхарагьы иаҳа иуадаохон. Угәы иаанамгааит, арԥыс, уара уеиқәырхара мацараз абрысҟатәи схы аџьабаа асырбеит ҳәа. Зеы уашьҭазҵаз Мазлоугьы цәгьара уск иҽазикыргьы ҟалоит, смаҵуоы ҷкәын аҟамчы ихышәкьа сара исхышәкьа акоуп ҳәа. Уа уахьнеиуагьы, заҟа иузырԥшқо ирԥшқаны ухҭысҟәа иоуҳәароуп. Напеилаԥса уао даазоит, аха лабеилаԥса уао дашьуеит. Аԥсуаа ладагьы оадагьы, Нхыҵгьы Аахыҵгьы ҳахьзи ҳахьымзҕи дууп. Уазхәыц, ухәыцразоуп ҳазшаз ухы зуиҭаз. Уаҳа зҵаара умоума?

Ирацәан Мрыҟәа изҵаатәқәа. Аха Кьагәа, ииҳәаз адагьы, ицәажәашьа акырза ианаҳәеит арԥыс. Мрыҟәа, адгьыл ахь дышьҭаԥшуа, уаҳа зҵаара злаимамыз ала, ихы ааирҵысит. Кьагәа ииҳәаз, дзызҿлымҳаз зегьы рҭакқәа инатазшәа, дҟанаҵеит. Дыԥшын дызҿыз ахаҵа амоа дықәлозар ҳәа. Ас ааҭгылашьа имамызт. Кьагәагьы иҽы днадгылан, аҕәра нахаршәны, доакәтәаанза, ҿааиҭит:

– Уажәшьҭа иуасҳәап, исурҳәаз сумырҳәазҭгьы, дунеихаан иумаҳашаз даҽеа хҭыск. Усҟан сыҧхәысаагара иаамҭан. Зҭаб ҟәышк дыцхәарц сгәы иҭан, акырза дсеиҵбын лара, убри азын исҭахын уаҩы ишимбац сеибыҭазар. Кәыҷаа рашҭаҷ азәы сизнеит, уи Шьашәы абжьныха дызхылаҧшыз уаҩын иара. Шьашәы ижьаҳәа бзиан икуан. Иаҧшьырҳақә иеиҧшыз ҧшьырҳақә ыҟамызт. И-Шьашәы зрыжәга сақәгәыҧны, ҟама ҭәҭәак сзыҟаиҵарц сизцеит. Иахьагьы исыҟәну иароуп. Убри иҟнытә сшыхынхәуаз, абнаршәыраҷ дсықәшәеит зцәа зтәымыз ҧхәыс ҧшқак… Избоит – уҧштәы уҧсахит, Мрыҟәа. Иудырит Хамсадеи имицыз уареи шәыҧсы еиқәзырхаз сара шсакәыз. Уаҳа егьацыстом. Уи ажәабжь уара уда азәгьы иасымхәацызт. Ирдыруазҭгьы ас аусқәа зцарымыз. Азбарҭаҷ жәлар рҷаҧхьа шаҳаҭс сгылазар акәхон. Уи мазазароуп. Хамсада лҧсы шҭоу азбахә ахьырзеилымкаазгьы, Анцәа иҧьшьоуп. Уи, арахь данаарга, слымдырырц залшомызт. Уи ҳаҧхьаҟагьы ҳацәшәароуп. Уахьнеиуа иуҳәашагьы иумҳәашагьы шыҟоу убеит.

Кьагәа дыҩеыжәлан, иеы натцирҟьеит. Нас иеы ацашьа ааирмаҷит, зхы зтәымкәа инижьыз Мрыҟәа иеышьҭыбжь иаҳаанза ҳәа. Дхьаҧшуамызт, рылаҧш ааиқәшәар аҵкыс, ишьҭаз ихаҭа дыҵабгар шиҭахыз еиликаауан азы. Кьагәа еиҭеигәалашәон уи арҧыс изкыз ахҭысқәа, ихаҭагьы иашамкәа ҷьаракыр дныҟәазар ҳәа дхәыцуан, аха макьана ибзианы дарауан, гха имамызт. Амала гәы ҭахәыцырҭа ҭып бзиан. Иааукәыршаны уаҩы дыҟамызт, ҟәаҧаҷаҧаран, хра ҷҟьарҭан, ахаҳә иқәыз анышә маҷын, иқәиаауаз аҳаскьын азы ашәарахқәа ракәын иаҷалоз. Урҭгьы, уеза дара урышьҭамындаз, заҟа ҏеудмырбарыз. Ауаа ахьынхақәози арахә хьчацәеи уеырҟәукыр ауан. Аха, аҭыпқәа иагьа ибзианы иудыруазаргьы, зынгьы иуадаҩын ахәыцра. Уртәыртәуан ашьха ҧсабара, аҳауа зҩыда, ажәҩан казказ зхакнаҳаз ашьха Казказ.

Ахра ҷҟьара илхықәгыланы, Зиа ҷьашьахәы илҭаҧшит. Зиа иалҵуаз азиас хәычы ццакуан Мрагылара шыҟаз. Ауадҳара зы иалаланы, иҵегь аеарҭбаа Лашҧсы иахьзарц. Уи Ритца иазцон. Аеыуаа, ахра ҷҟьара иахықәсны, рҷылархеит Мызымҭа иазлеирц. Хрaдиуаҵ иацрыҵуаз азиас ахра еиҩыххаа, асазқәа рынхарҭақәа иргәылсны, Лиашә қыҭа ахьаҷықәгылаз, Аредбақәа инарылсны, амшын ахь ахы хан. Ашьха ашәаҧыцьаҧ уагәылпҧшны, улаҧш иҵашәаанза, абжьы цәгьа улымҳаҷ иҭаееон. Кьагәа иааскьеигаз арҧыс имҩа ихала дықәиҵартә дыҟазижьҭеи, уажәшьҭа акрааҵуан. Аха азиас дырганы, ашьхеибаркыра абҕа днықәыргыланы дхынҳәыр, иаҳа игәы ҭынчхон. Ашьха рымҵ аҟҷы ицҳауан. Аеқәагьы, абнара ҳалсны, азы ҳанҭагыландаз ҳәа алада иццакуан. Азиас бжьы иаҳа-иаҳа ииаигәахон. Абар иаргьы. Ицкьакәакәараза. Аеқәа ахьналагылаз рҧышәқәа нзаадыршьшьылеит. Рызхара ржәыр, аныҟәара рцәыуадаҩхон азы, иеыжәыз раҕәрақәа иаарыханы, аеқәа ишырҭахымыз азыхь иааҟәыргеит. Урҭ ршьапқәа ахьзаагылаз ма рцәаржь зегьы ахьшәашәара рыхьзозшәа иҭагылазар рҭахын. Аха рыпшәмацәа рмаҳмызқәа ргәыҵа ианыҵаркша, ахьышәҭ-сышәҭҳәа иҩтыпан, аҩадара иҩаҷалеит. Арахь шамахамзар шьха цәҳәыран. Кьагәа даатгылан, ишьҭаз дааихьигзеит.

– Уажәшьҭа ухала уцоит, – уи иаҳаҭа Мрыҟәа икәадыр маха инхишьит. – Амҩалпҳа уоуааит! – дышеыжәыз арҧыс даагәыдикылеит.

– Иҭабуп, Кьагәа хаҵа! Ҩынтә сҧсы ҷуххьеит, сара зныкгьы саҧсамхацт акәымзар. Абзиараз!..

Рҩыцьегь, раргәцыста ирзааигәазаны, раҧхьатәи рыхнацәк харҟәыла, рарґьа напқәа ҩышьҭырхит. Мрыҟәа иеы днаҵаҟьан, ишалшоз ҧхьаҟа иноуижьит. Аназараҷ, хланҵы дынҭаланы, илаҧш даацшәаанза, Кьагәа дыҧшын. Игәы рҭынч, иегьы аахьаирҳәит, аҵыкъхәа ашьанҵа шәакь ахысбжьы иаҳаит. Шьҭахьҟа дааҳәны амҩа данымгылацызшәа, дхьацәихьан, деиқәзырҩуа данааҭгылоз. Маҷкгьы изывсуаз илымҳа дажьазар ҳәагьы

даахәыцт, аха ахысбжьы зныкгьы дкәанызануа дықәнамырхацызт. Иҽеы натцирҟьеит. Мрыҟәа илаԥш дытцзыршәаз ахылаҕьара данынҭала, акырза ԥхьаҟа инаскьаганы иҽеы ибеит. Уи, аҽеыкәаҳарҭа иқәҽаҳәаазшәа, ихагежьуан. Агәҭаны дышьҭан Мрыҟәа. Иарҕьа напы хитцәарц, иҟама ҭԥаа ихагылаз Кәыҷ Мрыҟәа иабхәында ҷкәын Дарыҟәа иԥа Шәарах иакәын. Мрыҟәа иарҕьа напы иаб инышәынҭрагәы иқәитцарц игәы иҭан. Уи игәҭакы наигзаанза ҳәа дыццакуа, Кьагәа иҽеы аҽламсы лахиҟьеит. Уа дназаанза, еитцарпапа икәадыр маха, алада ахы рханы, ихшьыз ишьанҵа шәақь даахеит. Дзызнеиуаз насҭха ишьҭеитцахьаз иабԥьар мца дназытрысит. Уи аитцатцара дахьымгзакәа, Кьагәа ҽы-гәышԥыла дааидыххылеит. Дарыҟәа иԥа Шәарах дидырит зыԥшра цқьа изымдыруаз ахатца. Уи зныкгьы дызбахьаз ибла, иагьа аҽеаԥсахыргьы, дигәаланыршәон. Урҭ уажәы итцыршәааза Шәарах дкылыркаауан. Аҽеы иҕраԥаларц агьагмызт.

– Узҽеузеи?.. – дхьатцуан, деиҭаԥон, дҳәаазон иара. – Уеилагама?.. – иқәҽитуан, аха аҭак иаҳауамызт. Аҽеы жәылон, амаҳмызкәа агәытцакшацԥхьаза. – Сауршьуама? – аҽеы асҟатәи иҳаракны имбацызт. – Уаангыла, анык улыхшазар!!! – наҟ-ааҟ аҽеы иваԥалон, мҩа инаҭомызт, мҩа затцәыкс имаз – ахра даҽалар акәын. «Уфырхатцамзи – фырхатцатцас аԥсра узаԥымлозеи?» зҳәоз аԥшра иман аҽеы ижәазцоз. Уи иҽынтә ажәак ахьимаҳауаз акәын зынза деилазгоз. – Исымоукыузеи? – ибжьы қыцқыцьуан Дарыҟәа иԥа. – Сымаҳә ишьа зуит. Уара усс иумоузеи?! Бџьар скым иубоит, ухы иархәаны, усыжәлеит, ус аума уфырхатцашьа? – игәы дарганы, иламыс ирцыхцыхырцгьы даҽын, аха Кьагәа дшааиц дааиуан. Уи ишьанҵа шәақь иара иқәкын, аха ачыфҭа аҽимшькәа, ихысуамызт, нас дзыршәарыз Дарыҟәа иԥа Шәарах? – Сара уи иҭархаразы арахь смааит, – ибжьы аҭыԥ аҽы иааиуан. Ашәарыцараз саакәлеит. Абҕаб сшашьҭаз, абрахь сыкәнагалеит. Нас, саҕа дшаасҽаҳаз еиԥш, уара уаҕа даауҽаҳар ушԥаныкәарыз?

– Жәлар русзбара ашьауҕ аԥкара еилазгаз жәлар рылахь иоуроуп! – иҽы ааихыԥхьеит атцыхәтәан Кьагәа.

– Жәлар исыкәыртцо иаалудрааи, ухала сҭоурхарц уаҽызар? – иаҳа-иаҳа иԥсы илалон егьи.

– Урҭ ирызбахьеит Мрыҟәа дҭазырхаз илахьынҵа.

Шәарах ибон Кьагәа дышхьамцуаз. Ганха дыԥан, ацаҟьа алгәыгәра днықәԥылеит, адырҩегь аҽы анижәлоз. Кьагәа иган иаирхан. Шәарах ас дманшәаланы дҟаларымызт, дыԥаны аҽыуаҩ иашьҭахь днақәтәеит, иарма напы ихәда иаакәыршаны, дааигәыдирҕә-ҕәалеит. Иҟама ҭиԥаарц, иарҕьа напы имаҟахьы аҽынаирхеит. Усҟан Кьагәа, ишәақь нкаршәны, иҟама дазытрысхьан. Шьҭахьҟа зеидзырԥыслоз варала инаилитцеит. Егьи арцәааҳәа дҟаан, дыхбыкьны хланҵы ацаҟьа даахеит, иҽеитцых уа дагьнаваҳаит. Иҟама, аҽы рыцкьаны, аҭра инҭеитцан, ԥсышьацәгьа зиҭаз дааихагылеит. «Адамра хыла уадырсыр иаҳа иузеиҕьын», – ҳәа, ишәақь аашьҭыхны, иҽеы амҩа алада инаирбеит.

Мрыҟәа дааихагылан, дылҽыжәцит. Игәы кылкааны икылжәан. Қәрахьымза иан хәашабга лылаҕырз иқәтәарц дзыҟаломызт. Кьагәа илшон аԥсы иан дылзигарц. Аха аҳ Аҳмыҭ Мазлоу, иуаҩы иҭахашьаз анеиликаа, даангыломызт. Қәылареи хцәареи цеигон. Шәарахгьы дҭаимырхар ада ԥсыхәа зыҟаломызт. Уи дцәырцыр, кәыҷәааи барасааи еиланамгалар ауамызт. Зыжәла дурала изымехәоз аақәибахзон. Иҟалақәаз Нхыц инаҩҩыр, зегьакакәын Мазлоу даангыломызт.

Мрыҟәа рыцха, агыгшәыгқәа дрызнымхарц, гәаҩарак дҭеитцан, изеизгоз ахаҳәи ацаҟьа ҧехеи рыла дхиҩеит. «Ҵаҳәарҭа уҟоуп, мыцхәарҭа сыҟоуп», – ҩнытҟала даақәыпсычҳаны, дыҩеыжәлан, егьи аегьы наиваргыланы, амҩа днықәлеит. Аҽеы аҩныҟа изкылгомызт азы, избеит ашәуаа рахь данкылслак, азәы иҽы инижьырц. Уи аҽены еиԥш иқәымҿиацыз амши

ауси игәалашәомызт. Зынза дзымхәыцуа, ҳамҭакы ԥныҵҟала аҽыртынчра даҳәо, амԥа данын. Аха Мрыҟәа иҭахара илнаршомызт дымхәыцыр.

ԤЫШӘҞА ШЫҚӘСА РЫШЬҬАХЬ

I

Ԥьара ԥшаара уск ма иҷыцу ԥшьгамҭак азбахә анаххәо, ақыҭан иҟалоз ахҭысқәа здырҳәало арҵаԥы иоуп. Изаҳауа изын еиҧьын даҽеа занааҭк змоу ҳазлацәажәо аус дадгалазар, азҽлымҳара иаҳа иҵархон, имаҳац инарҳарызшәа иаразнак игәы инарбон. Зҭызшәа ҳамоу ақыҭа ақалақьи ақыҭеи рҳәаақәа ахьызуа аамҭа иҭагылоуп, аинтеллигенциагьы рацәоуп, аха уажәгьы убас иҟалеит аҭоурых аҵҭаара аиҳаразак араҟа иазҽлымҳахаз арҵаԥы иакәны. Убри азын иара дагьынҳажьып иҭаԥыҷ дшыҟоу, изаҳауагьы ҳаиликаап ҳәа ҳҭәыҧлап.

Арҵаԥы, автобус дахьақәтәоу, ахышә саркьа дкылԥшны, аргыларақәа дрылԥшуеит. Ақалақьқәа еимыздо амԥа ду ауп иавтобус зну. Амԥа ҭбааҭыцәуп. Иҵегь идырҭбаарц, ма иара иаваҟәыло даҽеа мԥак аварҵарц, апроектқәа ирызхәыцуеит. Ныҟәара ицо аԥсшьацәа зқәтәоу а-Икарускәеи а-Лазқәеи еишьҭеибаҵа еишьҭоуп, иарбанзаалак цыхәаԥҵәарак рмоурашәа. Амашьына ласқәа ракәзар ҭыԥ урҭом. Ана-ара ГАИ аусзуԥцәа еиԥхьытта ишгылоугьы, иуадаԥуп машәырк ҟамлакәа амԥасра. Ухы гәоуҭароуп иахьабалак. Арыҧьарахь – аргыларақәа, аргыларақәа… Ахәы еиԥцәааны иқәнагарц, аекскаватор, асаса раҳа иҭоуп. Абрикҵәҟьагьы аанкылашьак амоузеит. Уи ахәаҷы аколнхацәа абна аныдрыцқьоз ааигәазоуп. Акы аиҭаҳахагьы рмоузакәа, ахәы арбгара иалагеит. Арымарахь, аихамԥа анаԥсан, – адырԥеиь аргыларақәа, аргыларақәа. Анхацәа рынхарҭақәа еиҵаркуеит, иҧьазҧьазуа рԥнқәа роуп аҳра зуа, уажәрааназа иаԥшәымаз ашҭа ҭбаақәа ирықәгылаз, аԥсшьараз иларҵоз ара ҵлақәа рхатыԥан. Даҽеакала ибеиахоит ачмындырқәа ирықәу азахәақәа. Даҽеакала иԥшзахоит аԥнаҭақәа рцәаара. Убла ихгылоуп аиҭакрақәа. Аха аҳра руртә еиԥш аԥнеихагыла дуқәа зҳауеит, изҳауеит ладагьы ԥадагьы. Анцәаакыроу акәыкәбаақәа шцәырҵуа еиԥш, иҭацәу дәы хәычык шааҟалалак, иаацәырҵуеит наплакык. Аамҭа аҽеаԥсахит.

Амраҭашәарахь зхы хоу автобус асовнхара анапхгара ахьыԥноу ахыб зықәыглоу ахәада аҵаҟа ианааҭгылалак, арҵаԥы дыллыбаауеит. Еимҟьарҭак инақәыршәаны, амԥа ду ааихиҵәан, ҽыуардынк абжьыcра ахьацәыцәгьахашаз агәарбжьара дыбжьалоит. Агәарбжьара ахьаанҵәо ииагоу амԥа анаԥс, аҵзы уадыԥшылоит. Уаҟа аиха-бетнотә зауад ҭакыуп. Акорпускәа хаккала иахьгылоу рыԥныҵҟа, аиха аиларҭәара иахьаҷу, алашара мацәыстцас иԥнаҷҷоит. Азауади амԥадуи иаарыбжьаркуа, дгьыл бжьахароушәа, дгьыл хәычык ыҟоуп. Ҭаацәарақәак абра иаваԥсоуп. Азауад аиҵыхра ргәы иҭоуп азы, арҭ ахыҵра рыкәуп. Анаплакқәа рацәахоит, аԥнеихагылақәагьы рхыԥхьазара есааира азҳауеит, дгьыл ҩаҵак аиурагьы цәгьоуп. Асовнхара анапы ианыз адгьылқәа ҭшәахоит. Анхацәа ауаҭахқәа рзыԥшуп, аԥстазаара аҷыц форма шьҭнахырц. Аҷар ракәзар – уахь еиҳагьы иеиҧьаршьоит.

Арҵаԥы гәашәк днадгылоит. Егьырҭ амзырха ҭшәақәа раастә, дзыкәԥшуаз агәарԥ акыр иҭбаауп. Аԥнеихагыла унаҷаԥшуеит. Даадәылҵуеит аҭаца, лхәыҷы дыкны. Илзааиуа дшылзымдыруагьы, аԥсшәа гәык ала иалхәоит, длыманы аԥныҟа длеиуеит. Ҵаҟатәи аихагылаҷ амца еиқәуп. Уа, зыбҧа нкыдҵашәа, зиарҭа илаиоу Наԥҳа Смел иоуп. Арҵаԥы

уи аԥсшәа иеиҳәоит, аԥхара шилсуа аниба, иплашь ааишәихуеит. Нас, аҭаца изаалго аҟәардә дааха, аԥшәма изааигәара днатәоит. Смел дычмазаԝуп. Сынтәа ауаа рацәажәара даргәаҟуеит, арахь ацәажәаха змада, аусура ашьыжь ицоит, уаха ианааилак, икарауараха рҭаацәара иаарыдтәалоит. Иҧкәын еиҵбы, аԝнаҭа иазынхаз уи иакәын, уажәы усура дыҟоуп. Аҭаца дҭацоуп, дыԥхашьаны акы лызҳәом, лхәыҧқәеи лабхәеи дырзынхан, илбоит. Изымдыруа ауаԝы данизааи диеигәырҵьан, ихы-иҵыхәа еиликаауеит абырг.

– Сара уара уҧы сааит, – иҳәоит арҵаԝы. – Наԥҳа Кьагәа избахәык ҳәа иудыруа сауҳәарц. Амала ауаа ирҳәо ажәабжьқәа здыруеит, аха урҭ иргәаламшәо ма ирзымдыруа уара иудыруазар алшоит, узла-Наԥҳау ала.

– Ауаа ирзынхаз ауп саргьы издыруа, уаҳа издыргәышьозаи, – иҳәоит Наԥҳа Смел. – Ауаа ирзынхаз ауп наԥҳаагьы иаҳзынхаз. Изыз ажәабжьқәа ҟалеит, ҳәарада. Ажәытәан ауаа ажәабжьҳәара бзиа ирбон, аха уажәшьҭа уи аха змада. Азәык-ԝыԥьак абас еиԥхьышә шәа иаалоит, шәҟәык ианырҵарц.

– Имызырц ус иаҳа иеиҧьми.

– Иаҳа иеиҧьымкәа, иԥсуазгьы ҽенак аԥсҭазаара акыр иаԥсоуп имҳәеи.

– Наԥҳа Кьагәа иаамҭа арбаныз зырҳәаз?

– Уи здыруада. Исхааныз азәы ихааныз дызбеит иҳәо рмаҳацт.

– Уи ихылҵшьҭра ҳәа акыр жәдыруама?

– Ихылҵшьҭроу сырхылҵшьҭразаргьы сазҳәода. Амала ҳара ҳабиԥара ажәытәан иахьынхоз, иара нхарҭас иман рҳәоит. Уаҟа ҳаԥсыжырҭақәа уажәгьы иҟоуп. Сара соуп арахь нхара ҳәа илбааз. Сыҷкәынцәа азәы уажәы уаҟа нхарҭас ишьҭихит. Сыԥсыргьы сызқәаҭыԥ уа иҟалароуп. Ара иубоит изҷеу. Ишәарҭахеит анхараз.

– Кьагәагьы уа джума?

– Уи азы еилкаа сымам. Уа джуп ҳәа аҳәара гәаҧьыуацәоуп. Дынхон уаҟа рҳәоит, аха уигьы шьақәзырҧәҧәада.

– Угәы ишԥаанаго: абрысҟатәи фырхаҵара ҟаҵаны иԥсыз изкны ауаа еилкаа ҧәҧәак рымазамкәа изынхеи?

Смел дааимҳәоит, игәаҵантә рахәыцк ҭигошәа. Иԥсы еиваханы, зынгьы иеааирҭынчуеит, изнапык ихы иаакәыршаны, дынкыдилоит. Аҭаца амца мҷқәак нақәыԥҵоит, хьурзыкгьы нақәлыргылоит. Арҵаԝы иуам, иаарласны дцар ауп. Аҭаца лчеиҷьыка мап ахьацәикуа иахылҳәаара лыздыруам, аха уи лысас имырбазакәа арбаҧь лшьхьеит. Илызбоит ахьурзы аԥхьа арбаҧь зҭалжәша ачуан ақәлыргыларц. Уи збаз Смел иблақәа ааихаччоит.

– Уаалҟәаҵи, дад, – днаилабжьоит иара рысас. – Уи дыбзиахоит лара. Лус лара илдыруеит, уара сара уаасзызырԝи. Азҵаара иҟауҵаз аҭак сзыҳәарышәа сгәы иабоит. Кьагәа изы еилкаа ҧәҧәак ахьыҟам ауаа ракәым изхароу. Рыпсҭазаашьа ус иҟалеит. Ҳара ҳажәла шәиуп ҳәа рҳәоит. Уи иахҟьоит ҳәа агәрагь ҳазгом, аха иабаҟоу егьырҭ ажәлақәагьы реинылара уадаԝохеит. Амала напҳаа ҳзааинымлазеит. Амҳаҷьыр ҳаԥсаҟьеит азныказ. Кьагәа ихаангьы ахҵәарақәа мԝаԥыргон, аха ас хҵәара убахьоу. Убрахь инанагаз напҳаа иаҳа ирацәахеит, абра иаанхаз ҳабацәа раасҭа. Убри ашьҭахь шьҭа хар ҳамамзар акәхап шаххәоз, сара исгәалашәоит арҭ аменшевикцәа ҳанырхаанхоз. Ҩаҳҭыр ҟалозма, урҭ рҵыхәа ахьынзаххьынҳалазгьы. Аҵла иалыԝорыз амаҭ ицҳауеит ҳәа баша ирҳәаазом, ҽкык даҽеа ҽкык ацны иааит убарҭ ашықәсқәа рзын. Испанка ҳәа чмазарак ааҳазцәырҵын, ҳахьааилатәақәаз ацуҭақәа рҿы ҽенак бжьах ҽенак азәы анышә даҳҭон. Ҳаақәнахзеит. Ҳара ҳажәла уҟангьы ара имаԛмызт. Иаанхазгьы убарҭ ачымазарақәа

ҳдырԥсаҟьеит. Қытақәак рҽы ҭзык-ҭзык алаԥсақәоуп. Усгьы ҭзык, ҩ-ҭзык ҳреиҳамхарц ҳшәиуп. Саргьы абра саагылеит. Сашьеиҵбы дполковникын. Данҭахоз иҧа заҵәык диҭынхахьан. Сара азәк соуп зыхшаара рацәоу. Анемец ҳаниеибашьуаз, сҧсы нханы схынҳәит. Сыҷкәынцәа ракәзар – зегьы ҭаацәароуп. Аамҭа даҽеакала иҳақәныҳәоу сыздыруам, урҭ зегьы еиҵаҩоы иҟоуп. Гәаҟра Анцәа ҳҭоумыргылан! Ҭырқәтәылантә ҳашьцәа анаауа ҟалалоит, иҳақәшәахьеит араагьы. Абас ауп ишыҟаз ҳаамҭа, дад. Кьагәа дхаҵагәышьан, аха аамҭа афырхацәа анеимулак, ма амчра ду ианакәымхалак, жәларык рлахьынҵа цәгьахоит.

Аишәа фатәыла илырхиоит аҭаца. Смел дышиаз инапы илырзәзәоит, бҕа змам ҟәардәк иаԥхьа инаргыла, ихәы нықәлыргылоит. Рысасгьы дналыртәеит. Смел ҵәыцак аашьҭихуеит, иҭоу диқәныҳәа, инықәиргылоит, ижәыр ҟалазом. Арҵаҩоы аҵәыцак ауп иикуа, аусутә имоуп иахьа, ижәны уаҩоы дибар иҭахым. Маҷк ифоит, аԥшәма инапы злакыу ихәы далгаанза ҳәа дааизԥшуа. Аҵыхәтәан даҽеа ҵәыцак икуеит, рчеиҵьыка дақәныҳәарц. Убри ашьҭахь аԥшәма дидтәалахыуп иара, даҽеа ԥытрак игәы ааирҽыхарц. Дгәаҟуеит узизҳәом ачымазаҩ, аха ииарҭа даагәылҵыртә имч ыҟам. Ацәажәара ауп дзыхгәаҟуа, изхара изымҳәарашәа игәы иабоит.

– Иназаша аус еснагь зҽлымҳара аман, – иҳәоит иара, исас дцарц иҽаназикуа, – аха иназазоу акгьы ыҟам умбои.

Арҵаҩоы шьҭахьҟа амҩа данылоит, дызҭаз ииҳәаз уамак дазымхәыцкәа. Амш уеигәыргьартә иҟам, згәыи зрыԥҳаи уашәшәыроу ирықәнакыҵәҟьоит. Аԥша ҽыхьҭаха иаҽоуп, андәылҵра ааугәампҳартә. Амала аҧсҭазаара шцац ицоит, иарбанзаалак ааиҽасрак ҟанаҵом. А-Икарусҷәеи а-Лазҷәеи хынҳәны иаауеит, ҵыхәаԥҵәарак роуп угәамхәыртә. Арымарахьгьы арыгьарахьгьы ргыларуп, ргыларуп изҽу. Аамҭа еигәом, иццакуеит. Дызлагылоу аҧсҭазаара азхәыцха уаҩоы иоуам, иусҷәа рацәоуп.

Арҵаҩоы игәы иаанагон дзышьҭаз избахәык рацәаны еиликаап ҳәа. Дышгәыгуаз еиԥш деиқәымшәазар гьы, уҳәан-сҳәанк иаҩызаха изеилкааз игәы ҭыргартә ддырбеиахазшәа ихы иԥхьазоит. Макьана иҟаиҵаша аус рацәоуп, алагамҭа акәын аҽенытәи ишьаҽа. Аус, ахы умкыкәа, аҵыхәа узкуам. Иахьа иара дазхәыцуам ари ашыҷәсан игәы изырхьша ҧсҭазаарак ҽыцәаап ҳәа. Уи ҟалоит уажәшьҭа амш аҧхарахь ахы архоит ҳәа уаҩоы дангәыгша, ашәҭқәа рыԥтымҭаз. Наԥҳа Смел иҧсыжра аҽены дахьааиуа, абри ауаҩоы ииҳәарц иитахыз акы игазшәа дазхәыцит арҵаҩоы. «…иназазоу акгьы ыҟам умбои» ҳәа, зны даниҭааз ииҳәаз ааигәалашәоит иара.

Иназазоу акгьы ыҟаҵәҟьам. Аха аамҭа наскьацԥхьаза зыхьз гахьоу рызбахә назазазар иҭахыуп ауаҩоы. Убри азын урҭ рыхьз ауацхыр рзышьҭеиҵар, ма «аҟата» ацгыларц даҽуп.

2

Наԥҳаа рырахә ахьышьхныз Бамбеиашҭа дназаанзагьы, Кьагәа игәаҵға иҵхоз аҽены изынамыгзаз жәлар рнапыҵа акәын. Агәеилгараз ухы унапаҽы аагара шыуадаҩызгьы, амҩа хара змаз ахәыцраз иҽеизиркәкәон. Мрыҟәа еиқәырхараз илшоз зегьы ҟаиҵазшәа ихы шибозгьы, уи иҭахара ихы иавеибон: даҽеа ҳамҭанык дицныҟәар акәын. Уаԥхьа иҟалашаз дыршьас иауҭарызи акәымзар. Зҳәа неиуа, зуы ылҵуа ахаҵа ишиатәашьамзгьы амш дақьарнҵьын. Узҭашәаз ухы анураалар акәын. Дарыҟәа иҧа Шәарах, дахьҭаирхаз уамак ишихьаамзгьы, игәы дааҭашәалон. Уи жәлар рлахьынҵа дагазшәа дизхәыцуан. Шьашәы илахь иоурцгьы, игәы дынҭаҟәындҟәындуан. Уи, иҧсы ҭаны дынхар, Мрыҟәа иарґьа напы, имаҳә иҳаҭгәын иқәҵаны, ирбаарц дыҟан. Ихьымзг шихихыз жәлар идир-

барын. Уи ала иагьрылыҩорын абыхә ааҙарах дышҭахаз. Нхыҵааи аахыҵааи еигәныҩорын, зегьы ааԥшрын, аиаҕара еиҭа рыбжьалахрын ажәлақәа, жәларык ззықәԥоз аҭынчра ԥырганы. Шәарах иҭахараҽы арҭ ахәыцрақәа аҕа уеызлаиҵәухьчашаз асаԥар изаҩызан.

Бамбеиашҭа даақәгылан, ҽыц адунеи днықәԥшызшәа, маҷзак даалахҽыххеит. Абамба ахьлаз ашҭа ду ахьыхкаарҭаз днавалан, згәы алаҟазаз иеиԥш, ана-ара зынхарҭа мзырха ҭыԥқәа рҽынтә иибоз анхацәа аԥсшәа раҳәо, лаҟәы, напҳаа рырахә ахьҳәоз, иҽылеихеит. Уахь ааигәа-сигәа нхарҭак ыҟазамызт. Аҳацкьын еилаччы иахьгылаз Бзыԥ арха аужәырҭа еиԥшын. Иашьеиҵбы Кьаҕәсеи рчныр абыхә ҷкәын Дыргәыни арахә ԥхьарцон. Иаалырҟьаны Кьагәа иаацәырҵшьеи иныҵазышьеи иашьцылахьан азы, иара аҭыԥахь шҽынеихазгьы, дара арахә ԥхьацара ҽымҭ иаҽын. Ршьамаҟеи рҧсасеи даара ирацәан. Сымсым Уча ирахәгьы ара ирылан. Рырахә рхыԥхьазара шырзымдыруазгьы, акы аарылшәар лаԥшыла ргәы азыҩуан. Реилыргара иашьцылахьан.акәымзар, гәыԥҵәага усын. Иашьеи ачныри дырзымԥшзакәа, иҽаҳәаз амца днахагылан, ахәа ааилырттаны, ахәшԥырҧкәа днарыҭәҳәаны иааирлахҽыхын, афархьқәа ԥыҵәҵәаны инақәыԥса, амцабз ҩатцхахааныа, даапшит. Нас мҿқәак нақәеиҵан, ахьыурчан зәзәаны инахакнеиҳаит.

Азы шааныа ҳәа днықәгылан, арахә днарызԥшит. Игәы ааихашҭызшәа, дагьаалахҽыххеит. Аԥсҭазаара еиҭазкшаз уамак ҟамлазшәагьы даазхәыцын, акәар шыҟаз днеин, ихаҽы зык нақәиҭәеит. Ҷамҩақәакгьы ижәын, иҩныҵқа ахьшәашәара наилсит. Акгьы дазымхәыцуа дахьаатәаз, ԥсшьарашәа изыҟалан, имахашьаха ааирԥсыҿит, ибҕа ахаҳә надҵаны. Илзаалоз Амра былуан. Ариабжьарак иҭынчыз ԥхызк ахьимбацыз дазҽыгәҳәаауазшәа, илацәа нҵааит. Уамак ус дышзаанымхазгьы, дцәырҳәаны даатрысит. Уи еснагь ҭынчра изымҭоз иҷкәын ихаҽы иԥхыз иаалибааит. Иаразнакы аԥхзы ааиқәнатәахьан. Ипа ҭаха ахьиимҭоз игәы иаланы, дҩагылеит, ус игәы иахьҭашәазгьы, ихы гәыбҕан аҭо, аҭыԥахь иҽынеихеит. Ахьурзы шызар игәахәны дахьнеиуаз, Дыргәын, агәза алаԥсо, ахьыурчан дшахагылаз ибеит. Абри аҷкәын иара ипа диԥсахызшәа дихибаалон, аха ибзиарагьы изкыдын. Кьагәа иҽы ахьихашҭыз ихы иавбо даахьаԥшзар, уи, акәадыр ақәхны, ишьаҳәаны адәы иныкәеиҵахьан Кьаҕәса. Ихы еилаԥсазар ҳәа дацәшәаны, арахә днарылалеит.

– Уԥсы шьа, ҳарҭ ҳамч рыҟәхоит, – ҿааиҵит зныга аакнызхыз Кьаҕәса.

Уи иажәа ҩбамтәкәа, Аиҭар диашьапкызшәа иун, Кьагәа днахынҳәит. Игәы ааихаршҭны, днықәԥш-аакәԥшит. Дыргәын абысҭа таруа иун, аишәа азхаз иларгылан, анҵара иеыназикит. Ууанза, аихатцәы иахатцаны, акәацҵаа ныҽеҳәеикхьан, уажәи-уажәи даақәгьежьыцԥхьаза акәац ааирҳәуан, ицәымблыкәа игәылизаарц. Рырахә еилдыргааныа, уаххьафара реазыркуамызт, иааԥса-икараха ихынҳәыз Кьагәа имшала акәын акәымзар. Кьагәагьы ачныр ацәы ааимихит, хәлааныа рырахә ирыхьзарц. Дыргәынгьы, даҽеа ныгак аашьтыхны, Кьаҕәса ицхырааразиҽынеихеит. Урҭ хынҳәааныа, Кьагәа уаххьа ирхиахьан. Ҷымҭ-ԥсымшь рнапқәа зык нарыкәтәаны, рҟәардәқәа иаарыхан, аишәа иазааигәахеит. Аханы итәаз Кьагәа инапы анаиркы, егьырҭгьы рбысҭақәа аапыреит. Ашьха ианыҟаз сасык данрыхҭыгәылоз, аҳата аҩы рызҭан, аха рхала еидыржәылацәазомызт. Зышхәыс ирымаз хырцәы хьшәашәан. Имццакзакәа бзиа акрырфеит. Зынгьы уаҳа чаҕьак рҽы инҭамыршәзакәа, адырҩауханзагьы ианынхалоз ыҟан. Афатә-ажәтә шрыгмызгьы, рымгәа бжьаны ирыман.

– Уусқәа маншәаламхакәа уҟам? – дцааит Кьаҕәса.

Кьагәа ихатәыс иԥхьазаны акәын Кьаҕәса жәлар рус азбахә шцәыригаз. Уи иашьеиҳабы ус дизҵаалазомызт, ҷьарантә даныхынҳәлак. Кьагәа, игәы иҭамзоз ак ҟалазшәа димбазҭгьы, илаҽиҭрымызт. Аиашьа еиҳабгьы «зегьы бзиоуп» ҳәа ихы

ааирҵысит, изхара шифахьазгьы, акрыфара даҡәымҵыр, ацәажәаха шимамыз иашьа ибарц. Ачеиҷьыка аҳаҭыр азы, Кьагәа имҵаз еимгәаҳаҳа ифаломызт, еиқәҵак имҵазар, ҽахрабжак нижьлон, аха уажәы ҩ-ҽахрак абысҵа аишәа иааниххьан. Дыргәын даҽа ҽахракгьы дизаахеит.

Аалашьцеит. Аишәа анеилдырга, Кьаҕәса алақәа даарыҧхьан, дара ирызкыз аҿыкәа амца аҧхьатәҡьа инаргыланы, еиҵаркәакәатас ирзыҡаиҵаз афатә инахаиргылеит. Амца ахьырҿашуаз алақәа ирзычҳауамызт. Арахь амла иқәынҵәон азы, ирласны акрырфарц, аҡыҧ-сыҧ рыхәлга, аҿыкәа ианын. Ахьшьцәа ус зыҡарҵоз, алақәа, ирласны акрырфар, ирхьчаразы рҭыҧқәа рахь еидырхарц акәын. Алақәа аабҭра еиҵҳәа ахкаара акәакьқәа рҿы иҿарҳәеит. Даҽа ҩбагьы рхы иаужьын, иҿаҳәаз рбжьы шаацәгьахалак, аақ-сақҳәа агыгшәыг ма арҳәцәа инарзыҵҡьарц. Кьаҕәса данаахынҳә иуапа нышьҭеиҵан, ибҕазара еснагь излатаҧиҵәоз ихәымҷьар ааиркәадан, ижәцәеимаақәагьы ааишьхны хазы инышьҭеиҵан, изеиқәа ҩҵаркәкәашәа, днышьҭалеит. Уи иварае иуапа ааиҵихит Дыргәын. Аҭыпае иныкҿакшәа иуапа нкаиршәит Кьагәагьы.

Дзыцәомызт, иҩызцәа аенытәи рҷьабаа ус ашьҭахь уаҳа гәхьаа анрымамыз. Ираҩсыз амшқәа иреиҧшыз даҽа ҿенак раҧхьаҡа ирызпшын, ҧсшьарала реазыҡарҵон. Иара ус аҧсҭазаара ес-ҿенак нацлон, абзабаара еихаҳауа, имццакзо имҩасуан ашықәсынҵыра. Урҭ акы заҵәык Анцәа изхаиашьапкуаз қәыларак ҡамландаз ҳәа акәын. Ақәыларагьы уамак иацәшәо иҡамызт ауаа, Наҧҳа Кьагәа дуаҩын ҳәа дырдыруа даақәгылазижьҭеи. Ана-ара азәык-ҩыҷьак имҵадырсуаз ракәын акәымзар, рыцәа ҭынчын анхацәа. Наҧҳа Кьагәа иакәын данҿазгьы ақәрахь данааигьы зеызызмырҭынчуаз. Уи жәлар дырхылаҧшуа иҡалара ус мариамызт, абиҧарақәа иеихарҳауаз агәаҕьреи агәымшәареи иргәылҵуаз иагьзлааза иакәымзар, уаҩы илшомызт.

Наҧҳаа рабиҧара рхы рдыруазижьҭеи ихацәан, иахьынхозгьы абри ақыҵа аҿакәын. Бзып азиас ахықәаҿ иааза, уи ашьа ада рымнадазшәа, рҭып бзиа ирбон. Дара рышьаҵа абраҡа убысҡатәи ашьагәытра алҵит уҳәарын, иахьынхозгьы рыхьз ахырҵеит. Наҧҳаа рхықә Зыхьҿа аҵаҡа исахьа ҩычаха аҧсабара иагәылган. Ахәы еиҵыхраҿ рабиҧара ашьаҵа зкыз, абна рххны, ахсмаҡәқәа рырбаара дахьзаны, адацқәа ыҵхны, адгьыл ақәаарыхра даназыманшәалахаз аамҵа уаҩы азбахә иҳәомызт, иргәалашәомызт, иагьрыздыруамызт азы. Иара иеиҧш анхацәа даара ирацәан, иарбан абиҧарахоз жәлар рҵеиҵәҡьа ҳәа ззырҳәашаз афырхаҵа дахьгылоз еилкаара алшомызт. Наԥьнатә Бзып аарцә иаҳаз азиас ихықәгылаз руахәама абаагәара аҵкыс хәынтә-фынтә еиҳан анхацәа рабиҧарақәа рықәра. Аҧсҭазаара амыҡәмыбарақәеи ацәыхцәыфарақәеи идырҿиауан афырхацәа заазашаз жәлар рҵас шьахәқәа. Анхаҩы иҷьабааҧса здиҵаз адгьыл иеизаҡәгомызт, ашьаҧса-хәҧҳара ҩ-жәлак шеишьцәанатәра аасҭа, уи амч иаҳа иҩҩәан. Наԥьнатә адгьыл зтәыз ҳәа иҧхьазаз аҳгьы анхаҩы идгьыл дызлахибаашаз зинк имамызт. Уаҡа анхаҩы исабуҭра иаҳа амч аман. Адгьыл жәлар ишыртәызгьы аҳ дақәшаҳаҭымхар ада ҧсыхәа имамызт.

Наҧҳаа рыпсадгьыл ахьалагоз рыдгьылгьы анхацәа рыхьз ахын. Дара рееиҵырхуамызт ҭзы-ҭзыла. Ахҵәареи ақәылареи иқәнаххьаз нхацәан. Даҽа дгьылк аҿы инанагаз рыжәла зхыз дынханы ргәалашәомызт, уаҡа ирылазҩозар акәхарын. Ааигәа иҿиаз аҭаацәара абри ахәы ахьынзаназаазоз ирымехакны иаҿаҧсан. Аха рабиҧара ахәшҭаарамца аҩшара уамак бзиа ирбомызт. Излархәоз ала, Ҳагәашә, асазқәа унрылагылааназа, азмаххарахь зхы зырхаз зиак ихықәтәалан Наҧҳаки Бараски. Уск аҵыхәала иабрагьцәан. Калдахәара инхоз а-Барасқәагьы уаа цәгьақәамзи. Абри азмыжь Зызлан даҿцаауан рҳәеит. Уи аены лара ҿылкәабозаарын. Дызбаз а-Наҧҳа ҿимҭзеит.

Абрагьи лареи еинаалашьа рымамызт, амалагьы хатца дылбаны даанхомызт, дталырхарц диакәпон. Арахь лара убысҟатәи дыблахкыган, а-Напҳа дшанхартә. Уи дангәеита а-Барас, зыпсҭазаара иацәшәаны, зхы зхашҭыз диоызахан, иҟацатәыз дазхәыцаанза, дылиехсит. Уи ихашҭит дылиааины, «уашхәа мақьапсыс, уаҳа сшупырхагамхо» лырҳәаны, матцоыс дшыҟаитцашаз. Аҟама затцәык дацәшәон ҳәа ирпхьазоз Зызлан лшьа азы иаахыжжылеит. Азы дахьагоз, ҳамҭанык лхы аакыллырҳәҳәан, ахацәа рыжәлақәа лшәиит:

– А-Напҳақәа шәыжәла иагьымҩиааит, иагьнымцәааит! А-Барасқәа шәыжәла ҭзаоык рыда ҟамлааит!

Ашәира рыхьзеит рҳәартә, барасаа, раҳ ихәура реааҟәганы, хазынхара реыназыркижьҭеи, рынхацәеи дареи лабеилапсала еилан. Рыуаоыцәгьарагьы иахҟьаны, қәыларак реаладмырхәакәа руамызт, ахцәарагьы рызпшымкәа иаанхомызт. Раамсҭа жәла ду ҩиара хәыҷыкгьы акәмызт. Напҳаа аееицыхра зырҭахцәамзгьы убри ашәира иахҟьаз акәын. Аха уи ҩыцган. Аиаша ахьыҟаз иара апсҭазаара аҩы акәцәҟьан. Амала, аҩыцга аныҟала, Кьагәагьы иашьеицби иареи рыхнышьыр рзеиоымшеит. Урҭ гәараҭак еицҭан, абзазара бзиа еиҩкааразы, аицхыраара ҭәҭәа аҭахын.

Кьагәа иашьа дахьышьҭаз днапшит. Илапш Дыргәын ихаҩгьы инақәшәеит. Уи заҟа дизааигәахахьаз даазхәыцын, доыцәтәеит. Инаос ишьҭаз рхаҩқәа изырбоз ацәылашара акәын. Аҵх хәыҷын, арахь иара дыцәазомызт. Ихы ҭууан. Иоызцәа оагылаанза игәахәшәа, иуапа деиҭаныкәиахт. Ганла дааҳәын, инапсыргәыца изамоа инатцеицеит. Дахьхәыццәаз акәзу здыруадаз, игәы ҭынчхазшәа дыҟан. Ацәагьы даамеханакит… Ихыигәы иқәыбзиаханы данысоагылоз, арахә ҭырцахьан. Иҩы зык нықәтәаны, иааирбан, илабашьа аакыдхны, иҩынеихеит. Иара ида ихәарҭамкәа иҟамызт, аха Кьағәсеи Дыргәыни днарыцхраарц игәы азыхәон. Ихаҭагьы, ааигәа-сигәа иимбацыз апсабарахь днықәыпш-аақәыпшыр, игәы ааҩыхарын. Ҭынчран. Асазқәа арахь уаақәлар рузаломызт анкьа. Уажәгьы рыедырцәгьалон, ириаааиуаз уаоы дрымбар. Усгьы арахә ҭьычра ҳәа иаақәлалон. Напҳаа рырахә Цәхәынынза ианкарцалозгьы ҟалон. Урҭ ирышьҭаланы, егьырҭ ахьшьцәагьы оаскьалон. Ақәылацәа ианакәызаалак ахьшьцәа ирпырхагахазомызт. Урҭ рхьызрацара иаҳа иҭәҭәаз усын ҳәа ирпхьазон. Ахьшьцәа игәарымҭарцгьы инарывс-аарывсуан, пшыхәцәак иросызан дара араҟа, адырра ақытақәа рахь иҟарцар – ахыхьчара реазыҟарцон азы. Ус адырра зауаз реилазаара ианакәызаалак ақәылацәа ириаааиуан, шәацьҳәаоыкгьы дынмыжькәан, индырцәон. Адунеин уаҳа даеа жәларык дара рыда иқәзамызт ҳәа игәыҭны, злапшҳәаа ҭбаамыз «афырхацәа» ақәыларақәеи аимцәарақәеи еиҩыркаауан. Қыҭа-қыҭала, жәла-жәлала иқәеибахуан. Жәларык зызмырҳаз ахьызрацарақәа рцыхәтәа пцәомызт, аамҭа цацпхьаза иаҳа иҭыҷкуан. Аҭоурых аҩы уи аанкылашьа моак ҳажәлар рыгәтаны иахьгәылымцыз акәын иаҳагьы ихырцәагаз, избанзар иреиҳаз жәларык еидызкылоз ндырцәон, ахыхьчараз ажәлақәа рееидкылара реахьырыгзаанза.

Арахә амарда иаҩан. Кьагәа, ацаҟьа дықәтәаны, урҭ дрызпшуан. Апсасеи ашьамаҟеи гәарызхшаз данықала, ршьапы неицырхырц, Дыргәын даашьҭхны, Кьағәса шәарыцара дцеит. Амра халацыпхьаза, иаҳагьы шорахон. Кьагәа апса азааигәарахь дааскьан, ашәшьыра дныцатәеит. Имацара данынха, ахәыцрақәа иаҳагьы иааихапапан, ицегь дынҭанагалазеит, дызхылапшуаз илапш ицимыжьырц ихы дшақәпозгьы.

Кьагәа иабду Ҳаҷьым ибзианы дидыруан иаб Шәман иаасҭа. Иабду, деиқәышлаҳәа дшыҟазгьы, уаоы ҭәҭәак иакәын. Уи хә-оы апҳацәа ихылцит. Аҵыхәтәан дзеигәырҭьаз ипа заҵә Шәман гәабзиара дук иманы дымиит. Убри азмырхазакәан, дымцарсны асазқәа

дырган, абыхәқәак дырдырхәҳаит. Убраҟа ҭауадк ихашәалаз даеа асаз ҭыпҳак, уи лышьҭра бзыпуаа рахь иҟан, диманы дыбналеит. Имаха-шьаха шыҕәҕәамзгьы, дызхылҵыз ргәы изҭан. Шәман, агәаҟрақәа ихаганы, ахьҭеи амлеи иедимыргазаргьы, иҵегь ддыруашәырны, ионыҟа дықәнагалеит. Ипҳәыси иареи ирыхшаз оыцьа апацәа раазараха имоузакәа, нырцәыҟа амоа данылеит. Кьагәа хар имазамкәа иаб дигәалашәозар, Кьаҕәса уи зынза диздыруамызт. Зеызрыцқьаз Шәман рыцҳа ибаоқәа анышә иамаданы ианаахынҳә, Ҳаҵьым имаҭа иаҵкыс иауз иаб илабашьа наииркын, «аҳи-аамсҭеи рыҷкәынцәа заазаша ҳаҟоуп, аха анхацәа ҳаҷкәынцәа, ҳара иаҳмаазар, изаазода», – иҳәан, Кьагәа дима, арахә днарапҳьагылеит. Дышнеиуаз шәарыцарагьы дигалон, зны-зынлагьы, ишәақь наиркны, апсаатә даиеирхсуан, нас апслаҳәқәа днары-шьҭеиҵеит. Ахысшьа иирҵон дымццакыкәа, ичҳаны, ибзианы икыликаартә еипш. Баша хызаҵәык ҭзырҟьоз дхысоымызт, аибашьорагьы илҵуамызт. Рапҳьатәи анҭаирха, идыроатә еиҕьхарц, Абчараҳ дихылапшырц наизеиҕьишьеит. Кьагәа азныказ ихы дааигәырҕьеит, аха макьана зыпсахәага ҭымҵыз ашәарах ҳәапзыпуа ианиба, игәы аапшқахеит. Илаҕырз шхаҟәҟәалоз акәын Ҳаҵьым, иаҳәызба ҭкәыцәаа, ахәда шахикәыцәааз. Имаҭа дышзеиҭамҵуаз аниба, ҽааиҭит:

– Ужәлар хҵәаны ирго убар, рыхьчара удхылар, ухгьы ухашҭып, иушьыз ашәарах акәым. Укьыпшәыпуа аеазны уесумырбан ухаҵазар.

Уи амш Кьагәа уажәыгьы иааигәалашәалон, еилаоынтра уск ҟалацпҳьаза. Аҷкәын дызҳацпҳьаза ихатәы бҵьар дазыҳәон. Иабду уи заацәаны ипҳьазон. Ҳаҵьым ахәыҷы иқәра ашәра анааиуаз дазпшын, уаоы иамҳәакәа. Ҽнак, аеҵарақәеи ранацәеи ахьҳәуаз ианнеи, ҽцыск ан иахыкәшон. Игьаргьаласызшәа ааҭгыларак аиурымызт, иаргьы аапсарамызт уҳәартә, ашьамхы ҵарын. Кьагәа дгәырҕьаҵәа аеҵыс дазааигәахеит. Иара шәан, ан ашҟа инеихеит. Уи иазааигәахацпҳьаза, аныҟәашәа армаҷуан, ашьаҽақәа рсса еихнагон, абао иацәымаашьазакәа. Алахҽыхшьа згәапҳоз Ҳаҵьым маха-шьахала даара ишыбзиахоз еилиргахьан. Аҷкәын, егьырҭ уи шрыликааз аниба, агәеилгара шициз даазхәыцны, аеҵыс ииҭарц избеит. Кьагәа ицызҳара иналагаз аеы бжьаны данақәтәоз, иабду ицхыраарада деыжәларц иеазикит. Ҳаҵьым имаҭа, инапала ииаазоз аеы бжьаны дахьақәтәаз, уаоҵас дихәуапшуан.

– Уеышькыл скратәа сухьигзар, уаҳа исҭахыуи.

– Уеиҳа зымчу уеышькыл икааит! – ус узывасыр зымуаз Ҳаҵьым Кьагәа дыниаҭабит.

Зқәыпшра шықәсқәа инархықәгылаз аеыуао ҷкәын, икәадыр далиаазшәа, аеы даласаны дахьақәтәаз, абду дизкылпшуан. Аеышьашьана иашаз арашь, аеыуао иҵ-праауа, адәы инықәлеит. Аеарцәгьаны «ажәоан ахь ихаларц» иеихан, иагьпыррын, иақәтәаз адгьылаҽ иникылон акәымзар уҳәарын. Аеы ахы иноужьны, бнареи моахәасҭареи, дәи сакарреи еимданы, апҳзы алхәҭа, аеы иманы, Кьагәа даацәырҵит. Аеы зыржәра илалбааигазшәа, аҷкәын дылеыжәҟьеит. «Нарҭ Сасрыҟәа аеы данаддыргылоз иузаоызахеит, убас иааупгыло аусқәа уқәманшәалахааит! – игәырҕьоз абду гәаныла имаҭа дааиқәныҳәеит. Убри ашьҭахь иагьа ҽы иҵыршьааит, иагьа ҽы ус ицәҭахеит, ақәыҵьмақәеи шьха ҽаоеи ирыхәлабгеит, аха рапҳьатәи иеы акәын израшьыз.

Ҳаҵьым ионаҭа иаазахьаз Инал-ипак ихылҵшьҭраз азәы хьызрацара данцоз зны имаҭа дициҵарц иақәикит. Аҳ дгәырҕьо дақәшаҳаҭхеит. Кьагәа, амоа данықәлоз аены, иан иаацәырылгеит абҵьар маҭәа. Уи лхаҵа иҟәынхаз акәын. Лпа доагылан, изнымаҭәа ааиреeин, иныҟәгатәыз ақьабз амоапгара иеазирхеит. Ҳаҵьым иҽы иҭаца дымцәажәацызт, ипа данпсы ашьҭахьгьы, дыодәылҵит дырпырхагамхарц. Аҟәына зыцрыпссоз амаҟеи уи иадҳәалаз аҟамеи, изтәыз моас нырцәы шьҭихзижьҭеи, уаоы

дрыламкьысцкәа иҵәахын. Кьагәа изҳара ишазԥшыз еиликаауан. Урҭ ан, лнапы иқәҵа, иаалырххеит. Еснагь игәыԥшқәраз аблақәа қәацомызт. Аибашьоы игәыблан уи дызлаԥшуаз. Ианаҭахха ан афырхаҵараз лԥа дылгәаҕьуан, хьымзҕ имгакәа ижәлар иԥсы рыхәозар.

– Шьашәы илаԥш зхыу унапаҽы ианусыркы нахыс, ухьызрацара маншәалахартә, иаҳхылаԥшхәу ихьышьаргәыҵ сакәыхшоуп! Аиргь ашәа иумоанызаохааит! Шьхеи-ҽаоеи узкаршәеразааит! Шәарахк уҽаԥхьа моасшьа аимуааит! Агыгшәыг гызмалс уроуртә, алшара угымзааит! Ажәеиԥшьаа раҳ, удыроатә еиҕьхарц, умоан бга уԥиҵааит! Ухьзи уԥшеи ашьхеи агеи ирыбжьалартә, зхьышьаргәыҵа сыҵаԥшуа симыҳәоит! Аоны уҟа, абна уҟа, Анцәа духылаԥшааит! Оони-гәареи еихаҳауа, уаб иҵәоаншьап зшьак аимуааит! Ахьз-аԥша уабҧьар иалоуго иуваҟәыло азҕаб лшьапы уаб иоонаҭахьы илеиханаргааит! Ухшара еиҵаооы рыла уабиԥара иазурҳааит! Уахьнеилак машәыр удкыламкәа, Аԥааимбар илаԥш угымхааит! Моак уанылацԥхьаза, ууа-уҭахы, угәыцхәы, сара, уан, ҳаухамшҭааит!

Кьагәа иан дналеихырхәан, абҧьар аалымхны инаимҕеиҵеит. Иабду дааонашылан, ашьанҵа шәакь наииркит. Зегьы аԥсшәа раҳәаны, Кьагәа дындәылҟьан, аԥхьатәи аееимаа инаркны ашԥынза фыза лҭашәартә изызҳахьаз иҷеы ԥаҧь-ԥаҧь доакәтәан, уажәшьҭа иажәуаз аҧьаргәал ааида доахыԥан, аҳ иаҳҭынра шыҟаз, дылҭакка дцеит. Ҳаҧьым бзиа ибазомызт гәашә зылаԥш иҵамшәоз аеыуаа. Аха дԥышәыррчон: дшынеибакәыз дыцҳафырын имаҭа, инеидыркыз аҟама аҽеиԥш. Абырг ицәыуадаоын имаҭа дааныза. Уи ихәы ҭаижьрымызт ҳәа дышгәыҕуазгьы, иҟамлоз егьыҟамызт. Иуадаоын раԥхьатәи амоа. Уи иашьҭанеиуаз аҭакԥхәыцҳә иаҳа иҕәгәазаргьы, раԥхьатәи ахгара гәаҕьыуацәан. Имаҭа ицашьахаз еиԥш иаб игәы изҭаны днаиқәныҳәан, иара иаҵкыс зхы ззыцәымкуаз иҵаца дналхьыԥшит. Лгәаҵҕа апашьа уаоы илмырбарц, амаҵурҭа дныоналан, дызхамшәалоз лоонусҟәа деиҭанарылагеит. Иаргьы дласны ирахә рахь днеит.

Мчыбжьык ашьҭахь акәын Кьагәа даныхынҳәуаз. Аҳ дицны дааит. «Амш зеиԥшрахо шьыжьнаҵ иудыруеит», – ҳәа наҳәаны, а-Инал-иԥа дцеит, дук иенымырхакәа. Гәырҕьаран аонаҭа. Рымацара ианааизынха, Ҳаҧьым имаҭа иеиҳәеит уажәшьҭа дыпсыргьы ҷьанаҭ дышцоз: иҕәгәан, иагьыҕьацон Наԥҳа Ҳаҧьым иҵәоаншьап. Уаоы имырдырзакәа дҷьабон Наԥҳа Кьагәа ҷкәын. Изқәылаз ақыҭа еимырҵәеит дызцыз ауаа. Иҭадырхаз рацәамзаргьы, идырԥьабаз ауаа анигәалашәалак, ихшыо еилагар ҳәагьы дацәшәон. Ибла ихгылан зылаҕырз зҽыкәкәа имҵадырсыз аҭыԥҳацәа, зылахь ззеиҵымхуаз иҽаҳәаз арԥарцәа. Ихдырҵәаз азәгьы гыруас димгеит Кьагәа. Амоа данықәлоз, иан иуа игәыцхәы ихамшҭырц, ларгьы дигәалашәарц ала даниқәныҳәазгьы ибла ихгылан. Зегьы ҳамҭак-ҳамҭак иазԥшын, иара акгьы рзааимгеит. Урҭ иеигәырҕьон ихаҭа хьымзҕы мгакәа дахьыхынҳәыз. Дызцыз иакәмз идрымкыларц, даашьомызт, дшәомызт, усгьы агәаҕьра изҭан, аха даеа қәыларак ахь дцарц игәы иҭашәомызт. Изеилкаауамызт, аҳцәак ргәы ааибагеит ҳәа, анхацәа ирхарыз. Ихаҭа уаоы дҭаимырхеит, иламыс цқьаны иԥхьазон, аха ихы ианаижьуамызт хьызрацара дахьрыццаз. Ари хырҵәага усын.

Иара игәы шазцоз еиԥш, аҧсҭазаара зцомызт. Изқәылаз ауаа еизырган, шьыжьнаҵа а-Инал-иԥа иаҳҭынра иакәлеит. Уи игәы иеанын, имч мхеит акәымзар. Наԥҳаа рхықәан еилаоеиласуаз ауаа реааидыркылақәеит аҳҭынрахьы излацашаз амоаҽ. Уахь ҧызара зурц ираԥхьагылаз дышрымаз ихаршҭны, Кьагәа иҽынеихеит, ицуҭа уаа ишьҭаларц. Ақәылацәа рымцахара, шә-оык рҽынза иҟаз, аҳҭынра хырҵәаны, ихьаҵхьан. Урҭ рыхьзара залшомызт. Зыхьҽала иахыкәшаны, амоа рызкызар иаҳа иеиҕьын. Аԥызао иаҳауазма «ахырҵлаҕь» иихәаз, ауаа иманы, ддәықәлеит. Урҭ ирхьымзацыз ҧыҭ-оык еидыхәҳәала, ихараз аҭзақәа рахь ауаа дәықәиҵеит, Зыхьҽа шыҟаз ацхыраараз ирышьҭаларц. Имаҭа

дишьҭалеит Ҳаҧьымгьы. Аҕацәа амҩа ахьрызпырцәашаз, Кьагәа ԥкәын иуаа реырпсаҟьан, абнарақ реырцәахит. Урҭ рыгәҭа арҳәцәа анааҭала, аибашьра ҭарцеит. Амҩа зкыз азәазәала реибашьышьа маншәалан. Иапҳьагылаз ауаа анҭадырха, ихдырцәаз аазгоз ажәа арҭ ирнырцеит иҭҟәаз рхы ишақәиҭыртәуаз, дара рымҩа иапгылоз дҟамлар. Кьагәа дақәшаҳаҭхеит, ижәлар рыпсеиқәырхараз.

– Ҳаҧьым уиҭахыуп, – рҳәеит, зегьы анеилгақәа, Кьагәагьы игәы хьыу-хьыуа иабду днеихагылеит.

– Сара сыҷҳәара ааит… Амала сгәы уздууп. Ужәлар еиқәурхеит, ԥыҭ-ҩык ҳуцәтахазаргьы… Иуԥшааз амҩа маншәалан. Аха аҕацәа ас рыеурҭомызт, амцахара аԥызаҩ дҭамхазҭгьы. Убри ак аҷы суцхрааит, сҧсы игазаргьы.

Шәи жәаа шыкәса зхыцхьаз абырг аибашьцәа дҩышьҭырхын, рымҩан иҧсы ихыцит. А-Инал-иҧа ақәыпараан аҳҭынрақәы дыршьхьан. Иуаацәгьақәан иашьцәа қәыпшцәа. Аха дҩыцхахеит ахаҵарԥыс, макьанагьы ахаҵарԥысра қәра змамыз, ижәлар рыхьчараз иаҳа зылшашаз. Амзаҷа гылон ахәылԥаз, амҩа змаз аашаанза изылашаларц. Мзаҵас игәы ауаа ирзыҳалалзаргьы, аҵыхәтәан дызлаԥшыз, ашәарыцацәа акырынтә зхы иаладырԥшхьаз агыгшәыг еиԥш, Кьагәа акыр игәы иҷаннаҵеит. Агәаҷеанызаара иҧсы ахьынзаҭаз иагьизынхеит. Игәалашәомызт қытак ма ҩ-қытак инареиҳангьы дырхылпшуа дшыҟалаз. Уи азы уаҩы далимхит, аамҭа убас иҟалеит, ауаа раԥхьагылара илнаршартә. Амала уи аус аҷы, иҟаларын, зегь раҵкыс иԥырхагаз наԥҳаа рыжәла мацара акәзар.

Иуаа ҕәгәакәан иааивагылакәаз арԥарцәа. Уаҩцаси ламыслеи узыкәгәыгшаз ҷьоукын. Бзып ныркәи аарцәи цәгьарак азә дақәшәар ҳаурын ҳәа ргәы иҭамызт. Ахыхьчараз ауаа иеиҷыркааз ажәытә қьабзқәа есааира иеихарҳауан. Кьагәа зныкгьы игәы иҭамшәацызт ҩыза бзиак димамызт ҳәа. Аха уи иааивагылаз Сымсым Уча иакәын аҩызара закәыз инырратә дҟазцаз, абзыцәашьаратцәкьагьы изызуаз. Кьагәа иқәра назахьан, иара имазцаакәа, уск ҳасабшьа арҭомызт. Убасҟан акәын иара иацкыс акыр еиҵбазаз Уча дангәеиҭаз. Уча ныркә дынхон, уи еиҳагьы ахыхьчараз иманшәалаз усын. Еицышәарыцон, еицыхьчон, уапак аҷы еицышьҭалон, рҧсгьы еихәлан. Асцәкьа Кьагәа изааигәахара гәаҭьыуацәазар ҟаларын, зегьы дызларылукаашаз ҷыда ҟазшьак иалаҟаз иакәымзар. Уи аҟазшьагьы еихаҳаны цасла иааргон. Абиԥарақ азәы изнымхакәа, ҟалашьак аиуамызт.

Иара, Уча иабду, ҷьанаҭ зыпсаҭа неиша, Ешқыт дынхонаҵы, аҳ Амаршьан ихәура дҭазар иҭахын, данҭаацәараха ашьҭахьгьы. Смыр Кьаҷ имхы ширашәоз акәын аҳ иуаҩ данизаааиз, уааҳәра дизцарц. «Сара сымхы аҳ дааины ирашәома, сымхы сара сҭагылами», – ҳәа Кьаҷ иихәаз, Амаршьан илымҳаҷынза инарыгзеит. Уи Кьаҷ иан лхәы лоурц зҷынаирхаз ажәакәа, иахьахәҭаз иаазеит. Ак узҳәандаз – ишузнымкыларыз. Кьаҷ, инхара кажьны, иԥҳәыси ихәыҷы Баҕыри ааидкылан, ҷьара иртәеит. Иара дыҩеыжәлан, аҳҭынра дынкылҟьеит. «Смыр Кьаҷ дуҭахымзи, дааины дыҟоуп», – ҳәа аматцуоы ила аԥшәма изицҳаит. Иҟалазеи ҳәа абарҵа иаакәгылаз аҳ анхаҩы ибжьы иаҳаит: «Сан илуҭаз лхәы ацынхәрас, абри умаз!» «Аҵыкь» аатгеит анхаҩы ишәакь, зҷааирхаз ахызаҵәгьы Амаршьан дуузза илахь ҩкылнаҵәеит.

Кьаҷ иҵаацәара шьҭихын, даатымгылазакәа, Калдахәара дкылсит. Акьыбала Баароу дылбаан, Бзып азааигәара, ахра аҵаҟаҵәкьа, қәацәк иргылан, адгьыл хҟьара иҷазикит. Мрагыларахьала ахра ҷҟьара дахьчон. Мраҭашәарала азиас еижәыланы илеиуан, еснагь узыруамызт. Знапаҵаҟа дааиз Бзып аԥсҭа аҳ Ачбан, иҷыц нхаҩы, ихы-иҵыхәа анеиликаа, иҷеимаратәшәа дизааигәеитәырц, диргәамҵуамызт. Кьаҷгьы дгьыл хҟьаран дызҷзаз. Илаиҵаз амхы адгьыл ҷыц аҷеанраалатәны, даара ибеиахон. Ладеи-ҩадеи аԥсҭа иҭанхоз

Баароу ажәыртра иатаз аҧсылара ахьгәарымҭацыз рыбла ашьа хнарҭәҵәалозаргьы, адгьыл хызқьаз иҧырхагахара жәлар рылахь иоураз аҵас иаҳәоз аилагара зылшоз уаҩы дқамлеит. Иаргьы ихшара рацәахон, есааирагьы иҧацәа ааиҵагылон. Аҧьабаа ззубашаз думандаз, иулҵуаз аҧхзы ушазымхәыцрыз.

Аамҭа рыцәцазаргьы, ицәамызт Амаршьанқәа. Ашьоура аамҭа ииасзомызт. Иҭахаз иашьцәа ҩыџьа рыбзыцәашьа ғәғәак даашьҭырхын, раға дыќан ҳәа ахьраҳаз иаакылсит. Кьаҿ икәша-мыкәша иахакнаҳаз ахра ҭыпқәа бзианы идыруан дара раасҭа. Ирахә лбааԥа ишыҧхьеицоз, ииехсит. Знык данрызкылымкаа, иериҭозма, дыпан, ҵаќа ҽќьарак дҭалеит. Уа дагьынкылатәеит. Дыршьыз ԥьышьа, аешьцәа руазәк данаахықәгыла Кьаҿ ихызаҵә илахь инҭашәан, дыкәлаауа дышлеиуаз, иара дыниваҳаит. Хыхьынтә аќәқәаҳәа ианиехсуаз, Кьаҿ ҭынч ишәакъ еиҵеиҵон. Ашьҭахьгьы дмыццыкзакәа, азәы имаршәа иоурц, ахьшьбла ихаҵаны, дыпшуан. Ус, дихыкәшарц дышнеиуаз, аҵыхәтәантәи Амаршьан илаҧш наиаахеит, иабџьаргьы наиқәикит. Аҵыкъ анааҭга, дзеиканауаз дытрысны дааҭгылан, дгазеазуа шьаҿақәакгьы нықаиҵеит. Урҭ рыбзыцәашьа, ихьз ҳәаны, иқәҿиҵит, иҧсы игарц иҭахызар, уаҳа хы ҭимырќьарц. Акәымзар диеигзарцгьы игәы ишҭамыз иирдырт. Абас Смыр Кьаҿ иаҕацәа рҵыхәтәа нирҵәеит.

Бзыпҧ аҧсҵа аҳ игәы иалазаарын игәыла ҽыц дахьиҭымаауаз, асасцәа аниҭаалоз жьызас шьтәа бзиак ахьизнеимгацыз. Анхацәа изаргақәаз рырахә ана-ара иқәҿаҳәан. Ацәќата иманы, агәарԥ данынҭалоз, аҳ, иаҧхьа аќәардә иқәтәаз иԥҳа длыхәлаччо, икәасқьа ҽыц абарҵаҿ ацәардгәы дыкәтәан.

– Дад, Кьаҿ иаҳзааиго ицәќата сымсымуа ишыќоу убо?! – аҳ иԥҳа дҩаҵқьан, анхаҩы ирахә ахәда лнапы акәлыршарц, дыллыбааќьеит. Ахы афыр-фырҳәа ианаќьа, даацәшәан, лызхара илзымбо насҵха дахәаҧшуан.

– Аиаша бҳәеит, – уи длышьҭаланы дааиуан аҳ, дызхәаҧшуаз ацәќата игәарԥханы. – Даара исымсымуеит. Уи ҳзаазгаз анхаҩы дҿыц нхаҩуп. Кьаҿ, жәла умам макьана, жәласгьы иумазааит Сымсым.

Ажәла зауз ауаҩы ишьҭра зегьы иара ихьз абиҧара хьзны ирзаанхон. Баароу анхара еиҿызкааз Кьаҿ иҧацәа реиҳабы Баҕыр, аҩондура даҿыҵны, нхара ҳәа Калдахәара дааит. Уи аҭыԥмыш ҳәа иашьҭан. Кьаҿ ихаҵа изалихит Баҕыр инхарҵаз. Уаќа арахә аҵлақәа иаарыҵагыланы акырынтә ибахьан. Аухантәарак Анцәа диҳәон амҵәыжәҩақәа змаз ашышкамси ашышкамс ссеи ахаҳә иҵанамгаларц. Иблала иибахьаз аҵас мҩаԥгатәқәагьы дрывымсит. Раҧхьа ахшҳәар ахаҳә иатеиҭәеит. Адырҩаены уаќа иибаз ашышкамс бжьаратәқәа аҭыпҧ мшын ҳәа шиарҳәоз агәра идыргеит. Аҩны ауацхыр азы аџьыргәалқәа еиҿаҧшьны ианышьҭарҵа, аиҿаҧшьыртақәа рҿы акәтаҕьқәа, рхқәа ҭаԥены, иқәырҵеит. Ауха арҭ нхеит кәтаҕь гәыла иштәыз. Нхарҵа ҭыпс излаќәнумшьашаз зегьы ирылаќан. Абыца ҭзы ҩадыргылан, аҭыпҧ иахылаҧшыз Адгьыл Дадуҧал лныҳәагатә ќарҵеит, уи нахыс иқәынхозгьы лылаҧш ихызарц. Баҕыр игәарԥ ахьықәгылаз ахахьы иаҿаҧсақәаз мачын, аеҵәара зхаҧаз, бнала иҭалаҳаз шьхара кызҕын. Акыҵа зегьы унапсыргәыҵа иқәызшәа иубон. Амраҭашәарахь иаҳагьы иблахкыган: Бзыпҧ арха, ула узаќәымго, инеиужьны ушықаҧшуаз, иџьоушьашаз амшын улаҧш налазҭуан. Аспҧа акәзар нхарҵа ҭыпҧла иҭбаан. Баҕыр дахьынхоз Мрагылара злаќаз акәын. Ахәы даахықәгыланы, иаб идгьыл ҵаќа дныкәпшуан. Сымсым Баҕыр ичкәын иакәын Уча. Иабду иеиҧш уаазыкәгәыҕшаз арԥысханы дҩагылеит. Уи иаҳәшьазаҵә лакәын…

Кьагәа иҭахымызт ихаҵа иԥҳәысаагара уажәы игәалашәар. Уи атәы даеазны. Мрыќәа дицәҭадырхеижьҭеи, илахь еиқәызцашаз ахҭысқәа ракәын ибла ихгылаз. Ма ацәгьара иаҿагылашаз мчык дақәгәыҕлар иҭахын. Уи адагьы, иԥҳәысаагара иадҳәалаз ичкәын заҵә

иҭахара изыхгомызт. Иацтәи амш ашьҭахь иҧа уажәы-уажәы игәы даатцаххуан. Дҩагыларц избан, дҽеихеит. Дахьтәазгьы Амра ҩыҵцашуан, амшгьы шьыбжьы лхыҵцхьан. Аҭыҧ ахь зхы рханы иҳәуаз арахә днарышьҭалеит.

Ашәарыцарахьынтә заа ихынҳәыз Кьаҕәсеи Дыргәыни рҧсы ршьахьан, афатәгьы аакәырҵахьан. Кьагәа имала аишәахьча дахьынзадтәалаз, дара арахә еилдыргон. Иара акранифа убасҟатәи иааҧсара ааиныҧшит, ихы анықәцарада ус изыҟамҵаратә. Цәалажьыла дзырааҧсаз, ҧсшьарак аазмоуз ихшыҩ аркарара акәын. Иуапа акәахьчақәа натцеиҵан, днықәиеит. Аҧхзгьы ааиқәнаҭәеит, ацәара ицәауадаҩоны. Нас ақьала аҭзахьы иҿы нарҳәны, изнапык изамҩа ианнатцеиҵа, дынҭаҳәахаа дагеит… Иҩызцәа, ацәашьы аркны, атцхагәҭанынза ақьала иавагьежьуан. Аҳаҭақәа ирҭарҵеит ашәеилагәақәеи ашәыргоақәеи. Ашәеилатцараз ар рқәаб ашәазақәа ҭарҵан, идырцарц амца атцан. Адырҩаены Дыргәын, аҳаҭақәа агәыжьқәа ирықәҵа, Уча ичараз Кьагәа инеигашаз арахәгьы има, амҩа дықәларц дыҟан. Дыргәынгьы аҧхьа диеит, имҩа харан азыҳәан. Убри ашьҭахгьы Кьаҕәса акраамҭа дтәан, аҭаҭын дахо. Ҳамҭанык дышьҭамлар, иашьа иҵынчра ихьчарызшәа цәаҩала дгәыҕуан. Уи еснагьтәи иҟазшьақәа имамызт. Ас ҿимҭзо, ихы аҭахәыцрақәатцәҟьа дақәиҵзу узымдыруа, уаҩы димбацызт, иҷкәын машәырла даницәҭахаз аахыс. Усҟангьы деихәлаҳаны, дхәашабгазаны ихы ааимырҧшит, узықәшәаз уҽанрааланы, амҩа уҧшаароуп иҳәон. Уаниашьа ухатцашьоуп ҳәа акәымзи иныҳәаҿагьы шыркуаз. Ибла иантаҧшуазгьы, даншҧан ҳәа ихәамҧшуази, иалырдраази дара реиҧш дгәырҩарц илшарын ҳәа.

Акәахьча нкаршәны, ибҕа ақьала аҧхьатәи ашьаҟа инадцаны дахьынатәаз, Кьаҕәса ихы ижәҩахыр иныкәҳазшәа, инхынааит. Ашьыжьынзагьы убас дыцәан, Дыргәын дааирҧшаанза. Кьагәа дшынаиаз дыҟан, иҽеирцысуамызт. Кьаҕәса Дыргәын деиқәыршәаны амҩа дыкәиҵеит. Аҩныҟа илбааицашаз х-цәҟатаки аидара зқәыз ҩгәыжьки наиаҧцаны, дҽыжәын зыҷкәынра инҭысуаз Дыргәын. Кьаҕәса данаахынҳә арахә ҭицеит, ахьчалақәагьы науижьит, аҭыҧ аҿы иҿаҳәаз ааныжьны. Ибжьы хьчатцас иргацәомызт, дауцас ицәаз иашьа диҧырхагамхарц. Арахә ашьха дгьыл бракьат иқәын. Аназара акызҕ аҿы гәарҭак арахә убарҭан. Урҭ асазқәа иртәын. Аҧхын Мрагылара шыҟаз ашәуак ирахә аҿан. Анхареи ахьчареи мацара ирышьҭаз ирызхон адгьыл ду. Зызхара змоуз аҧсыцәгьацәа раасҭагьы, ишәарҭатцәҟьаз хьымзҭыда хьызрацара иашьҭаз ракәын, Урҭ реицлабрақәа уаҩ дрыхәомызт. Кьаҕәса, акыр алада даныласкьа, ирахә аҳацкьын шәҭра инылалеит. Иаргьы хдырҧрак даақәгылан, дзышьцылахьаз аҧсабара илаҧш нахидеит, аҳауа зҩыда дшалачозгьы ахә изымшьо.

Уи аамҭаз Кьагәа ижәцәеимаақәа наишьеиҵан, ишьанҵа шәакь аакыдхны, хәдаҟа, шәарахымзар уаҩы иахьиҿахырсҭамыз, амҩа днанылеит. Ашәарах мҩахәасҵа шьҭихын, ахра-ҿкьара дазнеиуан, ашәарҭа маҷк даахҭықәгылар, иҵегь иҧсы инаршьарц, игәы ааихаршҭуа. Макьана ааигәа-сигәа ҧстәык цәырҵуамызт, иҵегь ахра дазцар акәын. Иқәгылан абҕаб! Ишәакь, дызвагылаз ахаҳә иныкәырсны, иааигәыҵеикуеит. Дыццакуамызт. Ашьанҵа наҿшьны, ачыфҭы амца аиркит. Иқәгылан дызқәыҧшуаз абҕаб! Ихылаҧшуан! Изхылаҧшуазгьы ҳәуазар акәхарын атцаҟа ҷьара. Иқәгылан, изхылаҧшуаз рбаанза, ашәарыцацәа, ма агыгшәыгқәа рылаҧш иара ыҵашәарц. Адәы иқәын ахәыҷқәа, иара иатәызгьы ыҟазар акәхарын. Игеит атцыкь ҳәа ахысбжьы. Кьагәа ишьанҵа шәакь ажәҩан ахь ахы хан. Абҕаб лбааҟьеит, згәы ҭрысны еиҧхьыттоз ашәарах ираҧхьагыланы мҩак иқәнатцарц. Кьагәа данычқәыназ ианизкылымкаауаз ихымҭа баша икашәалон акәымзар, ҧстәык рыцхашьаны, иабҷьар имырблаҟьацызт. Дҩыхәнеит абҕаб ахьыкәгылаз. Ладеи-ҩадеи днахылаҧшрызшәа дыҕәҕәаза, дзышза дыкәгылан, иабҷьар кны. Иҵаҟа

иимбоз ашьха зиас еилаҽеон, ҵыхәаԥҵәара змамыз аԥсҭазаара ацны. Зхымҭа аҵыс бла ҭызхуаз ахирблаҟьаз, ихы ҟәнымшьакәа, идунеи далаԥшуан.

Саҭанеи Гәашьа, Ҟәбинатә Казказ даахыҵны, тәарҭа-гыларҭас иахьлымаз, лԥсшьарҭа ҭыԥ Риҵа лҿыләкабарц лҿааилылхызшәа, аԥсабара лашон. Бзыԥ аԥшаҳәагьы днавалазшәа, аԥсҭара кеикеиуан. Иара идыруанаҵы, заҟантә ацәгьоуцәа абра иҵысхьаз, Гәашьа лрышҳарҭа ауаҩы ишьаза-гәазала ирҟьашьырц. Уи лԥацәа рыдгьыл заҟантә ирхьчахьаз! Абиԥарацыԥхьаза дрызкашәон р-Сасрыҟәа, аҵаа иамгарц, аетцәа рызкыдызԥаауаз. Анхаҩы, ашьха иҩалҵыз зԥсы ҭаз мармалташьызшәа, ахра дыққәылан, Аԥсҳара дақәланы, аҳра зуаз иакәызшәа. Аԥсабара сахьа ҩычашьа дыхнахын, уи далаҭхаԥьуазшәа, ма ахара иныҟәара ашьҭахь, акыр аамҭа иимбацыз, аха ибзиаҵәҟьаны иидыруаз адунеи агәы изыразны далаԥшуан уҳәарын. Ухы иҵамшәарыз арбаныз уи дызбаз. Урҭқәа зегьы есымша ибла ихгылаз, есыҽны иҷыцны иибоз, ицәеижь иалазҵхьаз иԥсадгьыл дазгәдуун. Иара аҭак ҟанаҵозу здыруадаз, изыҳалалын.

Ҵла зыққәыламыз Цәҳәын арахә ихырҟьон. Кьагәа, амармалташь баҟа аԥсы азааизшәа, ишьаҷакәа неихиган, илаԥш Цәҳәын иаадхны, ажәҩан ҿеалазырсуаз Мамзышьхаҟа иҷыҩеихеит. Дазхәыцуамызт ас ихараз амҩа дзанылоз. Цәаҩала иҵахын бзиа иидыруаз аҭыԥқәа, даҽеазны дахьымзар ҳәа дшәозшәа, иаарласны иааимидар. Амзаҵлакәа ихырҩоз ашьха хтын. Азынраз, амш аныцәгьахоз, ақәацә иалшәшәоз алҩа шахатәоз еиԥш, ԥсҭҳәала аешахнаҩозгьы, ашьеи ахши еилаҭәо, ԥсҭазаарала иҵәыз лхаҷыԥшза иаҩызан. Иԥсыз, ирхәаны икыдыркәкәаз, ишәшәыз зны иссирыз лыцьымшьқәа рымацара лхаҷсахьа рзыԥхасҭатәуазар, Мамзышьха еицакрын. Бзыԥ аԥсҭа иҵҟьоз аԥша ҭәҵәа ашьха иааннакылон, агаҷа хьчо. Аԥша цәгьа, аԥсҭа ианкылҟьалак, Бзыԥ арха еиужьра армацәысуан, ашьха зиас иацны, амшын аҷынза илазарц. Ашьха иахьчоз Ҳагәашә аԥшаҳәа иадҳәалан. Асазқәа аныҳәа дуқәа анымҩаԥыргоз, иаарыԥхьон рашьцәа, абжьааԥны уаҩыцәгьарыла ишрызныҟәоз рхаршҭны. Абааҵа иалагон рныҳәа. Уахыла реазыҟарҵон мцеиқәцарала. Зынрак азы Ҳаԥьым уи аныҳәа Кьагәа далаирхәит. Ашәиқәа ишьаҵаны, илаԥш назыққәшәоз амшә ашьҭра ԥшаауа, абра – Мамзышха – дкылсит. Аԥсуа хҷамҩанҵаҩ еиԥш, ашьанҵа шәакьла ихысуаз Кьагәа ихызаҵә амшә аргәцыста иҵаиршәеит.

Ачкәын ҷыц ифырхаҵахашьашаз ззымдыруаз ауаацәгьақәа иҵашьыцны изкылпшуан. Аамҭа цацԥхьаза ираҳауан Жәеиԥшьҟан аҳ ду зыххь ргара ашара азыҳәан ақыжә абаа зиҭаз ари иеиґьыз, хәыц мшы аланы ишиаҭәеишьаз, Мамз имарда, уаҩы дызқәымло, а-Напҳа ҷкәын шьаза-гәаза ылаижьуамызт. Ишәакь, лаҳәашәа ижьышуаз, ҳәа гәыгәырҭа ҳәа ылмыжьуа, кәытпыцызшәа иахьазхиаз инапшуа рыбла ҭнахуан, иагьырызбеит иеиканырц. Шьха ицаны, иапхьа мҩахәасҭа рзыԥшаарц рылымшеит. Асазиԥсуа ҳәацәа, ма абзабаа ҿаԥыцыз, ма ԥсҳәаа ракәызма, Кәыҷ иашҭатәиқәазма, аицлабраҿ уаҩы имыхәоз Кьагәа имыхәеит. Аиндаҭлара лабеилаԥса иаҩызан, ахшыҩ ҭәҵәа анаҵамлоз. Аибҭаа зынза рыбҭа ԥцәаны иаман Кьагәа избахә. Урҭ, хаала ианаму, хьызрацара изнеирц рзбеит.

Мамз имарда даҿан Кьагәа. Хьҭахацԥхьаза алада дласкьон. Уахык ажәҩан аееиԥсхарчны адгьыл иажәларц аеазнакхьан. Аҵхагәҭаны ахаеаҳәа аҿыланахеит. Арахә шәаны идәықәлар ҳәа игәы аатрсысн, Кьагәа ацәыҵлашьцарахь дыԥшуан. Иммацәысуазшәа аниба, ас амш анеилахәоз, ақәылаҩгьы дхаран игәахәны, иашьа инаҩсан дышьҭалеит, дыцәеит. Иԥсы изеивымго, акы дҿархха дакын данааԥшуаз. Ашацкыра иалибаауан иашьеи иареи ирыкәҵаз акьат ԥшь-ҩык шахьынҳалаз. Даҽа ҩыцьа иара иааихаԥан, инапқәа ҷарҳәеит, нас Кьаҕәса инеихалеит. Акьат анаарыкәырх, ижьы

ԥуҟар, шьакәарак злымшәо ицәышхаз Кьаҕәса ашьаҟа днадырҳәалан, Кьагәа икыдхәеоз ақәа дынцәырҵеит. Алақәа, аҳәа ҽы иарганы, ана-ара икажьын. Иара дыҁеыжәырҵан, акәадыр днықәҽарҳәеит. Даргьы ҁеыжәлан, иааивагыланы рҽынархеит. Руазәк иааизым-чҳазт, иуапа иқабадыртәыз ижәҁахырқәа инҭаирԥеит, дахьнаргашаз днаргаанза, деилырсны дшычмазаҁыртәуаз аниба.

Амш аныхкәа, ԥхьакырҵа ҭыпк ԥшааны, амца еиқәҵаны, рыҽдырԥхеит. Акы инацҳашәа, амҁоа еиҭақәлахт. Ақытақәа ирылсуа, реырԥагьаны амҁоа ианын, уаҁоы илымшашаз зылшаз Нарҵаа ракәызшәа. Иҟалоз захҳауазгьы рхьыҙрацашьа рԥьыршьон. Рхаҭақәагьы гәыҕуазма д-Абраскьылха шарԥыеҵәа иҁоацгылаз рыблала дырбарын ҳәа. Арахь деиқәҽаҳәа дааргон Аибҕа рԥарцәа. Урҭ рқытаҽ ианыназа, раҳ иҽы днаргеит, иааизҁоыз аамсҭацәа днарылганы. Дзызнаргаз дԥышәырччон. Ари ауаҁо ихьз иара аҳ ихьз ҳаранакуан, иаҳҭынраҽ дахьыҟаз амацаразгьы. Кьагәа ҿиҭуамызт, аҳ аԥсшәа шкаирҵәазгьы. Аҳ, игәы анԥҵәа, дыҵкьарц иҽазикит. Уигьы акы ианимыхәа, аҟамчы шьҭихит. Кьагәа ихаҽы адакгьы мкәацеит. Даазгаз ддырцәажәарц дрықәҟааит, акәымзар дзааргазеи. Аҟамчы ижәҁахыр иахьахиҟьаз ибызбызуа ашьа аалнаржжон. Арԥарцәагьы ааикәшан, дынҭарс дыҁодәылыргеит. Агәарԥ аҽы аҵла днадырҳәылан, ҁыцьа лабақәак ааргеит. Икат-катуа урҭ кьатымзар алаба ҳәа зларзуҳәарызеи. Ибаҁоқәа ԥырҵәама уҳәо, адыжә-сыжә ҳәа иааихырҟьеит. Игәынкьбжьы уаҳартә иаагеит, аха иқьышә еихихуамызт. Иԥсы дырмаҷит. Азы идыржәырц изааргеит, иқьышә иныкәыркит, аха еихихуамызт адырҁоегь. Уик аарзымчҳазазт, ркьатқәа инарзыҭрысит, иԥсы дырмаҷит. Азы иқьышә иныкәыркыхт. Ҿамҁоак лбааидазар ҟаларын, ахьшәашәара анынаиҽыкәс, ихдырра ааит. Кьатла иҽакәаз иара мыжда ихьымзҭишьон, дара аиааира ргазшәа рхы рԥхьазон, уаҳа идыржәыр шимуазгьы.

Аҳ иблақәа аныдирба, ҁыцьа аҵла дызладҽаҳәалаз аапдыртын, ацаҵаҟа дныҵарыжьит. Ашә ҁыджьыланы, алыкә лаҽадыршәит, азарзагьы лахадыршәит. Кьагәа, иԥсы заҟа ишьоз аҟара, ихьаақәа цәырҵуан. Баҁо ԥҵәа илазар ибарц иҭахын, аха аачҟала инапқәа еиқәыҽаҳәан, инацәкьарақәа ардысратә. Еиҕьын ҭынч дтәазар, ибҕа нкыдҵашәа. Ивакьыцқәа, еибган игәахәыртә, илакьакьуамызт. Амала иахьабалак дхәахәан, ашьшәы илжжуан. Маҷк иԥсы анеивига, аҳ ԥьара дшибахьаз игәалаиршәарц, ихәыцрақәа еизигон. Уи иԥшра заманала идыруан. Кьагәа дахьтәаз игәчамагьы бызбызуан, уахьгьы ркьат иамеигзазар акәхарын. Аамҭа анца, дҁоагыларц иҽааирххеит. Деилаԥыҵәҵәа дҁоеихеит. Ижьышәақәа амца шрыцразгьы, ишьапы даақәгылеит. Иара уаҁоы кьаҽк иакәын, аха аца лаҟәзазаарын. Аҳәарақәа ахьҭаркуаз акәхарын, ауаци аҧстә ҵифеи иԥынҵа иааҭасит. Уажәрааназа уи иаҳартә дыҟамызт.

Адәахьы ԥьоукы рбжьқәа ааиаҳаит. Азарза ҁылыршәаны, алыкә ахьиргьежьуаз ирҽыжуа, ашә ааимпаа, рапхьа иааҁонашылаз арԥыс хгыла амзашала аҁонытҵка ааирлашеит. Кьагәа аҳ иԥшра ибазшәа ихы шьижьаз идырит. Абри аҷкәын уи дипазаарын, даара иаб диеиԥшын. Дахьибахьазгьы ааигәалашәеит: асазқәа рныҳәа далахәын. Аныҳәазы аҵас еицлабраҽ апхьахә анизымга, цәгьахәыцрала ихьымзҭ ихихырц иҽазикит. Уи ишьҭаз аҳ агыруас димазар акәхарын, мгьалки ахшхырҵәы зҭаз ачаҟәеи зқәыз ачарҕәы абаандаҁоы иапхьа инышьҭеиҵеит. Рҁоыцьегь рхы ларҟәны, илаҟәыз аца иаҵагылан. Аҳ иҷкәын ихы анынеиҟьа, агыруа Кьагәа инапқәа аапиртын, аасҭха даагылеит. Арҭ мцазозшәа аниба, Кьагәа ихәы напаиркын, дмыццакзакәа, амгьал-еыҵ-еыҵ иамхуа, иҽы инҭаршәуа, изԥшызгьы рԥсы еилаҵо, аҟаҟара даҽын. Акрахьынзаифоз илбааидоз, ԥытк ирсаны, ицәа иалалар иҭахын. Имчқәа ааҭалазшәа, ихы ааимхабзиахан, ачарҕәи ачаҟә ҭацәи ргарц, инапы неиҟьеит. Агыруа, ачарҕәазы длаҟәуан еиԥш, Кьагәа

иҭаҷкәым раҵәа илахь данас, егьи иҽааиҵыхымҭаз, ихы аҭуан ианҟьеит. Длеизҟәҽааназа, уи иҟама ахәҵәахьы Кьагәа инапы дәықәиҵеит. Иааҭиԥаан, дахьынзаназоз инапы нароуны, аҟама аҳ ипа имгәацәа шыҟаз аҽынаирхеит. Уи, дгачамкны дышгылаз, имзаша наимпыҵшәан, ибжьы ааҭицеит азныказ, иԥсгьы аамаҷхеит. Дынхышәҭааназа, Кьагәа ддәылҟьахьан. Ашҭа злаҭахкааз аҵангәара дҩахыԥан, ишьамхы иҽаиргеит, аҳ иуаа иҟалаз еилыркааназа.

Иаргьы хара дзымцеит. Ахьаа иман, ирласны иԥсы еивахон. Ауаагьы ишьҭалахьан. Бна мҩахәасҭала, иаҳа еыҵәахырҭа бзиан ҳәа, абнаршәырақәа анеимдырҟьоз, нхарҭак ааигәара имҩасуаз ауардын мҩа иавҵииааз ачытра дылатәан. Рымзашақәагьы ибарҭамызт. Рбжьы имаҳазо ианца, дахыкәшаны зиаск дырит. Деиҵақыцьқыцьуа акыр ашьхарахь дныҟәеит. Ахьҭагьы маҷк илалеит. Уажәшьҭа ишәарҭахарымызт анигәахә, ашарԥазы нхаҩ беиак диҭааит. Дзусҭаз, дзынҟьаз-дзынԥаз мырзакәа, ихы рҩашьаны дисасуан. Азныказ ихьаақәа цәгьахеит, аха аамҭа цацԥхьаза игәабзиара аҽышьақә-нарҕәҕәон. Аԥшәмагьы игыруа, ԥҳәыс данааига, хазы диртәахьан, аматцуоы диҭахын, Кьагәа дшьақәиргыларц илшоз игижьуамызт.

Аамҭа цацԥхьаза Кьагәа иусушьеи, ишәарыцашьеи, ицәажәашьеи аԥшәма ддыршанхон. Ихаҭа игыруа дицымкәа шьаҽак ҟаимҵо аҽынза днеиуан. Аҵыхәтәан Кьагәа ихи иҵыхәеи еиликаарц дҭиҵааруан. Иара ҽиҭуамызт, акы иҳәаргьы, ишьашәалаз иҽыҵ-шәомызт. Ус дыҟан, шьҭа иахәҭан ҳәа ихаҭа избаанза. Хәылԥазык, арахә анааилдырга, Кьагәа аԥшәма ихы иҭагаланы иеиҳәеит дзынԥаз зегьы. Иирыдрит уажәшьҭа аҩныҟа дыхнымҳәыр ада ԥсыхәа шимамыз, ишиҭахыз иреиҕьыз иҷкәа руак, нас, аҩны дшыназалак, иширхынҳәуаз алагьы диргәыҕит. Аԥшәма агыруас иҟаиҵаз дзусҭаз ихаҽы иааицԥхьаза, иаҳагьы дшанхон. Иакәымз акы дақәимыршәарц, ианаҭахызгьы илаԥш ихызарц, е-бзиак иаҽа ианиҵеит ҳамҭас. Адырҩаены Кьагәа амҩа дыкәлеит.

Кьатла изҽакәаз ахаҵа бга иԥыларц амҩа данын, аҩны днеины, иҭаацәара ибарц, залымдарала ихылаԥшрадахаз ижәлар днарылаԥшырц дгәаҟуа. Аибҕаа иҽаҳәаны ақьалаҽ инрыжьыз Кьаҕәса иԥсы шԥанымхарыз ҳәа дгәыҕуан. Амҩақәа цәгьан ҳәа, азынра дузза даеаҷьара иахьихигаз игәы иалан. Уи аены амшгьы даара ибзиан. Ашоура ҕәҕәан, аԥхынра мааицзаргьы. Икацеиуаз амца дарааԥсан, маҷк иԥсы ааиҭеикырц, иҷгьы аԥсы аиршьарц зыхьк азааигәара дылҷеыжәԥеит. Иҷеы азы аиржәын, ишьаҳаны ашьацра инылеиҵеит. Иаргьы азыхь изхара ижәын, иуапа ааиҵыхны, ибҕа ҷыкы инадҵаны днатәеит. Дук дынхарын ҳәа игәы ишҭамызгьы, дамхацәеит. Дызҵатәаз ашәшьырҵа Амра анаатцаш, аԥхзы ааиқәнаҭәеит, иаҳагьы дынҭаҳәахаа дагазеит. Аԥсы диҩызан.

Ицәамҭхаа анбзиатәҟьаз, х-ҩык аеыуаа ааихагылеит. Ҽышьҭыбжьыкгьы имаҳазакәа, дауҵас дахьыцәаз ҷьашьаны иааибархәыҵхәыҵын, илҷеыжәԥаны, аеышьаҳагақәа рыманы, иааизааигәахеит. Илаиқәпапан, ацәа алԥха иоуааназа, инапқәа аадырҵәиин, ҽыцха длышьҭаҵаны, дҽарҳәеит, дагьыршьаҳаит. Ус дук назыгзаз реиԥш, аԥхзы рылхәаҭа, азыхь инахагылан, рхаҽы, рыхәда дырцәаакит. Рызхарагьы ржәын, рԥсы ааиҭаркит, акгьы инацҳаит, ирҳәынҷаз иагьизхьамԥшкәа, ашьҭахь ркәадырқәагьы аадырххан, иҩеыжәланы, иара дахьцоз акәымкәаны, даеа қыҵак ахь амҩа шьҭырхит. Драԥца днаргон, иҷеы рывацала аҕәра ркын. Уаацәгьақәас рхы рԥхьазозар акәхарын, рыблақәа цархәны, ажәак рыхәламшәо, инеиуан. Иара аныҟәара дшаркаразгьы, инымԥшырц дрызхьамԥшзакәа, ишьаҽа рҕәҕәа иргылон. Аеышьаҳага, инапы ажьы ԥнаҟрызшәа ишалалозгьы, ичҳауан.

Амҩан анаарыцәхәла, ҭыԥ бзиак рԥшаан, уаххьараз ииаанҽаст. Иқабадха еиқәҽаҳәа инышьҭарҵаз Кьагәа дрызԥшуан урҭ, аеқәа ркәадырқәа рыцәхны аҵлаҽ ишкнарҳауаз, аеқәа шьаҳаны иаҳа афатә ахьыбзиаз иҳәларц ишыцәырҵоз. Иара иҷеы урҭ ирылан

итәымха, рылагылара аҭахымкәа, рылагылара егьырҭгьы ирҭахымкәа. Фархьқәак ҟәшәаны, амца еиҿаркит, нас азақәагьы нақәырҵеит. Ахәы ҟаҵара реазыркит. Иаарласны илеидтәалан, рхәы нападыркит. Аҵәы иахаҵаны ирзыз акәацрҩа, ашша алҵәҵәа, хаҧыцла иацрыхон. Акрырфон ҿымҭзакәа. Еиқәҧах ишьҭарҵаз ииаҳәны ихәаҧшзомызт. Асҟатәи агәымбылҧьбаҩцәа дырнымиацызт, егьа дақәшәахьазаргьы. Ақәылаҩцәаҵәкьа ихдырҵәаз амҩан изларылшоз ирыцхраауан, уи ҵасын. Амцахара иалаз иршәыз ихдырҵәаз ирырҭон зынразар, ахьҭа иамкырц. Ирфоз рҿарҵон. Ихдырҵәеит, уи хьызрацаран, акәымзар уаҩымрыла шаҟа ирзымныҟәарыз. Арҭ реанҧырҵәа, рнацәақәа рҿы иҭаргьежьуа, рхаҧыцқәа ыҵрыцқьаауа, рхы наиздырхеит.

– Уара уабатәиу? – дҵааит дреиҳабын ззуҳәашаз хаҵак, амала еицыз акыр дреиҵбын.

– Сара Зыхьҿа сыхьчоит.

– Иаша уҳәону?! – дааҙҿлымҳахазеит егьи. – Наҧҳа Кьагәа ҳәа зыхьз дуны иҟоу дудыруазар акәхап.

– Ааи, дыздыруеит.

– Дубахьоума? – егьи дҩагыланы дагьааскьеит.

– Дызбахьеит. Ааигәагьы ҳаицәажәон.

– Мрыҟәа, убаашәт, уара иуаҩсуа иакәхом, илухыузеи!..- ҿааиҭит итәаз руазә.

– Уара уи ибзианы дудыруеит излоуҳәо ала? – даангыломызт Мрыҟәа ҳәа зыхьз рҳәаз.

– Дыздыруеит.

– Дышҧоудыруеи?

– Дхаҵа ҕәҕәоуп. Ианиашьа ихаҵашьоуп.

– Уара дузыҟоума? – дҵааит Мрыҟәа, ҿымҭкәа маҷк данааихәлаха ашьҭахь.

– Ус даара ҳаҭыр сыкәиҵоит. Еилатәоу азәы ихы хәыцк алшәар иуам.

– Ушқабадхаз еиликаар, исанаижьуам ҳәа уҳәарц аума угәы иҭоу? Сара, уи, анхаҩыжә, сиеицәаны схы збозар с-Кәыҿбам.

Усҟан уи ихьз Кьагәа иаҳақәахьан. Барасааи иареи аҭызшәақәа анрыбжьалашаз аамҭаз акәын. Ихы иамхаҧагьахан Мрыҟәа, уажәраанза днаиҿаҧшны Кьагәа дшимбацызгьы. Иан дынхаҩы ҭыпҳан ҳәа ҷьоукы-ҷьоукы дахьраҭәарымшьоз ихы ихнахуан. Иагьа уаҩыцәгьара ҟаиҵаргьы, ихы ҿихырц даҿын. Ибла ҵарҟәыҿны, ирҳәынҷаз дихәаҧшуан. Кьагәа избахә ахьидыруаз дизгәааны, ихаҭа дзусҭаз еиликаар, иагьа деивнагарын. Иҩызцәа рахь днахыҳәын, иҵәы иахаз кәац са дук аахихын, ишеибгаз иҿы инҭеиҵеит. Ибз шабылуазгьы, ичҳаны иҿы ҭырчаа, аҟәыре-ҟәыре ҳәа ихаҧыц абжьы рго, ижаҳәон. Улымҳа ҵнахуан уи, иаргьы дааҟәымҵзакәа джаҳәон, абри ҵыхәаҧҵәарак аимузои ҳәа иҧсахы еиланаҵартә. Ачҳара уаҩ даазон. Дыҧшын Кьагәа. Иаҳауаз ахаҧыц аҕәырҿ бжьы иаиааиуан Мрыҟәеи иареи реицәажәара. Маҷк уи игәы аарҭынчит. Кьагәа иҩоны дшахымыз, кәыҿаа рашҭаҿ имназацзар, макьана ақыҭақәа имрылаҩзацызт. Лымҳаҭасҟәак роухьазаргьы, агәра ргомызт, «ақәыцьма иақәтәаз» ауаҩы иҭархара ауамызт. Акәымзар Мрыҟәа иеиҧшыз ахьз мацараз дқәылон, ахылаҧшҩ дшахымыз изымдыруазшәа.

Реанааилдыргақәа, аашәарҭахар абҕьааҳәа иҩаҵҟьартә реырхианы, инышьҭалаашьҭалақәеит. Дыцәазшәа ҟаҵаны, дкәаҧза, иҧсып алагаҩагабжь аарла иуаҳартә, дышьҭан еиқәыҿаҳәаз Кьагәа. Егьырҭ рыхәда ахыр-хыр бжьы гон. Азәык «атрышә» дасуан. Ибжьы ихақәынҵала, Кьагәа аҵыкъ ҳәа деимсеит. Дара, ааиҭакрак ҟамҵазакәа, рлымҳа ҷьгәахартә, рбжьы шгац игон. Азәы дшырҧырхагамхоз дырын. Зыхәда абжьы гоз

даныцәаз ддагәан рҳәон. Кьагәа заа игәеиҭахьаз ацаҟьа хаҳә ахьышьҭаз ахь днакәымпылын, дҳәазаны, уи аҵарра ахнышьаҳага иаҿишьратә, иеааирманшәалеит. Дмыццакзакәа, инапқәа дларыхаԥахо, аа ахьҧиҟуаз, инапқәагьы маҷк ихәит. Знык инапқәа рхы ианақәиҭитә, ирласны иеаапиртлеит. Ишьапқәа злаҿаҳәаз шьамклаҳәзар иԥиҵәцәарын, инапқәа рхы ианақәиҭитә азыҳәан. Ԥ-кәадырк аакнихын аеқәа рахь игеит. Ишышьаҳаз икәадырит. Дхынҳәын, егьырҭ ԥбагьы аашьҭихит. Инхаз аеқәагьы аникәадыр, рышьаҳагақәа аарымихын, раҕәрақәа кны, х-еык доусы зтәыз иаархаиргылт. Рабҧьар маҭәақәа акәадыр махақәа инархишьит. Рҟамчы доусы рмахәарқәа инархаиршәт, ишьиишьи еиқәҵо, имҿыхартә. Амца афархь нақәиҵан, ихаҭа дыԥеыжәлеит, амҿы амца агәгәаҳәа иакаанза ҳәагьы дааҧшит. Нас, ибжьы ҿацаза иԥарықәиргеит, аимҵәацәа шқәылаз раҧхьа игәазҭаз иеиҧш:

– Аҳы, абаапсқәа, шәгыл!

Иааҧшуаны, адҵа иҟалаз иазҧшызшәа, иԥатцибарҟьеит. Амца иднарбон реқәа аибашьра ишазхиаз. Ирҳәынҷазгьы, Абрыскьыл ззумҳәарыз, иеырфрангьны дгылан. Дыҧшын, даргьы ԥонытҟала реааибырҭаанза ҳәа. Ишнаҵкьарыз ргәы ианааҭахәыцуаз, имацәысха дрыцаҳәҳәеит:

– Шәеыжәла!!!

Аҳәаха имҭакәа, реқәа иԥарықәпалт, ашхырцәаҕь рысызшәа.

– Шәабҧьарқәа шьҭышәх!.. – аниҳәа, реаадырхиеит, абҧьар кышьа иахьа ирбазма. – Акыр шәылшозар, абыржәоуп ахаҵара анаҭахыу, аҳы!..

Иеы аҟамчы лажәиҵан, еыҳәцәыла Мрыҟәа дисын, дылҷеыжәиҳәеит. Дааҳәын, ишанхаз руазәк иҟамчы ҧцаҵа лаигәыдиҵеит. Данынхынаа адырԥеегь дист, адыжәгьы аашьҭиргеит, аатцәак ахәыз лкаҳазшәа. Ахпатәи иеирххарц игәы иҭан, аха еыҳәцәыла иаҕа данаайуаз, иеы шхьаҵуаз аҵыхәеи ашьапқәеи амца иналашәан, иблышаз былны, ацәеижь ианацрала, иҵыгьуа, еиҳәтарпо иаакәлан, иакәтәаз дақәԥорын, ахысра зеазызкуаз Мрыҟәа ишәакь дақәҳаит. Кьагәа еыла даарылагьежьын, аҟамчҧцаҵа иаиргеит. Ԥыцьа Мрыҟәа дҿарҳәартә иҟаиҵеит, нас руазәк иԥыза диҿаирҳәеит, инхаз ихала дипахт дышҷеыжәызгьы. Ашьҭахь дылҷеыжәпан, даарҿагылеит.

– Шәарҭ аҧсцәа, шәеиканра сҭахымызт, сакәшәеит акәымзар. Ицәоу аҧсы диԥызоуп, шәышпаилакьысуеи?! Уи хаҵарам, шыбзоу ҧсроуп. Шәнеи шәыҷқәа рахь!

Азәазәала иԥеыжәиҵан, реқәа ааидҳәаланы, инаиапицеит, амца ырцәаны. Ишшараз ишеит. Рхы рықәыжь инеиуан зхы зҳәынҷаз ауаа. Хреи ҿаԥеи ирыбжьгаз амԥакәа ирнын. Бнеи дәи еимдырҟьеит. Кәари зиаси ирырит. Урҭқәа загьы рыбла иабомызт. Иаалырҟьаны рлахьынҵа ахьыцәгьахаз реамаратәны инеиуан. Мрыҟәа заҵәык деибафон, ахақәиҭрахь деихон, дызлаҿаҳәаз даунажьуамызт акәымзар. Иеирххацәаргьы илахьынҵа цәгьеитәзар ҟалон иаалырҟьаны ауаԥыцәгьара аазлалазшәа иибаз афырхаҵа. Амала, иара, ас дҿаҳәаны, маҵурак дазыркуа, дырзагыруатәрымызт. Ахақәиҭра имоур ҟалозма Мрыҟәа а-Кәыҿба. Кьагәа уи игәҭыхақәа машәыршақә ихахьгьы иааиуамызт. Афырхаҵашьа дирбарц иҵахын афырхаҵара иашьҭаз. Нас азыҳәан, иуҭахымыз ишизуҳәоз еиҧш, ҷьаҳным рҭыпын. Уи уажәы амла дакуан, уахыки-енаки дреиҳан акримфеижьҭеи. Раҧхьатәи ашәуа нхаԥы игәараҵахь дагьымԥахыҵит, иқабадитәыз иманы. Аҧшәма зегьы рхәы ирхиеит. Кьагәа Мрыҟәеи иԥызцәеи ааидиртәалан, ирчеит. Ихаҭагьы ҭынч акрифеит. Аҧшәма Кьагәа дидыруан, аха Мрыҟәа дигәалашәомызт, исас дахь дагьиҳәеит, абарҭ ауаа ауижьраз. Аҧшәма иажәа ахыпашьа шимамыз дақәыргәыӷны, Кьагәа амԥа дыкәлеит. Иапҳьа игылан иабҧьардитәыз ахацәа. Рымԥакәа аныхазхоз, ииаҵиргылан, рызҿиҭит:

– Сара шәара шәеиӈш сымдырзар, ишәықәнагаз рацәан, аха шәыҟаз, шәца шәыѡныҟа. Амала шәҳәаҭҳа сыргьежьуам, шәызуаау иаладшәырдырп шәфырхаҵашьа. Сара, абри аҟара шәзызуа, шәзызҵаауаз Наӈҳа Кьагәа схаҭа соуп. Иахьа нахыс бга шәӈылт!

Кьагәа имѡала иҽынеихеит, иӈьашьаны ишанхаз ныжьны. Урҭ уаѡы думпеик иакәын ҳәа изызхәыцуаз ауаѡы кьаҽ днеиуан, ирдыруаз нхаѡык диаѡымсуа. Уи абнара данаҵәах, раҒәрақәа иаарыхан, рымѡа шьҭырхит. Иаргьы уаҳа дхьаӈшуамызт, ҽнак дызгдырхаз иуаажәлар рылаӈшра дахыццакуан. Уи итәра абас инирҵәеит, аха идыруазҭгьы уи иадҳәалахашаз ахҭысқәа… Мрыҟәа Барас-ӈҳа данылхнаҳәааз ашықәсан акәын, Кьагәагьы а-Сымсым-ӈҳа данааигаз. Урҭ рыҷкәынцәа еиқәлацәазар акәын. Аӈсҭазаара амаҟәмбарақәа иҽрылго даазеит а-Кәыҽ Мрыҟәа иҷкәын Мрыҟәа. Игәы далан уи. Изнарҵысит уажәы ажәытә хәрақәа.

Ашьха длалбааит Кьагәа. Игәы амца ыҵазҵаз аҭыӈ ахь ихы хан. Дызҵысуаз амзақәа ирылырхуаз аҵәыӈь-мца дарбанзаалак икаламҭраҽ иныҟәигон. Амзаша шәышықәсала абна акәызма, адәысакарра акәызма, ашьхан акәызма аныҟәаѡ уахыла амѡа изырбоз амза изаѡызан. Кьагәа урҭ акы дазхәыцуа дыҟамызт уажәы, урҭ ахәыцрақәа еснагь игәы ишҭазгьы. Ихы-игәы иҭыхоз зынза даҽакзан. Дыццакуан ицәеижь, ишьа-ида иалҵыз ауаѡы дахьҭаирхаз ахь. Убра ихаҭа ихы ҭаирхазар изаѡызан. Дызлаз ауаажәлар рзы иӈсы ҭан акәымзар, иқәихуази адунеи. Ашьха дааны, иагьа игәы ҭнарӈсаауазаргьы, абра дааины, дымӈьабакәа аѡныҟа дыхнымҳәзацызт. Иахьак зынза даҽакала даҽыгәҳәаауан, даҽакала игәаҵаҟа еиҵанарҒәҒәон адәҳәыӈш хәыҷы анаѡсан еилагылаз ачықь ҳаракыра. Даҽазны абрахь ахынҳәра илымшарызшәа, ишьамхы иҵаҟәыло дуазыруан. Даҽазны игәалашәарақәа дырхьымзарызшәа ицәаѡан. Избан акәзар урҭ зегь раҵкыс ицәыхьанҭаз, агәырҒьарақәа зхәаҽыз гәалашәарақәан.

АгәырҒьара… АгәырҒьарагьы азӈшра ус мариамызт. Уи зкыз арахәыц анҵҒаз ыҟан, иааӈҵәар ҵыхәтәа змамыз гәырѡахон. Убас еиҽыхаран адунеи даҽазәы иқәлара аамҭа хәыҷы. Дыӈшын ахаҵа. Дизыӈшын иҵәѡаншьап еихазҳашаз, иабиӈара рыхьз ҭызгашаз. АгәыҒра дуқәа идҳәалан. Амала, уи иӈсҭазаара арахәыц паза ианакыз, урҭқәа ухахьы иузаагомызт, акызаҵәык узеилаҳауаз ѡ-ӈсҭазаарак ишакәхалак реиқәырхара акәын. Азҟы дшилак, иузцәырҵуан даҽа зҵаарак: дызҒабзу дыҷкәыназу? Урҭ ирыдҳәалахон настәи агәыҒрақәа, аазашьақәа, дыҷкәыназаргьы дызҒабзаргьы ззеиӈшыз абзиабара, ахшара иахь абзиабара. Дыӈшын ахаҵа ихаҵахахьаз Наӈҳа Кьагәа. Игон азҟы икьаасбжьы. Иакит даҽа цәымзак аӈсабараҽ. Уи иацын агәырҒьара ду. Кьагәа амҳара ашьҭахь ала, уаѡы димбартә, ашә даадӈылоит. Ахәыҷы дышьҭызхыз аӈҳәыс даалагылеит.

– Фырхаҵара усу, ҽырбара усу?! – иира иациуаз раӈхьатәи азҵаара иҭиит, аҭак азӈшра илшомызт ишинимырӈшуазгьы.

– Фырхаҵара усуп!

«Аҵәах» аалҽыҵиргеит. Деилыбзаауа даақәырханы, агәырҒьаҽҳәаша иманы, иаабҭрахь дыѡит. ИреиҒьыз ицә, азарҵәи нахаҵаны, арахә иаарылигеит. Аѡны иааиган, ахкаара инҭагала, шәшьырҵак иныҵаиргылеит. Ихалагьы икаижьуан, инацәақәа аӈышә инҭарӈаны, азтәыѡакгьы аанкыланы, ахы ааирҵәиуан. Агылаха аиуаанза, аҟама, ахәда абаѡқәа ирывҵырҵәрааауа, ахәлымшәы ааӈиҵәон. Нас аӈсы ахнахаанза, ишыбаҭбаҭуаз ахы шьҭагәа икызаауан. Импыҵҵны иѡаҵҟьаргьы, хара изнеиуамызт, ашьа шцоз еиӈш, амч алкәкәа, инкаҳауан. Ус изыҟамҵеит ахаҵа, иҷкәын даниз аҽны. Арӈарцәа даарыӈхьан, идиршьит. Ауаѡы дрылаиҵан, иуа иҭахы, игәыла-изла дрыӈхьеит. ГәырҒьа-ран.

Ачара анынҵәа, адырԥаеныҵәҟьа, аб иԥшааит џь-бзиак. Уи ԥҟаны, аҽыкәа злихшаз иазқәынҵа аԥны иааигеит. Аикәаҕала иҭаԥиҟуа, аҽыкәа алихит. Ныгәҳа хәыҷы икәабара иазкын. Уи данҭадыртәалак иманшәалахартә еиԥш, азхык ҭбаан азхык аасҵа. Иахьҭшәаз акыргьы иааингалон, ахәыҷы данықәабоз ишьапқәа уахь ихартә. Аҽыкәа х-маак аиҵеит. Ныгәҳа ԥшқа изы заҟа дмаашьарыз аб, иҽыкәа иагьа ирԥшзарын. Ахымаала дыркәабон Наԥҳа Кьагәа иԥа Ныгәҳа, цәеижьла дыҕәҕәахарц, ибаԥ ласызарц, гәыла деилҟьахарц. Ԥы-шықәса рышьҭахь ахымаа дырзанмыртәало изҳаит. Ахымаа аҭзаҽы икнарҳаит, азҟы шықәсқәа ргәаларшәагас.

Дызҳауан иԥуа агәарԥи, амхи, ахкаареи, Наԥҳаа рхәи еимзырҟьоз ачкәын. Данԥеидас, Кьагәа дшыраазоз еиԥш, ҵасла, аҳык иԥа анхацәа ишихылаԥшрыз иеиҕьны, ԥ-жәларык реинраалараз, ашьаԥса ишихыламҧшрыз, Ныгәҳа идырҵон арахә рыхьчашьа, аеыкәтәашьа, аеыбҕаҟазашьа, ашәарыцашьа. Урҭкәа зегьы ирыцын игәырҕьара, аҵеи ҽыц ижәлар дрыԥсахартә, дҵеиҵәҟьаны дҟалартә агәазыҳәара. Аамҭа дацызҳауан Наԥҳа Ныгәҳа, заб дзыԥсахшаз ҳәа изыкәгәыҕуаз. Азәы ихы иҭашәаз усмызт ари. Ҵас аазаран. Игәы алаҟан аб. Лгәы хыҵхыҵуан ан. Иеигәырҕьон дызтәыз, дыззааигәаз, аб дыздыруаз зегьы. Уи данҭахоз аены баша иԥсы шимҭиуаз рдыруан. Жәлар дҵеи мшны дышрызгылоз иакәгәыҕуан. Аха амашәыр аҳампал иалан ҳәа рҳәон.

Ныгәҳа ихала шәарыцара дҭытҵлон. Идырԥатә анеиҕьхоз рацәан. Ҽнак, убас данықамыз инакәыршәаны, Аибҕа аҳ ичкәын, уажәшьҭа ишьапы дшықәгыларыз данықәгыла, игәы ахәрақәагьы ирҕьарц, даара ирмазазаны дкылсит Бамбеиашҭаҟа. Уахыла Кьагәа ижәлара иҽазыҟаҵаны, аԥхаа дҭатәан. Усҟан Блаб Рамхәыҭ дуаԥыцәгьан ҳәа ихы иԥхьазахьан. Кьагәа агәра изгомызт ирахә рҳәырҭа ҭыԥқәа аибҕаа идзырбаз убри шиакәыз. Ныгәҳа ҷьара дрымпыҵашәар ҳәа дшәон. Рамхәыҭ, аҕацәа ааигозар, ачкәын имала дшышәарыцоз еилымкаакәа дыҟамызт. Аибҕаа тәарҭас иахьышьҭырхыз асазқәа ракәын изтәыз. Кьагәа асаз быргк уас дырҳаны диман, убри иакәын иагьизаазыцҳаз ашәарҭара атәы. Усҟан иабхәындеи иареи еицырыхьчоз рырахә Уча инапы иантаны, Кьагәа иҽеибыҭа ашьха мԥахәасҵа шьҭихит. Иԥа дшәарыцон ахьигәахәуаз еимирҟьеит, аха ишьҭа дзықәымлеит. Рамхәыҭ иԥшыхәцәа храа-зрааua ишықәыз ибан, дрышьҭалеит, рыгәтакы еиликаарц. Ҳамҭанык илаԥш иаатцашәеит дара. Изланеиуаз ала ахысбжьы геит, абҵьар иара иахь ахы хан уҳәартә. Длаԥшықәтаны иехсзар ҳәа дшәаны, иҽеизеит. Ачыкҵра ақәцә аакәацамацеит, ашьапқәа акы шрыдҳәазылоз мԥашьо. Иара иахь зхы хаз абҵьар агәыцәгьы днахьыҧшит. Аибҕаа иаԥхьа еиҵахысыр ҳәа дшәаны, ашәакь агәыцә злаҟаз инакәыршәаны, «аҵыкь» аатиргеит. Ачыкҵра ахахьы, ахәы иаҿаланы, еиԥхеибарс инеиуан дзышьҭаз аибҕа ԥшыхәцәа. Изықәкны дхысыз агәыцәгьы хаххала, анапқәа ишрымпыҵшәаз мԥашьо, аԥада ахы рханы, амахәқәа ирылҳәҳәон. Каамеҭк шыҟаиҵаз ибан, Кьагәа дааилыбзаait. Ихарамкәа, ачыкҵреи иареи рыбжьара, жьакгьы, ицәазшәа аеырҭынчны, ишьҭан, иԥалԥҟаз ашьа ахахәы шкәакәара арԥашьо.

Дмага-маго, ишьапқәа шьҭарҳәазо, ахаҵа еибага, ачыкҵра ааилырттаны, зылахь ашьашәы ҭатәахьаз ичкәын днаиҿаԥшит. Уа даалганы, адәхәыԥш аҽы ишьамхы даакәиртәеит. Ихы еиламгарц иеыҟажо, инапсыргәыҵа ҷьаҷьакәа ичкәын изамԥа инахьшьо, инацәкьара ихахәы бырфын ԥшқа иалишьуан. Изаамырԥшыцыз аразра игәы иҵалазан, ичкәын илахь дахәаԥшуан. Икацеиуаз Амра Ныгәҳа намза ихаҽы иазицәахар ҳәа дшәозшәа, Кьагәа ибҕа ашәахәа иаԥыреикуан. Имч еизганы, иԥа рыцҳа даашьҭихын, шьҭахьҟа аҭыԥ ахь иҽынеихеит. Иагьыхаран. Дызбоз ахьчацәа ааидԥалан, рыхҭарԥакәа аархыхны, акаамеҭ зеакәзыршәаз иԥа димхны, иаԥхьа инагылеит. Амԥан ирацәахеит дара ирыднагалаз. Уча дарыԥххылан, акьыжы дҵәыуа, иҟалаз еиликааит, аԥсы ауапаҿ

инышьҭатцара иахьигзаанзагьы. Ашәарыцацәа ааизиган, хазы днарацәажәеит, даргьы неимпит. Хара имгакәа, бџьарла рееибыҭа, реы цҳафырқәа ирықәтәаны, иааизыԥԥеит. Уча днарапҳьагылан, апҟара-пҟара ҳәа инатцибарҟьеит.

Аибҕаа рыцкәынцәа асазқәа раԥхаа иҭанырцәаны, урҭ аныхынҳәуаз, Амра лхыҵхьан. Имҧшзакәа ацкәын рыцҳа даашьҭырхын, амԥа иқәлеит, еишьҭадыргылаз ԥ-еык ирыбжьырдаз асакаса данцаны. АмԥаН шырцәыхәлазгьы, мзала амԥахәасҵа ҧшаауа, атцхагәҭан илбааит, Напҳаа рхыкә атцәаабжь иныкәԥоыз ақыҵа иахыцәарц. Ашәы лшәылт ан, ашәы ршәылт аецацәа, ашәы ршәылт аешьцәа. Ашәы ршәылт аԥни агәараҭеи. Зегьы Напҳаа рхыкә ахь амԥа ианын. Атцкы ԥежь зшәымыз ҧҳәыс дҟамлеит. Ацкәын хәашеи дареи реицрыҵра иадырган уи. Иџьабоз ахацәа рзеиқәақәа ршьамхаҟнынза итцаркәакәа, ршьапы хтны, адгьыл иқәгылан. Урҭ лаԥеиуа, азәазәала аԥсы инеихагылон, рхы иаасуа, ргәы инҭасуа. Аҳык дырцәыуазар иаԥоызан, рламсы хәхәақәа, рнапы иҭарпаны, ирҽарықшон, иԥсыз дызцеиз дшыуаԥ дууз ауаа иддырбарц.

Ҽымҭзакәа ичкәын затцә диџьабон Кьагәагьы. Ипа итцәыуара атцас дахьақәиҭнамтәуаз иҭахымызт. Аха узлаз ҳаҭыр зуқәырҵоз рцас ахьынаугзоз азакәын. Амҳара днықоналаны, иҽарпын ахькнаҳаз ибла ҭаа днахәапшуан. Уи цәаа-цәаауа абжьы ырцаҕаны иргарц иҭахын. Амыткәмашәа игәатца иҭыцуаз убриала ажәлар ргәаҽынза анагара дазыҳәон. Апҳьарца инапы нахьишьуан, иаакыдпааны ахәрашәа аирҳәарц. Аха ақьабз атәы ҕәҕәан. Аб ипа итцәыуара ҟаломызт. Амала Напҳа Кьагәа ихатцашьа даҽеакызар акәын. Зыниашьа зхатцашьаз ҳәа ззырҳәоз қьабзкгьы еилеигар акәын. Акәымзар уи аихаҳара злаилшарызеи. Иҽырпыни ипҳьарцеи ауаа ашьцылахьазар, иахьа иџьыршьарымызт урҭ рарҳәара. Зыцкәын дҭазырхоз дубахьазу, аха амашәыр ҟалеит. Уи иҭахашьаз пак иҭахара иеипшымызт. Ари ахҭыс ргәы излатымцәашазгьы уақәныҟәар акәын.

Кьагәа иаакнихит ахымаа. Ныгәҳа рыцҳа даныхәыцыз дызларкәабоз аҽыкәа. Апҳьарца арахәыцкәа злеипсахшаз аҽы цыхәа иалихыз ахәыцкәа аацәыригеит. Аҽыкәа атбаарала атшәарахь аганқәа ҭапҟаны ахәыцкәа рыбжьеидеит. Абжьы бзиахартә, иааирххеит. Ишыхиаз аниба, иахьынзаҟаиҵоз бжьы ҭаала иапиҵоз ашәа нациҳәеит. Анышәатәара аены, ажәлар еилакь ишгылаз, иган икҽаз ипа иеихартә, даатәан, арахәыцқәа инацәақәа нарҽишьит:

Ззыхь маиицкәа, шарпыецәа иацгылаз,
Хра-цпҳьаза зеиргь ашәа ыкәзаашаз,
Азҟы неиҭамҳәа!

Апслаҳә абҕа иарба, атцыс-мԥас абла ҭызхыз,
Пстә-цпҳьаза зуахәа еиҽажьхарыз,
зиецә шарпыецәамхаз,
Ахәыҷы џьанатә!
Зпа дыпсыз итцәыуара ҳабацәа иркьабзым,
Нагзатәуп, иатцәаџьаа цеи-цеиуа изхылапшым
Напҳа Кьагәа ахатца!

Хымԥаск иагарц згәы иҭамыз,
Заб ихызатцә зылахь џнаблыз
Ахәыҷы мыжда!

Знарцә агәашә иҭазгылаз уаб лахьыцәгьа,
Нарҭаа уирхьыԥшырц иуқәгәҕуаз, уаб лаҕырзыша,
Наԥҳа Кьагәа мыжда!

Зыжәлар рзы зуаԥсҵәы дарҳам загахашаз
Нарцәымѳоа дыкәлоит ҳәа зԥхьазодаз,
Ныгәҳа неиҭамҳәа!

Дԥьабатәума згәабжьымацәа зыхҭацалагаз,
Ар анқәыла, ԥьанаҭ гыларҭас изуаз?!
Қәра хьымза Наԥҳа Ныгәҳа!

Зԥа дыԥсыз иҵәыуара ҳабацәа иркьабзымз,
Нагзатәуп, иатҵәаԥьаа цеи-цеиуа изхылаԥшымхаз
Ачкәын заҵә аԥьанаҭ!

Зшьапы хтны, адамра азааигәара итәаз ахацәа рылаҕырз рҽыкәаша ицон. Аҳәсақәа кьып-шәыпуан, аб имыткәмашәа далгаанза. Нас, акыу-сыуҳәа ианааиларҵах, Кьагәа ихымаа амҳарахьы инеиган, аҭыԥ аҽы инкнаҳа, ацәардгәы даақәтәеит. Ариабжьарак игәы иҭачхьаз ирдазшәа, игәаҵаҟа аапнартит. Аха уи ҳамҭанык акәын. Адәахьы аҳалалҭираз рбжьқәа гон. Дындәылҵын, ауаа днарылагылеит. Дцәыҵыԥшны иԥа ихаҽеиқәарахаз дахәаԥшуан. Уажәы аҟара изааигәаны имбацызт. Иԥҳәыс лакәзар, лнапы лгәыҵаԥса, лхы лзышьҭымхуа, лыжәѳоа иаатҵагылаз аҳәсақәа дрылагылан. Аҳалал ҟазҵоз анышәаҭарахь рхы рханы иааскьон. Аҕәықәхра назыгзахьаз адамра иѳоаҵалан имѳоа днықәыргалеит. Аԥацха акә ала ашақәа аакәыршаны ԥшь-ѳык арԥарцәа иркын… Иуадаѳоын агәаларшәара.

Кьагәа адәҳәыԥш аҟнытә ишьаҽа неихигеит. Ихы хан аҭыԥ ахь. Кьаҕәса арахә ԥхьеицахьазар акәхарын. Ҷлакашәара иҟаз Амра ацԥхьқәа уҽазҭуан. Амшын шьаарҵәырахозшәа убла ҭнахуан, ахыԥшылара гәаҕьыуацәан. Аҵангәарақәа ашьха дәҳәыԥшқәа ирылаԥсан, аҳацкьынқәа рықәиааны. Аҵангәара иҭаԥсаз ахҽа жьакцақәа днархьыԥшыцԥхьаза, ныхак давсуазшәа, дазԥшуан. Иҵаҟа, амшын ахықә аҽы, абзыпәқәеи асазқәеи рҳәаа Ҳагәашә шьҭан. Араантә уи убарҭамызт. Аԥсуа жәла хылҵшьҭрақәа, ма абиԥарақәа дареи дареи нибарҵәон. Ирзеиԥшыз аҕа даарыхҭақәгылар, ахылҵшьҭрақәа ражәа еибырҭаанза, ирылиршашаз рылиршон. Доусы рызҽлымҳарақәа иаҳа иҳаракызшәа рбон. Ахнышьыр ааиѳоызшаз ҕыҕибагозар ирылуршози уаареиканыр.

Ажәлар руаѳоытәѳосара ахылҵшьҭра зкыз рҭоурых абраҟа игәагәон. Ауаѳоғьы ԥсра иқәымзшәа игәы иабон. Ицәыуадаѳоын атәыла ԥхьаҟатәи аԥеиԥш азхәыцра. Иѳонаҵа, иқыҵа, иеилазаара хәыҷы ҭынчзар, адунеи ҭынчызшәа ибон. Мчы хәыҷык ааиоур игәылацәа ракәын изыкәирзуаз. Усҟан иара итәыла хәыҷы, анкьа еиԥш иахьагьы, иазҕыҕуан ара иҟаз аԥсабара ԥьашьахәы, адгьыл ссир иреиԥшыз змамыз. Ара инхоз иааикәыршаз ахә изымшьозар, уи иалхәдаз изыԥсаз рдыруан, реаладырхәырцгьы иеихон. Ашьагәыҭ хылҵшьҭрақәа рысасдкылашьа рхы иадырхәон урҭ, аҽацә ртәыртәырцгьы рҭаххон. Ицашт аамҵа – зыниашьа зхаҵашьаз ашәа анырзаԥырҵоз аамҵа. Асазқәа, усгьы ишәҭын ҳәа, ирзмыршәҭыз Жәкәара зҵысуаз аԥсҭаҽы уахык аҟазаара, ма Гагрыԥшьынтә Мамзышьхаҟа амѳоахәасҵа ианылаз дуаѳоын ҳәа ихы иԥхьазо, аԥсҭазаара ахә ишьо

дҟаларын. Апринцқәеи апринцессацәеи, аҳәынтқарцәеи аҳкәажәцәеи иртәарҭахарын. Кьыс змазамкәа инхар еиҕьын ҳәа анхацәа зхәаԥшуаз аԥсабара, иагыз иабзаз ҟарҵарц, ҵыхәԥҵәарада ахьԥара ақәдырзларын. Зыхьз адунеи иахыҵәашаз апринцессагьы лхьаақәа Ҳагәашә аҳауа иахьахәаерыз ашәҭқәа аҵаа ишашьуа иаҳоызартәрын. Анкьатәи аурымкәа рыԥшзара анцәахәы дадыркылартә лшьа лҷықәлартә дҟанаҵарын аҳауа цқьа. Атәыла ҷьашьахәы лнылбааларц илҭааларын, ари аԥсабарагьы иналаҵәарын. Даҽеа ҷьанаҭ дгьылк рзыԥшаашамызт, абраҟа аҳра иашьҭаларын. Аҳәсахәыцқәа рышәҭкакаҷра, аҭыԥ иахылҵшьҭраз ахацәа раасҭа, апринццәа ҳаҭыр ақәҵо иртәыртәларц реазыркларын. Аха абзиабара ашәҭ аҷыхра иазыҳалалмыз агәил ҷихыр иканзон. Убри иагьеиқәнархарын аԥсадгьыл аҳаҭыр аԥсахәа.

Аҭыԥ ҭацәын макьана. Арахә рыԥхьагылацәагьы аавҵхьан. Кьагәа ахәыҟаҵара иҽазикит. Иаарласны Кьаҕәса дааит. Рҳоыцьегь арахә еицеилдыргеит. Илатәан, рхәы рнапы анадыркуаз, Кьагәа Дыргәын иҟамзаара ааинырт, акы изымхозшәа. Ианаилатәоз уи дрыдтәалазар иҭахын. Ихатәык иеиԥш дишьцылахьан. Убри диқәлан Ныгәҳа данҭаирхоз. Дихзызаауан аҷкәын. Иара дахьитәымыз аҭакԥхыҷә изацнаҵозшәа дазхәыцуан. Дыргәын адырҳоаены акәын даныхынҳәуаз. Ашьыжь амҳоа дықәлар, шьыбжьоншьҭахь аҭыԥ дазкылсуан. Рҽанеилдырга Кьаҕәса дышьҭалеит. Акәахьча дыкәтәан Кьагәа. Ицәыцашоуран. Ихәда аапыртланы, аҭыԥ дныҵцит. Арахә днарылаԥшшәа, алақәа ахьҽаҳәақәаз акәакьҭақәа ааимидеит. Иҽаҳәамыз хьчалакгьы ишьҭан. Уи иманы, арҳоаш хәыҷы дазааигәахахьан, ахаҳә днықәтәеит. Ааигәа ҵла гыламызт, иахьа хәлаанза Амра ақәцеиуан, макьана имхьшәашәахацызт.

Ажәҳоан цқьан. Ашьхақәа иҳоарывҵыз Амза аеҵәақәа ирылыԥьԥьааауан. Ахрақәа рыкәцә гагаҵас ажәҳоан иалырсын. Ԥша хьшәашәак аҽааанахеит. Иҽажәкуаз ацәеижь ааԥсаҳәит. Аҳауа иаҳагьы иҳалалхеит. Ахәыцрақәа идыркараз ахаҵа ихшыҳо аԥсшьара иаҳәахуан есуха еиԥш. Ҭынч дтәан, хьаа-баа змамз иеиԥш, игәалашәарақәа ҳамҭакы инаԥхьацаны. Аҭынчра зҳоыдаха адунеи иахатәан. Ацәгьахәыцра зҽазҭаз иҵхын уи аухагьы. Уигьы изхәыцра иҭахымызт. Иара ида уаҳо дыҟамыз ҷьушьарын, ихы дазынханы дахьтәаз. Ила, абз ҭыхны, иҳаш-ҳашуа аԥсыԥ ахьыланагаҳоанагоз дазызырҳоуан. Имацара дшыҟамыз дазхәыцуан. Дҳоагылан, шьҭахьҟа иҷынеихеит. Ақьала дныҵалан, днышьҭалеит. Илацәа нҭаауан, аха ибон иааигәара Дыргәын дшыҟамыз. Дцәырҳауеит. Аҷкәын амҳоан иакәымз дақәшәар ҳәа дшәон. Иқәра цацԥхьаза ишәарақәа рацәахан, зегьы дрыхзызаауан. Илаԥш зхымз иакәымз иақәшәар ҳәа дшәон. Аҭаҳмадарахь зхы зырхоз ус акәхарын дшыҟалоз. Ирласынгьы аҳоныҟа дылбаандаз. Зегьы Уча ичара реазыҟарҵон, есымша еибабон, иԥҳәысгьы лабраа рҷы акәын бжеиҳан иахьылхылгоз. Уаҵәы Дыргәын деибга даандаз. Кьагәа уаҵәашьҭахь лбааҟа амҳоа дықәларын. Ачара дналаԥшыр, игәы ирҷыхарын. Ус ҕәҕәак инапы иананыз, аҳони абнеи иҟаз усҟатәи ихьаамызт. Абас ҭынч длатәар ҟаломызт акәымзар. Дыргәын знык дыхәнандаз агьимыхькәа. Уи дызхаицәшәоз ҳәа егьыҟамызт, аиашаз, уаҳоы дызқәымшәоз арбаныз ҳәа дахьхәыцуаз акәымзар. Ари ашьха мҳоа аҷкәын ибзианы идыруан, лбааҟа зынхарҭақәа дрывсуаз зегьы дырдыруан. Иахьцалак, шандаз знык. Аҵх азакәын ашәарақәа зегьы анцәырҵуаз. Ашара агәыҕрақәа ацгылон.

«Анцәа ҳрыцхашьа! Аҳоны иҟоу, абна иҟоу улаԥш рыгумыжьын!.. Дрыцхашьа аиаҭым! Аиаҭым ицәа иԥсы ахьынзаҭоу иҟәынны днумыжьын!..» Наԥхаа рырахә рхала ирзымбо иҟамызт. Кьаҕәса агәабзиара ҕәҕәа далаҟан. Даныҳоеидас инаркны, хьчаран иԥсы зыҿҳәараз. Даҽеа шыкәсык ашьҭахь иԥа еиҳабы дааивагыларц дҟалон. Кьагәа, жәлар рус данхнамгоз, арахә дрыцын. Иабхәында Уча ирахә арҭ ирыцихьчон. Иԥҳәысаагара

аамҭала дахнагон, ирахә напҳаа рнапы ианиҵеит. Зажәа еибызҭаз ари аилазаара иаазон аҭаацәарақәа. Дыргәын… Аиашаз, уи иахьа дхашәалагәышьан. Дышнеиуаз, ҧхәыс дизаааганы, хазы диртәарц Кьагәа игәы иҭан. Ихы зланыҟәигашаз ѡба-хпа хы маҟыш изаниҵар, ҷьмақәакгьы наиҭазар, хазынхара дзаламгарыз, имаашьоз ҷкәынамзи. Жәла имагәышьамызт, аха хәба-фба шықәса инарзынаҧшуа дахьаазаз аѡнаҭа рабиҧара рыжәла ихымларызи. Иазҳарын напҳаа рыжәлагьы.

Дыргәын иаби иани издыруамызт. Ахчыҧсаа раҳ димпыҵашәеит дшысабиаз. Уи иаҳҭынра ҧхәыск ахәыҷы длаазеит, аҳ ибзианы дахьизыҟаз азы. Аҳҭынраҽы арахә ду рыман. Ахьчацәа дрыман ашьха ишыҟаз, ахәыҷы аибҕаа дымҵадырсит, дызҳар дырматцуѡхарц ихәаҧшуан. Аибҕаа мѡасны ишцоз акәын ари аус хәымга шымѡаҧыргаз. Амѡан дара ирҧылаз ахаҵа иреиҳәеит изышьҭаз ауаѡы иҭып ахь излакылсшаз амѡа. Уи иеза данцоз, игәаҧхаз Дыргәын ҳамҭас дирҵеит. Абас ала Дыргәын Блаб Рамхәыҭ инапаҵаҟа дҟалеит. Аҷкәын издыруамызт аибҕаа рымшала усҟан Кьагәа иҷкәын заҵәы дышҭаирхаз, дара аибҕаагьы аѡхаа ишынҵадырҵәаз. Амала, убырҭ ахҭысҟәа ирхырҟьаны, Рамхәыҭ даазызгәаалак аҷкәын «мышьҭацәгьа» ихеихуан. Уи збоз «аҧсҳа дахь Харухан, зегьы зхараз Ҷьарымхан», рҳәон, аҷкәын ргәы даланы.

Иҧҵәеит ачҳара арахәыцгьы. Дыргәын, ахьчацәа дышрыцыз, уаса бзиак ақәыцьма ирцәагеит. Ашәарҵа ахьыҟалаз иаҳа иазааигәаз аҷкәын иакәын. Дхәыҷымзи, дшәан ахацәа рахь дыѡт, агыгшәыг ахықәцә дшынақәҧшызҵәҟьа. Уи заҳаз Рамхәыҭ азаара изааны ачныр хәыҷы аҟамчы иҵихит. Ишәыҭарақәа ддырныҟәартә данықала, абнаршәырахь иеизеит. Ишишьҭазгьы ибеит, аха дцәырымҵит. Бзыҧ анҕгарыз акәын, даныхәыҷзаз аахыс азы ихырҵаз иеиҧш, зыҧсҭазаара цәгьаз Дыргәын азиас дырит, хара иеизыҵәахуаз ҷьашьа. Ацыҕҳацәа рхы ахьыҧхьарклоз аҳаҧы азы аныҵыѡры иҭанартәаз Азиқәа азааигәара, идәылырцаз аламлашь еиҧш, амла дагаанза диқәшәеит шәарыцара-ҳәа хеи шьхеи еимзырҟьоз Напҳа Кьагәа.

Машәырла зҧсы еиқәхаз Дыргәын, иҧшәма иҭаарых еиликаацҧхьаза, дазхәыцуан Ныгәҳа иҭахара шыҟалаз. Аибҕаа ирызкны иидыруаз ҳәа дыхҵацаланы Кьагәа дизҵаар иҭахымызт. Кьагәа ибзианы идыруан уажәшьҭа Рамхәыҭ ибзоурала аибҕаа Бзыҧынҟа ишықәнагалаз. Дшьыцуан Рамхәыҭ. Иагьа цәгьахәыцра изиҵагалозаргьы Напҳа Кьагәа иҵигаларц даҽын. Кьагәа ашьоурахьы игәы иҧхьон. Аха Рамхәыҭ ибз аибҕаа ишрылаз уаѡы издыруамызт, ихаҵагьы, ашьоура дацәшәаны, ирзомызт. Кьагәа ишьа Уча иуит, аибҕаа аѡхаа рҵанырҵәарала. Рамхәыҭгьы баша днымхар акәын. Аха Кьагәа, уи иеилаигалар, ѡ-қыҵак еилеиҵар акәын. Амаза аргамахаанза дааҧшыр иаҳа иеиҕьын. Усҟан ажәлар рҽаҧхьа ахыркьиага ҟалон, акәымзар дырзеилымкаар алшон. Рамхәыҭ дшьыцуа иахьа уажәрааанза дахьынхазгьы шьоурамзи.

Напҳа Кьагәа жәлар реиларсра иеацәихьчалар ихәҵан. Рамхәыҭ иеиҧш зхазы хьызрацара амѡа иқәлоз диеиҧшымхар акәын, уи иатцкыс дҳаракызар еиҕьын, жәлар рашәа данылартә еиҧш. Ажәлар рашәа зегьы анырҵомызт. Зхатәы насып иашьҭаланы хьызрацара ицоз дырхашҭуан, жәлар рзеиҧш насып азы ахаҵара мѡаҧызгоз изкыз ажәабжьқәа рҳәон, аенытәи русҟәа иаарылганы, агәылацәа-азлацәа, ахәшҭаарамца рҽаӷӷо, ианааилатәалак. Аҧхын ишьхнызгьы, рырахә анеидыркылалак, уаххьа ыфаны, ҭыпк аҽы реизыргон, ахьчалақәеи азәык-ѡыцьак ахьчацәеи доусы рҭыпқәа рҽы иааныжьны. Зегь иреиҕьыз ҧсҭазааран ажәабжьҳәара иазҟазаз рзызырѡра. Урҭ уахыла акәын рдунеи анаадыртуаз, изаҳауаз иаҳа игәникылон, аҵх ухшыѡ аус анаруан, иуаҳаз уаныцәалак ҧзыз иубон, иагьухашҭзомызт ҳәа ирҧхьазон.

Наԥҳа Кьагәа ихәыцрақәа ааицәымԥахеит. Ихьз ашәа ианыларц акәызма абырсҟатәи дызгәаҟуаз? Уи дацәыхаразар акәын. Уи иашьҭаз дагьзаныломызт жәлар рҭоурых. Рамхәыҭ еиԥш газара уск мҩаԥугар ҟаломызт. Кьагәа иҭахын ижәлар рыцәа ҭынчзар, хьаада-баада инхалар, хьымзԥык рымамзарц. Уи азы дхылаԥшхартә ауаа иргәылнагоз ахаҵа иҭыԥ аҽы дгылазар акәын. Дааигәалашәеит ажәҩашәаҟьа иаԥшуаз. Днаҳәы-ааҳәуа дыкәиан, иҽеизырҭынчуамызт. Ас ааигәа ихы имбацызт. Ажәҩашәаҟьа ақыҵа иатәыз ахәҭа цқьамызт. Ус анакәзха Дыргәын имацара ихьрыз. Хҵәара уск ҟалараны иҟазар? Уи ақәылара акәын изыбзоурахоз. Ақәылара еснагь имазан. Дагьаахьҭшьит. Дҩықәтәан ажәҩашәаҟьа иаҳәоз агәра имгарц ааиҭаххеит. Ауаҩы ацәылашара гәыԥра ҽыцны дазԥшызар акәын. Ацәыҵлашьцара еимыргго, иагьаацәыҵлашон.

«Дыргәын агьимыхькәа дхынҳәындаз!..»

ҨЫШӘҞА ШЫҚӘСА РЫШЬҬАХЬ

II

Акраамҭа иҟалаз аиҽыхара ашьҭахь, зыхьз еиҭашьақәдыргылаз Мамзышьхаҟа иаҽгаз амҩа иҩанылоит ахәыцқәа зҭатәоу «Икарус». Изылшогьы излымшогьы ахәы ихәнар рҭахыуп, убри азоуп шьапыла акәымкәан, машьынала изыхәниго Арҵаҩы, нас албаара шьапыла зегьы ирылшап ҳәа зба ны. Иахьа аус злоу заҟа уныҟәаз акәымзаап, уныҟәара заҟа доуҳалеи дырралеи уазнарҳаз акәхап узхәаԥшыша. Асанатория рацәа. Гагра иахдыркәшарц изҽу амҩаду азы атуннелькәа ҩба иахьааиҽагыло инавсуа амҩа еикәарҵәи аҽгоуп ахәы. Аҩада нхарҭа ыҟам ахьааугәахәуа аҭыԥ аҽы ашлагбаум аркыуп. Ныкәара иаауаз рымҩа ас иԥырҵәап ҳәа иазԥшзамызт. Амашьаныкәцаҩи Арҵаҩи анлалбаа, ахәыцқәагьы ԥыҵ-ҩык нарышьлҭалоит. Ашлагбаум иҽоу аҷыда сапат рымбацт. Ижыцәыз хбыцкгьы ҵәымаҵк иԥшаан, изаартуазар ибарц даҽуп, аха Арҵаҩи аныҟәцаҩи рзы еилкааун аҩада цашьа шрымам, ашлагбаум атәы заа иахьеилырымкаацызгьы, рхы гәыбҕан арҭоит. Ус «Жигулик» аацәырҟьоит. Рыблақәа ҵырхәны, ГАИ аинспекторцәа ҩыџьа ҩтыԥоит, ашьауҵ иақәдыршәаша џьоукы ракәзар еиԥштәны.

– Аныҟәцаҩ дабаҟоу?! – ҿааиҭуеит руазә. – Амашьына алада идәыцәҵа!

– Избан?! – иааџьаршьоит аныҟәцаҩгьы Арҵаҩгьы.

– Амашьына алада идәыцәҵа! – адҵа ҟаиҵоит ахыш.

– Уара уҳацны аҟәшахьы уҵоит! – зхахәы самсалу асапат иадтәалоу аҵаҩы днаиқәымчуеит.

– Избан иара? – аҵаҩы ихы ҩышьҭихуеит.

– Уа унеир иубап, – иҳәоит зхахәы самсалу ицаԥхақәа ырхьархьаруа, руак асапат инаҷеиҵан, иаартны иааҽихоит. Асапатгьы аамихын, ашлагбаум ааиртуеит. – Уаала сымҳәеи!

– Иухьи, ахәыцқәа реиԥш?! – иҳәеит аҵаҩы, инапы ааимжәаны.

– Сара иусырбап ахәыҷы дарбан!..

– Уцаны амашьына уҭалеи! – ҿааиҭит ахышгьы.

– Асҟатәи шәзыргәамҵыз цқьа иҳашәҳәар иҟалеи? – даарыдххылоит Арҵаҩы, аинспекторцәа еилажәжәа-еилаԥҧы рцәажәашьа игәамԥхазт.

– Ламыс шәымоу шәара? – дааҵьоит зхахәы самсалу, ибла ҭиқәаҵәаақәа иҵегь иааҭырлашьцаны, иблагәгьы аиқәаҵәахара аҽазнакуа ԥьушьоит. – Жәаха уахык ҳашлагбаум ырхәаны ихәыҵсит.

– Ҳара уахыла ҳмааит, ашлагбаумгьы ҳзырхәарызу, ма ус ҟаҳҵарц ҳаҿума?

– Аҵәымаҭ асапат икылыркьакьо, дызҿу закәызеи?!

– Ас аума акгьы шыҟашәымҵо?!

Азәи-азәи аҿҭыха рибамҭо, аинспекторцәа шаҟьоит.

– Уи шәсапат ҵәымаҭла иузыԥхасҵатәо акакәзар шәымбазои? – иагьааизымчҳаит Арҵаҩы.

– Ашот, ирылоухи, ачкәын даашьҭхи, имахцә нҵарсны, уа ҳнеир ҳаицәажәап, – иҳәеит ахахәы самсал, ихаҭагьы Ашот, имахцә аанкыланы, днаскьеигоит, инапы ҟьо, ак иеиҳәоит. – Уаалеи уара! – ҿааиҵуеит нас аҵаҩы изы. – Уара, аныҟәцаҩ, ҳаԥхьа угыланы, улыбаа!

– Сара сшәыцны сцоит, – иҳәеит Арҵаҩы, рмашьынагьы дынҵалоит, дара дырзымԥшзакәа. – Амашьына ара игылазааит. Апартиатә комитет аҿы азәыр дызбозар збап, ма амилициа аиҳабы сиацәажәап.

– Уца умашьынала, – Ашот аԥсҭы злаҟаз ала дынҵалоит. – Ҳцап, Коте.

– Ишәхашҭит аус ахьшәымаз аҵаҩцәа рҿы шакәыз.

– Амилициа аиҳабы дыҟазам, – иҳәеит Коте, арациала амилициаҿ ачаԥшьацәа дырзасуеит. – Аиҳабы даахьоума?.. Дмаазацт, – даахьаҳәит иара Арҵаҩы иахь.

– Ихаҭыԥуаҩ дыҟазар еилышәкаа.

– Ахаҭыԥуаас иҟада?.. Иахьа мҿышоуп, азәгьы дыҟазам, – даахьаҳәоит иара. – Ирылоухи, араҟа атрасса аартзам, амҩа аргылара иаҿуп, иалымгацт. Автобусҟәа хәнар ҟалазом.

– Аԥсшьацәа аазгома сара?..

– Нас аҩада иҟашәҵои?

– Убра ҳабдуцәа, урҭ рабдуцәа еибашьуан. Ахәычқәа ирбар ҳҭахыуп.

– Иарбан абдуцәоу? – иаатәеибом Коте.

– Ахәаац рхы иҵоуп, – уамашәа ибоит Ашот. – Зегьакоуп уахь шәаҳзышьҭуам. Атрасса аартзам. Ак ҟалар, аҭак ҟазҵода?

– Иахьынзаҩоеиуа ианҩеилак, амашьына ауҳажьуеит. Ҳара шьапыла бнала ҳлыбаауеит.

– Иҟалом! – ирҳәац рҳәоит дара.

– Нас ҳцап аҟәшахьы.

– Автобус ала улыбаа, убаашәт! – ихаԥыцқәа хирԥьаԥьон ахыш.

Арҵаҩы дыҩҭыҵуеит, автобус ахәычқәа ҭаларц нареиҳәоит, иаргьы днарышьҭалоит. Амашьынақәа еишьҭагыланы рҿылархоит.

– Избан абас зегьы мчыла усха изыҟоу?! – иԥсы еибкуеит Арҵаҩы.

– Арҭ сара издыруеит, – иҳәеит аныҟәцаҩ. – Ирҭахыугьы здыруеит.

– Ашкол аҿы аус шызуагьы рхамшҭаait.

– Уи дара усс ирымоума.

Амилициа аҟәшаҿы аштаб аиҳабы дыҟоуп. Аха, аҟәша аиҳабы дыҟамкәа, уи акгьы шизыҟамҵо реиҳәоит, ма ГАИ аиҳабы дрыԥшаарц рабжьеигоит. Нас ихы ахышә инкылеикуеит, азәы дизҵаарц:

– Ҳаразиа дыжәбазар?

– Вытрезвитель азааигәа имашьына изәзәоит, – иаагоит абжьы.

Арҵасы данындәылҵ Коте диҳәоит, дицны реиҳабы иҽы днеирц.

– Ухала узымнеиуеи?

– Азин сиҭаргьы умаҳауеи.

Ҳаразиа аԥсшәа наиарҳәоит. Арҵасы даламлацәакәа ахәыҷқәа Зыхьҽа ихәнигар шиҭахыу иирдыруеит, аха аинспекторцәа ацара азин ылымхыкәа доурыжьуам.

– Ицааит, – иҳәеит Ҳаразиа Коте иахь.

– Автобус хәнар ҟалома?

– Агьоурым, иҟоу рбап. Амҩа асфальт ықәшьми!.. Агьрыхьрым.

Уи акәхеит. Саатқгьы мҵыкәа, «Икарус» гылоуп асфальт ахьаанҵәо Мамзышьха аҵаҟаҽ. Амҩа каххаа иҟаҵоуп аранза, мап зырцәыркуаз аилкаара уадаҩуп. Згәалаҟазаара бааԥсхаз ахәыҷқәагьы ршьара иқәлан, амшын ихыԥшыло амҩа аҵкараҽ иааилагылоит. Ргәы иалоуп, «Икарус» ҩеиртә, Мамзышьханза амҩа ахьаҽырымгацыз. Дара рымҩа еакыуп, уи иазыҟаҵоуп акәымзар, азәык-ҩыџьак аилҟьацәа абыржәыцәкьа ашьха ахәнара мап ацәыркуам. Арҵасы иҭахыуп абри амш ирхамшҭша гәаларшәара бзианы ахәыҷқәа ирзынхарц. Убри азын апатреҭ ҭыхҩы дихамышҭкәа дааигеит. Абра иахьықәгылоу, излаԥшуа апанорама, нас р-«Икарус» ҭарцәны амала шьҭахьҟа индәықәцаны, рхала амҩа еицырхәхәа иахьану уҳәа афатәқәа аҵаҩцәа ирзынхеит.

Абар даргьы алада иахьлеиуа инкыдԥшыла-аакыдԥшыло. Амҩа зҽаԥырҟаз ахәы макьана анышәи ахаҳәи алппуеит, ҷьаргьы аҵла дуқәа, ихәыз рдақәа ирызнымкылакәа, ихынаауеит. Ари аҽаԥҟара-мҩа ҕьарц ашықәсҟәа аҭахыуп, аха ирманшәалан ауаа рымҩа. Зыхьҽа ахьыҵыҵуа иахыкны ианлавс, Бзыԥ зыҭҟьоз аԥсҭа илҭаԥшуеит, аха ашәаԥыцьаԥ зегьы хнаҩоит. Арҵасы игәы иҭоуп ҳаԥхьаҟа аҵаҩцәа абрыстәиала азиас ахь илбааигарц, амала адырҩашықәсан уи дзыхьҟьазаалак игәҭакы изынагзом, аха даҽа аамҭанык урҭ абра ихәнигахуеит, аҽазыҟаҵара бзиа иҵегь иманы, дзышьҭоу аҭоурых аҭцаара уажәшьҭа ианықәицалалак, иааиго ахәыҷқәагьы мачым, автобусҟәа ҩба рызна аҵаҩцәа ыҟазаауеит. Урҭ еицырхәхәа, азәи-азәи еишьҭаланы, ираҳауа ахҭыс анымҩаԥысуаз аахыс кьыс змам абнаҽ есышықәса илгахо, нас еимало абнаршәыра мҩахәасҭа уадаҩола иԥшааны, алада зхы хоу ашьха калҭ иавҵаланы, ҩадаҟа рхы рха, азиас ахь илбаашт. Хланҵы аҭалара реацәыхьчо, иқәҵәрааны икаҳауа, еибак-еибашьҭуа, ирулак ааигәа аԥсҭа индырхарц иарргаз рымхы аандақәа ианаарывалалак, иааԥса-икара ишыҟоугьы, аенытәи рныҟәара ргәы архаҵаны, араҟа ибжьаз автобусгьы иақәымтәакәа, шьапыла мацара амҩаду иаваршәны, даҽа ԥшьба-хәба километра иныҟәарц, рҽылархоит.

Уажәы ҳхынҳәып раԥхьатәи аныҟәарахь.

Зыхьҽа аҵаҟанза ианлыбаа, абнарала инҭалеит. Иагьлыбаауеит ҩыџьа рхы ныҵаркыртә иҟоу аҳаԥаҽы. Цаҟьала иҭахкааух иара. Ажәытәан ахьчацәа тәарҭа-гыларҭас ирымазаарын. Ашәарыцацәагьы, ргәы реанзамкәа амшцәгьа рықәнакыр, хыҵакырҭас иныҵатәон. Аҵлақәа иаахыкәыршаны рызҳауан азы, ажәҩан хыгьежьза унагәыҵаԥшуан.

Нас ахәыҷқәа алада рхы хоуп. Аҽыцынхацәа рзы Зыхьҽа иаҽыргаз азы зҭахәмаруа атрубақәа ахьлеиуа, аҵеџь хәычқәа азыҟаҵоуп. Уаҟа азы ржәырц ианаатгыла, рарҭмаҟқәа ирҭоу рхәы аатыганы, акрырфоит. Рԥсы шьаны рҽанылархо, ашьха итәоу ахьчацәа афатә рзызго аецәа аарԥылоит. Урҭгьы азы ржәоит, рымҩа еиҭанықәлахырц. Аҵаҩцәа ршьамхы ласқәа ақыҵа иалаԥшуа ахаҳәқәа ирызнеиуеит, уахь иназмышьҭуа ақәыцқәа ирхәыҵсны. Ахаҳә ҳәа изышьҭоу ахра иалԥшуа ацаҟьа дууп. Уа иқәгыланы, ахәыҷқәа неигәҭас-ааигәҭасыр цәгьа ирбом. Арҵасы дшәоит иакәым акы даладырԥшыр ҳәа. Дрыҵаҟьаргьы иҭахым, руазә, дшәаны игәы аатрысыр, дахькаҳауагьы узыԥшаарым. «Шьҭа ҳцоит», – днараԥхьагылоит, ари аблахкыгара иахьаҟәигогьы изыуадаҩоны.

Ахәы илалбааны, жәытәнатә инхоз рабиԥара, ҽыц анхара иалагазшәа, идыршәԥыз рымзырхақәа рахь ианкылс, азы атаразы, еихабетонла ирчаԥаз азҭаччы иназкылсуеит. Мҩасҩык изышра алахиҽеырц, уи икылхәхәо трубакгьы азыхь ҭцәраа иканаҭәоит. Ахәычқәа, рызхара аныржә, азеиқәҭәара аахдыртлоит. Ихадмырҟьацәарц рылабжьара рмыхәошәа аниба, иаарԥшқашәагьы днарықәцәҟьоит, аҭаксгьы акәапеи аазна азы леиҽаҭәоит. Ишха иҟоу ицәеижь шааԥсасихо аниба, аҵаҩцәа днарыцыччоит.

3

Лхаҵа ԥьара данцалак, Хылкԥан убыржәык еиԥш уи изԥшра лцәыхьанҭаханы лымбацызшәа дҟалон. Ус еснагь дыҟан, Кьагәа даныхынхәышаз аҽхәара анылдыруаз акәын аиҳаразак иануылцәыуадаҩыз. Ҩымчыбжьа раԥхьаҟа ашьхантә данылбаа, иабхәында ичараура аеырхиара дицхраақәеит. Хылкԥан лашьа ирахәгьы Кьагәеи, Кьаҕәсеи, рычныр Дыргәыни ракәын игәарызхуаз, иара уажәыҵәҟьа иеилыхара иасакьаҳәымҭан. Ашьхаҟа дхынхәырц амҩақәлара иеаназыҟаиҵоз, игәы иалан иабхәында Уча ичара аамҭамкәа иахьаԥшьыргаз. Даара шоуран. Анхацәа ракәзар рус рацәан, ашьха иҟаз маԥмызт. Зегьы, русҟәа ныжьны, ачарахь еихар акәын. Ачараура ианаамҭаз ҿаҩоратҭагаланшьҭахь иеазикыр акәымзи, усҟан аҩ-ҽа иоурын, амхы иҵыҵуаз аеаҩора ҿыц ҭеигаларын, ашәыр маҷхәызма. Уча игәырҕьара реазыҟарҵозижьҭеи акрааҵуан, деиқәшәан, аха ҿаҩоратҭагалншьҭахь иахьцалак еиҕьын.

Уажәы-уашьҭан даакылшәарын ҳәа амҩахь дшыԥшуаз, лыҩн усҟәа лыбла цкьа иабомызт. Арахь дара ҟаҵатәын. Лацала зегьы лнапы иантҵаны, мчыбжьык аахыс лабраа рахь акәын дахьыҟаз, уажәы деиҭацахуан, нас даеа мчыбжьык иазынаԥшуа уаҟа дрыцхраалар акәхон. Иахьагьы даазомызт, лхаҵа даныхынхәлак аҩны иԥшәма диԥылар шиҭахыз лдыруан акәымзар. Аҩны данықоналагьы, лусутә рацәахеит, аҧхәыс лус нҵәара ауақәхызу. Лацала лымацара ариабжьарак илхасызгьы здыруадаз, лхәычқәа макьана илыцхраартә иҟамызт. Хылҟьан лабраа рҽынтә даныхынхә, лабхәындеи лацалеи ачарахҽ иаиҩеи акәын. Кьаҕәса Кьагәа иаԥхьа длыбааит. Кьаҕәса иакәын иагьлазхәаз аены ашьыжь Кьагәа длыбаарц игәы ишҭаз.

Абар, Наԥҳаа рхықә ахь ихы рханы, Кьагәа дахьаауаз. Имҩаныфа зламҩаԥигоз, гарзганла иҽаҳәаз иаҳаҵа хәычи ишьанҵа шәақьи акәадыр аҧхьатәи амаха иадҽаҳәалан. Уаҩы еиламгылак дшақәтәаз еснагь ианыруан азы, ҿырбара иргоз еиԥш, ицхафырза аеыҟанатцар цәгьа иамбо, ааԥсара аҵәахуазшәа, иццакны амҩахәастҭ ҭбаа ианын. Уи зылгаз ашҭа ҭбаақәа рыбжьара, иаҵәаза, амшын гәы еиԥш еихызазоз амхқәа, ибзианы иҵахкааз абаҳчақәа рҽынтә аеыуаҩ дызбалак ихырхәаны аԥсшәа иарҳәон.

– Нар улбааит! – игәырҕьон дара, рарҕьа напы ҩышьҭыхны, анацә дуи, ахыс нацәеи, агәыбжьынацәеи ааидкыланы, аԥсшәа иарҳәон, аԥааимбар дрызлыбаазар еиԥш.

– Уа ҳаицлыбааит! – ишькылқәа дрынгыла, агәыҕра ду зхырбаалоз ибла разқәа надирбон, иаргьы иарҕьа напы ҩышьҭихуан, дара реиԥш раԥхьатәи их-нацәак неидкыланы.

Доусы иахьырҭахыз, аужәырҭақәа хҟьаны, рынхарҵа ҭыԥқәа еиҽыркаауан азы, рымзырхақәа еиԥхьытта ахәҵеи архақәеи ирҽаԥсан. Аҳабла егьырҭ анхарҵақәа зынза ирымадазамкәа, рымацара, мзырха хәычқәак рыцакны, иуауаза игылан ҩнқәакгьы. Даеа ԥьоукы убас иҟаз ҟәаԥаҽаԥарақәак нхарҵа ҭыԥқәас ишьҭырхит, рашҵа унҵаланы унаскьазаргьы, ҩнқәа убазомызт, иахьгылаҵәҟьаз узымдыруазар. Иеиҽкааз зеиԥш ргылашьак алхра уаҩы дазымхәыцзеит азы, зеиԥш мҩакгьы рзыҟаҵамызт. Доусы илихуан

амҩа, ма амҩахәасҭа инхарҭахь, игәылацәа рахь. Кьагәа абарҭ амҩақәа дахьынзарнысуаз ахеиҷкааразаҟа уи рҧырхагахаз дазхәыцуан. Анхарҭақәа ас иахьеицәыхараз иахҟьеит анхацәа, акы анырҭахыз, реиқәҷытра бзианы иахьраҳауаз, ахара еилургартә акаҩ-акаҩ ҳәа улымҳа иазнеиртә, абжь бзиа ахьырхаз. Арыцҳара ианақәшәалакь, ааиқәҷытны, амҩақәа еихыцәцәа, иааизыҩуан, доусы иуалҧшьаз иус наигзартә дҟанаҵон. Аха иҵегь рыманшәалахара алшон, Кьагәа дахьныҟәақәахьаз Аҧсны налҵ ақытақәа шеиҷкааз иҟазҭгьы.

Ҽа-шьахәарала иирыҧххьаз игәар аҷы дназаанза, бзиа ибон иҧацха-сасааирҭа днахьыҧшыр, нас илаҧш рхигон аҵәҩан ауқәа ирхакнаҳаз, алацәгьа илаҧш ҧызҽуаз аехыбаҩқәа. Урҭ иутреи, имхи, нас ахарантә ибарҭамыз ишьхагәареи иахьынзарылагылаз, игәы ҭынчын: Ҽа-вакьыцла ишышхьаз иианда заҟа илаҧш адхалоз аҟара игәаланаршәон Наҧҳаа рхықә иқәынхоз анхацәа ҽа-жьыла иширчахьаз. Имхы дахьынзавсуаз, иааицәымҭахеит абғьқәа аканзара реахьазыркуаз. Қәак ааигәа излеир, адгьыл аҧсы ааивнагарын. Арахә рҭакырҭа азааигәарахь ала амхы иалагылаз, адыдмацәыс иҧырхагамхоз ахьаца амца шоура аҧырхагамхацызт. Ихыцьгәыгәызшәа иахькаҷаз агәҭа иалиааз амахәҭа ду, аҵәҩан алагылазшәа, акырза иазҳахьан, ақәцәгьы ахылпҭарч ахазшәа, бҭьыла иҩычан. Уи амахәҭа акәын аҟашәа зыкәиршоз азын азы.

Кьагәа иашҭа днадгылон еиҧш, Хылкьан ҭынч агәашә дазааигәахан, изаалыртит. Ааигәа ҷыц иихыбыз агәашә, еиуеиҧшымз асахьақәа ҭаҧыҟҟаны, иҩычан. Агәашә ду ашьаҟа игьежьуаз алаҧшхырҧага адыргылахьан, асахьақәа зылаҧш хнакны иахәаҧшыз илаҧш цәгьа заа иара иақәшәарц. Агәашә аныҟаиҵоз аҿеимаа изаалгеит Хылкьан, аха игьежьуаз алаҧшхырҧага акәын харантә ауаҩы иибоз ҳәа дазхәыцит. Кьагәа аҿеимаа аҧацха иадичаҧалеит, аҩны даҿа ҧыргалак аҭахын, агәашә аҷы иҟаз азхомызт ҳәа иҧхьазаны.

– Нар улбааит! – Хылкьан илдыруан наҵьнатә ауаа Кьагәа ишиҧылоз.

– Нар ҳаицлыбааит! – дшылҷеыжәҧаз еиҧш, иаҧәра налиркит.

Аби аҧҳаи ҳаҭыр шҧарыкәибаҵоз иҳәарын ирыхәаҧшуаз дҟалар, убас лара дҽаан макьана, иара ашлара деиманакуан. Хылкьан уи ишлара иаҳагьы ҳаҭыр лзакәын: еиҧш зеиҧшыз хаҵак дыҟамызт Нарҭ Сасрыҟәа иаамышьҭахь. Сасрыҟәа жәларык иашьцәа данырхылаҧшуаз, иан Саҭанеи-Гәашьа лылаҧш лҧа ихын. Усҟантәи аҧҳәыс лымч лара илымчымзаргьы, Кьагәа ихьз-иҧша Хылкьан д-Саҭанеи-Гәашьанатәуан. Ажәлар рҽаҧхьа луалҧшьа шдузгьы дазхәыцлон. Даҿа ҧҳәыск лыҵамхараз иаҭахыз рацәан, Наҧҳа Кьагәа иқәнагоз диднагалеит рҳәар акәын.

Кьагәа ишәакьи иаҳаҭеи, акәадыр амаха иаахыхны, иҧҳәыс иналиркын, акәадыр аақәихит. Аҕәра ахьатә кәаш-ехырпҭарҭа амахә инахаиршәын, иҧҳәыс длаҧхьагыла, аҩныҟа длеит. Зегьы рҭыпҟәа инарыкәиҵан, иаҳаҭа аапиртлан, кәахьча еилаҳәарак аатиган, иҧҳәыс лахь инаирххеит. Акәахьча иагәылаз адапа аацәырылган, лылпҭш лзаҟәымго лнапы ианын. Еиҧш зеиҧшыз макьана илымбацызт, аҩнаҭа бзиа ҳәа ирҧхьазоз дапак-дапак шрызкнаҳазгьы. Урҭ аҕәыцәмаҟьақәа ҩба абжьачапақәа рыла изеидымкьысло иҟарҵон, ҵларкыла еидсаланы. Ари – еизакыз ҕә-хсахак аҩныҵҟа ҭырффан, аҧхьала аҷыгҳара аганкәа ивцәааны, зымҩакала иахалоз ахҩа ҭасаны. Аҧшәма ауасҭара илан, аха ас адапа хьзырҳәага ҟаиҵарын ҳәа игәыҕуадаз. Ауаҩы дахьнадҧшылоз зегьы ҭаҧыҟҟаны, еиуеиҧшымз арҧшзагақәеи адыргақәеи ҭырффаны ианҵан. Иаакәыршаны аганкәа, хыхь иахагылаз акнаҳага ахыгьежьаа хырҷан. Агәҭа ианыз аҧыргала гьежьын: ҵьарак зхы ыҵызхуаз ацәаҳәақәа Амра ашәахәа еиҧшын, ацәаҳәақәа зегьы ганкахьала иахьхынааз, адырга гьежьқәа убон.

– Акраамҭа садхалеит, аха иҟасҵеит изулак.

– Акыр зычҳаз акыр имбеи.

– Сабду идаҧа иавакнаҳа.

Хылқьан аҟәардә аҭзы инадлыргылан, Кьагәа иабду идаҧа инавакналҳаит. Аҧхьатәи ажәхьан, маҷкгьы еиҟәҧахьан. Ари иҵегь идуун, иҧшзан. Хылқьан лабхәеи ланхәеи лыздырзомызт, лабхәа иаб дихаанын, даныхәыҷыз дылбақәахьан, аха цқьа дылгәалашәазомызт. Уи гәаларшәагас инижьыз абри адаҧа акәын. Сабду иҟатцамҭан ҳәа Кьагәа абри адаҧа лирбеижьҭеи, еснагь дылгәалашәон.

– Исмырбазакәа иагьызлаҟауҵеи?

– Ашьха уаҳа сызҿызи. Саныҟам саалабгәалашәалап.

Хылқьан дласны аѳнаргәахьы днагылан, лнапқәа лгәыцаҧса шьҭахьҟа дааиҭаҧеит. Адаҧа акәын абду еснагь дылгәалазыршәоз. Уи иавакналҳаит даѳа даҧак, иаҳагьы иҧшзаны, илгәаланаршәашаз игәхьаа иаҳагьы иҭәҭәахартә. Цәаныррак хьшәашәаза лгәы ҭнарҧсааит.

– Бгәы рахәыми?

– Ус… хар сымазам.

– Быҧштәы аабхыггеит, иҟалазеи сгәахәын.

– Усшәа убеит, – даамехазкыз ашәара налхлырҧеит. – Ааигәа амѳа ҳақәлома?

– Азыша сакит. Нас ҳазҧшрызеи.

Хылқьан, ачаҟәа аашьҭылхын, рымзырха аханы иҵыцуаз азыхь ахь лҿыналхеит. Уа иҭагылаз аныга аахлыртын, лчаҟәа иҭшьны, ихьшәашәаза ахырцәы аатылгеит. Днахынҳәааныза, Кьагәа иҿы ахкаара инҭатцаны, аѳны иҟаз аекәа ааҭигахьан. Урҭ, ағәрақәа рҿатцаны, ашәшьырцаҿ аехарҧарҭа иадгылан. Иара ихаҭагьы арымз днықәиашәа, инапы ихы иатцаргәа, иҧсы ишьон. Иҧҳәыс иаалгоз аниба, дѳыкәтәан, ижакьа инапы налшьшәа, ачаҟәа аалымихит. Маҷк анижә, иааиҿыцихит.

– Абреиҧш даѳеаҷьара хырцәык агьама хааза исымжәыцт.

– Амц уҳәоит.

– Иаба?.. Ҟаи, исхамшҭи! Сымсымаа рҿы изжәлон иҵегь саныҷкәыназ, – игәарҧханы дааччеит, ачаҟәа иҭазгьы далгаанза иааиҿыцимхит. Хылқьан лгәалаҟаны уи диҿаҧшуан. – Амала, быҧштәы шаабхыггаз сгәампҳеит.

Хылқьан ачаҟәа ааимылхын, имырхьаацәакәа иалҳәеит:

– Ҳаиҧырцзошәа гәаларшәагас адаҧа ахьысзааугаз сҭахымхеит. Уи аума усгәалазыршәаша?

– Бзиара быкәыз! – еиликааит адаҧа аҧшзара шакәмыз уи лгәы иҭатцәахыз агәатцға зырцысуаз. Уи абжьыцаға ахатца изеилымкааузшәа игәы иааинаҭан, иҧҳәыс лгәы ааирҭәҭәеит хатцатцас: – Бзиара быкәыз! Ахатца дызкәымшәо егьыҟам, усҟан бара, дзакәытә ҧҳәысзи ззырҳәаша бакәны, баакәгыларуп. Бҟәит-шәиҭуа балагар ҟалома. Аха сара сгәы иҭазамыз ауп исабҳәаз. Адаҧа бгәампҳаз ҷьысшьон ауп ҳәа…

Адырѳегь хатцатцас даацәажәан, дѳагылеит. Амѳақәлара иахыҧон. Иабхәында иҿы ианаамҭаз дзымнеит. Акәадыр ҿыцқәа аацәыриган, аекәа инарыкәиҵеит, аеуапҵаршә ҟаҧшьқәа рыцыҷҷо инарыцатцаны. Иагьҿыцқәатцәкьамызт Кьагәа иазгьегь кәадырқәа. Руак, ҧҳәыс данааигоз азы, аамсҭак диҳәаны иирҟатцаз акәын. Уи аахыс акыр шыкәса цеит. Егьи уи атцкысгьы ахыцуан, иара ида уаѳы дақәтәомызт, ихьз ахын. Ацәаакыра рҧырхагамхарц, ирхҟьаз акьахьқәа ацәа ҷыда иалхын. Аҳ иҿыжәлараз, акыр кәадыр знапы иҵызххьаз азә иакәымзар, ас уаѳы изыҟатцомызт. Нхаѳыкгьы урҭ иреиҧшыз иауамызт. Кьагәа ҷыдала зегьы ихәаҧшуан акәымзар. Ихаҭагьы акәадырқәа ҳаҭыр

рықәиҭон. Аибашьҩ бзиа, фырхаҭарак ҟаҭаны дшаахынҳәлак, ишьанҭа шәақь ицырцыруа иширыцқьоз иаҩызан, Кьагәа, ҷьарантә аҩны данааилак, икәадырқәа, ахәша рыхьшьны, ишыкнеиҳауаз. Ҟәынала ирыҧхыз ашҧырххақәа Амраҿ убла хыркуан.

Уажәшьҭа икәадырны игылаз ӕеызқәа ирнаалашаз хаҭеи ҧҳәыси ирыҭаҧыҷьҧыҷьуа ирӕыжәлар акәын. Ишаанагара иӕеибиҭарц, Кьагәа имҳара дныҩналеит. Иҧҳәыс ара дыҟамызт, лымаҭәа ҿыцқәагь имбеит. Лӕеилаҳәаны асасааирҭахь днеизар игәахәын, имаҭәақәа аакнихит. Лара бзиа илбаӡомызт лӕанеиҿылкаауаз лхаҭа длыхәаҧшуазар. Адима еиқәа ашькыл ишьапы лҭаиршәын, иҩеишьеиҭеит, ицәеижь иадшәыло. Аимсы ишьаҭаны, ашьагрын еимаақәа наишьхарҧан, ишинаалоз гәаҭаны, аимсы длаха илахаиргылеит, амаҳмызқәагьы ааибаиркит. Ишьамхы илеиуаз акаба ау наишәиҭан, уи аҭкыс икьаҿыз ичоуҳа кәымжәы аакнихит. Акаба акалҭ уи иаҭыҳәҳәон. Жәытә маҭәан ҳәа ишырыҧхьаӡозгьы, анҭыҭраз ҳаҭыр рзақәын. Аҳазырҭрақәа зҿаз даӕа кәымжәык изкнаҳан, хьыӡрацара данцоз ада даӕазны далакьысуамызт. Уи анишәиҭоз иақәнагаз абҷьар маҭәа шьҭихуан. Аҧацхаҿ изкнаҳаз аҭыҳәҭа иҭаз ишәақьи иаҳәеи рыла иӕанеибиҭалак, дызбоз ирдыруан уамак шыҟалаз. Аҳазырҭра змамыз икәымжәы аҟама ақәҭаны, данӕыжәла, еилкаан бзиарак азы дшынҭыҭуаз. Уаҩы дызқәымшәоз егьыҟамызт ҳәа, убасҟан ахи ахәшәи зҭеиҭоз адаҧа икәадыр маха изымаҭразны иадчаҧалан. Амҳараҿынтә аҧацхахь иҿынеихеит Кьагәа, иқәлаз иабду идаҧа ахи ахәшәи ҭихырц.

– Сара сыхиоуп, – иаартыз аҧацха ашәхымс даахыҭит.

Зхы-зҿы еиқәаз ахаҭа иӕырбашьа шҷьалымшьозгьы, иеиҿкааз ицәаара, зны ишысамсалыз уажәгьы изныҧшуаз ихахәы ашлашьеи, аҟәыҕареи агәымшәареи змаз ихаҿсахьеи, иааҭгылара аиламгылашьеи даӕа знык лылаҧш нархьысит. Ишаҟьшаҟьоз иблақәа еснагь амца шырхызгьы, иаалырҟьаны аҧсҭазаара нрыцлашеит. Иеилылкаауан лара лҭеиҭҧш шакәыз знымаҭәала зӕеибызҭахьаз Кьагәа дзырлашоз. Ус лҳәеит ҳәа, уи ихаҿы аӕыҧсахшьа цқьа иззымдыруаз изгәаҭомызт ҩныҭҟала заҟа дгәырҕьоз. Иара, ицәа иалаз цқьа инымҧшырц, ихҭарҧа ааирееизшәа иун, иҧшәма даӕазнык дналыхәаҧшит.

Лыӡҕабра игәалазыршәашаз акыр далаҟан иахьа. Заа ишәҭуаз аӡҕабцәа, ишҿаӡаз хаца ианцалак, рыбла ихыҳәҳәылоз амца ҿыцәаауа иалагон. Амшцәгаз аҭх шеиқәаҭәаз еиҧш, иеиқәаҭәаз рыхцәы бырфын, заатәи асы рықәнарҳәҳәызшәа, ашлара наланаҧсон, ргәыҕрақәа рҭыхәтәа ҧҭәаны, ахәыцра хьанҭақәа нархаҧазшәа. Кьагәа иҩнаҭаҿы дназдыҧшылаз лара заҭәык убас дҟалар иҭахымызт, ларгьы уи лбон. Лоуреи лыҭбаареи рыназашьа ираҭәоушьарымызт лгәыҳәҧы ылгацәамкәаны реинаалашьа. Лхаҿы, Кьагәа илмырбалоз акы шахьылшьыз убартә, иҧшқан. Еилаарцыруан цәаҟәаҭас. Лыбла аиқәара ирхылҭуаз ашәахәа еиҧш илхаччон, урҭ ирхакнаҳаз лыҷьымшь пақәа имцхәыз ахәыцқәа ркәыкәын. Сакәын зҳәоз илаҧш лзиҟәгарымызт, уажәшьҭа аҿарақәра дышнықәсхьазгьы.

– Сара сбыцхраап, – Кьагәа иҧшәма дыҩеыжәиҭеит, ианлааз, ҷкәынаҭас лӕеилаҳәа, лӕы даннадгылоз, ашькылкцәа шлаҭәалымшьозгьы.

Лшьанӡааҟны илеиуаз лыхцәқәа руак лаҧхьаҟа иааиалган, аҕәра аанылкылеит. Кьагәа дыҩеыжәлан, аӕырхәмарра иӕазикуазшәа, ашҭаҿ амҩа наирбеит. Данаахынҳә аӕлымсы нахиҟьан, аҭыхә шьҭнахзар ҳәа, дагьаахьаҧшит. Аҕәра наҿархханы, ишиҭахыз еиҭас ишаангылаз ангәеиҭа, ауапа ахи аҭыхәеи ақәхәмаршьа ахамшҭит ҳәа, дзықәтәаз еиҧш, игәы ааиҭҧрааит.

– Ауапашәара аӕы зырхәмарыз ҳәа узырҳәартә уҟоуп, – лхаҭа игәы дҭацәажәазшәа, лара дихәаҧшуан.

– Уигьы ҳахьз аларҳәалап, – дышеыжәыз агәашә лзааиртын, иҧҳәыс дноужьны, иаргьы дынҭыҵит, аееимааҟьаҟьа зшьаз иеы маншәала иҵаеырбо, иҧсҭыркыз иҟамчы ааиреeит, дажәуам рҳәаларц, имаҟа аҟәынқәа шацрыҧссаз инапсыргәыҵа нархьишьит.

Рыҵаҟа ишьҭан Бзыҧ арха. Зҳәымҭа Асҧа агаҽа ианыҟаз, зырахә рхы а-Зыхьҽа амарда иҟаз ахаҵа алада амѡа данын. Азиас шәы-шықәсала иҭнарҭәааз арха шәаҧыҷьаҧ иаҵәала иҭалаҳан. Абнарақәа ирылагылаз Кьагәа иаабҭрақәа аҳакгьы дазацлабуамызт. Ашьха ҧшаҳәа зхаҧыц азызымхуаз дарбаныз, ирхылаҧшхәыз дырмоур, еимҵәаран ирҧеиҧшыз. Мраҭашәарахь амшын газгон, шьҭагьы шьыбжьон лхыҵуан.

– Аҧсабара аѡычашьа аҳауа арыцқьоит акәымзар, даара ишоуроуп, – Кьагәа дҭабаҟа ишәыз изнымаҭәа даршуан, аха хаҧак заҟа иҧимыртрыз.

– Ҷаҷа дҳазгәааит ҳәа сыҟоуп.

– Есышықәса ҭагаланшьҭахь лхьышьаргәыҵа ҳакәыхшоит, дызҳазгәаарыз, – иҳәан, гәанылагьы дааҧышәырччеит: – «Бара дбыҵашьыцуоу?..» – Ҳшаагьежьлак абѡа азы изааҳаргылароуп.

– Зиуоу, Зиуоу.

Заарикәакәа маркылдыш!

Зы хәыҷы, зы хәыҷы,

Аҳ иҧа зыша дакит,

Зы хәыҷык азы даҳзыҭиуам,

Дук азыҳәа даҳҭиуеит…

Ашыцра еилаччыра иахьынзылсуаз, аҟәарахьынтә ираҳауан ашәаҳәабжь. Азиас ашҟа ицәырҵаанза, аҟәараҽы, аҧслышқәа ианынрыҵагыла, иааҭгылеит. Даеа мѡахәасҭак ала аҳәсақәеи аҳәсахәыҷқәеи еицырхәхәа азашҟа илеиуан. Ахәыҷқәа еиҧхьытта урҭ ирыцын. Хбыҷкгьы акьанҷьа-цәаҳа кәымжәи-кабалеи еилаҳәаны иѡышьҭх, зегьы драҧхьагылан. Ишьҭануеиуаз ҷьоукгьы аҧҳә еиҧш рыхәда иқәҵа инаргон ақәны хәҵәы. Азиас ианынхықәгыла, аҧхьагылаѡ ацәаҳа иахьынзаилшоз иѡышьҭихит. Амаҭәа жәижәых алаба ирхаҵаны, аҟәраанқәа рыршәаразы, амхы иалагылаз ҷьушьарын. Ишьҭаз икәша иааилагылан, ѡыҷьа, х-ѡы акьанҷьа ахьынзаилырхуаз, ашәа рҳәон:

– Зы хәыҷык азы даҳзыҭиуам,

Аҳ иҧа дзышуеит,

Аеышьҭақәа дырҭаҧшуеит,

Акәара лашәқәа дырҭалоит.

Акьанҷьа-цәаҳа еилыхны, акәны акәыршаны, иҽарҳәан, амца ацрарҵеит, иршәынгьы азы иаларыжьит. Инхаз ақәны амца ацрарҵан, акьанҷьа иашьҭарҵеит. Азы ихиааланы, илеиуан аҽыцәаара иаҽыз ақәны, иеилагылазгьы, рашәа анынҵәа, азиас иҭалеит. Рбжьы рхақәынҵала, азы еиқәырҭәон, зҕабцәақәакгьы, ирықәҭәоз азыхь рзымчҳакәа, арҵәаа-сырҵәаа дыргон. Еилабааза ҧыҭѡык, ахаҳәқәа рыманы, азы иавалеит, адаҕьқәа ршьырц. Ахьҭа иакыз зҕабцәақәак азы иҭыҵын, иааиладырҕызит:

– Зы хәыҷы, зы хәыҷы,

Заарикәакәа маркылдыш!

Зы хәыҷык азы даҳзыҭиуам,

Дук азыҳәа даҳҭиуеит.

Кьагәа азҕабцәа ирыцирҕызуан, рбырлаш сахьақәа дрызҧшуа. Лара азныказ иаашьыцылгеит. Нас лхы даиааит, избанзар илыцхраашаз ахҭыс лгәалашәон. Кьагәа есҧхынра, Зиуоу аныҟарҵоз ашьхантә дылбаарц иҭахын. Бзиа ибон иара дрылахәзарц ахьыҟамлоз аныҳәаҽ ирҳәоз ашәа дазызырѡларц. Уи ихамшҭуаз амш игәаланаршәон.

Уажәгьы, азҭабцәа, рашәаҳәара иааҟәыҵны, аҧсылмз шыра илаиа, азы иҭаз иахьынзарызпҵшуаз, ажәытәан «Зиуоу» шырҳәоз игәалаиршәон:

– Зиуоу, Зиуоуа!

Заарикәакәа маркылда!

Аҳ иҧа дзышуеит,

Ԛы ижәуам, зы ижәуам,

Абжь-кәарак еимидоит,

Зы ҳаҭ, зы ҳаҭ!..

Аҳәсахәыҷқәа дахьрыхәаҧшуаз рцәаара заҵәык акәын илаҧшҳәаа иҵашәоз. Ила зизҟәымгоз урҭ, акыр шықәса раҧхьаҟа еиҧш, ирылагылаз азҭаб заҵәык лакәын. Лара лаб иԛнаҭа тәарҭа-гыларҭас иман, лашьеиҳаби иареи арахә еицгәарырхуан, еицышәарыцуан, еибаҭахыз арҧарцәан, ларгьы мшызҳа лызҳауан. Шьхнылан дышәҭуазшәа, ашьеи ахши реилазԛоа лҷықәызшәа дуаркалеиуан. Шьхалбаан дхымгыло дқәацәза лызҳахьан. Абас акырынтә дцьеишьахьан уи ахәыҷы, аха шлызҳарыз лызҳаны, дыҵҵәааны данибоз, «Зиуоу» ҳәа, лԛоызцәа азы данрыцҭаз акәын. Азы лцәа иаднаршәылаз лхарҧ иагәылпҟаны ицон лгәыҳәпқәеи луаҭәақәеи. Лыгәчама, ҵцәрааны ицарызшәа, еицеиҷкаан. Раҧхьа зытра ихпрааз ашьауардын мҵәыжәԛада ишзымпыруаз анадыр акәыз цьушьарын, Кьагәа, зарҧысымҭа инахысуаз, анасып ахьыҟаз шиҧшааз. Машәырны акәын усҟан азы иҭаз дшаархықәгылаз. Ихы ҧхашьаны дцарц иҽазикит, аха азҭаб лсахьа илаҧш изаҟәгомызт. Аныҳәа анынҵәа, иԛызцәа дрыцны, аԛныҟа дахьцоз, хара-хара длышьҭан. Убри инаркны, сымсымаа рыԛнаҭа анеира хҭеицалацәомызт, ишыгәхьааигозгьы. Убасҟан еиҧш азы иҭаз дрылибаауан уи азҭаб, илымҳагьы иҭиԛуан лашәаҳәабжь:

– Ԛы ижәуам, зы ижәуам,

Абжь-кәарак еимидоит,

Зы ҳаҭ, зы ҳаҭ!..

– Шәҧсы сакәыхшоуп! – «Зиуоу» назыгзоз, абнарақәа инарылалашәа, рыматәа рԛаны инаршәҵа, шьҭахьҟа амԛа ианықәла, Кьагәа, дахьраҭабуаз изымҵәахуа, дрызпҵшуан.

– Дгьылс иҟоу жәԛанми, – ларгьы урҭ дырзыпҵшуан, илхәыцуаз илҳәоз акәзамкәа. – Ақәеи Амреи, ианаамҭоу ианыҟала, аарыхра ҟарҵоит.

– Ашьхаҟа быпҵши! – иҳәеит Кьагәа, иҧҳәыс лажәақәа рашьҭахь ихы данԛаха, – аҧстҳәақәа аԛада рхы хоуп, амшцәгьа ықәыргоит.

– Ҳцалап, – лҷеы налырҵысит.

– Бгәы алаҟамшәа збоит, – иҽеыналхьигзеит.

– Исгәаҧхом ҳамш. Исҭахым жәабжьк саҳарызшәа сгәы иабоит.

– Иауазеи? Сара исгәаҧхоит.

Аҽқәа азы инҭагылт. Аҵла, рдац ыҵжәаны, амшын ахь ианарҳәазоз, ахаҳәқәа анеиланарбылгьоз, ма аҧаԛқәа иркҿасны, рыҵ ыҵжәааua, ианамнахуаз, аҽыркша ианхыҵуаз, азы ублаҿ ианызҳауаз иаамҭамызт. Аха ашьха зиас, иагьа ианмаҷхозгьы, амч аман. Аҽқәа иԛаргәыҵаҽео азиас инырын, ианакәызаалак аҽларҧь ақәтәара ицәымгын, избанзар иақәиршәыша ауапагьы шьҭихыр акәын, ақыҭа аладала иахагылаз Аԛхаа хәы иқәгылаз ахьацақәа рҿы зеызцәахыз аҧсы ушьҭамларц. Ааигәанза ашәымкьаҵқәа кнарҳауан, аҧсы рыбаԛқәа цқьахааныа, нас акәын аҕәы иқәхны, адамра иантарҵоз. Ишнеиуаз анышә иамардақәо иалагеит. Аабыкьа араҟа аатә дамрақәа ркнаҳара реазыркит. Ԛымш-хымш рышьҭахь, аҧсы аныхнымҳәлак, адамра аҧсыжыртаҿ амаша иҭадыргылон, агәакьацәеи згәы далсзи нышәнапык наиқәырпсарц. Аԛхаа

данаатцагылалак, уа иқәгылаз афы змысуаз ахьацақәа, хыхь иҟаз ихьышьаргәыцқ даззатәуазшәа, дсоарыцаҧшуан Кьагәа, нас днареихырхәон, Анцәа иан д-Хьациа-ҧхан рҳәон азыҳәан.

Калдахәара иахагылаз ахәы ҳарак ихыцуаз амсоа усоаҽалар, уаҳа нхарҭа ыҟазамызт асоада, сымсымаа рынхарҭа ахахьы. Уча иашҭа ҭбаақәы уназаанза, абаҳчарахь ақәабқәа ирыцаз амца алсоацә ирхылцуаз, усгьы амца зкуаз аҳауа иалалон. Агәарҧ иқәгылаз араду атцаҟа ашәшьырҵа иҵатәаз ахацәа ирзааигәахоз амаҳә данырба, дҽыжәцаанза ҳәа имҧшзакәа, исоаихатцгылеит. Лара лашьцәа иреиуаз ҷкәынак дҽыжәихын, аеы, аҕәра ианкны, аехарҧарҭахь инеигон. Кьагәа, ихатцгылаз дырзааигәахаанза, иҽы амсоа наирбеит. Дахьыхәмаршаз аханы дансоеи, арыҕьарахь ала даакәцәиин, ирццакны дымсоасаанза, иааихьаз зегьы, аелымсы уҟьар ираахартә, ирҭшәаны иааилагылеит, ауаа дрыбжьахәмарырц. Аеы, анаахьаҳәуаз аламҭалаз, иаҿаххаз аҕәра, ашьҭахьтәи ашьапқәа ишрықәгылаз иханарцәеит шуҳәоз, ҧхьаҟа инатрысит. Уи, илахҿыхны аеырбашьа зларбоз ала, амгәацәа иқәыртәаны архәмарра шалшозгьы еилыркаауан. Иаргьы, аҧшь-шьапык ирыцәчаразны, ацәаҳәақәа ланнатцеит, ибажәыз адгьыл ашьацҧшқара цәырҳәны. Аееимаа ҟьаҟьа аеырхәмарраз уакәгәыҕратә иҟан адгьыл ҧсаамзаргьы. Ҿыц даакәцәаины, иҽы даннатцкьа, азәы имсоа дшангылаз ибеит. Мачкгьы ижәны дыҟан. Хымҧада диҧырхагахарц избеит, уи иҿынза Кьагәа ихы леигар иҵахымызт акәымзар. Ахатца, аеы шигәыдлоз аниба, днеиҵаҧеит. Кьагәа иҽы ырчаразны, егьи ҧыхьа дахьгылаз аҿынза афакъ неиртә, иааникылеит, аеырхәмарра иаҳагьы иарҧшзартә. Араҟа уеузгәамҭар хланцы, ушьапы қәыргыларҭа ахьамамыз аҿкьарала акәар зҭысуаз асоха уазцон. Уи Мраҭашәара шыҟаз акәын. Ауаа шәаны еилагылан, аеырхәмарра машәырк алымцындаз ҳәа.

– Афырхатца, Кьагәа! Уеы иуҳәо еилнакааueит, – иаагеит бжьык.

– Атцәаҟьа иқәурхәмарит, – ҿиҵит даеазәы.

Ачкәынцәа ааивибаҳәан, дҽыжәырхит. Амсоа зырҭашаз уаҳа уасоы данырымба, егьырҭ неилыцкәеит. Ах а-Инал-иҧа Кьагәа днаиҧылан, иарґьа напы, ах-нацәык харкәыланы, исоышьҭихит:

– Бзиала уаабеит, Нар илбааз!

– Чарала шәбеиаз, ажәлар шәхатцкы! – уи иҿы дназаанза, ауаа днарылаҧшит, нас аҳ еиҧш инапы соышьҭихит. – Бзиара убааит, аҳ ду!

– Уабхәраа ргәырґьараҿ зегь рышьҭахь уаауеит, – аеҧныҳәа ҟаицеит а-Инал-иҧа, датәаимбазшәа игәы ианаба, ауаа рҿаҧхьа мачк иадамхаргьы дшаҳаркыз дирбарц. – Абыхәуасо дуҭазма?

– Амсоан аҧсцәаҳа дысҧылан, цәгьала симкәыццит.

Аҳ затцәык иакәын, дахлафшәа ҟатцаны, ас аеҧныҳәа Кьагәа иҵара згәаґьуаз. Кьагәа затцәыкгьы иакәын аҳ ихәмаршьа иахәҵаз аҵак азҭоз. Аҧхьатәи дҳаразкуаз ашәышықәсақәа дыргәылзгаз ишьҭра ахьз-аҧша акәын. Уасоы макьана дыззымхәыцыз уи атцас аҧыргарагьы ашәышықәсақәа аҵахын. Анхацәа ираазамҭаз рыхәпҳацәа ирыларцон агәымшәареи афырхатцареи рҿкы, уигьы раҳаҵыр иацнатцон. Егьи – Напҳа Кьагәа – дызлиааз заҟа дрыхәоз аҟара ихьз рылатцәон, уи иацшьҭыцуан аҳаҵыр. Дсамыркәылны иҧылаз аҧсцәаҳа цәгьала димкәыццызаргьы, изаҳауаз агәра ргон. Ажәлар рыхдыррае ус зылшоз Напҳа Кьагәа затцәык иакәын. Аҳ а-Инал-иҧа илшомызт уи.

Кьагәа днаҧшит амсоа изымҭарц иақәызкыз азәы затцәык иахь. Ауаа рыжәпара далибааит иара. Аиашаз, аҧсра иацәымшәоз азәы иакәын уи згәаґьуаз. Кьагәа дизгәааны дыҟан, ихы идишьылырц агәаҳәара аниоуаз ҟалозар акәхарын. Нас днызкылазеи иара? Хылкьан Кьагәа даницца нахыс, згәы еилгаз арҧыс лахҿых деиқәылашьцо, деилаҳауа,

нхара инапы амкит. Пҳәыс даамгазакәа, а-Инал-ипа иаҳтынра дышта хәлон, шон. Игәы аҟама наларцар иаҳа иеиҧьаишьо, игәалашәон аҳтынра азаааигәара инхоз Сымсым Баҧыр ипҳа есымша лыпшзара дшатәнатәуаз, дышнеиуаз лыуаҩреи лус-ҳәыси дышхырпааз. Ахатца данхатцаха, даҳазма, даамсҭазма, дынхаҩызма ҳәа еилых ҟамцакәан, аамсҭашәареи агәаҧьреи илазар акәын: азәы иҿапхьа ахыларҟәра иатәаимшьо, амчи агәамчи дрылаҟаны дфырхатцазар, хьызрацара ицоз рапхьа дызгылозар, азҧабгьы иылапш дыхгылон. Нас, ианамухгьы, бџьарҭырҟьарада пҳәыс даазгахьаз дарбан хатцаз, ҽы бзиаки уапаки ипшаарын, атцх лашә ихы иаирхәарц. Амра азҧаб дарпшзар, аҧкәын Амза дарпшзарын, имҩахәасҭа арлашарц.

Хылқьан адунеи лҽахылбаауамызт, амала, еиҧьыз анасып иазымхәыцуадаз. Лықәла пшза Ҳамышь ибара дахгәаҟлозаргьы, реицеимҩалара дазхәыцлозаргьы дақәшаҳатымхацызт. Лгәанала, акыр зымчыз шьауардынк иадыркылашаз дылзааирызшәа, лгәы лытпраауан. Абыржәы, амҩалпха роурц, цәыцак-цәыцак аанкылаҩны, атацаагацәа дрыцны дзынтытцыз ашта усҟан даатәалеит Напха Кьагәа. Иуаҩорахь днаҳозма уҳәо, ипшнын. Уча дшыҟамыз анеиликаа, уаҳа ажәак лыкәымцакәа, абжьаапны еипш акәымкәа, лыбла атапшра ицәыуадаҩоны, ҽеыжәлаҩны днахынҳәит. Иҟазшьа ззымбатәбарахаз азҧаб, ҩнытцкала лыешеиҭалымкызгьы, ак шыҟалаз лгәы итцхон.

Уи аены амш бзиан. Акәакәар хәажәкәа мазала илжәит, Амра амшын ианылзаалоз. Шьыжьаахыс агьымфазакәа дыҟан, цасла ус иапын азы. Лаб инапымтыз агәыблаа хәычы аацәырылган, ахәажәкәа анцаны, атырҟә туџьар имырхәҳаз, шьамхкәыршәк иаҟараз, уарҳал хәычык накәыршаны, лымҳараҽы илтцәахит. Анааилашәшәи, уаҩы лҽимырбазакәа, илдыруаз мҩахәасҭала, ааигәа иааргаз пҳәыс ҿак длызнеит. Уи лымҳараҽы даеа ҳәсахәычкәак еизахьан, атацара реазыркырц ргәы итамзи, раамта ааигәан. Азҧабцәа ишьамхышгыланы, ркәакәаркәа зныз агәыблаа хәычкәа рнапкәа ирныргыла, рынасып знапы ианыз апҳәыс ҿа иналҽапшит. Ларгьы азәазәала рыблакәа ааимылдан, аҩада лхы ҩалырхеит.

– Мумыр ахҧ, Сумыр ахҧ!
Пшь-ҩык ахәсахәычкәа
Пшьба-пшьба хәажәы шәзааргеит.
Ирызшоу афырхацәа
Хәажә-цәык рзагәылазааит!

Мумыр ахҧ, Сумыр ахҧ!
Ипшзоу, иҟәыҧоу, игәымшәоу, асадкылаҩ
Аамсҭа тыпха длатәаашәшьа!
Апшәма бзиа, ачеиџьыка згым
Анхаҩы тыпха длатәаашәшьа!

Мумыр ахҧ. Сумыр ахҧ!
Знаргәыта ҟьаҟьа изхәышәзагоу,
Згәабжьымацәа зыхтацалагоу,
Ес-ииуа ирыкәлахаша,
Афырхатцара згымхаша,
Ҳтыпҳацәа рыпхыз иалашәыршәа!..
Мумыр ахҧ, Сумыр ахҧ!

Зыҧшзара аусура ихнымфаацыз лнацәкьарақәа рыла, кәакәар-хәажәык кәакәар-хәажәык ҧены, лнапала азәазәала ирҽалҵеит. Инхаз рыма, индәылҵны алашьцара реарҭеит. Хылқьан лыеза-езо лымҳара дныѡналеит. Лыхчы акәакәар, ашьамхәқәыршә илаҳәа, иаҵалҵеит. Лгәы хыҭхыҭуа дышьҭалеит, ҧхызс илбарыз ҳәа дахгәаҟуа. Амалагьы дкараха дыҟан, дынҭаҳәахаа дыцәеит… Иеыхәа кашә-кашәо, ашьапы ссирқәа шьацәхартәуазшәа улаҧш рхьымзо, дылзааиуан иара… Аҭҳарцәҳәа дѡықәтәеит. Лыҧхыз агәра лызгомызт. Аеыхәа дақәтәаны лабҽаба амалахазгьы длымбацызт. Арахь аеыхәа кәаша ҧхызырла илбеит. Абзиара иазҳәамызт ҳәа, лгәы нҭыҧсааит. Илбазгьы дарбаныз?.. Иара ихаҭа! Лыҧхыз агәра лгарц, лыхчы днахан, ахәажәқәа ааҧылееит. Ирҳәоз ҷьашьахәызаарын! Рызынтәыкгьы иргәылан еиҧшыз хәыцк-хәыцк. Имѡаҧызгарыдаз ашана ус?! Зҽы дыҟаз аҭаца алаҧшхырҧашьа лдыруазар?..

Убри аахыс Хылқьан уи аҧҳәыс длаҭабуан. Аҭацаагацәа дрыцны, дгәырҕьаҵәа акәын амѡа дшаныз. Урҭ рымѡа хан Хылқьан иреиҕьыз лгәалашәара зыдҳәалаз аҭаца лабраа рахь. Уи лашьеиҳабы иҧҳа лакәын Уча изҳәаны изтәаз. Абар урҭ рынхарҭа иахьазааигәахо. Аҧшәмацәа ҧшын агәарҧ аҽы. Аецәа леыжәҧаны аҧшәмацәа рыҧсшәаҳәара аҭак ҟарҵон. Илдыруаз аҧҳәыс длыма, аҭаца, уи лашьеиҳабы иҧҳа, лахь дцеит. Уажәшьҭа Хылқьан данхәҧҳахон. Акы лгәалалыршәартә аха лымамызт, амала, дгәырҕьон, дгәырҕьон. Лҭаца лгәы лзыҟан. Лабраа ачара бзианы ируит. Абар асасцәа ахьдыртәоз, Кьагәа, маҳәҵас иахьаѡцам ахь акәымкәан, ахатәрақәа дрылартәан. Иаарылалеит аҧаҭхь. Кәашаран, шәаҳәаран. Хылқьан дықәҧраа ҷкәынцәақәак дрыцкәашон. Азәы, ѡыҷьа, х-ѡы… Дмааҧсазари ҳәа деимырдон. Уи дзыҧҳәысыз цқьа ианеилыркаалак, Наҧҳа Кьагәа иднагалаз уаҳа дзеиҧшрахарыз рҳәон. Аѡы рылазон ахацәа. Ашьыжьынза итәан. Амеыша ауха ҭацаагарамзи, аамҭа зтәыз аҭаца лабраа ракәын. Шарҧыеҵәа иацгыланы, агәарҧ иаақәгылеит, гәарҧныҳәа ҟарҵарц ашәахьа ашьыжь. Уи амш ҧҳәыс даазгоз ичара мшын, иқыҭахь иццакны, инхарҭа иазнеир акәын реагмырхакәа. Макьана адырѡегь аҧаҭхь. Азәазәала иҭдыркәкәон. «Радеда» аацәырыргон. Аҭаца лгәакьацәа даадәылыргон. Лызмахәарк Хылқьан лнапы аҵхын. Лара илызкыз аеыз днақәдыртәеит. Хылқьан деыжәлан уи дналывагылеит. Ахацәа р-«Радеда» бжьы аҧхьаҟа иахьгоз, аҭаца дыхьзыртәуа, Кьагәа ихапа бжьы аарылукаауан, сымсымаа рахь амѡа иахьаныз.

Лара лыҧхыз ашьҭахь Кьагәа аѡны иааира дазҧшын, аха иара даауамызт. Ҽнак, Уча дицны даарц дшыҟаз анлаҳа, аеырхиара далагеит. Лан лҧҳа дылзымбатәбараха длызҵаауан. Хылқьан «нан, шьҭа сыҧҳәызбами, сыҧшзазар сҭахыуп» лҳәон. «Унан, баҵкыс иҧшзоу дабаҟоу» лҳәон ан. Аҧҳа леазыҟалҵон илыҽҳәараз ауаѡы ибла анҭаҧшра. Аҷьуеи арахеи еилазѡаны ианлыршы, аҵ иаҵахаз ҷьыгзырзла илрыцқьон ицқьахаанза. Уи есымша илҽылшьуан. Амалагьы ицқьаз лцәалжь ацәаҧшәҭәхәы арбзиазон. Аҧхын анҵәамҭазы ахпапын ылзгоз аҷьқәреи ҽа рыцқәа рҟәыҷны «ахш» рылылхуан, уи Амраҽ ирѡаны, дышьҭалацҧхьаза илҽылшьуан. Лзамѡа ҟәымшәышәқәа ишәырҭаҭахон. Амра ҕәҕәаны илымкырц, аҧҳәаса анылжәуаз ашәах хылхуан, ианыхьшәашәалак илҽылшьырц. Зны алаҳәа еиқәаҵәа шьны илзааигарц Уча дышиҳәоз лан илаҳаит. Уи иаулзымдырхуаз иҟәыҕацәахаз лыҧҳа иҷыгәза иҟаз лылахь иҵегь илырҭбаарц, лаҧхьа маҷк исаны, алаҳәа жьы, аҧсыҧха шалаз, иқәылҵарц шылзбаз. Ан Хылқьан длыҵаҳәҳәаны даҟәылхит: аҧҳәызба усгьы лхаҽы цәгьа иҧшзан, зхамхаҧагьаз аҳ ҷкәынакгьы лҭеиҭҧш дамеилаҳарц илшарымызт.

Амра ҩыԥхахон, аҭацаагацәа р-«Радеда» геи-шьхеи ырзрҩуа, ашҭа ианааҭалоз. Азәгьы дҽеижәымҵыцызт, згәы еицҳауаз аҽеырхәмарра анаԥшьыргоз. Аҭацагьы урҭ дрызԥшуан дцәыҵыԥшны. Хылԥьан илбон уи насыԥла дышҭәыз, лгәы иҭаз аарԥшра дақәиҭымызт умҳәзар. Аецәа, амҩа анрырҭалак, еиҳабы-еиҳабыла иаакәлон, сымсымаа ргәараҭа аҽеышьҭра акраамҭа ианымҵырц. Заԥка ҽеы рацәа дырхәмарыз, аҭаца дшьапымшханы аҩнаҭа дыҩнанагалон. Уи аҵыхәтәа ԥцәеит шырҳәоз, апацха злаԥказ ала «Радеда» ааҭдырԥьахт. Ԥкәынцәакәаки зҭабцәакәаки, анхәԥҳаи аҭацаҩызацәеи, аҭаца дрыма, рҽанынархоз, акәашарахь иниасын, рнапкәа ааинырԥьеит. Ишьҭрааруа аҽар анаакәла, Хылԥьан илзымчҳазт, деихышәашәа, еихытаруа, зҭабк днықәганы, ԥкәынак дааивагьежьит. Ачарашәа акаҩхәа ианаага, аҭаца, апацхахь дыҩнаргаларц, наԥ-ааԥ аԥамакәеи аҳәакәеи цырцыруа еиҽакны днарыҵырган, ашәхымс ианнылагыла, ԥҳәыск ашыцтә чамсԥәыл азна ацха наллыркит:

– Ацха аҵкыс ихаау абз Анцәа ибиҭаait, нан!

Аҭаца ацха маԥк лфеит, амҳаҵә анаалдыркы. Апацха дныҩнаргалан, агәыблаа хәыҷы лзааргеит, рыцла ирҭәны. Хыхь кәтаҕьк ақәын. Агәыблаа шылкыз, хынтә ахәшҭаара даакәдыршеит, арыцкәа уапшҵәыла иахькалԥсоз, апацха ауразоуроу иахьзартә.

– Бџьабаа бзабаахааит! – дныҳәон ҭакәажәык, аҭаца, лус даналга, агәыблаа лымхуа. – Ачеиџьыкала бҩны ҭәызаait!

Аҭаца дладыртәан, сабиак дналдыркит. Уи изымдыруаз ахаҽы даҽаԥшуан, игәы ԥшқахо аҵәыуара дналагаанза. Ахәыҷы даалымырхын, хәыҷымш налзеиҕьыршьан, арԥарцәа ашәа рҳәарц нарызҽырҭын, дыҩдәылыргеит. Ахәшҭаара мгьал аацәырыган, напыла иамхны, амҳарахьы амҩа ианыз аҭацеи лҩызцәеи ирхыруаан идыршәуан. Егьи аган ала имҵадырсуан даҽеаџьоукы, абжа инацҳаны, иаазышьҭыз рахь идыршәуан. Урҭ реиқәҽытбжьи рчарашәеи гон, аҭаца лҩызцәа амҳарахьы данықнаргылагьы. Нас абжьқәа ааиқәтәан, зегьы ааизыҩҩызшәа, агәарԥ агәҭаҽынтә иаақуан:

– Бгәырҕьа, аҭаца,

Рык рласха ҽенак изхахо,

Уарад бзаҳҳәоит, аҭаца,

Рык ркәымзцәа ҽенак изсо.

Бкәаша, бкәаша, аҭаца,

Ласалыхымзар маҭәа зымсо.

Уарад бзаҳҳәоит, аҭаца,

Мхыласҭак ашы ҽенак изыбҵо…

Бшәаҳәа, бшәаҳәа, аҭаца,

Сасдкыларыла згәарԥ кәыршоу.

Хылԥьан амҳара дындәылҵит. Ахатәра уаа ахьеилагылаз, Кьагәа даарылылкааит. Рылаԥш ааиқәшәеит, рҩыџьегь ргәы иҭаз акакәын. Араԥка ԥыхьа игылан лара хаҵа дцаанзатәи лымҳара хәыҷы. Ишԥалҭахыз иажәит ҳәа иеимырхыз амҳара лара данықамзгьы илызгылазар. Абраԥка, лҩызцәа лыма, лара дыҩнатәан, лабраа ажәа рынҵаны, аҭаца дибарц иара данаауаз. Лҩызцәа лхагьежьуа, лыџьымшьқәа ирцәымцхәыз ркәыкәуа ианылхагылаз, асасцәа рашҭа иааҭалт. Азбацәа ласырц иааибарццакит. Ирзхьаз арацәа ххны, азы алаҭәа, ахы ала еилдырхыз «ахәшә» усгьы исамсалыз лыблахәыцқәеи лыџьымшьқәеи алалшәшәеит. Акьаныџьа ԥшраҵәԥьа анлоу, дааиларҳәан, уарҳалла иқәҵаз лцәардгәы зҵәахышаз апарда кнаҳаны, иҭынчза иаатәеит. Амала, ргәы ҭынчмызт, аиҳаразак Хылԥьан. Абыржәы асасаарҭаҽ иареи лареи рныҳәаҽа шыркуаз лгәы азцон, убасԥатәи иахьабалак ҭынчран.

– Иаҳҳылаԥшхәу Анцәа ду суҳәоит, – зегьы рханы дгылан, зхы хтыз, усҟангьы аҭаҳмадара зеазызкхьаз Ҭагә, агәи агәаҵәеи зхаз аҟама шьҭыхны, – анасыԥ мшы ҳҳәыцқәа ирзушарц, рнапы еикәырша, рԥсы ахьынзаҭоу иҟазарц! Ираҭәашьа, зхьышьаргәыԥ сакәыхшоу, ҩынҩыкәра, ахшара рацәа! Ирыгыумыжьын ҳҳәыцқәа абеиара! Рышә асас изы еснагь иаартызааит, Анцәа сумыҳәои! Рабацәеи рабдуцәеи рхәышҭаарамца, ҿыцәаара ақәымкәаны, ихәыжжаза ирзеиқәзааит! Анцәа ду сумыҳәои, дара рзы цәгьара згәы иҭазкуа, агәыи агәаҵәеи сҟама шырхоу еиԥш, ишәизааит! – иаҵәца ҭыркәкәа ижәит, инхаз ахы ларханы иҭиркәкәеит. – Цәгьара згәы иҭоу абас ихы лахааит! Аҕьычрақәычра ирышьҭоу, арҳәреи-ахырҵәареи иалоу, Анцәа, зхьышьаргәыԥ ҳкуа, дҳаумырбахын!

Хылқьан дыԥшын, асасааирҭаҿ рбжьқәа духозар ҳәа. Урҭ руаҟьан-чаҟьан бжьы иҿалагзаны акәын лхаҵаҩыза амаҳә дышдәылигоз. Абар «ҳаура» ахьгоз. Аамҭагьы акыр инеихьан. Азҕабцәа алаф лылырхуеит, ларгьы лхаҿы хтын, макьана иааирын ҳәа иҟазамызт. Иаалырҟьан лхаҵаҩыза дааҩнаԥалеит. Зегьы ҩаҵқьаны аҭаца иаалыкәшеит. Дааҩнашылт Кьагәа. Лхаҵаҩызеи иареи ауарҳал иныкәтәеит. Азҕабцәа амаҳә изԥшын, ашәарагьы рхаҿы ианубаалон: дзеиԥшразишь геи-шьхеи реимҵәацәа зырзызуаз ахаҵа?

– Уара, урҭ зегьы ҟаимаҭқәоуп, – даарыхәлаччеит Кьагәа. Рыхәда ҵәыцоуп, рыхцәы сырмоуп, иқаруа абла рхоуп. Амсыр цәеижь змоу иалсхуада?

– Умыццакын, – ахаҵаҩыза днаизхьаԥшит. – Ашәырҭаҭа хаҿы дыԥшаатәуп.

– Зегьы шәырҭаҭоуп, сабааугеи?!

– Азҕабцәа аалахҿыххан, раԥхьа итәаз Наԥҳа Кьагәа шиакәыз рхашҭуа, инцәыҵаччеит. Рышьҭахь игылаз аҭацагьы аԥхьаҟа дааиаргеит.

– Ашьха каԥкаԥ абжьы лхоуп, – инапы налыкәикит ахаҵаҩыза.

– Лхаҿы шәырҭаҭоума – иабазбои, лбжьы шьха каԥкаԥ бжьума – иабасаҳауеи, ҧардала дҭалаҳазар? – Кьагәа иблакәа цамцамуеит.

– Диҳардырп!..- ахаҵаҩыза дҩагылеит.

Зҕабк аҭаца амаҳә днаивалыртәеит. Даҽеазәы аҧарда лоулыжьит. Кьагәа Хылқьан, лкасы наԥхьаршәҭны, дааигәыҵаиҳәҳәеит. Иҟалаз лдырааназа, лхы нхьаиршәҭит, лкьышәкәа амца нарыкәиҵеит. Лыблахаҵ гьежьуан. Еилылкаауан дҩаҵқьаны, лҽааиҿкааны, агьҟамлазазшәа лҩызцәа днарылагылар шакәыз, аха ацәа хаа дагон, агәыҵҟьарагьы даамеханакуан. Убасҟан амҳара ашә аатит, бжьы цәгьакгьы аагеит. Лыхьз ҳәаны збжьы лдырыз арԥыс шҿиҭыз анлаҳа, дааимырган, дҩаҵқьеит. Кьагәагьы даацәыргьхьан.

– Шәызҿу закәи? – Ҳамышь иакәыз Ԥьылшьон Хылқьан, аха уи ибжьы иеиԥшыз Рамхәыҭ иакәзаарын изтәыз.

– Иҟалазеи, зынасыԥ иашьҭоу рызбахә умаҳацу? – ахаҵаҩыза уи деиқәикырц даҿын.

– Сара исыԥсыхәоузеи нас? Мамзар уара иузымдыруазу а-Сымсым-ԥҳа лыда сышхәарҭам?

– А-Сымсым-ԥҳа лыда ихәарҭам умацара уакәым, аха зегьы лынасыԥ рыцырҩылшароума? Ахаҵа дызқәымшәо егьыҟам.

– Кьагәа, иудыруаноума ахьымзҕ сургарц ишақәукыз?

– Сара акгьы сыздырзом.

– Аиаша уҳәеит уара, – Рамхәыҭ ахаҵаҩыза днеизԥшит, ахаҵа дызқәымшәо егьыҟам. Ианаҭахха храцԥхьаза з-Аиргь ашәа ықәу, хы шәкы зага шәки згәыҳәԥы икыду уиҿагылароуп.

Иажәа нирҵәаанза, иҟама ҭҧаа, мазала идәықәиҵозшәа, Кьагәа ицацха шыҟаз аҽааирхеит. Аҟама зкыз анапы ырҵәины Кьагәа ишикыз анырба акәын аҳәсахәыҷқәа анеибарҵәааз. Аҧацхаҽ аҽы зжәуаз ицхраауан, ҳәҳәабжьы рмаҳаит. Иҟама аимҧааны, Кьагәа уи, ихәцә данкны, ашә ахь даниршәуаз, ишьапы рҳәҳәо ишьҭахь дкыласит. Аҕьараҳәа ашә аатын, ҧышәха алашьцараҽ дынкаҳаит. Кьагәа даадәылҧан, уи дҽаиргылан, иҭаҷкәым раҵәа иҧышә инықәикит.

– Хаҵа кьаҽ хык уаҧсеитәуам, уаҳа убжьы аниаҳа. Ак ҟамлазазшәа, ушьамхы уеарга!

Уаҳагьы сымсымаа ргәарҧ изҭамлаз, аха рымаҳә наунагза иаҕахаз, имҽақәа ҵызжаауаз уажәы днаигәҭасны, даахынҳәын, згәы ҭҟьаз, аха зхы зҟажоз Хылқьан даалыдгылеит.

– Еилыскаауеит исҳәарц ибҭахыу. Ахкаршәҧсара… Аха сыҧсырҭа балаҧшхьан азы ҽыбҭуам. Уи иаҵанакыша мцадагьы ибзаазгон, аха дарбан хаҵоу, абӷьар еилых иеалеимырхәыкәа, ҧҳәыс даазгахьоу.

Хылқьан лцәардҕәы иахакнаҳаз ауарҳал иақәкнаҳаз, аабаны иеиҽаҧшьыз аҳ ишьамхқәыршә аакнылхын, лнапала иззыҟалҵоз ауаҽы иахь иналырххеит. Уи аалымхны, дналыхәлаччан, Кьагәа днахыҳәит. Уажәшьҭа акраамҭа дшылымбоз анаалхҭашәалак, аҵас акәын акәымзар, лыхьзала ихьызрацара дашьҭамызт. Ихынҳәра заҵәык дахгәаҟуа ашҭеи, абаҳчеи, рааигәа-сигәа абнареи акырынтә еимлырҟьон. Лхала данынхалак аҵар дырзызырҽлар лҭахын. Уахыкгьы лымацара агәарҧ аҽы арымз дшықәтәаз, азәы ицәаара ахҵысҭраҽ илбеит. Илҭахыз ауаҽы иакәызшәагьы дааизхәыцит азныказ. Лара лҽырҭынчшьа иамеханакыз рлақәагьы абарҵа ицәан. Ацәаара зтәыз амҳарахьы иҽынеихеит, ахатәы ҽны инеиуа иеиҧш. Арымзаҽ азәы дшыҟаз аниба, дааҭгылеит. Лара лыелырҧсит, Рамхәыҭ иакәзар ҳәа дшәан.

– Хылқьан боума? – уажәы дымҽашьахо илдырит Ҳамышь шиакәыз.

– Сара соуп, – ицәырылгахьаз лаҳәызба хәыҷы, ианылҭахыз ишаалымпыҵашәарыз, лмаҕра инавалҵан, дҽаихаҵгылеит.

– Ишҧаҟалеи зегьы? – арымз аҵыхәтәаҽ днатәеит. – Сара убас бысҭахын.

– Сара сгәы изцоит уеиҧш зхы ззыламырҟәуаз ахаҵа.

– Бгәы бажьеит. Сара Рамхәыҭгьы сицәшәом, ибдыруаз… Ибзиуз дахьсырхәуеит, исыдҵа амала.

– Иаҭахым. Уи дахьдырхәхьеит…

– Уи дахьзырхәыз сызлаиеицәоуи?.. – дылзааигәахарц иҽааихеит. – Бымҵасырсуеит ибдыруаз.

– Арахь умааскьан, аҳәызба уласҵоит.

Амза назықәҷҷаз лаҳәызба аацырцырит. Лан еицылаазаз а-Инал-иҧа иҧҳаи Хылқьани рыҧшзареи ргәабзиареи мацараҽ даанымгылеит. Иахьынзахәыҷқәаз акәын рҭеҭиҧш ашьклаҧшреи аҽнуси ахьынзадлырбоз. Ашьҭахь уи лыҧшәма аҽыӷьегь аеықәтәара иазикит, абӷьар иаиршьцылеит. Аҧсҭазаараҽ иҟамлоз егьыҟамызт. Ахаҵа дынҭымҵыр ауамызт. Иудыруази убри аамҭаз арҳәцәа иргәиҭаз. Аҧҳәыс лхала лхгьы дызланагалаз рхәышҭаарагьы лыхьчар акәын. Хылқьан лаҳәызба хәыҷгьы ишылҭахыз иахьылҭахыз аҧышә цҳафыр дәықәылҵон.

– Уца уахьааз! Сымҽа хазуп.

Хылқьан дҽагылан, амҳарахьы лҽыналхеит. Иара ишьаҽа неихиган, изнапык ала лҽы неихагәа, дҽышьҭҧааны агәашә шыҟаз иҽынеихеит, лаҳәызба дамхәырц, ларҕьа напы ахьлыдирҕәҕәалаз игәаҭо. Дҳәыҧзыҧуа дааимпыҵахеит. Иҭацәыз лнапала илулак маҷк лҽы ахақәиҭра алҭан, иркьаҽны дҵәааит. Аақ-саақ дырган, алақәа рҽаархеит.

Агьшилымшоз аниба, азҕаб даауишьҭын, аанда днахыҧаны, алашьцара иееиҭеит. Ахацәа еибарҩны ианаадәылҧоз, лымҳара дныҩнаҧҟьахьан. Даныхәыҷыз аахыс илдыураз, бзиа дызбоз аҟабал-ҙабал далалҭар лҭахымызт, лхаҭагьы иакәымз хьзык лхылара леацәылхьчон. Аха ари д-Рамхәыҭзар, аус ас инлыжьуамызт. Маҙала ажәа лниҭаҟәахьан, аха уи иуаҩра лгәаҧхомызт, лҧсҭазаара иҟәлырзыр усгьы иҟаломызт. Иаарласны дыргандаз лхаҭа…

Адырҩаены Кьагәа иуаа – Кьаҕәса, уи иҧҳәыс Елыф, анхәҧҳа лцынхәара, даеа ҩыҷьа арҧарцәа, еиҳабыкгьы днарыцҭаны – еыуахьадки цә-гәарҭаки сымсымаа рашҭа иааҭарцалт. Урҭ еицлабны ажәҩан ахь хысран изҽыз. Заҟа хы ҳамҭас иааргоз аҟара ихысыр акәын, аха урҭ рыхкаршәҧсаҟәа зыҧхьазодаз. Аҭаца дахькҽагылаз инеит, дгәыдыркылеит. Дара изларҳәоз ала, ахкаршәҧса арҳаразы, Кьагәа ихала амҩа дыҟәлазаарын. Абыхәаа ахьынхоз шьха қыҭа хәыҷык аҭхагәҭаны дналалан, ҩнаҭацҧхьаза днеины, аҧшәмацәа ҽаҳәаны ишьҭаҭо, рырахә ҷьара еизцо, даархысзаап. Зшьамхы бзиаз аеҟәа ааидҽаҳәаланы, ацәҟәа ҩаҧхеиҭан, иааицеит. Убри аены нахыс Кьагәа убас дхаҭан, ихала қыҭа паҽк иааршәа-иаарзызаны, ирзызуз ҳәа уаҳа дырзеилымкаазакәа, илеилацаланы, ииҭахыз рылыршаны, дҟәыланы еимҭәаны игон ҳәа ахьз нихылеит. Амала, уи уаҳа дҟәыло уаҩы димбеит. Хылқьан лзы иҟаиҭеит акәымзар. Иара иуалыз иҧсадгьыл ашьхаҟәа рыхьчара акәын, еимҭәаҩык ишьапы изыҟәмыргылартә.

Ижәлар ҭынч ачара ахьыруазгьы аены дрылагылан, ргәы издуун даргьы. Хылқьан, аеырҩраз иаалагылаз аеыҩҷкәынцәа анылба, амаҭуҩцәа дынрылагылеит. Аҳ а-Инал-иҧа дидгылан Кьагәа. Еибаҧхарсны аеҟәа рҽылархеит. Урҭ дрылагылан Ҳамышь. Аеыҩ даҟәтәартә иҟәра хәыҷымызт. Акы избазар акәхарын. Аҷкәынцәа иаҧысны еиваҩуан, иара дхырсысуазшәа дрышьҭан. Знык илалбааҟьар, арыҕьарахьла иҟаз аҽҟьара иавсуан, нас уамак ишәарҭамызт. Алада ахәы илхшәар, аеҟәа убарҭахомызт, ҩ-қыҭак ирылсны Лзаа ауахәамаҽ инеины, аҧхьеи ашьҭахьи ҳәа азәазәала илеыжәҧаны, аныха иеихырхәаны, ихынҳәны наҟ ахәы иаахшәаанза. Аамҭа акыр шцазгьы, уажәымзар уажәы иаакылҟьарын ҳәа ауаа ргәы хыҭхыҭуа иҧшын. Ус еык ахәы илыхшәан, аҧҟара ҳәа илҭалеит. Хылқьан лыбла агәра лзымгеит, аеыҩ иаҟәтәаз Ҳамышь ахәдаара дҩыхәнаанза. Лгәы аалыхьит – абри аҧхьахә иоурц лҭахымызт. Зегь раҧхьа уи инеиҧылаз Кьагәа дааеыжәиган, дгәыдикылеит. Ларгьы лгәы аахьаҧссит. Арҧарцәа ааизыҩҩын, дыршәны дыҩхаларҭеит. Аҭаца лшьамхҟәыршә рыманы, иааиуан. Хылқьан днараҧыххылан, иаарымхны изеигәыр-ҕьоз иахь днарылсын, ихәда инахалҭеит, нас дцәыҭыҧшны Кьагәа днаихәаҧшын, гәаныла иааихәлаччеит. Уигьы иалымҳәацызт уахык Ҳамышь дышлыҟәлаз, уи азы лхгьы лшәиуан.

Аҭарчеи зеалазырхәырц згәы иҭаз ааилагылахьан. Амаҭуҩцәа атәара реазыҟарҭон. Хылқьан урҭ днарылалан, гәыкала амаҭ шыруаз шылдыруазгьы, ак агырмыжьырц драбжьо, дрыцхраауан. Аҭарчеи ашьҭахь ауаа атәарахьы еидырхеит. Ршьапы иҟәгылазижьҭеи акыр ааҭуан, аиҳарак ахәмаррақәа ирылахәыз амла иакуан. Аиҧш қьафурагьы абаҟаз. Чараҭәҟьан. Ҽаанбзиала иркырц, инеимда-ааимдо акыр ржәит. Кьагәа дахьрылатәаз, дмаҳәын ҳәагьы иааизымҧшкәа, аиҳабыра ирҭан, иҕәҕәаз аныҳәаҽақәа, Нарҭаа ражәабжь зҽаз иеиҧш, иаҧиҭон. Ахәмарра-аччара ихнаҧаахьан, шәаҳәареи-кәашареи агәырҕьара иацын. Аҧаҭхь аарыларҭеит. Уа иеилаз аныҳәаҽақәа ииашаны цқьа ҭәыца ҩыла иузымшар ҟалон азы, Кьагәа иҧсы мшьазакәа иааҭаирцәит. Зегьы злазоз абри иеиҧш дубахьазма ҳәа дышҷьаршьозгьы, иацлабны изжәуаз зәырҩы ҟалаҟәеит.

Уаҟьан-чаҟьан бжьқәак агәарҧ ахь иҟалеит. Аҧшәмацәа иреиуаз азәы Кьагәа дааихагылан, иаарласны ҧҳәыск длымбар ада ҧсыхәа шыҟамыз илымҳа инҭишьит. Кьагәа

иеиликаауан ибаша-машаз уск азы агәхьаа дшадмыргоз, ҳаҭыр зқәыз асасцәа данрыдтәалаз. Ҳамҭакы аишәа дахыҭырц ианиҳәагьы, асасцәа мҩаҧигарц ихынҳәра зыҟаломызт. Усгьы дмаҳәын, имукәа ддыртәазаргьы, аҭамадара анидыргала мап ацәикыр акәын. Длатәеижьҭеи абарҭ рызхәыцра даҽын. Уажәшьҭа, асасцәа ҳаҭыр рықәҭараз даеазәы диҳәаны дцар, гәыбҕан имамызт. Ишырымуазгьы убас дныҟәеит.

Уаҩы илаҧш дыҭамшәарц, аҧацхахь инаргаз аҧҳәыс агәыла-азла лхагьежьуан. Лара, лхы-лгәы ҧеуа, амыткәма лҳәон. Кьагәа, амҩа анирҭа, уи даалзааигәахан, изаахаз аҟәардә днықәтәеит. Ханҭыкәа лыелырҭынчырц лыгәшәымшә наиҳәеит.

– Схы абазгареи, Кьагәа?! Сукәахшоуп, ҧсыхәак сызуы!

– Ибыҭалаз ҭынч, бмыццакыкәа исаҳәа, Ханҭыкәа.

– Иаха сыжәқәа гәарымлеит. Ҳара ҳцуҭаҽы Зиуоу ҟазҭоз схәыҷқәа рыцын. Ианааи арахә ирышьҭасҭан, имхынҳәит. Иахантәарак срышьҭоуп, зегьы еимыздеит, ҵьара иҭанҭәазар сҳәан. Агәылацәагьы уаҩы дысмырцәеит. Уаҳа ҧсыхәа шсымамыз анызба, уабхәында ичараҽ ушыҟаз сазхәыцын, азы сырны, сузааит. Ҳчара еилабымган ҳәа сазҳәақәазгьы ҟалеит, аха ишҧаҟасҭареи, схәыҷқәа рами. Сашәа деиба-кәеибахааит схәыҷқәа схыкәкәаа имҭазырсыз! Ачара уахсырҟьеит, анышә самандаз.

– Аиаша ҟабҭеит, – иҳәеит Кьагәа.

– Уҩызцәа ахацәа рхәы иахатәами, уахьаарылызгаз сгәы иалагәышьоуп аха.

– Ҟаи, ибҳәашьоузеи, ауаҩра зцым ахаҭара патудароуп. Амала зегьы ираҳартә ирылашәымҭан, иахьыҟазаалак сара исыҧшаауеит.

– Сукәырбанымзи…

– Чыгәырхәныҳә (аҕьычра-ақәычра рынцәахәы) ҵьоукы дырхылаҧшуеит, ҳақәҧеит, ҳақәҧеит аха, аҕьычра-қәычра дара рзы лаҭгарахеит.

Кьагәа, ҭынч дшылзызырҩуаз, иаалырҟьаны иҧсахы ааибакын, иҩныҭҟа шааилашыз ихаҽы иаанубаалартә иҟалеит. Ларгьы лгәы маҷк иааҧсасит, ари ахаҭа иус шиқәманшәалахоз иахьа илбазма. Иҭегь лыгәшәымшә анааиҳәа, аҳәсақәа лара днаскьаргеит. Ачара ишәа иахатәаз рызқьафуран, агәаҟра ацәаара аган ианаваз. Абзиеи ацәгьеи рышьхәа еивҭан, иҟалаз здыруаз ирнмырҧшыкәа амаҭ руан. Кьагәа дызлатәаз ауаа даархагылан, ргәы ак амбарц, днарыхәлаччеит. Ас заа уажәраанза дшымгылацыз ҳәа гәыбҕанкгьы наирҭеит, иабхәында ичараҽ иаҳаҭыр рбеит, акәымзар ус мариала дшоурмышьҭуазгьы наидырдырит. Урҭ данаарыдҭ, даеа ҵьоукы днархагылан, ҭәыцак аанкыланы, дрықәныҳәеит.

Убас зегьы данаарылс, аҩныҟа днеин, Хылқьани, Кьаҕәсеи, Ҳамышьи иреиҳәеит, уаҩы имырдыркәа, Уча дахьыҟаз инеирц. Урҭ азәазәала ианца, ихаҭагьы ааҭра днавагьежьын, аанда днахыҧеит. Агәылараҽ абаҳча иҭатәаз Уча Кьагәа иаҧхьа иааиз иарҳәахьан аҧҳәыс еиба дшындырҭәаз атәы.

– Иҟалаз шыҟалаз ҳәа азхәыцра аҭахыуп, – Кьагәа данааи егьырҭ ааирзырҩит. – Уи еилкаамкәа, акгьы сзыҟаҭом. Ҳахшыҩ ааилаҳҭап.

– Аҧҳәысеиба мҩак уқәылҭазар? – дҭааит Уча.

– Ажәқәа иахьынрышьҭалҭаз, шьҭахьҟа имааит лҳәеит, уаҳа акгьы лыздырзом, – лҳәеит Хылқьан.

– Абыхәқәа ракәзар? – ихы аарылиҭеит Ҳамышь.

– Ус угәы изаанагазеи? – ҽааиҭит Кьагәа.

– Ладеи ҩадеи иҳаванхо зегьы рҟазшьақәа иаҳшәар-иаҳзар сҭахыуп.

– Уи иашоуп, – диқәшаҳаҭын Уча.

– Ҩыџьа мҭаҳарсуеит ҳәа, хәымеханк ҳабнақәа рылалара абыхәаа рхы иаҭәаршьомызт, – иааҽахиҭәеит Кьагәа.

– Лиашәынтәи асазқәа иаҳзырузар? – даахәыцит Уча.

– Асазқәеи ҳареи ааигәа еиҕарак ҳабжьамлацызт, абас амаҷ азы ҳгәы ҳдырхьыртә, – иҳәеит Ҳамышь. – Аха, – даахьхәыхт ииҳәаз, – издыруада…

– Гыртәылантә иаарызу?

– Агырқәеи агәыруааи ҳара ҳрызцаны еимаҳҭәон, ианбыкәыз дара араанза бџьаршьҭыхла ианаахьаз, – уигьы мап ацәикит Кьагәа.

– Нхыҭаагьы мчыбжьык ныҟәара иалазарымызт ҩыџьа ахәыҷқәа рзын, нас ҳахәда ҧызҟарыдаз? – дааицрашәеит Ҳамышь.

– Ишҳәақәо сыздыруам, – акыр дхәыцны даацәажәеит Хылқьан, – аха иҟамлазаци иҳамбац азәык-ҩыџьак ҳқыҭа иаалырҟьаны ианаланагалало, ма ҳауацәа рҽы ҳахьнеиуа иҽыцу ахашәалацәа? Ҳалаҧш цқьа иҭаҳаршәом акәымзар, абыхәаа, асазқәа, бзыҧаа, абжьыуаа ҳәа Аҧсны ахи аҭыхәеи рымацара ракәымкәан, Нхыҭи-Аахыҭи азәык-ҩыџьак ахашәалацәа рзы аимадара рыбжьоуп. Аҧсуаа Нхыҭ иқәнамгалазар иаҳа иеиҕьын, убри аахыс ауп абарҭ аимҭәарақәа ианрызҳа рҳәоит ажәытә уаа.

Иеидгылаз рзы еилкаан аимҭәарақәаҭәҟьа рҭыхәтәа иҽаҳәахеижьҭеи, Кьагәа избахә геижьҭеи шакәыз, Хылқьан уи зыбзоураз иаахҭәаны илызҳәомызт акәымзар. Ахацәа реицәажәара ахы ахьхоз ишиашамыз анралҳәа, ҽымҭкәа инкахәыцҭәҟеит: аус шыҟалаз рыздыруамызт, иҟамлозгьы егьыҟамызт. Макьанагьы еилкаашьак рымамызт.

– Ҟаи?! – Кьагәа, дынхьаҳәшәа дышгылаз, хәыцра уамак ихы иҭашәазшәа, инапы илахь инадкыло, иаалырҟьаны даақәҭәит. – Ҟаи!.. Ааигәа иаҳзеилкаауа акоуп ҳәа сыҟамызт, аха… Ҳамышь, урацәоуп, аха, уцаны Рамхәыҭ аранза даҳзаага! Уи ари ашҭа дҭамларц збаны дыҟан, аха ҳантәашаз дшааиз збеит.

– Ус… – Ҳамышь иааицәымҕахеит игәы иныҭаххыз аҳәара. – Ихы иаҭәеимшьар?..

– Уца, уца! Имуашәа убозар, Наҧҳа Кьагәа уиҭахыуп ҳәа сызиаҳәа.

Иҟало збап ҳәа ихы ааирҭасын, шьҭахьҟа иҽынеихеит. Кьагәа аанда днадгылан, азиас ахь дыҧшуан. Аҩхаа убжьаҧшны акәын иара аҽынза улаҧш шыназоз. Абри азиас, заҟа зы амшын ахь иагахьаз аахыс, изықәсуа адгьыл аҭоурых дазхәыцуа џьушьарын. Уи аҭоурых хьанҭан, иҽаҧшылара шыцәгьаз еиҧшҭәҟьа. Амала иара уажәы уахь ихы ыҟамызт, дзызхәыцуаз аҧҳәыс рыцҳа лхәыҷы иаҭымцәа ирлахьынҭаз аилкааракәын, лара абри азиас амшын иахьалалоз илазаанза дынхон, убрантә дааит азиас дырны. Амаза иаҭаз азбашьа дақәшәазшәа ибеит, аамсҭацәа зегьы ачараҽ ишыҟаз анааигәалашәа. Ҳамышь иааира дахыццакуа данаахьаҳә, Кьагәа илаҧш уи инаиқәшәеит. Иаргьы дҳақьҧсықьуа даарыдыххылеит.

– Аҷкәынцәа изларҳәаз ала, ҳара абрахь ҳҽанааурха ашьҭахь, дук иенымырхакәа, уск сымоуп ҳәа ҽыҭгас иҟаиҭан, дцеит.

– Иаба?! – Кьагәа игәҭакы шиашаз иаҳагьы агәра игеит.

– Издыруада…

– Уча, абааҧс, сеы адәы иқәуп. Иааурласыроуп. Сара сырбар сҭахым.

Уча дцаны, Хылқьани Ҳамышьи ачарахь ирхынҳәит. Зегьы рҭыҧқәа рҽы иҟазар акәын, иара ихаҭа иҟамзаара ҳамҭакы ирызгәамҭарц. Уча иенамырхацәакәа, аеы аҽа ианкны, даагьежьит. Иикыз аатә хнышьаҳага акьахь адаҧа ҧыџьла иадиҳәалаанза, Кьагәа амаҭраз ааиртын, ахәшә инаргыҭа инанҧсаланы, иааҭигаз икьарахә инҭеиҧсан, иҟит. Ахызаҭә нахаршәны игәыбжьынацәала длагәҭасит. Иеааибыҭаны дынеыжәлан, аелымсы ҧҭаҭа иарганы, аанда иҩахирҧан, икаууа илҭеиҭеит.

Рамхәыҭ инхарҭа, ԥсы ахазамызшәа, иҟәиҭран. Уи аҭынчра еилазгаз аеышьҭыбжь анраҳа, аԥшәма иагыруа ҷкәын даацәырҵын, асас дааиԥылеит. Кьагәа ибла ҵархәны аҷкәын днеиҿаԥшит, аԥшәма дыҟазу ҳәа дымҵаакәа.

– Аԥшәма арааназа дысзааирц иаҳәа, Наԥҳа Кьагәа уиҭахыуп ҳәа нацҵаны.

– Дыҟазамеи, – иҳәеит агыруа. – Ачарахь дцеижьҭеи уамак ҵуам. Уахь хымш-ԥшьымш дынхозар акәхап.

Аԥшәма дшыҟаҵәкьамыз агәра ган. Иҽеы, ишьхәа нарбаны, инаирҭрыст. Илахь аԥхзы алҵны ицон. Ихәдеи иҩыҵрақәеи цәаакхьан. Ариабжьарак цқьа иԥсы изшьомызт. Дмыцәазижьҭеи ҩымш дрықәын, акыргьы ижәхьан. Ихы инапаҿы иааимгар ада ԥсыхәа змамыз аус изцәырҵит акәымзар. Кьагәа идыруан Рамхәыҭ зегь раҵкыс зыгәра игоз анхаҩы дахьынхоз. Уи иашҭа ҭбаа днықәԥшит. Аҵан уаа реиԥш иубарҭан агәарԥ аҿы иццакуа иахьыкәыз. Рамхәыҭ ҽеыжәны агәарԥ дықәгылан. Уа инхоз аԥшәмеи маҵуҩыки деимырххо, дызҕабзар ҟаларын, азәы даадәылырган, иҽыжәыз иаԥхьа днакәдыртәеит, иаргьы ашҭа дынҭкьеит. Анхаҩгьы дыԥан дыҩеыжәлан, иаԥхьнагалаз дишьҭалеит.

Кьагәа иҽеы аелымсы ҩахиҟьеит. Бна мҩахәасҭала дрышьҭан. Ибла ҵары иабеит Рамхәыҭ инхаҩы итапанча шиқәкыз. Ихы аеыхәда иавакны, дкәаруа дышнеиуаз, игәыдырҵаз имаахеит. Абар дырзааигәахазон. Ихысуаз, иеиҵаз итапанчақәа маҷымкәа имазар акәхарын, даеак иқәикит. Заҟа дизааигәахоз уахәаԥшыр, ихы блаҟьарын ҳәа ақәгәыҧра цәгьан. Кьагәа икьарахә ааҭиԥаан, иаԥхьагылаз инаиқәикын, ирццакны дхыст. Егьи иабџьар лаимпыҵҟьан, инапы ааигәыдирҏәгәалт. Иаҧәра иакәымкәа дахозар акәхарын, иҽеы амҩахәасҭа аҿынтә инымҩахыҵын, абнахь иагеит. Азҕаб дызгоз акыр дҩаскьахьан. Кьагәа, аҕәра аҿарххо, иҽеы ашьамхқәа рԥсы аадиршьеит. Нас еиужьны иандәықәиҵа, ҩыџьа зыҽхьныз аеыз иҩахьзеит.

– Уҽеы хыумжәан, зегьакоуп сухьзоит!.. – ҿааиҭит Кьагәа.

Рамхәыҭ шҿеимҭуазгьы, ишьҭаз ибжьы ааигәахазо ианалага, икьарахә ҭпаа инаиқәикит. Азҕаб дҳәыԥзыԥуан азы, ихы блаҟьеит, аха иара «абџьар ахы уҭатәоума, ужәла нҵәааитеи!» ҳәа игәы неиҭаԥеит. Кьагәа иҽеы ааивагылон. Рамхәыҭ иҟама ҭпаа дҩахеит, азҕаб илылаиҵарц. Кьагәа ишилшоз иелымсы Рамхәыҭ ихәдаџьал илажәиҵеит. Уи ибжьы аныҩҭица, даеазны иаахеит. Азҕаб длаимпыҵыҩрын, агәыз аашьҭлыргеит. Лхы ҩыҵлырззашәа ааҟалҵан, инхынааит. Кьагәа иҽеы аақәирцәит, уи лахь дхынҳәырц. Рамхәыҭгьы дарауан, ихаҿы шынеибакәыз иҳашҳатәараха.

– Ацҭәа ауаа ирылалар ҫтахымызт, Наԥҳа Кьагәа, – ихаҵа бжьы гәаҩаза иаагеит. – Уара, анхаҩы ихшаз, суцәшәаны сыбналаз ҷьумшьан.

– Сара сынхаҩуп, уи алагьы сгәы дууп. Уара аҳ иҿы аа-ҟаҵашьа уҵазар, уамак ҟамлеит.

Иҟама ҭыхны дшаауаз збаз Кьагәа иааҭиԥаait иҟама. Ҽыҳәцәыла ианааидысла, Рамхәыҭ иҟама дәықәиҵеит, Кьагәа иҽеыхәда иалиҳәарц. Кьагәа иҟама уи инаҵеикит. Аиха цҳафырқәа реидыслара бжьы улымҳа ҵнахуан.

– Уҽеумырцәгьан! – Рамхәыҭ ижәыламҭаз Кьагәа иқәҿиҭит. – Иҟауҵаз алыгра уҵысхит. Ажәлар азахәа ухарҵартә уҟасҵааназа, ахәыцқәа ахьыкоу саҳәа.

– Ус уныҟәааназа, уԥсы ухысхып, алашәага ҽынла ирҳәартә еиԥш.

– Сшынҭаацәоу сыхурҵәартә угәыҕуеит?

– Сыԥсцәа ирымаҿоуп.

Уи иҽеы ишьхәа наирбан, Кьагәа иҽеы иагәыдиҵеит. Аеқәа анеидыкшыла, наҟ-ааҟ икаҳаит. Урҭ ирықәтәаз акаҳараҵәкьа доусы ихазы игәы иҭакымызт, аха машәыр рмыхькәа иҩаҵибарҟьеит, ашьац иаҵәара ԥшҭәи агәами ирганы. Аеқәа дара раԥхьа

игылахьан. Еибаргәааны инедысла-ааидыслан, ашьҭахь реааиқәкны ахьацара инылагылеит, ауаа зҽыз рус аламызт рҳәарызшәа. Урҭ зҽыз зызгәамҭаз аҩыцьа рҟамақәа дгәыцәаа еиҽагылан, рапҳьа изҟьоз аиааира итәын ҳәа рхы амацәыс ҭагьежьуа.

– Уахьызгзом угәҭакы, – аамсҭа иҟама аҽы цырцыруа инаирҳәы-ааирҳәуан. – Упсҭыхра иамшзааит иахьа, гәи-шьхеи зырмацәысуа ахатца.

Дыбжьасха дааиҭапан, иҟама иҟьеит. Кьагәа ихыхьчараз зҽынаирхаз аҟама Рамхәыҭ иарҧьа напы иаахан, абҩа иаунамышьҭызт, иҟамагьы лаимпыцшәеит. Инапы еимлагәа икны, бцьарда иҽааихеит. Кьагәа шьҭахьҟа днеиҭапеит.

– Иҟалазеи, уесумыршьыр умуеи?!..

– Аа-а-х!.. Акы уагом ҳәа агәра сызгом сара, – ибла ашьа хцәыло, амцапшь иҽатәаны, дааскьон. – Акы уагом ҳәа агәра сызгом, апҳәыс илыхшаз дызшаз дисасуп…

Кьагәа иҟама ашьацрахь инаиршәит. Рамхәыҭ дшааиуаз икараханы иццаҟәарҟәаруаз изшьапык ала ҵәык длахасын, дбырбыруа дшааиуаз, Кьагәа днаимпыцаҳәит. Иҧсы еибакны, имч еизга иарма напы мҩанитцеит, Кьагәагьы дыхбыкьын, изкәа днықәҳәит. Рамхәыҭ уи диҧрагыларц дшааиуаз, Кьагәа дҩатцпан, хыла дыкшеит, аамсҭагьы, дыхбыкьны дахьынкаҳаз, акьра даҽын.

Азҧаб Амра ахьылҽапшуаз зынза дарҩашьазан, лхы лыздыруамызт. Кьагәа уи длыцгәаны ашәшьырцахь даалыхан, лхаҽы ааирыцкьеит. Шықәсык, ҩы-шықәса рашьҭахь хатца иушьҭшаз азҧаб замана дызҭашәаз ахлымзаах лцәалжь аркыҷхьан. Кәармаҷак азы ааигәа-сигәа иузыпшаауамызт. Ахьаца махәык аахитцәан, апша лнидеит. Ахьшәашәара маҷк ианыналҽеас, исыбыргыузеи лхәазшәа, дааҳәцымцит, лнапгьы лылахь инахьылшьит, аха лыпсаагараз уи лызхомызт. Инапы данцаны дҩышьҭихын, иҽахәда днықәтца, иҟамагьы аашьҭпаа, дыҩеыжәлеит. Азҧаб дааирҳәын, днақәиртәазшәа игәы днадтца, ибжьы Рамхәыҭ инаиқәиргеит:

– Азҧаб дсырхынҳәуеит ҳәа уеаназук, снапала ухәда сырцәиуеит.

– Дабоугои, апсцәеирымга? Хьымзг сургарц уаҽуп, ишәизааит Напҳа Кьагәа умҩа?.. Аа-а-х!.. Азахәа ухарцаait!

– Амақьа анпсасилак. Исҳәаз уаҳаит. Амра ҭашәеит, уаха ара умыршозар, уца аҩныҟа.

Иҽгьы амҩан маҷк ицыркьуан. Уи мырццакзакәа, иара ишиҭахыз ицартә, аҧәра нақәиршәит. Ааилахәлар маҷк апсгара ҟалозар ҳәа дгәыҧуан. Азҧаб ҧхызк лбозшәа ажәақәак лҳәарц даҽын. Акаршәарахь дылбаартә, мҩабжара длеихьан, Ҳамышь Рамхәыҭ инхаҩы дырххо абна данаалигоз.

– Кьагәа, зегьы шәеибгоу?.. Ари ҿиҭуам, ибз ҭахырцәазшәа. Маҷк дахьхәу дарҽаҳаит ҳәа сыҟоуп.

– Рамхәыҭ ҩахьи дубоит, – Кьагәа анхаҩы наиқәҽиҭит. – Уара, Ҳамышь, ачарақ ауаа умыршәан, ираҳәа зегьы шыманшәалоу.

Ҳамышь дыҩеыжәлан, иҽы датцаҳәҳәо илыпхеитцеит. Кьагәа иҧхзы шилабахьазгьы, ижьашәақәа анҭынчха ихьуан. Иааҧсара ихьзеит. Акы азхәыцрагьы иҭахымызт, ашьшьыҳәа знык аҩны дназаны, ихы нықәитцарц акәын дзыҳәоз. Дзылсуаз анхацәа иидыруаз уаан, аха азҧаб лпсы лыршьаны, илдыруаз лырҳәаны, иаргьы иҧсы ааиҭакшәа, амҩа дықәлар акәын, уи ахьхазгьы здыруадаз. Азҧабгьы цьара дизныжьуамызт, мышқәак ирыдымхаргьы. Уи иара иҩны ахпша иаҳа дахьчон. Амҩан цьоукы зык дрыҳәаны ирымихын, лкьышәқәа ирбаазеит. Ааиқәлашьцазеит. Аеы амҩа ахала иапшаауан, уахыла агәы иаҳа еилган, ауаҩы итәы аасҭа. Ацәа иқәҳаны дакит, аха иҟаломызт дыцәар: азҧаб

лразҟы инапы ианын. Амзаҽа агәы ҩарханы икыдын, ааигәа қәак леирымызт ҳәа унардыруа.

«Ҳазнылаз амза агәы иҭоуишь?.. Аарҩара ахәы ызуам, ашықәсан аарыхграгьы беиахоит, иҟалогьы марахоит рҳәоит, аха…».

Ашьхарҧахьы ашәаҳәабжь ааҩуан. Даеа хәыҷык аҭх неигәар, акәахьчақәеи ауапақәеи иахьаақәшәаз инкаршәны, ицәон, ашьыжь аеырхәмаррақәа, ахысра, аҭәаҟьасра иалагарц. Шьыбжьоншьҭахь адырҩегь аишәа инахатәон, аҭхагәҭанынза ҩыжәрыла еиндаҭларц. Ақьафура рыман. Иабхәында ичара дзаламчеит, иара иҭыҧ аҽы дгылазар акәын. Даеакала дызныҟәомызт. Ацәа иқәнамкзарц, иеы ааирццакит. Иаргьы ацаркьшьа инаҭшьзо алада илҭалеит. Алашьцараҽ Амза иҟанаҭоз алашара иунарбон ашьхақәа рцәаара. Уахыла аҧсабара афҩы лаҳа иҭегь ицқьаны иуаҳауан. Азиас абжьы ааигәахеит. Уанза уамак бжьамызт, аха аегьы уи аназара иахыццакуан, иақәтәаз иеиҧш иҽажәкуан. Аҟәара инықәсны, азы ҩагәыҭаеео инҭагылт, ақьышә ахьылзаанакызгьы илзаашьзеит. Кьагәа инапсыргәыҭала ҽамҩақәак ижәит. Азҕабгьы лылахьи лзамҩақәеи инапы нархьишьын, лыхәда ааирцәаакит.

– Ыы… – лыбжьы аагеит. – Сшьапы…

– Иахьи бшьапы? – изгәамҭазакәа бҩаҧҭәа лылазар игәахәын, дааимидеит. Лымахашьаха еибган. – Беырҭынч! Ашьшьыҳәа быцәаз, – иҳәан, дааигәыдирҕәҕәалеит.

Аеы азы азеицәахар ҳәа дшәан, аҕәра ҩаҽакшаны, азыжәра иааҟәихит. Маҷк ус иалагылан, ашьапқәа рҧсы ааивыргарц, иахьахьаауазгьы иазеиҕьын. Нас днаҭаҟьан, ишаҭахымыз иҩҭыҭын, абнара инылалеит. Ацыркьрагьы акыр иааҟәыҭхьан. Абнара ианылс, аҩнынза харамызт, иахьыҩкыдлоз акәын. Агәарҧ аҽы дылеыжәҭын, азҕаб длыбааигарц дшаҽыз, лара даалҭит.

– Сшьапы…

– Иахьыз саҳәеи!

– Узусҭада? – маҷк ихәанчаз аҧсшәа лҳәон лара. – Сабаҟоу? – лыеимылкәкәарц даҽын.

– Бымшәан, дад, бымшәан!

Ишылымуаз деыжәихын, лшьапы дықәиргыларц, длаиргылт. Аха лара дызгыломызт, лшьапы лыхьуан. Даашьҭҧаа аҧацхахь днеиган, ацәардҕәы дныкәиртәан, ацәашьы аиркит.

– Сабаҟоу?.. – дшәон азҕаб, ахаҭа дахьиеаҧшуаз.

– Сара Наҧҳа Кьагәа соуп!

Ихьз шлаҳахьаз ҩашьомызт. Нас, игәра лымгозшәа, аҭзахьы днаскьан, дныкҽаҟәыҟәит, илыхьуаз лшьапы анахара лцәыцәгьаны.

– Сара срымшьзази?... Амц уҳәоит. Аҟама сыларҭан, скаҳаит… Ыы…

Лҧсы лылшәшәаны данхынаауаз, Кьагәа днеиҭаҧан, дныкәириеит. Адәахьы аеышьҭыбжь гон. Рамхәыҭ қәыларак изеиҽикаазар игәахәын, еивҭаҧах аҧацхаҽ изкнаҳаз ашьанҭа шәақь аакниҧаан, абарҭа дныҭҭахын, ашьаҟа днавагылт. Аеқәа хаха иҭалозшәа аниба, цәгьара злаз уаамызт ҳәа, иеааирҭынчит, даргьы леыжәҧан, рҽаархеит. Амизан ҭкы зшәны ираҧхьагылаз, Хылқьан лакәын.

– Ашараҭхы сзаажәгама? – аусқәа шыцәгьамыз дырдыруа, днарыхәлаччеит Кьагәа.

– Азҕаб дабаҟоу? – аҧшәмаҧҳәыс уи дааидххылт.

Кьагәа аҩныҟа длыҩнашылеит, егьырҭ ишьҭаларц. Хылқьан азҕаб дналыдтәалан, лхы дҩахан, даалгәыҭалҳәҳәеит. Ашәарзызара зҽықәҳәҳәуаз азҕаб, илура лзымдыруа, иаалхагылаз дырҽаҧшуан.

– Сара сыршьит, аҟама сылаҭаны…

– Быҧсы ҭоуп, брымшьзеит, – лҳәеит Хылқьан. – Ибызгәакьахаша уаауп ибыдгылоу. Бымшәан! – лылахь дагәзны, даалгәыдылҳәҳәалеит.

– Акрылҿаҭеи! – иҳәеит Кьагәа. – Аҭыхәтәан чаҕьак анлырҭаз здыруада.

Хылқьан дҩагылан, Кьагәа ачаҟәа наилыркит. Иаргьы дцан рзыхь аҿы, ачаҟәа азна ахырҭәы ааигеит. Аҧшәмаҧҳәыс мгьал сақәаки шәсақәаки аишәа инықәылҭеит. Азҕаб аҧхашьара шаалныҧшызгьы, знык нап аналыркы, имлашьуаз лыблақәа аалхалеит. Хылқьан илымуит уи амцхә лфар, илзеицәахар алшон. Аҭыхәтәан ҭәа-хаҳак наллыркит.

– Ибыхьзузеи? – дагьҭааит лара.

– Радеда.

– Радеда, бшьапы зыбзеиҭымхуеи?

– Санкаҳауаз ихҳәыцит. Цәгьала исыхьуеит.

– Ихықәыбмыргылацәар ирласны ибзиахоит. Нас ахәшәгьы бзыҟасҭап.

– Баб ихьзи?

– Фаҭ.

– Бабатәиу?

– Нхыҭтәиуп. Аҳмыҭ Мазлоу иқыҭан ҳанхон. Аҳ иҿы амаҭ зуан. Уахык сахьиаз ҩыҷьа ааҩналан, сҿаҳәаны сыргеит. Сахьыргоз сыздырзом. Шьхала ҳныҟәон. Аҭыхәтәан даеа ҩыҷьа урҭ ирҧылеит. Убарҭ срырҭан, сыргеит. Аҭырқә визир иҳәсақәа дынрылаиҭартә, дыссируп ҳәа сзырҳәеит арахь слыбаазгоз.

– Аилахәҳахәҭра усуп, – Кьагәа иахь Уча даахьаҳәит. – Дырҭир рҭахын.

– Радеда, – Кьагәа, ибжьы рмаҷны, ихы налзирхеит, – бцынхәра урҭ иргада?

– Ҩыҷьа аҷкәынцәа ргазар ҳәа сыҟоуп.

– Уи ҟалеижьҭеи иҭуеи?

– Ҩымшгьы мҭыцт ҳәа сыҟоуп.

– Зегь еилкаауп, – Кьагәа дҩагылан, луанытә иҧсы ааивигеит. – Уаҭәыҭәҟьа амҩа сықәлароуп.

– Умацара? – дҭааит Уча. – Сара суцны сцоит.

– Учара кажьны, иабыкәу уахьцо.

– Сара сымцои, – ихы ҩышьҭихит Ҳамышь.

– Схала амҩа сықәлоит анысҳәа, исҳәаз ҳәоуп. Шьхала сымныҟәазаци? Радеда, – уи дналызхьаҧшит, – аҧсшәа абабҭеи?

– Сан даҧсыуа ҧҳауп. Саб ҳқыҭахь дызлақәнагалаз сыздыруам. Зны Аҳмыҭ Мазлоу иҿы дқьаранҷьуан рҳәеит. Уи иҭахын арахь, шәа шәахь, дықәнагаларц. «Ҳабацәа рҷьынҷь зны избазшәа сыҟандаз» шиҳәоз, ишықәсқәа цеит. Насгьы аҧсшәа иеиҧшуп уаатәи ҳбызшәа.

– Иабацәа рҷьынҷь изымбазаргьы, урҭ рхылҭшьҭра дибап.

– Сара суцны сцоит, суҳәоит, сга сани саби рахь!..

– Бшьапы быхьуеит, бабазгои. Сара ирласны амҩа сықәымлар ҧсыхәа сымам. Бҭаацәа ирасҳәап бзыхьчаша аҩнаҭаҿы бшыҟоу. Уча! Ҳамышь думаны, ухынҳәы аҩныҟа. Аус шәымоуп. Саргьы сымҩа хароуп, сҧсы ааиҭаскып. Кьаҕәса даашьҭгәышьа, сҭаца днаиҭҭаны.

– Бга уҧылт! – Кьагәа имҩа днақәныҳәан, Уча, иҩыза дицны, дындәылҭит.

Иаарласны аеқәа агәарҧ инҭыҭит. Урҭ наскьаганы, Кьагәа даахынҳәын, амҳараҿынтә ауапа аадәылиган, ашәшьырҭаҿ арымз инықәҭаны, днықәиеит. Аҩныҭҟа иҧсы изшьомызт. Игәы раҳаҭза, ацәа дынҭанагалеит.

Хылқьан азы цәлырҟәандан, Радеда ааҭрахь длыҭгәаны дналган, дылкәабеит. Лшьапы ҽаҳәаны, даархынҳәны длыриеит. Длыдтәалан дыцәаанза. Азҕаб уажәи-уажәи дыҭрысуан, иузеилымкаашаз ажәақәакгьы лҳәон. Хылқьан дҩагылан, лымацара данаанха, ахәыцрақәа даарымҽхаркит. Ҭынчран адәахьгьы. Амза иҭашәахьазгьы, еҭәаҷьаа гәылҷҷаауа ашҭа дырлашон. Ииалырҟьаны рбаҕьк аҭх ааиланаган, егьырҭ уи инаҷдырҕызит. Араҭаҟа Кьагәа имала дыцәан. Лара абарҭаҽ ацәарҭҕәы дықәтәан, лхаҭеи ҽыц рыҩнаҭа иацлаз азҕаби рыцәахаа лыхьчозшәа. Днаҧшлон рымҳарахьы.

Раҧхьа абри агәараҭаҽ данаарга, ачара анҭәамҭа аҽны амаҳә иҽзаны аҭаца лахь днеир акәын. Иҩызцәа амҳара рхьчон. Ихаҭаҩыза иеиҳәеит аҷкәынцәа рыҽхад-мырҟьацәартә еиҧш рабжьеигарц. Иаргьы дыҷкәынамызт, иуаҩрахь днеирц агьигмызт, дхәыҷызшәа аҭас ианаҳәоз анагзара дацәыҧхашьон. Уи заҳауаз дара ракәызма, агәылара дахьыҟаз дрыҧшаан, хаҭара уламзар, ҧҳәыс дзааугеи ҳәа ихыччеит. Ичара аҽны дара рызгәаара шзалымшоз рбон. Иара дрыхәлаччан, ҽааиҭит: «Аиаша шәҳәеит. Шәыхиаз! Хҭырҧаш зхоу исеиҕьу даабап. Касыш зхоу лыдҽырбалара заҭәашьоу деилҳаргап».

«Ҳанҭәеит, абааҧс, лҧсаак дҳалымхкәа, лахь дымнеир иуам», – рҳәан, амҳара реакәыршаны, итәеит, изларылшоз реырҕәҕәаны, ахьымзҕ рымгарц. Ацхагәҭан рзааит, арахь уаҩы дыҟамызт. Азнык азы иагьаашәеит, иҽзаны имҳарахьы днеиҭәҟьазар ҳәа. Азәы лашьцара мцабзк алада, абнарахь, илеибааит. Ҩнык амца акызшәаҭәҟьа, амцабз ҩаҭҟьеит. Иҩызцәа уи дирбарц рызҽиҭит. Руазәк идырит Кьагәа иаабҭра шакәыз ибылуаз. Ихаҭаҩызагьы дкьыҧаха ахҭысҭра даахыҧеит.

– Амаҳә дшәыҳәоит даҭашәымҭарц, – иҳәеит иара. – Иаабҭра аимҭәара ишаҽыз, ҷкәынак дааины иеиҳәеит. Уахь дымцар ада ҧсыхәа имоуит.

– Ааи, имацара дышҧоушьҭуаз! – рҳәан, иҩеыжәланы рҽылархеит.

– Иахьлеиз аабҭра кьыс аимукәа игылан. Иавагылаз аҭәаҟәа леимгәабылны ицахьан. Уахьгьы узнеиуандаз, аабҭра иакәыршаны итәаз алақәа уеимырҭәон.

– Ааит, абаа, ахьымзҕ ҳиргеит, ҳаижьеит, иаргьы саргьхандаз! – даарылаҭәааит руазә.

Рыҽқәа аадырҳәын, ахәдара иҩаҽалеит. Ашҭа инҭаланы, илҽыжәҟьан амҳарахьы рҽынархеит. Амҳара ашә алыкә аҕәра ахаршәны, Кьагәа иҽы гылан.

Хылқьан, уи асахьа лыбла ианаахгыла, инхҭаны дааччеит. Азҕаб даалырҧшыр ҳәа дшәан, лҽаанылкылеит. Лылахьгьы неиқәылеит: убри ауха аахыс Хылқьан ахәыҷы дизҧшын. Анцәа иуимҭаз изууази ҳәа, уи азбахә иалацәажәомызт, аха доусы ргәы иҭхон рыхшарадара. Аҭуан аҽынтә илашьҭыз аша дацрыхо, ахьаацәгьа лзааганы, илыхшашаз ҭаха лиҭомызт. Знык игаралҭашаз длоуны, игара рҭысуа, ашәа анылҳәашаз лыҧхыз иалан, раҧхьатәи дҭаха аахыс:

Рабнацәа дыцәами,

Рабнагә игәыми…

Наҧҳаа Зызлан дшырҧырхагаз анаалгәалашәа, лхәыцрақәа хьанҭахо лбеит, дҩагылан, аҩны дааҩналеит, Кьагәа имҩаныфа лырхиарц. Абысҭа луит, ашьыжьынза ирхьшәашәаны, ираҭәаны иаҳаҭа иҭалҭарц. Ацәылашара аҽаазнакит. Макьана ацәа далҭрын ҳәа лгәы ишҭамзгьы, амҳара даадәылҭит Кьагәа, уахь даннеиз шлызгәамҭазгьы. Азыхь ахь дцан, иҽы зәзәаны, иҽы акраҽаҭаны икәадырит. Ихаҭагьы, аҳазырҭрақәа злазахыз икәымжәы ишәҭаны, иҽеибиҭеит. Аҧацха дааҩнашылан, иҧҳәыс блала дааиҧхьишьааит. Нас згәы рҭынч ицәаз Радеда дналхагылан, лылахь инапы нақәиҭеит. Данаахьаҳә Хылқьан лылаҧш наиқәшәеит.

– Даеазә бнапы данҵаны, амҩа сыԛәлоит. Учеи Кьаҕәсеи рыцхыраара беацәыбымхьчан, рыцхҳарак ҟалозар. Сара бысцәымшәан.

– Азҕаб дсыргылап. Лыбла унҵампҧшзакәа уахьцо сҵахым.

– Былҟәатҵ! Аԥсшьара ҕәҕәаны илҵахыуп, иахьынзалҵахыу дышьҭазааит.

Аҳаҵа гарзганла иааҽеиҳәан, иманы дындәылҵит. Икәадыр маха инкнеиҳан, деыжәлеит. Хылԛьан дышишьклаԥшуаз, агәарԥ дынҵҟьеит. Аныхатәарҵақәа имҩақәырҵашаз, ажәеиԥшьаа зхылаԥшышаз заа амҩа дыԛәын.

– Амҩалԥха уоут! – дишьҭаныхҳәон аԥшәмаԥхәыс. – Геи-шьхеи уныҟәара рылхәдамзааит. Ухы злоугалаз баша ныҟәарам, намыс ныҟәароуп.

Хылԛьан даахынҳәын, ҽымҵ-ԥсымшь аҩоны дааҩоналеит. Ашьха ицоз, иагьа мшы бааԥси ҵхыцәгьеи дрыниаргьы, угәтыха уҽы иаумырҳәар акәын. Дышьхынԥсыланы, лнапы агьамкуазшәа анылба, иҟалҵалак ҳәа, аҩомсаг аашьтылхит. Дааиҵаԥан, уигьы наҟ инышьҭалҵеит. Иаразнак изшькларԥссоз нырцәыҟа амҩа иԛәлоз иакәын, аха ашьыжь ныҟәара ицаз шьыбжьаанза, аҩымсаг аҩоны иҩоншьны, ишькларԥссомызт.

– Ҳазшаз дыхьча!.. Ари хьызрацара мацарам, намыс ныҟәароуп.

ҨЫШӘҞА ШЫҚӘСА РЫШЬҬАХЬ

III

Ҳжәытә абиԥарақәа иагьа еиҕыԛкуазаргьы, дара рзын ари еиҵанеиааиран, еиҽцааран, еицлабран. Аиаҕара рыбжьарҵатҽҟьон, аха убарҭ реиканшьа иунарбон рдоуҳа аизакра шыҕәгәаз. Ус акәымкәан иагьшпаҟамларыз, жәларык еиуз уаамзи. Амза дгьылда изыҟалозар иаҩызан абри. Аҭоурых ацәқәырԥақәа ажәлар еиҟәнашон, ианацҟьозгьы убарын, аееизакра зынза иалымшазо, зышьаҵа аныззаазгьы дубарын. Ус иҟазцаз тәымуаак рабиԥара мацара акәмызт, рхаҵақәа рыбжьара аԥыжәара згоз ҳәа аимак роуан. Ирзеиԥшхашаз аҕа данырмоулак, аидгылара иацәхьатцны, рхатәы хьзы иашьҭалон, азәы иатцкыс азәы дҳаракызар иҵахын. Атәыла аԥшәма ҕәҕәа данеимулак акәын абас иҟаз ахатә зҽлымҳара ссақәа анцәырҵуаз. Аҭынч ԥсҭазаара аныҟаз аламҵалаз акәын узызпшзамыз ашәарҵа, мехакыс иаиушаз уазхәыцны, заа ибаны, уеаназыҟауцалашаз. Иара анааухҭыԛәгылалак, уаиааирц иагьа уеушәаргьы, иулшашаз аҵыхәтәанза иузынагзомызт.

Ажәлар ирымоуп рҭоурых злеиқәдырхаша аҽаԥыц ҳәамҵақәа. Ауаа рхаҽы ишьақәгылоуп ахаҽсахьа заманақәа, ирхадыршҵуам ахҭысҟәа. Ауаа рхаҽы злеибаркыу адоуҳа аамҵа иагәылсуеит, есааира еырҽыцрак аиуа. Убри адоуҳа згәыларсу аԥсҭазаарагьы аеаԥсахуеит, зынгьы адоуҳа ахаҵа иҽыцу ацәырҵракәа налало. Уи, иазбзиоу шыҟоу еиԥш, иаԥырхагоугьы маҷым. Ажәлар рыхшыҩ аҽы мҳәырҵас ишьақәгылоуп ахшыҩзцарақәа, зынгьы шәҟәцас уа ишкыԥхьыз инхама угәахәыртә, ажәабжьҳәацәа азәи-азәи ирҳәо еиԥшуп. Уаҟа инхеит ижәытәзатәхаз ахәыцшьақәа, иахьатәи ҳбызшәаҽы ҳхы иаҳмырхәаз, ажәабжьҳәацәагьы рашәа иаларҵо аҳәоу, ма ажәеицааира аҵакы ианазмыхәыц, абри иаанагои ҳәа уанразцаалакгьы, аҵак анырзамҵо, уажәрааназа иахьазымхәыцызгьы анџьаршьо. Амала уажәшьҭа ҳҭагылоуп даеа аамҵанык. Адоуҳа злеибаркыу цара-дыррала азнеира аныҟала иаамҵоуп ари, ажәлар ирыларцәоу ажәабжьқәа рыла, аҭоурых фактқәа рышьақәгылара ирзыҿҳәароуп уи, имҳәыру ахшыҩ-

зцарақәа ранализ ҟаҵара иамоахеит иара. Убри алагьы зеыззымпҳсахуа амҳәыр хәыцрақәа адинамизмра роуеит.

Арҵаоы иахьа, иусурае дрыхәааны, ихы иеакәиҭитәуеит, аҳҭныҟа зхы хоу, ақалақьбжьара ибжьоу адәыҕба дақәтәоит. Иаргьы аеагнархеит, цас иауашәа, арахь иара дыццакуеит. Ирласны доеины, дзышьҭоу аусҟәа дзыхьзаша ҟаҵаны, уаха дхынхәыр ауп. Инкыдгәыгәыла-аакыдгәыгәло амоа иануп адәыҕба, хара ицо аҧасаҧьыртәкәеи хәы змам аидарақәа зқәу аешелонкәеи ладагьы оадагьы иоужьуа. Аҧсуаа руардын ҳәа дашьҭоуп иара ари адәыҕба. «Абас акәзу наҧьнатә ишыҟаз?» – даамеханакуеит акыр иҧьоушьаша хәыцрак. Агәарагара цәгьоуп даеа ҧсҭазаашьак, даеа бзазашьак ауаа ианрымаз, даеакала амоақәа ианырныз, даеакала реанеиларҳәоз, аҧсабарагьы даеа хаҿсахьак амазамкәа иҟан ҳәа.

Аҵыхәтәан авокзал аҿы иааиуеит. Еилыхо ауаа дрылсны, автобус доакәтәоит, ажәлар рыжәпара дналагылоит. Иааикәыршаны ишигәҭасуа, аҵыхәтәантәи аатҭыларае ианнеи, длалбаауеит, амузеи шыҟоу иҿынеихоит. Уа доыхәноит, аобатәи аихагылае анаҙара иҿоу ашә ааиртуеит. Уамак иҵбаам ауадае хә-оык ауаа русурҭа еиҿкааун, аха уажәы уаоы дыҟам, Руслан ида. Еизарак ахь ицараны иҟазаап, иара даанхеит, асас ақыҭантә дшиҭаауаз заа идыруан азы.

Руслан ихылҵшьҭра Абазашҭантә акәын иахьаауаз. Аҵыхәтәантәи аамҭаз аҧсуа жәлар ирыҟәнаган, рхатәы милаҭ аҧырҵеит ҳәа ирыҧхьазоит. Руслан иабиҧарак, Аахыҵ иқәнагалеижьҭеи, аҧсуаа ирхылҵшьҭраны реырҧхьазоит. Амузеи аҿы аус иуеит иара, еиҳау аҵара иоуижьҭеи. Аҧсны аҭоурых иазкыу аматериалқәа уахгьы-еынгьы дрышьҭоуп, еизигоит. Москвеи Ленинградн рархивқәа рҿы иҵәахыу рыхкьыҧхьқәа иоуеит. Ари арҧыс, ҷьоукы ишыҟарҵо еиҧш акәымкәа, шәҟәыс иааиоуа акы иҵәахзом, мышкы зны ихала мацара ихы иаирхәарц. Имацара жәлар рдоуха шизышьҭымхуа идыруеит. Изҭахны иҿцаауа зегьы ириҭоит, азәы акы ирзып ҳәагьы игәы иҵашәом. Убри азоуп Арҵаоы Руслан иҿцаара еснагь ихҭакны изимоу.

– XVII-XVIII ашәышықәсқәа раантәи абзазашьа зну акыр умазар исуҭарц уасҳәан, – иҳәоит Арҵаоы.

– Ухала акыр узыҧшаазар? – даазәлымхахоит Руслангьы.

– Ҧытк сҧшаахьеит, еиҿасырҧшыша ҟалартә еиҧш, аха убарҭ ашәышықәсақәа хықәкыла рҿахәы зҳәо сыцәмаҷхеит.

– Аиашаз, XIX ашәышықәсанза, ҳабзазашьа атәы зҳәо даара имаҷуп, – даақәыҧсычҳауеит Руслангьы. – Иузыспшаақәаз ыҟоуп, – еилаҳәара хәычык даахеит иара, – аха уаҟа цәаҳәақәак уҧшаауеит, ухы иузархәар сгәы иаахәашт. XIX ашәышықәса иазкыу рацәазоуп. Иузалсхит ашәҟәқәа, ахкьыҧхьқәа, афотохкьыҧхьқәа уҳәа, еиуеиҧшым аматериал рацәа. Сара сахьахәаҧшуала, ҳазҿу ао-шәышықәсак, еиҳаразак урҭ рзеиҧш ҳәааа шьақәзыргыло ажәашықәсақәа, ажәлар рыбзазара ашьақәыргыларае еиоырго уамак ыҟам. Еиҿаурҧшыр ҟалоит. Аматәеи абзазареи уамак реырҧсахуамызт, ақьабзқәеи аҵасқәеи ирыдҳәалан. Иахьа амода аешеиҭанакуа иҟамызт усҟан.

– Уиашазаргьы ҟалап, – Арҵаоы уи диқәшаҳатуп. – Уажәеиҧш аҧсҭазаара лассы-лассы аееиҭанакуамызт.

– Абыргцәа азәыр дубазар?

– Урҭгьы азәыроы срьҿцәажәеит. Имаҷымкәан адыррақәа сырҵеит. Рыцхарас иҟалаз, урҭгьы ҳацәмаҷхо иалагеит. Насгьы сара сзышьҭоу азҵаарақәа рҭакқәа анырзыҟамҵо ыҟоуп. Избеит наҧхаагьы. Наҧха Смел иидыруаз ахҭысқәа егьырҭ ақыҭақәа рҿы ианырзымдыруа ыҟоуп. Ма урҭ ирдыруа Наҧха Смел имаҳацызт. Смел излеиҳәо ала,

наԥьнатә наԥҳаа рҭыԥ Асԥа акәын иахьыӷказ, егьырҭ абра иахыҵыз роуп иҳәеит уи. Дахьиашоугьы ыӷоуп. Аха уи издыруамызт Зыхьҽа аҵаӷа рышьаҭа анакуаз, наԥҳаа рышьаҭа Аԥандарагьы ишакыз. Аԥандаратәи Лыхныӷа нхара ииаз Наԥҳа Иасон иабду Хԥьаԥь иԥсы анҭаз иҳәоны иаҳахьан наԥҳаа Нхыҵынтәи ииаз роуп ҳәа. Ашәуаауп уи излеиҳәоз ала. Ԥыҵьа аишьцәа уск аҵыхәала ашьха бҕа ихыҵит. Руазә Бзыԥ ныркә нхарҭас ишьҭихит. Егьи Аԥандараӷа деихеит. Иарбан абиԥароу ус ҟазҵаз здыруада, ианакәугьы аҳәара цәгьоуп, аха сгәанала Наԥҳа Кьагәа ахаҵара иӷаиҵаз аԥхьаӷа акыр абиԥара ииасит. Хԥьаԥь иԥсҭазаара даналҵуаз ??ԥ шыкәса ихыҵуан. Сара сзыкәшәаз азәгьы изҳәом ажәла Наԥҳа иарбан хылҵшьҭроу иамоу. Ари азҵаара аҭак схала иазысыԥшаар акәхеит.

– Угәанала уи абантәаанагеи? – излацәажәо Руслан зынӷаск дазҽлымҳахазоит, наԥҳаа ашәуаа рыдгьыл иқәҵыз роуп ҳәа рызбахә ааиҳазижьҭеи.

– «Наԥҳа» иамоуп уамак ԥсахра змам даҽеа вариантк – «Инаԥҳа». Уи иашьашәалоу ажәлақәа аԥсшәаҽ иҳамоуп, – «Инаԥҳа» – «Инарба» – «Инаԥшьба», – арҭ ирзеиԥшу ахәҭа «Ина» – изхылҵыз акы акәзар алшоит. Уи ахәҭа «Инал-ипа» – аҽгьы иӷоуп. Иаагахп «Наԥҳа», азеиԥш хәҭа «На-» злоу ажәлеи аҭып хьзи ҳамоуп: «На-ԥҳа», «На-рҭаа», «На-ԥра». «Наԥ-ҳаи» «Наԥ-реи» ракәзар ирзеиԥшу шьагәыҵк ыӷоуп – «Наԥ-». Аԥсшәаҽ иҳамоуп афраза – «Нар улбааит!» – араагьы «На-р». Жәытә бызшәала «На» аҳаракыроуп изызҳәоу: «Нар улбааит!». «Анаара» ҳәа ажәагьы ҳамоуп. Даҽеа ганкахьала уахәаԥшуазар, «Наԥ-ҳа» ҳәа ишоит цырала, аха «На-ԥҳа ҳәагьы игәаҭазар, ари ажәла зыдҳәалоу аԥҳәыс лоуп, – «На аԥҳа», ма «На иԥҳа» ишнеиуаз икьаҽхеит. Издыруадаз шьҭрак аҽы «На» нцәахәыс дрыԥхьазозар, иаҳҳәап, аҳаракыра нцәахәыс?

– Урҭӷәа урызхәыцыртә иӷоуп, аха уи иацуҵар ҟалоит даҽеа хәыцрак. Уи «Наԥ-ҳаи» «Наԥ-реи» реизааигәара иадҳәалоуп. «Наԥ-» ахьырзеиԥшу ауп сызҽу, – Руслан қьаадеизгак аацәыриган, бҕьыцк аагәылхны днахәаԥшын, дзыҽцәажәоз дааирзыркит. – Иахьа Ҭырқәтәыла иаҵанакуа ҭыԥк Шавшеҭи ҳәа иашьҭоуп, уа инхо Аԥхазеҭи ҳәа азырҳәоит уи аҭып. Аҳәса рыжәлақәа нҵәоит -хьа, ма -ҳа рыла, иаанагоит -ԥҳа, иаҳҳәап: Шамҳа, Кәыҽҳа. Ҳара ҳашӷагьы ус ирҳәозаап, ааигәоуп ианеилыскаа, ажәытәан -ԥҳа ацынхәрас -ҳа аԥсшәаҽ инеимызканы рхы иадырхәон рҳәеит. Ус ала уахәаԥшыр, «Наԥ-ҳа» иаҳа ииашоу формоуп.

– Уи атәы смаҳацызт, хшыкозышьҭра зуҭаша акоуп, – Арҵакоы дақәшаҳаҭуп иаҳауа. – Амала «ҳа» жәытәла «ахаҳә», «ацаӷьа» аанагон: Ҳагәашә, Аҳацҳа, иара ажәа «ацҳа» ахаҭагьы.

– Иӷоуп даҽеа ҷыдарак: Ан-аԥҳа, «Анаԥҳа» ҳәагьы рымҳәои?.. «Анапҳа» акәуу, «А-На-ԥҳа» акәуу ииашоу? «Ан-аԥҳа», «Ин-аԥҳа»… Мццакрада аварианткәа зегьы рызхәыцра ахәҭоуп.

– Сара сцалап, – Арҵакоы дкоагылоит. – Абзиараз!

– Абзиара узыӷалеит! – Руслан ашәҟәқәа згәылоу аилаҳәара Арҵакоы инаииркуеит. – Аха ануоуа уаақәла.

Арҵакоы длалбаан, апарк дныҵсны, амашьанақәа рааимӷьарсҭак ԥшааны, амкоа ааихиҵәан, нымкоахыҵ апарк аҽы днатәоит. Иаԥхьа ииаӷьо амашьынақәа дрызԥшуеит. Автобусқәа уаала иҭәуп, аусурамш анҵәарахьы еигоит. Атроллеибусқәагьы еишьҭаххы иааиуеит. Аатгыларҭаҽ уажәи-уажәи ауаа ааилаҵәаҵәоит, атранспортгьы урҭ ықәнагоит. Зегьы ԥсҭазаарак-ԥсҭазаарак рымоуп, доусы рхатәы усқәа ирызхәыцуеит. Доусы рыгәҭакқәа идыруазарцгьы иҭахыуп, аха уи илшом, иара игәҭакы уакоԥсы идырырц шзалымшо еиԥшҵәӷьа. Абар Руслангьы дыццакы-ццакуа атроллеибус дахьынҭало. Ркоыцьегь

анеиҧырҭ нахыс, уигьы даеа усқәак иоуит, даеа зҭаарақәак иҳасабуеит, даеа материалк дашьҭоуп. Арҭаҩы заҭәык иааизынхоит ҩышәҟа шықәса раҧхьа ҧхнык азы иҟалаз ахҭыс аҧшаара.

Дахьтәоу Амра ааиуеит, ибзианы деилаҳәоуп азы, аҧхзы иқәнамҭәарц, дҩагылан, итәарҭа ааиҧсахуеит. Уажәы ахәыҷқәа ргьаргьаласа даҽаҧшуа даатәеит. Анаҷәа, андуҷәа, аус зымуа, ма аусура зеахазыршәалаз рхәыҷқәа, рмаҭаҷәа рыманы, агьаргьаласа иадгылоуп, шьоукы аалгар рҭыҧ ааныркыларц. Афырхаҭа иус аҧшаара уанашьҭоу, иубо ахәыҷы дзеиҧшрахари ҳәа уаазымхәыцыр ауам. Абра дарбан ирылоушь заамҭа аҽахәы аҳәара иақәшәоҳәа зегьы урылаҧшуеит, азәазәала рхаҽы еимудоит. Ҧхьаҟа Аҧсадгьыл иазҧшу уздыруам. Иуадаҩуп уи иҧшаара уҳәар, угәы ужьеит, уи дузыҧшаазом. Аус уадаҩра аныҟәгара зылшаша ҳәа дузалхуам, афырхаҭара ҟазҭаша ҳәа заа дузыҧшаауам, аамҭеи аҭагылазаашьеи рхала далырхуеит. Уи анымҩаҧыслак ауп ауаҩы дҽаҽаза данубо. Идырфырхаҭаз иакәым зызбахә ыҟоу, ифырхаҭахаз иоуп.

Арҭаҩы дҩагылоит, амҩа ааиҩиҭәоит, авокзал ахь ицо автобус дынҭаларц.

4

Асазқәеи урҭ ирыжәлакны рнаҩсан ашьхареи агаҽеи ирыҧшәмаз абыхәааи ракәын Бзыҧын иазгагаз. Нхыҭынтә, асҟатәи ныҟәарала аҷьабаа ду баны, Аахыҭҟа аара ҩыҷьа ахәыҷқәа рзы иаҧсамызт. Акасыжәфара иашьцылаз аҳәыс иарбан касыжәыз ҳәа аилых азыҟаҭомызт. Издыруадаз даеа уск иалагзаны, ахәыҷқәа рымҭарсра мҩаҧыргазар. Аус маҷ аус ду иадҳәалан. Ахәыҷқәа рыҭҟәара Мрыҟәа иашҭахь имхынҳәра иаҽыҭгазар ҟалон. Аха усҟан избан аилахәҳахәҭра зыҟалаз, изааргаз даеа хәыҷқәак Рамхәыҭ иахь? Ус уҳәаргьы, иааргаз азҕаб Мрыҟәа иаҳәшьазаҭә лакәын. Аусқәа зегьы гьаргьаласак еицҭагьежьуан, мацәазк акәын еибаркны измаз. Ахәыҷы аду алҭуан, ус уамак ачкәаҳара иаҽызар, аҕ анлеиуаз иаҩызахарц еиҧш? Уи ухы иҭуцар акәын, уаанза имнеиртә иҟаҭатәын. Иара иуалгьы убри акәымзи, акраамҭазагьы ижәлар ҭынчны ицәартә изыҟаз. Аус ду анакәхагьы, зныкыр хәыҷла азәыр далагахьазма. Амцахара ааидкыланы, имырҳа имырза хьызрацара ддәықәлон ацәгьауаҩы, дзызнеиуаз зҭаиршәоз агәаҟра хьаас имкзакәан. Ахәыҷы аду алсхындаз ҳәа иалагоз дмаҷҩын, иара ахала ус иҟалар алшон акәымзар.

Абарҭ ахәыцрақәа еимырдоз Кьагәа хаҭа, акраамҭа дныҟәаны, ашьхақәа рыбҕа цәҳәыра дынхыҭын, аҧсабара зҩыда днылагылт. Икарахара ихьзазу здыруадаз, амшгьы даара ишоран, аҧсеивгара маҷк ицәыуадаҩын. Дахьнеишаз цәала-жьыла иеырҭынч днеирц, ааигәа, икәадыр иаҭаз акәахьча нкаршәны днықәиа, иҧсы ишьахьан, уи акыр дарҽазшәа даанагон. Ашьха ҟәаҧа-ҽаҧа излаҭалаҳаз абнара аҭыхәахь дкылсыр, мшынҭас ҷьара-ҷьара игазгоз адгьыл еиужьқәа, изымбац изымбатәбараха дацәшәартә, иаахтуан. Имҩа дахькылнагоз ҳәа уамак дазымхәыцуа, ашьха ҟьантазқәа рҽы зырахә ирыцыз ахьшьцәа идырбоз аҭыҧ ахь длеиуан. Арымарахь амшын ду ҭажьхын. Азәы дибар иҭахын, уажәы днаҧшы-ааҧшуан, ихы зқәикшаз анхарҭа днықәирҧшырц. Дара дышрышьҭамызгьы, абчараҳ изааигәара машәырынгьы бнак иаалҧомызт, мҩахәасҭак ааиҩырҭәомызт абна ҧстәқәеи аҧсаатәқәеи, ҭарақәак, баҕырқәак уҳәартә, кәли-ҷли ҳәа, абҕьы иаҭәара зхаҧаз махәқәак рҽы реыҭәахны, рбжьы ҭары ааҩлон умҳәозар.

Ааигәа уаҩы димбозар акәхарын ҳәа игәы иааҭакны, хәадак дҩыхәнеит. Иаалырҟьаны хыс бжьқәак аарла иааҩит. Дук мырҭыкәа, алазара абнара иаалҭыз аецәа уардын мҩак иҩанылеит. Урҭ рлақәа рыцрыҧсса ирыцын. Уаанза акыргьы набжьаҭәҟьан. Ҷьоукы рыеқәа хәмаруан, ршьамхы рыҭҧраартә еиҧш, иеыжәыз ргәы алаҟан уҳәартә. Урҭ раҧхьа

ишьҭаз аҵла иаҵәара иныҵсны, егьи ахәада иҩыхәнан, инхыҵны наҟ реырҵәахит. Дара рымҩа даныларц, иҽы ишьхәа наирбеит. Дахьҭалоз шхылаҕьарамзгьы, иҽы, ҭынч длыбаанагарц, аҕәра аҿархха икын. Аццакра иара иаҭәамызт. Абна даалҵцын, ауардын мҩа даныларц дышнеиуаз, иган шыҟаз, маҷк набжьан иҳәартә, хыс бжьык геит. Абнара иаахшәан, уарбак, абжьы азҭымкаауа, илаҟәуа, илаҟәуа адәҳәыҧш аенықәнаршәеит. Ицарц иеихеит, иеихеит. Ашьапқәа хәын, азымҵәыжәҩакгьы хьынҳалан, иалымшашаз алшарц иеихон акәымзар. Игәаҟыр аҵкыс, аҧсы ахихыр еиҕьашьаны, уахь иҿынеихеит. Иара злааз ала ҽышьҭыбжьыкгьы аагеит. Ҽабаак аарла-ҧсырла абнара иаалҵит, аееимаа шьҭыбжь иаҳа идуны, иара аласра аасҵа. Кьагәа инаиҧууаан, иара еиҧш ибааз ахаҵа дылҽеыжәҧеит. Дшыҵырқьыҧозгьы, алым аҟара дласны, згәы ҭҟьаз ажьа аҵкыс иласырц, аха излымшакәа инаҭрысыз ауарба еимлагәа иааникылеит. Иҟыжуан, ауарба агәнаҳа ззымгашаз рыцхәашьарада абла дынҭаҧшит. Иҽы ахь даахынҳәит. Акәадыр аҧхьала уи ахәда наҟ-ааҟ иқәын ашьабсҭа ацәа, ажьы еиҿыхны иҭан уҳәартә.

– Удырҩатә еиҕьхааит! – ҿааиҭит Кьагәа дышҽеыжәыз… – Уабчараҳ ҕәгәамкәа уҟам.

– Абчараҳ сиаҩсуеит, – ауаҩ абаа икьаҿыз изшьапык ашькыл инкылакны, дыҩеыжәлеит, иитҟәаз ауарба еиқәыҿаҳәа изнапык ала икны. – Абчараҳ сиаҩсуеит, – еиҭеиҳәеит иара, изымдыруаз ауаҩы ианаишьаз ахьз дазгәдууны, – иубоит – ауарба, ажәҩан аҵан ишхыз, илыбаазгеит, аха ус ахьз бзиа сара исзынсыжьуада.

– Узусҭада? Ҵаара ԥхашьарам.

– Аҳмыҭ Мазлоу иҭзыуаҩ соуп, сышԥаузымдыруа?!

Еилкаан Мазлоу иҭзыуаҩ ихьз араҟа ишеимдырҟьоз. Иеилҟьашьагьы ус иҟан. Дыҭзыуаҩ дузаргьы дыҭзыуаҩын: аеабаа ада даеак иаҭәаимшьеит уи иаҳ. Аҭзыуаҩ Аҳмыҭ Мазлоу дитәын. Иеабаагьы Мазлоу итәын. Икәымжәы ҿыртлахгьы Мазлоу итәын. Излакы-ликаауаз ашәақьгьы Мазлоу ихатәын. Икыликаар ашәарахгьы иреиҕьыз ахәҭа аҭзыуаҩ ихаҭа дзалачомызт. Уи дшынеибакәыз дыҭзыуаҩын – дхашәалан.

– Сара Ҷыҷ сыхьзуп. Шьҭрала садыҕьуп, сшыҷкәыназ сырҭкәеит. Мазлоу ахаҵа ир срылан еснагь. Аҳцәа драҳуп ахаҵа, иус ҕәгәақәа зегьы снапы иаиҵеит. Сара соуп уи уаҩыс имоу.

– Умацара узынхеи?

– Аамсҭа ду Аҳмыҭ Мазлоу асасцәа иҭоуп. Иԥьыԥь аҿынтә ауаа изааит. Иабду иабду арахь нхара дааижьҭеи, асҟатәи асасцәа дахьқәа рееизганы ирзымаацызт рҳәоит. Уажәшьҭа мчыбжьык аиҳагьы ҷуеит иҭоуижьҭеи. Лаҵгара иҟан рызынтәык. Хар рымамкәа, ҳазшаз илԥха роуны, еиқәшәеит шәарахла. Уаха шәарах жьы мацарала итәарц иҟоуп. Абра ҳшааиуаз абри ашьабсҭагьы ҳамԥыхьашәеит. Ишьны ицеит, сара, ацәа ахыхны, ирызназгарц сынрыжьит. Даара иааԥсаны иҟоуп дара, иаатымгыларц рзбеит. Уара уарбан, ахаҵа?

– Сныҟәаҩуп. Абра нхаҩы бзиак дынхоит Фаҭ ҳәа.

– Бзиарас илоу егьыҟам аха, дызлаузыҟоузеи? – Кьагәа ибон Ҷыҷ дышҭиҵаауаз.

– Саб рыцхә еык имиххьан, арахь санықәнагала, дызбап сгәахәит.

– Уара узықәтәоу аеыз еиҧшу уи изҭахуада, арыцхә иаҵкыс дгеиупеи. Амлашь иаҵкыс игәҳәуаз иакәын, аарла маҷк иԥсы уажәоуп ианааивигаз. Ауаа ирымихуа аеы иалихи?

– Иахьцалак уаха уи иҿы сыԥхьап, сымҩа снықәлаанза.

– Уиҭаз Аҳмыҭ Мазлоу.

– Хароума уи иахьиашҭоу?

– Фаҭ дахьынхо аҟара ҩынтә еиҳауп, аха ауаҩы умиҭаауеи, уи ихаҩы уизнеир аҵкыс.

Еиқәа зшьамыз еиқәа кылҵәа дихыччон ҳәа, Ҷыҷ Фаҭ дшиҭахымыз иҵәахырцгьы дашьҭамызт. Уи ибла ҵархәылақәа гызмалза, рыҭры ирҭаҵәиуа, иҭеиҭпш иузадымкыло, иҵарцәан. Иқьышә пақәа қәацқәацон, Фаҭ ихьз аацәырҵижьҭеи. Ас ауаҩеибагараз ицҳафырыз дынкылатәын Фаҭ иныхра ҿырҳасрак иаҩихрымызт, измырҟаҵоз мчык ыҟан акәымзар. Убас шакәыз уазнархәыцуан уи иҧсеибакышьа, арҭынчшьа дақәшәартә дзыҟамлеит уҳәартә, иаразнак иахьинубаалоз.

– Мазлоу агәхьаа дасыргарым, ауаа иҭоуп, – Кьагәа иҽы наирҵысит, – Урҭ ҳаҭыр рықәысҵартә сыҟам уажәыҵәҟьа, акыр сныҟәеит, сааҧсоуп.

Аҿыҵга ҟаҵаны, Ҷыҷ изымҳәоз заа еиликаарц, Фаҭ иахь дымҩахыҵырц акәын Кьагәа изиҭахымыз Аҳмыҭ Мазлоу хаха исасра иҽзацәихьчоз. Ҷыҷ дицны, ахәада дҩыхәнеит. Алаҧш хкыга ҭыҧын Мазлоу иқыҭан. Макьана иубарҭамызт иара иашҭа. Уи иаакәыршаны, иаҵәаран. Абнара иагәылаҧсан иара ихаҩацәа рынхарҭақәа. Фаҭ иаҩцамыз игәарҧгьы харамызт иахьыҟаз. Аҽабаа иақәтәаз араантә цқьа иубарҭамыз ашҭа згәылагылаз абнара шыҟаз иҿынеихеит. Аҽыз иҽыжәыз аҕәра даахан, ахаҩы инхарҭахь аҿылаирхеит. Амш лхыҵырц егьагмызт. Иҭынчран аҧсабара. Иҭынчын дызвысуаз анхарҭақәа. Бжьы уаҳауамызт дзызнеиуаз агәараҭаҿ. Иҭынчмызт уа иахыз рыҩ-гәык.

Згәы ҭынчмыз дҟәиҭхон. Инеиааи ҕәҕәамызт. Ихаҿы еицакуан, иблақәа ҵааршәхон. Убри иҧшра иман акәын дшаацәрҵыз аҧшәма, ишиашаз игәашә ахь азәы ихы шхаз збаз. Иахьцалак иблақәа гәыҕрак аҧсахәа рхан. Аилкаа цқьа змамыз агәы зызҭаз иакәын агәыҕра аҧсахәа зныҧшуаз. Усҟангьы ахаҵа гәы узҭазар акәын, акәымзар иаразнак угәы каҳаргьы ҟалон. Аҧшәма дшыҟазаалак исас диҧылеит ишахәҭаз еиҧш аҧсшәа карҵәаны. Дҽыжәихын, иҽы агәарҧ акәакьҭаҿ иҟаз ашәшьырҵахь инеиган, аҕәра аҽхарҧарҭа инхишьит. Данаагьежь исас арымз аҿы днаидтәалеит. Игәарҧ иҭанамгалацыз сас дахьк дшизааз иаразнак идырт, аха дымҩахызгарыз изеилкаауамызт. Асас иакәзар зегьы дрылацәажәон, дрызҵаауан, аха, хықәкыла, имҩахыҵра зызкыз аилкаара уадаҩын. Аҧшәма иҧҳәыс лааира дахгәаҟуан, нас игәылацәақәак даарыҧхьарын, шьтәак ишьрын.

Абар аҧшәмаҧҳәысгьы! Уасақәак амҩала иаалцан, агәарҧ ианааҭалҵаз акәын илҭаз дангәалҭа. Иаргьы дҩагылан, дылҧылан аҧсшәа леиҳәеит. Лхаҵа еиҧш лылахь лзеиҵыхуамызт, аха, асас иҿаҧхьа уи лнымҧшырц, лхы даиааиуан. Ауаҩы дахь иааирагьы гәыҕрак аалызцәырнаган, лхаҿы аалҿаччартә иаалыцхрааит. Данқәыҧшыз лсахьа калмыршәит, аҧсҭазаара хьанҭа иаамҭазамкәа дшарканзазгьы. Аҵыхәтәантәи лгәкаҳарақәа лнырзеит акәымзар, акырза илеиҳабыз лхаҵа дааиваҟәылартә дажәзамызт. Илбахьаз азәы дшырҭааз лгәы иланаҳәон, аха иааира абзиара иазҳәандаз. Аҧсшәа иаҳәаны, дааиҭаҵт лара, иара иҭыҧаҿ деиҭатәарц дизҧшны. Аҧшәмагьы дааҧшит, исас даақәгьежьуазар ҳәа. Иара иҧҳәыс длыхәаҧшуан.

– Бызбаҟоу, Хамсада?! – иҳәеит иара.

– Кьагәа?!! Наҧҳа Кьагәа!..

Данылдыр лыблахаҵ ааилагьежьит, даазазеит. Дникыларц, шьаҿак деиҭаҧа, инапқәа анааирха, игәышҧы днадҳалт. Аҧхзы лылахь иаақәнаҭәеит. Арымз аҿы днаиртәеит. Аҧшәма, иҧҳәыс илҳәаз ахьз аниаҳа, ҳамҭак дҳашҳатәрахеит. Уи азы ааигарц ианидиҵа, аҧшәма дласны аҩны дныҩналеит. Кәапеик азна азы ааиган, иҧҳәыс иналиркит. Лара ҩ-ҿамҩак ракәын илҭахыз. Акәапеи анлырхынҳә, инеималҭәан, аҵәыуара хлыртит, илжәыз лаҕырзны илалышьҭуазшәа, лзамҩа аҧҟыш цәыкәбарқәа лаҿыкәкәеит. Лымч ҧсардхазазшәа лбон, мчы ду змаз Наҧҳа Кьагәа ахаҵа адырҩегь дахьылбоз. Зны, ацхыраара ду илиҭаз, аҧсразы агьылмыхькәа, дышҿнахыз еиҧш, аказы диқәгәыҕуан. Асас изҵаауамызт, аха иара ихы зыригаанза, илзымчҳаит:

– Мшазы уаҳзааизар ҳәа сгәыҷуеит?..

– Бгәы ишҧаанаго? – длыхәлаччон иара, нас даахьаҳәны лхаҵагьы диҽааччон. – Мшазоуп сара снықәара еснагь изызҳәоу. Аха бара усҟатәи бзыршәеи? – азныказ лгәыҷракәа аалымиҟьеит.

– Ишуасҳәара сыздыруам, – илцәыуадаҩын лгәаҟракәа рцәыргара. – Ҳаҷкәын заҵәы, Мазлоу иҽы дахьнашьҭалаз, дымхынҳәит. Ҳаҧҳа заҵәы дынкылазт, илыхьыз ҳзымдыруа. Ҳанздыҧшыло дҳамазамкәа, иааҳгәыҵаҧсаны ҳтәоуп. Ҳзыкәгәыҷуагьы ҳаздыруам.

Лхаҵа иҧҳәыс лахь дааҧшзомызт. Кьагәа ихәаҧшрагьы иҽацәихьчон, рылаҧш еиқәшәар иҭахымкәа. Иблагә цәаакуан. Дынкахәыцуа ашьха иаҵәарахь дыҧшуан. Ауаҩы игәыҵамзоз иҟази. Бгаҧцәарак аҵкыс даҽа бгаҧцәарак дынҭагылон. Дзыкәшәакәашаз заа идыруазар, изхымгар ҟаларын. Игәы иҽанзамкәа акәын атышахь есааира маҷ-маҷ дшагоз, шьаҿак дкыдларц дышгәыҷуаз мацара. Агәыҷра акәын деибаркны дызмаз. Арҭ ры-Мрыҟәа уажәшьҭа дырбашамызт, аха ирымазаарын ргәы рҷәҷәагас рахәыцк, ҧытрак инанагарын ражәымҭаеха. Арахь ргәы злаҟаиҵашаз ажәабжьгьы рзааигеит.

– Агәырҷьаҿҳәаша сымоуп, – ҿыц азҟы адунеи дырзаакәигылазшәа, лаҧшыла иааимидан, дааҭгылеит, иаразнак иргәырҷьацәаргьы иалҵрыз изымдыркәа.

– Унан, сы-Мрыҟәа иҧсы ҭоумашь?! – даалшәеит лара, ирзаз лҧҳа иаҳа длыкәгәыҷуамызт, ахаҵа дхаҵан, дызкәымшәара егьыҟамызт ҳәа лхаҵа акырынтә лгәы ҟаиҵахьан, ихаҭа игәы шҭаҧсхьазгьы.

– Мрыҟәа дарбан? – уамак «иҽеимырҟәыҷеит» асас, уи данызҷабыз бзиа илбоз ихьз лҳәаазар аҟара ҷьеишьеит аалгәахәыртә. Ларгьы азныказ иааҧхалшьеит.

– Ус ихьзуп сҧагьы.

– Аиаша, уи избахә смаҳацт. Аха араантәи ҷьоукы ықәнагалеит ашәкәа рышҟа. Убрахь еиласраҟак ыҟан аха… Цкьа еилкаа сымам.

– Нас иҧсы ҭоума? – дҵааит лхаҵа, аҧҳәыс лгәы иҭыхоз идыруан азы, уи адагьы аби аҧеи ҷьара еиқәшәазар ҟамлози.

– Мамоу. Урҭ зеиднагаломызт. Издыруада ауқәын ҷьара дыҟазаргьы, – иихәашаз цкьа иҿашәомызт. – Сара издыруа Радеда лҭызшәоуп.

– Ҳаи, сукәхшамзи! – Фаҭ иблакәа рҧсы рхалан, дҩаҵкьеит.

Ан рыцҳа исаҳарызеишь ҳәа дгәаҟ-ҵәаҟуа дтәан. Лдакәа ҧсардахан, дҵысуан. Убри аамҭаз рысас, иаразнак зегьы иҳәазҭгьы, дылзеилымкаар ҟаларын. Лылахь аҧхзы ақәнаҭәон. Лыжәҩахыркәа шҵысуаз, лхы лнапаҿы иаалгарц дыкәпон. Лыблахаҵ гьежьра цон лгәахәратә, ихыгагааланы илбоз лысас ихаҿсахьа аицакрахь ииасуан. Инеималҭәеит, лҧҳа илыпсҭазаашьахаз ирласны илеиҳәарц, хаҿыла лысас диҳәон. Иара, ихаҿы шиқәлашозгьы, дааиҵасит, аҧҳәыс лызхара дҵәыуар деиқәнакуазар ҳәа збаны. Дымшәарцгьы, лгәы аалхалыршҭырцгьы, днакәша-аакәшазшәа, дымццакыкәа Радеда лгәы шыбзиаз ҳәа ажәақәак леиҳәеит. Хамсада иара дышиззатәуаз мҵәахыкәа, лаҧш хаала дихәаҧшгәышьон. Аха ишәарҭан лара лкыҵа азаааигәара лызҷаб лыҟазаара, еиҳаразак уи дзыпҳаз лыжәла зыжәлаз еилыркаар. Лызҷаб лшәарҭара даҽеаԥьара ишыҟаз атәы лыздыруамызт, илаҳар иагьа лгәы ҭкьарын.

– Акы шәылцәымшәан, – иҳәеит Кьагәа аҵыхәтәан, азҷаб хьаас дахьыҟарҵоз алахиҽырц, – шәызҷаб сара оҽы дыҟоуп.

Ан рыцҳа агәырҷьара лаҷырзы лалҷыкьасеит. Абгьы, рысас дышиаҭабшаз дақәымшәо, дахьтәаз дыкәҵәиуан. Радеда Кьагәа хаҵа иҿы дышнанагаз иқәырпшшәа иахьынзарзеиҭеиҳәоз, иажәабжь аҵыхәтәа шынҵәашаз иахгәаҟуан. Иара дыццакуамызт.

Хамсада аҭәыуара дааҟәҭларц, дынҭгыла-ааҭгылон. Иажәабжь анҭәамҭаз, ларгьы лпыраҳәала лыблақәа ааҭылрыцқьан, лхаҽы лхаччо дааиҽаҧшит. Лыҧсҭазаара арахәыц аҧҭәара заҟантә еиқәирхахьаз аҟара лгәы издуун, аха илылшарызи аҭак илҭартә еиҧш. Ихаҭа агәырҕьара ирзааигаз ада ииҭахыузеи, аха лхаҭеи лареи рганахь ала уи акыр изаҧсан ҳәа ирҧхьаӡозма. Издыруадаз ауаҩ дуреи ауаҩ хәыҷреи рзара абас иҟаз ахҭыс ала ишәатәызаргьы.

Кьагәа иуаҩра дура ара нҭәашьа амамызт. Инамыс иацыз адоуҳара иаҭанакуаз иуаҩра иҧсы ахьынӡаҭаз анагӡара дахьымӡар ҳәа дшәозшәа, Хамсада длызҭаауан, длыҳәон лара, ашәуа рнапаҽы дныжьны, ашьха абҕа дхыргартә еиҧш агәыҕра иоуны дналҧырҭижьҭеи, илыҧсҭазаашьахаз еиҧкааны изеиҭалҳәарц. Лахьеиқәаҭәа зауз Мрыҟәа иҽынтә Хамсада лтәы ныхшьаалашәа иаҳахьан, аха уи арҧыс ихаҭа изымдыруазгьы маҷмызт. Аҧҳәыс илцәыуадаҩын дызнысыз ҽыц анылара. Абжеиҳарак лаҕырӡыла икалҭәартә еиҧш иҟаз ҧсҭазааран, аха лхаҭа лзы лыбла ацәаакыра азнымхакәа иҭаба-хьан. Ҭынч илҳәон зегьы. Амала лхаҭа урҭқәа зегьы ҽыц иахьиаҳауаз ишицәыхьанҭаз лдыруан азы, уажәи-уажәи иара иахь дхьаҧшуан. Лажәабжь аидара еидарак ацимҭарц, ихаҭа дҩагылеит. Асасгьы, иааидигалашаз ҷьоукы дырмыҧхьакәа, аишәа дизахартәомызт, усгьы иҭхаҷьмыз ҳәа ииҧхьаӡоз ичеиҷьыка агьама ибарц. Еизааигәаз ажәларқәа рысасдкылашьа иахьа ибазма Наҧҳа Кьагәа ахаҭа, – аҧшәма ихы иҭаргаланы иеиҳәеит ара аҟазаара аухатәиала уаҩы идырырц шиҭахымыз, ус маӡак дшашьҭаз, иааинырсланы ирхиаз аишәа дшалаӡоз, иҧсы шьаны иаҳа иҕәҕәаз даеа уск адырҩаены напшалактәыз. Иагьа дҕарзаргьы асас дахь ишихәҭаз измыртәоз аҧшәма даҧшәымазма, аха ашәуа хаҭа иҭаз убасҟатәи ухы-угәы дҭала ицәажәара ҟазаран, дзыҳәоз мап ацәкра цәгьаразшәа уазыҟаиҭон. Уи иблақәа аҧааимбарра занашьаз ихаҽы иаҭәашьаз хаҽсахьаны ибла ихгыла, аҧшәма дҩагылан, ирахә рҭыҧ иқәиҭарц, иҽынеихеит. Асас, ихы-игәы зегьы рзы ирҭынч, Хамсада даалзыӡрҩит.

Иагьа ихьанҭазаргьы Хамсада лразҟы аҩнаҧҳәыск лтәы еицәамызт. Атәцәа зегьы ирлахьынҭаз ларгьы дзахыҧомызт умҳәозар. Мазлоу иҧҳәыс заҟа даҳкәажә ҳаракыз аҟара лҧсаӡқәа дырзыцәгьан. Амала, аиаша ҳәатәын, уи лмаҭуҩы ӡҕабцәа иаҳа иҳаракны ирбон, аҳҭынраҽы баша аус зуаз аҳәсахәыҷқәа раасҭа. Хамсада, лыҧшӡара дыхнахны, Мазлоу иҧҳәыс длыцлылгар иуамызт. Илывагылаз аҩнаҳәсақәа, заҟа убла хыркуаз, заҟа рымаҭушьа еиҽкааз, иҭаауазгьы рҽаҧхьа аҳкәажә лаҳкәажәра аздырҳауан. Лхаҭагьы илывагьежьуаз дрықәлан. Лҧагьа аазара дуаҩымнатәит акәымзар. Хамсада ахәыҷы данлоугьы, Мазлоу уи лҧсаӡра лаҟәырц имуит. Лхәыҷы ахақәиҭра зауз ахаҩык дииҭан, иара дитәны аазеицәа дриҭазар аҟара дрыҧхьаӡарц рыдиҭеит. Дызҳаргьы иара диҭӡыуаҩымхози, ишиҭахыз ихы даирхәарц. Илшәын илхан Хамсада, аҳкәажә лҧсаӡгьы лыбла дыхгыла деилаҳәазар акәын. Уи лара лгәы арҭынчуамызт. Заҟа илҭахыз лҧазаҭә дахьылзымбоз, иахьеи уахеи изҳашьа зеиҧшраз цқьа иахьылзымдыруаз ргәаҟган. Ахәыҷы дзауаз аҩнаҧҳәысра уажәшьҭа илыламызт ҳәа, аҳкәажә длаҭәалымшьарц лҭахын, дшыҟазаалак лҧа есымша ибара лаӡартә, ҭаацәарак дрыднагаларц дақәгәыҕуа. Мазлоу ари данақәшаҳаҭымха, иара игагаз ицрыҭны иабацоз, иҧҳәысгьы илымуит. Аҳкәажә илҭаххар Хамсада доулыжьыргьы здыруадаз, усҟатәи лҳәатәы дахыҧомызт, лааӡара акалашәа иҟан, аха Мазлоу иакәызма зыҧҳәыс лҳәатәы иқәныҟәоз, иагьа ҳаҭыр лықәиҭозаргьы. Аҳкәажәгьы лҳәатәы ҟалар акәын ҳәа леаҽылшьаауамызт, Хамсада убасҟатәи лаҩнаҧҳәысшьа бзиан азы. Лара дзыниақәаз рышьҭахь, даеа хаҭак изхьҧшра дагьазхәыцуамызт, уажәтәи лҭагылазаашьагьы дамарамызт, аха лхы ҽылхыртә илзынхоз уаҳа егьыҟамызт.

Уи аҵыхәтәантәи лхәыцра, лызцәырымҵыр здыруадаз, Ҷыҷ иеиԥш иҟаз мацараны аҭзыуаа лыбла ихгыламзар. Ҷыҷ игәахәтәы цәгьан аиашаз, даарыцҳаушьартәгьы дыҟан. Мазлоу диқәлан иара. Аамсҭа ду қәылара дцон дшыҷкәынаҙаз, иаб иԥсы анҭазгьы. Убасҟан итҟәаны иааигаз азәы иакәын иара. Дхәын ҕәҕәала, абаѡ ҧцәа илан. Дрыхәшәтәит, агра ҕәҕәа изынхеит акәымзар. Иҵуази уи аахысижьҭеи. Ҷыҷ дшеилҟьац деилҟьан. Уи ида Аҳмыҵ Мазлоу шьаҽак ҟаиҵаҙомызт, дарҕьажәѡа бзианы дизыҟан уҳәаргьы, дрыцҳан, ала аҵкыс димаҵуѡын, дизыҟан. Аҳмыҵ Мазлоу ихы хәыцк алшәар аҳҭынраҽы зыԥсҭазаара еилабааз Ҷыҷ иуамызт. Уи иԥсҭазаара заҟа игьамадаз аҟара, ихаҭагьы иԥан цәгьахеит. Иԥани игызмалреи ихы иахьаимырхәоз иаҳ гәыкала изыҟазаара аҽы акәын, аха уи иахьихәарҭаз илшарак деигзомызт. Ари аҭзыуаѡ маҷ-саҷк деилылкаақәахьан Хамсада, длышьклаԥшуа илаԥш дышхымшәоз ангәалҭа. Хаала дышизхьамырԥшуаз ангәеиҭа, диршәарц далагеит. Уахыкгьы лара абаҳҷаҽ амѡа аалзикын, дицәцарц лҽаназылк, игыгшәыгра изааины, деимлагәа адгьыл аҽы днышьҭеиҵеит, иааухҭыугаз зегьы ҧхамшьарыда излоуҳәарызеи акәымзар. Арҵәаа ааҭлырган, алақәа еибаҧхарсны рҽанаарха, усҵәҟьа имшанхоз Ҷыҷ игәаҽанызаара изыхынҳәыртә ҳамҭак ицәызыз лхы иархәаны, дицәцеит. Иаргьы ус изхашҭуаз уаѡымызт. Еснагь ларгьы лгәы лҽанын. Уажәшьҭа дсыцрыҵыр здыруадаз шылгәахәуаз, уахык лҽаҧарақҽ ашә ааимжәааны даалагылт.

– Сара издыруеит Фаҭи бареи шәшеигәаҧхеибашьо, – иҳәеит иара, иҽаҧхьа уалԥшьак лыдызшәа иеыҟаҵаны.

– Изакәызеи иуҳәо?.. – иалылхызи лара иаҳа дыбзиан ҳәа лгәы зыҭҙаз Ҷыҷ идырыр? Уигьы цқьа дизхәыцыртә еиԥш лыԥсҭазааразма, зразҟы ианымшәар ада ҧсыхәа змамыз аԥсаз.

– Фаҭ бигар зуам сара, – даалзааигәахарц шьаҽақәак ныҟеиҵеит, дызлацыркьыпоз иарҕьа шьапы ақәыҕәҕәара иаҳа иаиуазшәа, арыҕьарахь ала дынхытаруа. – Саргьы схаҵоуп, ахаҵара анакәха, азәы сиеицәаны схы збом. Фаҭ иаҳа дызлеиҕьабшьазеи, исзеилкаауам сара?

– Уаҳа умаасҟьан! – арҵәаа ааҭлыргарц агьшлыгмыз лбжьы ианыԥшуан, иаргьы дааҭымгылар ҧсыхәа имамызт. – Сыҳәҳәоит идырны иумаз.

– Сахьыцыркьуа азын аума сызбаҭәабымшьо? -ихаҭа дааҭгылазаргьы, ибз иаҳәац аҳәон. – Сгәабзиара ыҟазар, хаҵак сиеицәамзар, илабхыузеи ицәшҳабиза адәы иқәу?

– Иуҳәо ахы ахьцо сзеилкаауам, уии сареи акгьы ҳабжьам. Сара азәы сиццандаз ҳәагьы сгәы иҭакым. Иҟалозар удәылҵ, ҳаидырбалар сҭахым.

– Аҵхагәҭан, зегьы ыцәахьеит, ҳазбода. Ҽыбымҭын, иаҳа ибзеиҕьуп!

Иџьыбажә инапы ҭакны, иҽааихеит. Аҭзы днадыҕәҕәалан, дшәарҙызуа даақәхеит, лҽы ааихылхыр еибаиргоз закәыз лзымдыруа. Атах ҳәа дналымҵасын, лцәардгәы шыҟаз днаиршәит. Димпыҵҵәраан ашә ахь деихеит. Лыҵкы ашьҭахь ала иааимпыҵашәан, аҽҽы ҳәа иԥыжәжәо, даалыхеит. Лнапқәа аԥырҧыр иҟьо, лыеилымҭарц дыкәпоп. Ахаҵа уамага иҽаԥхьагьы аԥҳәыс лымч духон, лԥсы ицәылгарц данықәпоз. Аха ахаҵа дхаҵан: деимлагәа днықәиҵеит. Лара дҳәыԥзыԥуан, иитахыз агьылымшартә. Уаҳа лҽылзеиқәмырхо данааԥса, дишьыргьы агәхьаа мкыкәа, лыҵәаабжь аалыхәлалырҟьеит. Нас инароуны дыҳәҳәеит. Аақ-саақ ҳәа алақәа, ашҭа ааихҵәаны, аѡны иаадибаҳәалеит. Уажәшьҭа иусқәа шиқәымҽиоз еилкаан, дѡаҵҟьан, дызлацыркьыпуаз ишьапы знык аҟара адашьма иныкәсит акәын, ашәгьы ѡыдҳалеит. Аԥшзы даѡызахан, дныҵашәкәеит. Лѡызцәа аѡнаҳәсахәыцқәа ааизѡоит дук инамгакәа. Лара лиарҭа аҳкәажә лышьҭаларҭа иацәыхара-

мызт, акы анаалҭаххоз лҧсаз иаразнак даалыҧхьартә. Аҳкәажәгьы дааҩнашылт, дызлаиауаз лхарҧ ҧшқарах еиқәыбырфынха илышәҵаны.

– Ибыхьзеи? – ҽаалҭит лара, ацәашьы кны лҧсазгьы даалзааигәахеит, уи илҳәоз лҽамшәо данаакәаныза. – Нас?!

– Абра хаҵак дааҩналеит… Сшәан сыҳәҳәеит.

– Дзусҭада?! – аҳкәажә иаразнак илаҳарц лҭаххеит уи дарбаныз.

– Лашьцан, дсызгәамҭеит.

– Бцәашьы аркыупеи, дышҧабызгәамҭеи?

– Азәы гагаҵас данызба, иаразнак сыҳәҳәеит, – лыҽҽылхит Хамсада, – иаргьы иҽесмырбакәа дцеит.

– Иҟалазеи? – дааҩнашылеит Мазлоугьы.

– Ус, акгьы, – даақәгьежьит аҳкәажә. – Шәҭыҧқәа рахь шәца! – нарыдылҧеит аҩнаҳәсақәа, ларгьы, амаҭ еиҧш лхы шьҭкәыцәаа, луадахь днеит.

Лымацара данынха, ашә алыкә нылалҧеит Хамсада. Лҽааилыхны дышьҭалеит. Ҷыҷ дахьцәырлымгаз лгәы иалан, зынгьы дишьыр ҳәа дшәон азы, иҟалҧаз хьаалгацәомызт. Мрыҟәа ибара дазхьааит. Убригьы гәаҟ уск даанахәазар ҳәа лцәа дынҵзызаауан. Адырҩа-ҽны, лаҳкәажә лыҽлымхны, лпа дылбарц лгәы иааҭалкит, арахь ҧшзала лызмыршар ҳәа дшәон. Лцәа дҭахьҭшьуа мацара аалыршеит. Аҽны сасцәақәак рҭаait, ларгьы ҷьаракыр даузцахуаз. Асасцәагьы ҧытрак инхон. Игәалҭеит лаҳкәажә лара иааҟалҧоз акы аалгәампҳо дшыҟалаз, егьигьи, илҧәахырц дшаҽызгьы, лыгәҭакы шҽеимыз лылжжуан.

– Ацхагәҭан агәхьаа бахьасыргаз, саҭамзааит! – Хамсада ааимҟьарсҭак лҧшаан, лаҳкәажә дналеихырхәеит.

– Аказы сбызцаарц сҭахыуп, – лҳәеит егьи. – Иаасабымҳәаргьы ҟалазом. Дзусҭада уа ибызнеиз?

– Исымҳәахьеи дысзеилымкааит ҳәа.

– Быгәра згоз ҷьыбшьома, – лыблақәа иаҳагьы иҵархәны днализыҧшит.

– Сара аиаша сҳәоит.

Хамсада илзеилкаауамызт иҟалаз. Дзусҭазаалак лара илцәагозеи? Аха уи аилкаара хара илцәымцеит. Аҳкәажә лаҳгьы уамак дизхьамҧшуа далагеит. Зынгьы ирымчны диацәажәон. Ихалырҟьацәарцгьы егьлыгмызт, ус узқәымчуа хаҵамызт акәымзар. Зегьы еилкаан. Аҳкәажә лхаҵа игәра лгазомызт. Хамсада, тәымуаҩык диеицәаны, дааҩнахеит, иара усгьы дахьацәтәымыз ашҭаҽ. Аҳкаәжә лакәзар даҽеа ҧсазк дылзааигәалтәеит, Хамсада ахәы ҟазҵоз рахь дышьҭны. Анцәа иаҩсуаз ауаа рхәыҟаҵашьа илбахьаз чысҟаҵашьамызт. Инымҵәазоз асадкылараз, аҩнаҳәсақәа ахәшҭаарақәы ирылҧуаз аҧхзы закәытә ҷьабааз изхылҧуаз Хамсада илбеит лхаҵа, дара данынрылагыла. Аҳкәажә, илҭахыз зегьы ҟаҵо, лыгәшәымшә акра мариамызт, аха еицәаз убаанза еиҭьыз уздыруамызт.

– Мҽаагаҩыс сбырҭеит, – иҳәеит ҽнак Фаҭ, иихыз амҽы гәыдк нышьҭеиҵан.

Абри иакәын Ҷыҷ игәы аҧжәара изацызҵозгьы. Хамсада дагьеигәырҭеит, дагьамеигәырҭеит Фаҭи лареи русеицура. Еснагь еиҧш дыҧштәыдан ахаҵа, аха акы зыхьуаз иҽиеиҧшитәуамызт, иззуҳәоз мап ацәикуамызт дыштәызгьы асаз гәы зызҭаз. Уаҩы издыруамызт уи закәытә хьааз имаз, уаха данышьҭалалак заҵәык шакәыз ихьаақәа рыҧсгара анриҵоз. Даангыломызт иара Мазлоу иҽы, асаз тәылахь дцарц, ашьха абҕа дхызгашаз ашьамхы ҕәҕәа иҵамызт акәымзар. Арахь дахьыҟазаалак иара изын зегь акакәын. Абри иакәын Ҷыҷ Хамсада дызхибаауаз, уи ихыбаарагьы ҵаҵгәыдамызт, лара дызҭашәаз аамҭала.

Аамҭа цацԥхьаза еилкаахо иалагеит Мазлоу Фаҭ мҩаагаҳыс дызлиҭаз. Уи иԥсы ахьынзаҭаз мҩаагаҳыс Хамсада дылзыӄазарц иҭахын. Мазлоу ԥҳәысҵас дигәаԥхон иҳонаԥҳәыс, аха ихы иаҭәеимшьашаз изаҭәашьомызт, ихьз ду млаӄәырц. Уажәшьҭа Хамсада ахәыӄаҵара даназкха, усгьы наԥьнатә илылшоз лаԥхьаӄа илылшарымызт, дыздыԥшылашаз азәы длоур цәгьамызт. Уи Фаҭ иакәзар иаҳа иеиҩьын, амалагьы дара неихәаԥшы-ааихәаԥшуан. Иаргьы нарха ду змаз уаҳомызт, дуашәшәыран. Иашҭа Ҷыҷ дҭыҵыр иҭахымызт. Уи заӄа дтипасыз аӄара иаҳа аҳ дизаааигәахәон, уи адагьы Фаҭ иаасҵа иара игәамч ыӄан, дахьихәашазгьы маҷмызт.

Абас ала Фаҭи Хамсадеи аамсҵа ду иашҭа еицҭыҵит. Ихырӄьаз дгьылк иныкәтәеит. Мрыӄәагьы даарган, аиҳаразак Хамсада лгәы злалаӄаз убри акәын, драазон. Дшыхәыҷызгьы ацхыраара заа иҵан, аҳоны дрыхәон. Радеда данигьы, иара иакәын рԥсы зкыз. Аб рыцхә дышуашәшәырыз зегьы дыреын, аха илшомызт. Уи даеа гәаӄрак изацлахт, ананамга инанамгара ихьымзози. Ихьымзаргьы ихьдыргзон. Дызхьымзакәаз дызрыхьзозар ҳәа ԥхьа иԥшуаз насыԥ иман азакәын илымшашазгьы зилиршоз, – абас иӄаз аамҭан Фаҭ изы, Мрыӄәа диваргыла, ача анылаиҵоз. Ҷыҷ дааины, «уԥаԥса» ҳәа инаҵшьны аҳ иаҳҭынра ҷкәынс дшиҭахыз аниеиҳәоз. Ибга аҽақ ҳәа иааԥиҵәазаргьы, иԥҳәыс лгәы аангыларц агьлыгымхазаргьы, мышкы зны ус шыӄалоз рдыруан. Мап иҵәкышьа рымамызт, нас тәамҳахәык роураны иауӄахыз, иара аӷкәынгьы даа-дрыхуамызт. Деидкылашәа Фаҭ аҳҭынрахьы диган, ихатәы ԥҳа заҵәы латцкыс ииҭаххахьаз, аиҳаракгьы дзыӄәгәыҕуаз дныжьны, даахынҳәит. Анцәа илԥха роугәышьар, Мрыӄәа имаҵура назазахомызт, аҭаацәара далалартә дшааӄалалак, ԥҳәыс дизааганы, Аҳмыҭ Мазлоу димпыҵхтәын, убри акәын игәынкылагазгьы.

Уи ашьҭахь еснагь аҳоны ираҳалон Мрыӄәа ауамага ихҭызхуаз Ҷыҷ иакәын ҳәа. Хамсадеи Фаҭи ирыхҭниӄьоз рпа ихигарц игәы иҭакны, мҩаагареи абоура рыцкьареи, азарӄәа рыхьчареи, дзызхзызаартә иӄаз даеакгьы нмыжькәа, зегьы иирӄаҵон. Зыбаҳ иацәымаашьоз аӷкәынгьы, еихарҕәҕәаз ихаԥыцкәа мааԥшырц, иӄьышәӄәа еиӄәырԥсы, ҿымҭ аус иуан. Иабԥса дицхраарцгьы даалон, Мазлоу иеааимхны. Аӷкәын иӄазшьа зеиԥшраз Мазлоугьы игәеиҭан, игәабзиарагьы шыҕәҕәаз аниба, ахбыцьра дшынҭагылазҵәкьа, хьызрацара дигеит. Уа фырхаҵарак ааимырԥшит аӷкәын, аха игәы шымҭрысыз еилкаан. Ихаҭагьы, аиааира анырга, дыхнамԥааит дызлахәыз аныӄәара. Даеазны хьызрацара данбацарызишь ҳәа, Мазлоу ҿазыӄаҵарак иналагара дахгәаӄуан. Уи акәын ахаҵара захьзызгьы. Хамсада лгәы ҭыԥсааула лыӷкәын дызларгалаз дацәлыршәарц даҽын, аха аеыбҕеи ашәакьи збаз иарԥысхоз аӷкәын илхәоз, иаҳазаргьы лара лтәы иагарызма, Аҳмыҭ Мазлоу ду иажәа ахьыӄаз.

Ҷыҷ ишьыцигон Мазлоу иганаҽ игылашаз арԥыс хгыла дахьызҳауаз. Ԥыхьа еиԥш уи ииҳәоз иаҳауамызт, иара итәы ылҵырц иҭахны, иеырымчны даакәгылон. Иԥсы ахьынзаҭаз ихамшҭышаз хьымзҕгьы изыӄалеит Ҷыҷ. Уаҳа арҭ аҭаацәара дызларԥырхагахашаз акгьы изыԥшаауамызт иара, Мрыӄәа дхаҵарԥысны даакәгылазижьҭеи. Ҿнак иадамхаргьы зегьы ргәы иаиргарц, ҿнак ишиҭахыз игәы дҭаччарц, мшцәгьак азы дынкылатәан, зырахә ԥхьазцоз Фаҭ ашәакь игәыдиҵеит. Уи дишьит ҳәа дгәыҕны, иеизеит, аха ихәшә ԥсаан, ишәакь цқьа изеибамыргеит, акыргьы нахаран. Фаҭ иуашәыррақәа даеа уашәыррак нарзацлеит. Хамсадагьы даеа уҕәк лыхәда иаакәырҵазар илзаҳызахеит. Иахьцалак ԥытк игәы дҭагәырҕьартә дшыӄаз, ҿнак Ҷыҷ дааизцәырӄьеит Мрыӄәа. Уи абна аҽакәын иахьыӄалаз. Арԥыс инаҵәакәа Ҷыҷ икаба ахәцә иналаԥсын, дызхирӄьоз абри акәын мҳәазакәан, даеазны иара имшала азәы ихы хәыцк алшәеит ҳәа анаакиаҳа, иԥсы егьымцо-иагьымаауа дшыӄәирхоз, дырууаза диршәын, еиӄарамыз

ишьапқәа ахьиргылоз аҭақәаҭаҽара изаҩызахан, зқәала днықәҳаит. Ҷыҷ ибла ҭызза, асҟатәиҵәкьа амч илалахьеит ҳәаҵәкьа дызқәымгәыҷуаз дизҧшуан. Егьи, уаҳагьы дхьамҧшкәа, имҩа данын, изқәа акы аахарын ҳәагьы дымшәазакәа.

Еилашыз азы, ачуан ихыҽеар, иеиқәтәон, аха Ҷыҷ игәаҭ аҟара низацлан, иеизеиқәкуамызт. Мчыла егьизыҟаҵомызт азы, уахгьы-еынгьы игызмалшьа аҵкыс еиҳаз гызмалшьак ихәыцырц дашьҭан. Мазлоугьы, типасҵас дыззыҟаз, уи аус аеы дижьарц избеит. Аҳ иреиҷьыз илаша заны ашәуак иитеит. Иара иабжьеигаз ала, Аҳмыҭ Мазлоу, иреиҷьыз арҧарцәа днархаргылан, Мрыҟәа аеы дашьҭеиҵеит. Аамсҭа ду ицәызыз усҟатәи дашьҭамызт, ицәырзаз ҳәа ахьз ихылоз акәымзар, дагьаангылон. Ҷыҷ аеы зиҭаз мала ҳәа акәын ишиитаз. Урҭ злеиқәшаҳаҭхаз ала, аеы азәыр дашьҭазар, уи дымхынҳәыртә иҟаиҵар акәын. Ашәууа рынхарҭақәа ахьыҟаз ахь ашьха бҷа ианаахыҵ, аеы згахьаз иуаизымдырхуаз арҭ зышьҭаз. Ҷыҷ ишиеиҳәахьаз ала, Аҳмыҭ Мазлоу дааиликаар аеы згаз дзусҭаз, рҳәреи хҵәареи изҧшын, иара Ҷыҷгьы ҧсҭазаара иоуамызт. Ашәуа хаҵа дымтәакәа иаразнак иеиҿикааит ҧсҳәаа Мазлоу иуаа ахьнеиз ақыҭа хәыҷы еимырцәартә. Абас акәын ирыцҳахараны иҟаз Мрыҟәа ихәашабгеитәыз иаб дышиқәшәаз. Урҭ реиқәшәара шыҟалоз, аиашаз, азәгьы издыруамызт, идырырцгьы дыҟамызт, Мрыҟәа иҟама аниба, уи аҭра иара дшаҧшәымахахьаз аб игәаламшәазҭгьы.

Аҵыхәтәантәи ахҭыс азәгьы издыруамызт Ҷыҷи уи аеы зиҭази рыда. Хамсадагьы лҧа иҭахаразы амҩа еиҵазҟәаҟәазгьы длыздыруамызт. Ҷыҷ иҟаиҵаз атәы иҿы иҭыхны уаҩы иеимҳәеит. Аха аеы згаз ашәуа, аусқәа анеихсыҷь, изеиҳәақәаз ҟалан, азәи-азәи еибырҳәоз, зыгәра узымгоз хҭысҵас акәын ҳара ҳҿынза абиҧарақәа ишааргаз.

Хамсада иара убас илзымазан лыҧҳа дынкылахәаша дахьцаз атәы. Уи уажәшьҭа лҭәымҭахь деихарц дыҟан. Мазлоу иҧхәысгьы ауаҩы дырзаалышьҭхьан аҵыхәтәан, илзааигәазаз аҩнаҧхәыс хаҵа данца нахыс, аҿыц дшылҭахыз. Лара илзаалыцҳаит лылаҧш хаа Хамсада лызҷаб ишылхызаауаз, фатәи шәҵатәи шлыгылмыжьуаз, лынасыҧ лҧшаанза. Уи лажәа ҧшаахқәа зеиҧшраз ала, Хамсада еилылкаait дзыхҵныл'ьоз шиашамыз шеилылкааз. Радедагьы амаҵура лҿазыҟалҵон, аҳкәажә лахь амҩа дықәларц лгәы ишҭаз, дынкылаз дцеит, лышьҭамҭа ыҟазамкәан. Аха уи уажәшьҭа дшәарҭамызт, зыхьз назахьаз Напҳа Кьагәа ахаҵа инапаҿы дыҟазар. Дахьыҟазаалакгьы, дшыҟазаалакгьы Мрыҟәа иҧсы шҭаз лдыруазар, Хамсада ҷьанатҭ гыларҭас илоуан. Ма дахьҭахаз атәык лдыруазар, ианамух уи ҧсҿыхгазшәа дахәаҧшуан, ус ҧсрак дақәшәазар.

Аҵәыуара баҟәыҵ! – иҳәеит Кьагәа, Мрыҟәа избахә дшалаҵәажәоз, аҵыхәтәан лылаҕырзқәа аахаддылан, ианынеималҭәах. – Фаҭ дабацеишь? – гәҩарак ааиоуит иара, Хамсада лажәабжь данаалга.

Кьагәа агәарҧ лаҧшыла иааимидеит. Аҩны ашьҭахьзала амца шеиқәыз убартә, алҩа ҩеиуан. Аҧшәма дызхаиҳәаз агәхьаа имкызар ҳәа дшәан, уахь иҿынеихеит. Хамсада даеазны лыгәшәымшә ааҳәаны. Фаҭ амца амҿы ақәиҵон, абҩатә қәабгьы уа иахакнаҳан. Арҧыск уасак ахәҭақәа еиҿыкьҟьаны уахь иҵеиҵон. Аҧшәма исас иҳәатәы дзахымпакәа, агәылацәа азәгьы иеимҳәеит ауаҩы хатәра дшиҭаз. Аха, ҧшь-шьапык зҵаз изымшькәа, дзаанымгылеит. Игәыла ҷкәына диҧхьан, иреиҷьыз уасак ииршьит, иабгьы ауха дырзааиуан, асас даанидтәаланы ҵәыцақәак наидижәыларц. Усҟатәи изыҟаҵарагьы иҭахымызт Кьагәа, аха, аҧшәма игәы дамысырц, уи дақәшаҳаҭхеит. Агәыла хаҵагьы бзиак иакәын. Дук хара имгакәа, алаф иҿахәмаруа, агәарҧ дааҭалеит иара.

Аишәа ианылахадыртәа, Кьагәеи уи агәыла хаҵеи реицәажәашьеи рныҳәаҿа лахҿыхрақәеи агәрҩа зхатәаны иҟаз аҩнаҵа иҵегь иаадырлашеит. Ҳамҭакы ауаҩы игәы ааихауршҭыргьы, имчқәа изацлазшәа дҟалон. Уи акәмызт, уажәшьҭа адунеи исзықәи ҳәа

ауаҩы ихы ианагәыдиҵоз аламҭалаз уааиҧырхагахар, убас агәалаҟазаара бааҧсза даҽазнык дызҭашәазомызт. Аҧсеиқәырхарагьы убри акәымзи. Аҧшәмацәагьы агәылацәагьы Наҧҳа Кьагәа ихырҳәаарыз ажәа лҧшаахқәа рҽашәомызт, ргәы шизыҟаҵәҟьаз рҳәартә еиҧш. Радеда дыхьчан. Хамсада, лымала акҽыҩрахьы даннеилозгьы, лгәы нҭыҧсаауан: Кьагәа ларгьы абас лҧсы еиқәирхахьан данқәыҧшзаз, аха убас ихьанҭаз гәаҟра згымыз аҧсҭазаара даныларц акәызма Радедагьы дзеиқәырхаз? Иҵегь ирҵауланы данхәыцлак, Мрыҟәа иҧсы шҭаз еилылкаазҭгьы, ллахьынҵа усҵәҟьа ицәгьамызт ҳәа лгәы аабжьажьахон.

Иагьа дыхәмаруазаргьы, Кьагәа изымариамызт ари аҩнаҭаҽы агәырҕьара. Агәылацәа анца ашьҭахь, асас дназықәдыриаз ацәардҕәы аҽы, инапқәа еихданы ихы инаҵеиҵан, акраамҭа дызмыцәакәа игәалашәон Мрыҟәа ажәлар рызбарҭаҽ дшеиқәырхаз, уи иҭахашьазгьы ихы иавибон. Усҟан даҽа ҧыҭрак днаскьеигазҭгьы, арҧыс дҷыгәза дхынҳәуан, иани иаби иргәырҕьарц. Даҽа ганкахьалагьы, иаб дахьҭаирхаз Мрыҟәа иҧсы ахьынзаҭаз хьымзҕны ибла ихгылазаауан. Уи атәы иан иаалаҳазҭгьы, ихала иҽимшьыр ада ҧсыхәажәлак имоуа дҟалон. Издыруадаз дахьҭахаз иара изы ҵьанаҭ гыларҭазар? Аха ари дзызкылсыз ахәыцра иара инамыс ҽнахуамызт. Имшала дҭахазшәа, ихы гәыбҕан аиҭон: «Абас алахьынҵа цәгьара бсырбарц акәызма Нхыҵ ашәуаа рахь амҩа зыбсырбоз?..Нас абыхәаа Аахыҵ быртәхарц…» – ашамҭахь аҵх неигон, илацәа анҭаауаз.

Ашьыжь заа дзымгылазаргьы, аҧшәмацәа уи изхара иҧсы изымшьазшәа ргәы ирнаҭон. Дара рееилдыргахьан. Ҽыц ддыртәарц иақәыркын, иара имуит, дызҭаз даарықәныҳәаны, какалк икит акәымзар. Даныхынҳәуаз адырҩегь дшырҭаауаз реиҳәан, днаскьаргарц Хамсада агәашә дҭыҵыргьы имуит. Ларгьы Радеда лырхынҳәра шыҟалашаз азбахә дшахыццакуазгьы, уажәы Кьагәа дахьаауаз дахьааимгаз зыхҟьоз шлыгәхьаазгьы. Фаҭ иакәын исас агәашә дынҭызгаз.

– Изуцәыззои, Мазлоу иахь ауп схы ахьхоу, – ҽааиҭит Кьагәа.

– Ҟаи?! – иааҵьеишьеит. – Уара, ауаҩы замана, илухыузеи Анцәа дзықәшәииша?

– Иуаҳахьоума ааигәа хәыҷқәак иднагалеит ҳәа?

– Исмаҳакәа, Радеда данаҳамба ашьҭахь ауп, Ҷыҷи даҽа аамсҭа ҷкәынаки ҩыҵьа аишьцәа Мазлоу изааргеит. Азәы диҭиуеит, уи ицынхәра даҽазәы дааигоит, уи ауп Мазлоу дызҽзоу. Иаҳҭынраҽы есымша аҭзыуааи аҩнаҳәсақәеи ҽыцуп.

– Урҭ аишьцәа роуп Радеда хәыҷы дызҭнырҧсахлаз, амала уи атәы Мазлоу изымдыруазар ҳәа сыҟоуп.

– Иаша уҳәону?!

– Узҕабгьы ишырҭахыз рхы дырзамырхәеит, аҷкәынцәагьы ааимхны изгароуп.

– Ухаҵагәышьоуп, Наҧҳа Кьагәа, аха узлагаз аус гәаҕьыуацәоуп.

– Урҭ зымгакәа, хынҳәышьа сымам. Абзиараз.

– Амҩа алҧха уоуааит! Анцәа ҳазшаз уеиқәыршәа!

Наҧҳа Кьагәа иҽы ашьхә наирбеит. Аҧшәма дгылан, аҽыуаҩ димбо днавалаанза. Даахынҳәын, иҧҳәыс ак леиҳәарц иҭахны, ашәхымс даалагылеит. Хьаак лызцәыригарызшәа дацәшәаны, амалагьы, иара ҽиҭцәомызт, даагьежьын, иаха акәац ахьижәуаз днеин, иааилиргақәеит. Уаантәи ахәадахь иҩеиуаз амҩа ахьибарҭаз ахь днеин, исас, дибарц акыр дшыҧшуазгьы, дизгәамҭеит. Амҩа хызҩоз аҵлақәа агьудырбомызт. «Ахаҩы ажәлар умшны урызгылазар, ҳазшаз илҧха угымхааит, мҩамш уоуааит!».

Ныҳәаҧхьыз згымыз аҽыуаҩ икәадыр далиаазшәа дҽыжәын, иҽы, ашьамхы аҵҧрааya, амҩа иахьаныз. Аҕәра аҽархханы, ишьхә аирбон, уи азы уажәраанзатәи аныҟәашәа ҧсахны, иҽырбон. Уи иаирҟаҵоз ахықәкы аман: аамсҭа ду Аҳмыҭ Мазлоу иҭаауаз

дзакәытә уаҩыз зегьы деицгәарҭар акәын, ихаҭа дисасаанза избахә наҩратәы. Амрагьы аҽышьҭнаххьан. Икацеиуа ирылаҧхон беиарала еиуеиҧшымыз, аха Аахыҵ еиҧш еиҿкаазамкәа иаҿаҧсаз адәхәыҧшқәа ирҿанхоз рынхарҭақәа. Аахыҵци Нхыҵци рзырҳәон анахьгьы арахьгьы, ирыбжьаз ахреибаркыра абҕа иаҿыҵуаз ахра акалҭқәа ракәын, егьыс дара амшын аҿыкәан ирҿаҧсаз дгьылкәан. Амала, урҭ рыҩнытҟа аиҿкаашьа, аҩны агыларҭа, арахә ртәарҭа, ауҭрақәа, амхқәа реихшашьа, – акыр еиҧшын. Ааигәаза анхара зеазызкыз рқәацә хәыцқәа ракәзан, ҩба-хҧа маҟа рнаҩс, малс ирымазаз. Изыхзызаауаз зегь раҵкыс, еиқәкаца иҕәҕәаз раандақәа ракәын. Урҭ зеигәыргьоз рмал хәыцы акәзу ахаҩара ҳәа ахақәиҭра мач ироуз акәзу? Аҧсҭазаарақҿ зегьы еибаркызшәа иҟан, акакала урызхәыцзомызт, аха рқәацә ала излагаз амал хәыцы-хәыцы арҳара ахаҩы ихы дақәиҭ-натәозу, ма даеа хақәиҭымрак иеадиҳәалозу – заа аилыргара алшомызт, ҧышәа дук уоуааназа. Заҟа ақыҵа агәахьы уааигәахоз аҟара, ибеиаз ахаҩацәа рацәан. Ақыҵа акалҭқәа рахь ицозар акәхарын ҿыц анхара зеаҧшьазгоз. Уахь акәымзи зхы иақәиҭыз адгьылқәа иаҳа иахьырацәаз. Рхы иақәиҭын, уаҩы инап ахьалимкыцыз азы. Адгьыл зтәыз Аҳмыҭ Мазлоу иакәын. Иара уигәамҧхакәа, ҿатцак адгьыл уоуамызт, еидарак амҿы узаагомызт. Уԥьабаа ахәҵа ду иара ихы аланыҟәигон, иҵаацәа аирбон, исасцәа ҭхаԥьрала иалаиртәон. Ус ишан аҧсҭазаара – азәы иатцкыс азәы дыҵхаԥьыр акәын, азәы ила даеазәы деиҕьхар акәын. Акәымзар аимактәы ҟалозма? Аҧсҭазаара ҟалеижьҭеи иапҟараны иазынхеит аиҟарамра. Ԥьара цхыраарак ҳзазуазар ҳәа зхы ҩышьҭызхуаз рызбахәқәак аашлоит. Убарҭ дыруазәзар Напҳа Кьагәа? Дыруазәын мацаразар, уаҳа еиҵакрак изаақамцазакәан? Изылшарыдаз уи аиҵакра?

Аҳҵынра ҳҵынрак еиҧшымызт. Аҵла иатцәарала иҵалаҳан Нарҵаа рҟала еицәамыз аԥьыргәал ааида зкәыршаз аҳҵынра. Аҟала ҳаракы иунарбомызт аҩнытҟа иҟаз аҧсҭазаара зеиҧшраз. Азын фырҵын згымыз ҿацәын ари анхарҵа. Аҵла дуқәеи аҟала ҕәгәеи аҧшатлакә ааныркылон, тәанчара иақәшәоз ауаа рыбзаҧцыра иҵегь еиҕьхарц. Аҧхын акәзар икацеиуаз Амра ашәахәақәа аиатцәара ирыҟәнакуан. Аҳҵынра аашс ишьҭаз ашҵа еиҵҳәа дугьы азәы дықәынхар ҟаломызт, аҳҵынра иатцанакуан. Амҩа, ашҵа ду икәсны, аҟала иахачаҧаз агәашә хыб унаднаргылон. Ҽык кәаша-кәашо ианырба, агәашә аадыртызу, иара ус еснагь, асасцәа ҧырхага рмоукәа аҳҵынрахьы инеирц, иаартызу здыруадаз, аеыуаҩ уардынк мҩасратә инагаз амҩа ҭбаа дагәылпшны, аназара, аҳҵынра агәҵаны, ҵәцабаашызшәа акәасҟьа днаҿаҧшит. Уи ааигәара идыргылаз акакәымкәан иҟамызт, амҿлых аҧштәы макьана Амреи амш бааҧси идмырҩашьацызт. Аҵаҟагьы унытцагылартә иҳаракын акәасҟьа.

Ахыбра ду аҿаҧхьа аҭзыуааи аҩнаҳәсақәеи амаҵ уа, акәац зныз агәыблаақәеи, ачашәи ахәшҭаара мгьалкәеи саны изыкәчаҧаз асаарақәеи шьҭыхны, ладеи-ҩадеи ибжьан. Арԥарцәақәак, рыҧхалкәа наҟ-ааҟ икны, арыжәтә иатцан. Урҭ аеышьтыбжь иаахьанарԥшын, азәазәала иааидибагалан, аеыуаҩ изҧшуан, Кьагәа хаҵа иҽы, аҕәра ааҿаирххазан, ишьхәа ҕәгәала инаирбеит. Аеыз ыкәхәмарзаны акәасҟьа ҳаракы аеаҧхьа иаацәырҟьеит. Арыҕьарахь ала аишәа еиҵҳәа иахатәаз асасцәа зегьы ҩагылааназа, аханы итәаз аиҳабы, Аҳмыҭ Мазлоу иакәхарын, аишәа дҩахытцаанза, ҿыц аҳҵынра иаҵааз иҽы никыломызт. Аҳмыҭ Мазлоу зегьы данаараҧхьагыла, Кьагәа дзышза ҷкәынцас дылҿыжәԥан, иааидԥалаз аҭзыуаа иаҕәра надиркит. Ишьи-ишьи еиқәцо, зегьы днарылаланы аҧсшәа реиҳәеит. Уаҳа иҽнымырхакәа, ҳаҵыр ақәцаны, Аҳмыҭ Мазлоу исас аишәахь дааиҧхьеит. Деиҵамхазакәа зеаазырхиахьаз аҩнаԥҳәыс дналыдгылан, Кьагәа, инапы зык нақәҵәаны, иаалырхаз ашьамхқәыршә ала инапы рбо, аԥшәма иахь

даақәгьежьит. Аханы итәаз ҩыцьа рыгәҭа днадыртәан, ихәы ааимҵадыргылеит, инапы аиркырцгьы иҳәеит. Асас дахь дрылаҧаԥьҧаԥьуан, дызлатәазгьы рылаҧш иара изхан.

Аамсҭа дуцәа ираҩсуан аишәа еицахатәаз зегьы. Рҧшра-рсахьа акы узазымҳәо, ршьа рылпхаауан. Иоура-иҭбаара назаны, урҭ рацкыс деиҭьымзар деицәамызт аҧшәма. Аишәа амҩаҧысшьаҿ иаразнак ианыҧшит Аҳмыҭ Мазлоу, иҭааз раҳаҭыр ҭәҭәаны ибозаргьы, азәы иара диаҧысыр шамуаз. Зегьы рыхшыҩ наиздырхеит иара, уажәшьҭа, рысас дандыртәа, ркрыфа-чара наргзарц шнаиабжьеигазгьы, ибжьы ианыҧшуан иара дшаҧшәымаз, уи адагьы аҳра шитәыз уивсыргьы шимуаз зҳәоз ахаҿгьы далаԛан. Аҿаҳаԛәа рылсуан, асасгьы инапы ихәы наиркит, ихьыцәцараха иапҳьагьы иаакәдыргылеит ашыц лых ҿаҳаԛәа. Иқытан дыԛазшәа игәы иабо, дрызҧшуан, ашыц ара иабаанагарыз ҳәагьы даазхәыцит. Иреиҭьыз ашыц шьапқәа иқыҭа архаҿ акәын иахьрызҳауаз, Бзыҧ аҧсҭагьы иҭажьын. Ҳазшаз илҧха роурц, акы ижәит. Дук мырҵыкәа, дҩагылахын, дызҭаз аҧшәма, усгьы аҭамадара кны дтәан, дныҳәа-ныҧхьаны, иагьа даҧсамзаргьы ажәа лыҧшаахла диныҳәеит. Макьана уамак ҵуамызт, арҭ латәеижьҭеи, иаарласны дызлатәаз дынрыхьзеит.

Аҳмыҭ Мазлоу аҿаҳаԛәа мачымкәа иапҳьа иаакәдыргылеит. Исасцәа ҧыҵ-ҩык рныҳәаҿа икит. Ажәа хаала дышрыхцәажәоз ала, еилкаан илыҧшаахыз ауаа дуқәа шракәыз. Урҭ рныҳәаҿаԛәа ҿыц изааиз иныҳәаҿа аламызт. Мазлоу иҭахын иҭааз ихи иҵыхәеи заа еилкааны, исасцәа цқьа дырдырыртә еиҧш, дырехәазаны дихцәажәар. Арахь исас ихазы ажәак имҳәацызт, зыхьз наҩхьаз иакәзаргьы, ара дыздыруаз уаҩы дыԛамызт, дарбаныз ҳәа ихаҭа дҵаартә иламыс иаҵанакуамызт. Аха дзырццакрызи, исас иара дитәын, иныҳәаҿагьы дахьазарын, дааизижьҭеи уамак ҵуамызт. Ус башагьы дизоужьшамызт, иааишьаз, игылашьа-итәашьаз, ицәажәашьаз, идтәалаз раҳаҭыр шибоз, аҳәоу иаламҵазакәа иаргьы иаҳаҭыр ладмырԛәырц ихы мҩаҧгашьаз, уаҩы заманак иакәын, унаигәҭасыргьы зуаз иакәымзар акәхарын. Мазлоу иҿаҳаԛәа ҭарцәны, иаҿа ианызарц, изеилымкаацыз исас иахь ихы наирхеит. Кьагәа зныҳәаҿа алаз, рызбахәқәа аниаҳа, даргьы имбацзаргьы, рыхьз дуқәа имдыруази, дацҧыҳәаны иныҳәеит. Абасҡатәи здыруаз дарбаныз еилыркаарц, изҧшуан, иара идыррагьы иахгәаԛуан. Аныҳәаҿаԛәа аник, Кьагәа аҧшәма диҳәеит даҿа ныҳәаҿак икыртә азин иоурц. Азныказ аҧшәма иааиҭахымхеит, аха асас данаҳәах мап злаицәукрызеи. Ҩаҳак асас изҭарҭәеит.

– Абарҭ игылоу зусҵцәада? – Кьагәа ах дизцааит, еиуеиҧшымз ақәра змаз амаҵуцәа рзы.

– Ахаҩацәа рами, – уамашәа ибеит аҧшәма, асасцәагьы аарызҿлымҳарахеит.

– Шәара ҭауади-аамсҭеи шәами, иреиҭьу ауаа ҳәа уажәы зныҳәаҿаԛәа ҳкызгьы, иҳамныҳәацгьы?

– Ааи, аамсҭа дуқәа ҳауп, – иааиларҧсеит аишәа иахатәаз.

– Нас арҭ ишәхаҵгылақәоу анхацәа еиҳабыкгьы дрылазами? Изшәыдшәмыртәалазеи? – ҿааҭит асас дахь.

Асасцәа рхәыԛаҵараз иаазыҧхьақәаз анхацәеи, урҭ ирыхшаз Мазлоу иҵзыуааи иҩныҳәсақәеи рыбла амца ахыҳәҳәалан, ас азә дрыхцәажәарын ҳәа ишымгәыҵзоз, аҧхара наргәыцалт. Аҳмыҭ Мазлоу абыржәы акәын иангәеиҭаз ҳаҭыр зқәиҵашаз исас дшыуаҩ кьаҿыз. Иҭаз ауаагьы ирыднагалаз ахаҵа иааҭырԛьашьа рзымбатәбарахан, уажәымзар – уажәы ах иҟама дазыҭрысрын ҳәа иҧшын. Егьы ҭынч блала зегьы ааимидеит, аҵәымҭ гәаҭ дыкны даго, исас халтыҿ ижәҩахыркәа ҭбааза, ижакьа зышза, дизеилмырго днаиҿаҧшит еиҭа. Уи иеимырцысит, ишиаҭәамыз дымныԛәарцгьы, ихы иҟажон.

– Уи уара уус алам, – иҳәеит иара ҭынч, блаҭархәыла дкылҭәо.

– Аиеи, уус алам!! Иуҭахыузеи?! – иааиларҧсеит егьырҭ.

– Урҭ ҳангылалак итәоит, – ҽааиҭит арҧыскгьы.

– Шәангылалак иштәо сзымдыркәа, – дааҧышәырччан, иҽаҳа аақәихын, амаҭуѡцәа рахь ихы наирхеит. – Дад, анхаѡыжәлар, иахьа абра иеилагылоу, Анцәа шәиныҳәааит! Шәҵьабааҧсахә баша имызааит, шәеилызкаар зыхәҭоу шәеилыркаартә алшара роуааит.

Урҭ рныҳәаҽа икын, дышгылаз кәац ҽыҭк иҽы инҭеиҭан, ифаны длатәеит. Рыбла амца хын иааикәыршаны. Дзусҭаз цқьа ирдыруазҭгьы, иааилеибаҭар здыруадаз, аха акы иннакылон дара. Ахаѡыжәларгьы гылан, ахаҭа кьаҽ ргәы изҭаны. Амала ааиласрахар урҭ зыдгыларыдазшь? Кьагәа илаҧш дааҭашәеит акәасқьа аҭаҟа аназара иҭагылаз Ҷыҷ. Уаҳа заҭк змоузакәа, хатәык азин имазамкәа дахьынхаз гәнымгазакәа, Аҳмыҭ Мазлоу имаҭура иазикит иҧсҭазаара. Хамсада мап ицәылкзаргьы, абри ашҭа дҭыҭырц даҽызҭгьы, даҽа ҧҳәыск димҧшаауази. Ахан иаѡызаз абри акәасқьа иеиҧшыз, ма зынгьы ҧхынгьы ииаҭәаз аҭлақәа, ма абри абаҳча, алаҧш аҳҭынра иаҟәызгоз аҟала ҳаракы ихазы изеиҽкаауамызт. Иара ихатәызшәа, ишьапы еихго дахьҭаз, далагәырҕьон. Иагьы-шҧаилшоз уи иаҳ Мазлоу ида даҽа ҧсҭазаарак иоуртә. Иеилагылаз анхацәа иҽырзааигәаитәуамызт Ҷыҷ, раҭкыс дҳаракын ҳәа ихы иҧхьазон. Аха ныҳәаҽа рыгымзааит абарҭ иеилагылоу анхацәа!

– Ҳаит, изакәызеи узлоу? – ҧхыз иибаз игәамҧхакәа, ацәа даалҭызшәа, ҽааиҭит Аҳмыҭ Мазлоу. – Сара сакәзар аҭаҳмада, иныскылаз аныҳәаҽақәа нкыл, уаҳа изакәыхи.

– Уара уашьцәа уныҳәеит, саргьы сашьцәа сныҳәеит, иарбан угәы иаамыхәаз? – дҭынчын Кьагәа.

– Урҭ рныҳәаҽа Мазлоу ду изымкуа дыҟазма? – дѡагылеит зымч ҭаз аамсҭа дук. – Аҧсуа кәымжәы зшәу, аҧсуа хылҧа зхоу ҳәа, уныҳәаҽа ҕәҕәала иаҳкырц, ҳишәахь уаагеит, уаргьы убас уныҟәар акәын.

– Ухаҭкы сцеит, ишәҧырхагахашаз ҳәа акы ҟасымҭеит, – ибла – ҭарыхәҭәаза Кьагәа уи днеиҽаҧшит.

– Уара ахаҭа ҕәҕәара згәы иҭоу азәы уакәымкәан уҟам, узусҭада, уабанзатәиу? – иҟалаз ахҭыс ихы иархәаны, уаҳа зхы зырзымгоз ауаѡы иҽиргамарц дизҭааит, ус аилкаара аҧшәымаҭас ишиаҭәамзгьы.

– Сара Нхыҭынтә сузааит, аҳ ухаҭкы! Наҧҳа Кьагәа соуп сара.

Игәы иҭашәаз инымҧшырц, дышьхынҧсылан дтәан Мазлоу ду. Аишәа ицахатәаз исасцәагьы зызбахә рдыруаз ахаҭа дахькьаҽыз, дахьдаумыз ҵьашьо, изыҧшуан иҟаларызеишь ҳәа. Ахаѡацәа еибархәыҭхәыҭуа иааилахеит, рмаҭуратәы ҳамҭакы иаархашҭын. Мазлоу ахаҭараҭәҟьа шымѡаҧигашаз дазхәыцуан, аха усҟатәи аамҭагьы ауимахыз. Кьагәа хаҭа иҽаниргама, иара акы иҳәар акәын, ирызҧшуаз ауаа иҵьашьаны ихнахратә. Ихы иқәкны Наҧҳа Кьагәа дизаазар, уи ацхыраараздиҳәарц игәы иҭамызт. Ицәгьамызт игәы иҭақәаз еилкаазар.

– Умшәазакәа сыдгьыл аҽы узлаазеи? – иҳәеит Мазлоу. – Уаѡы дуцзамкәа, умацара?

– Амѡаҧызаѡ сара дысҭахзам, уи ицынхәрас зыгәра зго ашәақь сҭаҳәҭа иҭоуп. Арахь саазгаз сқыҭаҽ изыз ахәыҷқәа роуп. Срышьҭоуп, – Мазлоу игәы излаанагоз ала, инықәырҧшшәа акәымкәа, Кьагәа хаҭа иааҧыҭәҭәа-ааҧыҭәҭәаны зегьы аазыригеит.

– Узаазеи арахь, урҭ урышьҭаланы?

– Сааит, рыѡныҟа изгарц. Иахьыҟоугьы здыруеит, иаасмоургьы ҟалазом.

– Урҭ сара истәуп, – Мазлоугьы иеааирҕәҕәеит, иамузозшәа аниба, Ҷыҷ иахьгьы дынхьаҧшшәа иуит. Еилкаан Ҷыҷ дахьыҵагылаз иҽаз ашә ала ахәыҷқәа зыѡнатәаз акәасқьа ҵаҟатәи ауаҭах ахь ушнанагоз. – Наҧҳа Кьагәа, ахаҵара угәы иҭоуп, аха саргьы схаҵоуп.

– Уара, аҧҳәысеиба лысабицәа лымпыҵыкәкәаа иаазгаз, хаҵарас иулоузеи? – Наҧҳа Кьагәа аҵәымыҕ еиҧш игәы иалан «ахаҵара угәы иҭоуп» ҳәа мацара Мазлоу дахьишьаз: уи ахаҵара азхазар ҳәа дгәыҕуан дзышьҭаз аус аҭыҧ ақәҵараз, убри азакәын аҵәымыҕ аҧынҵа аарҳәны издәықәиҵаз аҳ игәы иазырханы.

– Урҭ уоурц уҟам, Наҧҳа Кьагәа, – исас дааиҧеиҧшит Мазлоу, аха ирхынҳәырц дызхьаҵуамызт.

– Сҧаҵа оҽазза, абраҟа санаа, ахәыҷқәа мгакәа сшымцаша шҧаузымдыри! – ҽааҭит Кьагәа.

Мазлоу идыруан ари ахамхаҧагьа ишизныҟәатәыз, иѡнаҭа дизтәамкәа, даеаҷьара дҭыҵаанзагьы ихьчара иуалын, уи адагьы, Кьагәа игәы дшаимыргаз ала дхәыцыртә доушьҭтәын. Асасдкылара акраҵанакуан. Наҟ дахьнеишазгьы нхыҵаа раамсҭа дук, Аҳмыҭ Мазлоу захьзыз, заҟа дуаѡ дууз ҳәа реиҳәар акәын. Аены иҟаиҵаз аусгьы баша инмыжькәа, хьызрацарала ашьоура мѡаҧысыр ахәҭан. Ус акәын Аҳмыҭ Мазлоу ишиҵасыз.

– Наҧҳа Кьагәа хаҵа! – ҽааиҭит аҳ, аҽаҳа изирҭәырц, аѡынаҳаѡ ҷкәын иахь иѡышьҭхны. – Уара ухаҵаны саҳҭынра уҭанагалеит, – иҽаҳа рҭәны, даахьаҳәит Мазлоу, – ухаҵара ҧкырадахааит! Сара уныҳәаҽа ҕәҕәала искыр сҭахыуп…

– Уаагыл, Аҳмыҭ Мазлоу ухаҵкы! – дааиҧгылеит Кьагәа хаҵа. – Сара сныҳәаҽа усыркуам, уаҳа учеиҷьыка агьамагьы збарц сыҟам. Аха иаҳшәу ҳаҧсуа маҭәала ҳагәра еибагон уҳәозар – бзиоуп.

– Убри ауп саргьы сызҽу: иусҭоит ахәыҷқәа, амала уи азын даеа еилазаракгьы ҟаҵатәуп, аха уи атәы уажәшьҭан. Иахьатәиала уззааз уақәсыргәыҕуеит. Уныҳәаҽа ҧшзала иркааит.

Аҳ дахьцоз игага мцози! Мазлоу ииҳәаз рҳәарц, Кьагәа иныҳәаҽа аашьҭызхлак, ирдыруаз акы нмыжькәа, ираҳахьаз аҟара ахаргыла, илаехәон. Даргьы ҧыҭк ржәхьан, уажәшьҭа иѡагылақәозгьы ҟалон, ирымныҳәацыз рныҳәаҽа реазхьымгзакәа, аишәа иахьахыҵуаз, аҭамзаара иаҳәо. Ааилашәшәыраз Мазлоуи Наҧҳа Кьагәеи ракәын аишәаҽ инхаз. Асас, аҧшәма иаҳаҭыр баны, аҧхьа аишәа дахыҵит, Мазлоу дѡагылаанзагьы, хара дымцакәа, иааигәа дааҧшит. Аҳ аҧшәма ҧҳәыс лахь исас дѡеигеит. Акырза иҽаз аҳкәажә лыҧшзара ухнакуан. Ҷьабаа зымбацыз лнапы ҟәымшәышәқәа пашәын. Данызҕабыз дызбалак!.. Аҧшәма иҧҳәыс илықәиҵоз аҳаҭыр лыбла ҭбаақәа насыҧны ирхын. Лыхәда еихатыр ҵҟәашәааза иакәыршаз ахәдхаҵақәа имыхәҳакәан, хьызрацара илзааигаз акакәымкәан иҟамызт. Уи лышьҭахь игылаз аҧҳәызба дахьлыхәаҧшуаз, аҳкәажә лаҟара блахкыгара згымхашаз Хамсада лакәын ибла ихгылаз. Аҧсҭазаара зеиҧшраз акәын ауаѡы дызражәуаз дагьызаазоз.

Илыхәҭаз аҧсшәа наҳәаны, Кьагәа днахынҳәит, Мазлоугьы уи днаишьҭалеит. Аамсҭа дуқәа ҵаҟа игылан, аеҵәа каҧхара рықәыҷҷо. Ахаѡа ҳәсақәеи аѡнаҳәсақәеи аишәа еиҵых еилдыргон. Аҭзыуаагьы акәасқьа ашьҭахьҟа, амца еиқәҵаны, уаҵәазы ак дырхиауан, ҷьоукгьы атәан инахыхәон. Урҭ, абжьааҧнеиҧш акәымкәа, гәынамзарак рхаҽы ианыҧшуан. Аены ирбаз-ираҳаз даеакала изныруазгьы, иҟаларын гәышьҭыхгак ирзаѡызазар, рыбла амца хыҳәҳәалон. Даргьы зегьы иаарыкәманшәалахацҧхьаза асасцәа инарылаҧшуан, ашьха анхыҵынтә иааз ахаѡы ицәаара егьырҭ иаарылыркаарц.

Аԥшәма ичеиԥьыка дшахатәаз уи ауаҩ иихәоз ргәы иҭахәхәа иҭан, доусы иара итәала дшазхәыцуазгьы. Ирбаз-ираҳаз гәынамзарала ишазыҟаз ҩашьомызт Наԥҳа Кьагәа дызлагылаз ауаа. Тәанчара иақәшәаз рымч ҭазза ирылагылаз ауаҩы кьаҿ дрыцәтәаымын, аха дсасын, изааигәахартәгьы дныҟәеит, гәыбҕанс иуҭози. Уаҟьан-чаҟьан изцәыррымгашази, аԥшәма идирҟатцомызт акәымзар, игәы иҭазгьы здыруадаз гәыбҕанк зыдларц згәы иҭазымкыцыз ахатца.

Аҭзыуаа иҟарцоз ҟазымцоз Ҷыч заҵәык иакәын. Ақьаҳиа диҩызаны ихы ибон. Уи аус уаҩы дазикызу – дазимкызу, ма апсҭазаарақ ихымҩаԥгашьа ахала иара дзыԥсаз днарбазу аилыргара цәгьан, аха азәы иҟаицоз игәамԥхо, зегьы дрықәымчуа дрылан; дара ишицәшәозгьы, акыр ишьцылахьазар акәхарын, ииҳәоз уамак иахатцгыло убомызт, доусы иус ихала иҷыгәза инаигзон. Арахь иара инапала уск ҟаицомызт, акы далакьысуамызт. Уаҩы имырукәа, ихаҭа инаигзоз – ахьшьқәа акрырҿеицеит. Арҭ аҵлақәа ршьапқәа рҿы иаҳа ипаҟәзаз амахәқәа рыцкьаны ирықәтәан. Ҵлацԥхьаза хьшьык акәын иқәтәаз. Даргьы маҷмызт, асасцәа азәазәала акака аархьызон угәахәыртә. Ҷыч игәалаҟамызт. Иуск хдырбгалазшәа, илахь еицихуамызт, ҿиҭуамызт, дцыркьыԥо ахьшьқәа дахьрылаз. Кьагәа уи иахь иҿынеихеит имацара.

– Асҟатәи хьшы абашәыԥшааи?

– Иҳамки, – иааизааигәахаз иахь дымԥшыкәа, Ҷыч кәтаҕь жәык ааԥиеын, ахы рыцкьаны, ахьшь ашҟа дҩахеит, иара, аԥынҵа налакшо, акрыфара иалагеит. – Мызкы аҟара арԥарцәа сыманы ахәы сықәтәан. Даҽазәы уахь дҩеир сымуит.

– Ахьшьқәа бзиа иубозар ҟалап? – Кьагәа иԥьеишьатцәкьон абасҟатәи хьшьы, инапала акрырҿеицарц, Ҷыч дахьрылаз.

– Изаны акрырҿоуцароуп, чашәара уанҵыҵуа аламҭалаз, ахьшь азыҟацазароуп. Мазлоу бзиа ибазом исасцәа руазә деицаирхар. Уахьынзаисасу иахьынзауҭахыу угәалаҟазароуп.

– Аха уара уамак угәалаҟаны узбомеи?

– Сара Мазлоу сисасума?!

– Иахьцалак уара угәы алаҟамзаара дашьҭам.

– Ус ауп аха… – иҳәеит даахәыцшәа.

– Ҷыч, ахәыҷқәа абазбари?

Ҷыч даатрыст. Алашьцарақ уи уаҩы ибарҭамызт, Кьагәа иабчараҳ бла акәымзар.

– Сара соума узызцааua? Урҭ зтәу аҳ иоуп, уагьиазцаа!

– Ианааугозгьы иара уиазцааноума ишааугаз?

– Сара иаазгеит ҳәа уазҳәада? – Ҷыч ас дызцааз дшәанакәмызт, ицәгьа зҳәаз деиликаар иҭахын.

– Ҩыцьа ахәыҷқәа рзы Мазлоу ашьха дхыҵит ҳәа соуҳәар уҭахыума? – дааччеит Кьагәа. – Уагьзыцәшәозеи? Уара ухатцоуп ҳәа сухәаԥшуеитеи, иҟауцаз мап ацәукуама?

– Сара мап ацәыскзом. Ахатцара мап ацәыскраҳа, уигьы мап ацәыскуеит.

– Нарҭ-зы зжәыз агәышьамх иццалоит.

Ахьшьқәа данаарылс, Ҷыч иҭаирцәыз иарҭмаҟ аашьҭихын, иҿааихеит, асас дахь иехәаԥхьыз дҩаҳанаркызар аҟара иԥхьазо. Ицәымҵын иара аҷкәынцәа дрышьҭаланы Наԥҳа Кьагәа дахьааз. Мазлоу урҭ ирхынҳәырц ахьизбаз иаҳагьы деиҟәнарҷҷон, дзиԥыҩломызт умҳәозар. Ҷыч дызқәыԥшхьаз адунеи ахьынзаназаазоз згәы дзамысуаз иаҳ заҵәык иакәын. Кьагәа дима, Ҷыч данааскьа, ҩыцьа асас дуцәа ирацәажәоз аԥшәма иахь ихы наирхеит.

– Кьагәа иҭахыуп, Мазлоу ухатцкы, ухәыҷқәа ибарц.

– Арахь иаҳзаага нас, – Мазлоу уи инаидиҵеит.

Ҷыҷ акәасқьа аҵаҟа дныҵалан, ҵыхьа дзыдгылаз ашә аартны, наҟ дныѡналеит. Ахбыцьрахь зықәра неиуаз ѡыцьа аҷкәынцәа има, даадәылҵын, иҽааихеит. Кьагәа урҭ днарыдгылан, длаҟәны игәыдҳәҳәала, рхы днагәзит. Ирзааз данырдыр, аҵәыуара иалагеит. Рхы-ргәы шьшьуа, дрыдгылан иара, имшәарц, ран лахь ихынҳәыр рҭахызар, има дышцоз азы, ргәы ааҟаиҵеит. Ран лызбахә анраҳа, иаҳагьы ргәы ҵшаан, инеимар-ҭәеит.

– Нарҭ-зы жәжәырц, Нарҭаа рхәы шәхыргеит, – даалафт Мазлоу исасык, – шәзырҵәыуазеи?

– Кьагәа избеит уи иахьымзарц, умбои, – дааччеит Мазлоугьы.

– Шәымшәан, – гәыҵшқарыла дрылабжьон Кьагәа, – аашар амѡа ҳақәларц ҳаҟоуп. Уахык ишәзымчҳауеи?

– Ирҵырхагамхар уахык еиҵш иагьа рчҳарын, – иҽналеигалахт Мазлоу исас.

– Шәца, ибзианы шәҵсы шәшьа! – рхахәқәа инапы нарылеишьит Кьагәа, Ҷыҷгьы ахәыҷқәа наиаҵицеит. – Ирыцҳауп ахәыҷқәа, – Мазлоу иахь даахьаҳәит. – Ииаҭымцәоуп. Иаархылаҵшуа уаѡ дрымам.

– Иуҳәарц иуҭахыу, – ҽааиҭит Мазлоу, – ихылаҵшыдоу роума сара маҵуѡцәас ишьҭысхуа?

– Ус егьсымҳәеит, аха ирыцҳауп. Рангьы дрыцҳауп. Хылаҵшра рыгыуп.

– Уара уа уҟами, аҳәсеибацәа акрырҭахызар.

– Уара иуаҭәам, Мазлоухеит, ус ацәажәара.

– Бзиоуп, шьҭа ҳашьҭалап, – нарабжьеигеит Мазлоу исасцәа. – Ашьыжь шаанза чашәара ҳцароуп.

– Аказы сузҵаар сҭахын, – Мазлоу Кьагәа хазы днаскьеиҵхьеит. – Уара уқыҭаҽ аума Мрыҟәа иус ахьырзбоз?

– Уи атәы араанза иаазгаз Ҷыҷ иакәхап, – даахәыцит Кьагәа. – Ахәыҷқәа изҭаз Блаб Рамхәыҭ иоуп иазҳәаз. Сқыҭа аарцә иҟазар, егьи ақыҭа нырцә иҟоуп, аха ҳара ҳаиқыҭантәқәоушәа аиҭанеиааира ҳабжьоуп.

– Мрыҟәа дымхынҳәзеит.

– Издыруеит. Иан лҽы сынкыдгыланоуп арахь сшааз. Мрыҟәа дызбоз цьысшьон.

– Изласаҳаз ала, Мрыҟәа дааскьаганы иоужьра уара иудын.

– Ааи, ашьха даахыганы ддәықәысҵеит. Абҕа дхызгеит, имѡа рзымҵшаарц, нас деиҭахыҵны арахь дылбаарц. Угәаныла – дабацарыз?

– Уи здырхәуандаз. Иаб иашьа иҽабрагьтәны дишьҭан рҳәеит. Уигьы дынкылаз дцеит ҳәа сыҟоуп.

– Уи атәы сыздыруам, аиашаз. Аусзбара ашьҭахь ҵсҳәаа сзырҽымцаацт.

– Дыҷкәына бзиан, еилҟьак иакәын, имцахә мыцәааит, дабакылазрыз?..

– Аказы суҳәарц сҭахыуп. Мрыҟәа дзықәшәақәаз иан иласымҳәазеит, аѡныҟа дшымхынҳәыз анеилыскаа. Сгәанала, иагьаҭахым уи лырдырра. Иалшозар, ари урмазар сҭахын.

– Ҷыҷи сареи ҳада уаѡы издырзом.

– Илымазааит агәыҕра.

– Бзиоуп, бзиоуп, – Мазлоу иҽынеихеит.

Кьагәа иҵсы ааивигеит. Аҷкәынцәа зыхҭнырҵсахлаз лызбахә Мазлоу ицәыригар ҳәа дшәон, Мрыҟәа иаҳәшьа лакәымзи Радеда. Аҵыхәтәантәи ахҭысқәа зегьы мацәазк акәын ирыкәыршаз. Хамсадагьы лгәы лҽанҵазар акәын, лыҵҳа лызбахә шлаҳахьаз лмыргамарц.

Иаха иаарыԥхьаз ргәылацәагьы рыбз рҽы ииаҭаркырц рзылцҳар лыхәҭан. Акәымзар, иҵцыр, Мазлоу илымҳа аҽынза иааиуан. Уи Ԛыԛ иаҳарын. Амашәыр аҳампал иалан рҳәон, иудыруази иалҵрыз.

Кьагәа аеԛәа ирылагылаз иҽы ахь днеин, инапы азԛәа иныԛәишьит. Акәадырԛәа ахьknaҳаз иара итәы аарылихын, иуапагьы има, дааскьеит. Ауаа еилараа аиара реазыркуан. Аҵх кәеикәеиуан, аҳауа цԛьа уагәылашьшь узмыцәарыз. Амш бааԥсызар, асасцәа агәыла хаҵоацәа иргарын. Икәадыр нышъҭеиҵан, иуапа ааиҵыхны, инкаиршәит. Имаԛа ааркәаданы, днықәиан, икәадыр хчыс иныԛеиҵеит. Уи акьакьареи аҳаракцәареи ихәда шдырдысуазгьы, игәы ҵарханы диан, аҵлақәа дрылԥшны, ажәҵан даҵаԥшуа. Ас ацәара аасҵа, ахәыцра иаҳа изыманшәалан. Иуԥырхагахаз ааигәа-сигәа ишьҭалоз рыхырхыр бжьԛәа ракәын. Иныԛәара игәалаԛацәамызт Кьагәа. Ахәыцԛәа рырхынҳәра ҭызшәак алҵрашәа игәы инаҭон. Ахәыцԛәа рырхынҳәраз еилазарц Мазлоу ииҳәаз зызкыз здыруадаз. Радеда дыԥшааны дизирхынҳәырц иҳәар, – убри акәын Кьагәа аиҳарак иитахымыз. Азҕаб, иара иҽы дахьынзыԛаз, дшәарҭахомызт, аха, лан длыздырхынҳәуазшәа ԛатҵаны, даҽеаԥьара лхы дырхыр? Илхатцгылодаз макьана исабиазаз азҕаб? Мамоу, лан лахь ддырхынҳәуамызт. Уи лылахәҳахәҭра зыбзоураз еилкаахарц Ԛыԛ иҭахымызт, Мазлоугьы дзыцәшәозои, аха ихаҵоы ԥҳа иҵзыуаҵо дшымҵаирсыз еилкаахар, бзиара зламыз уҳәан-сҳәан иҭызшәа аларҵон. Иуеицәаз духцәажәартә иԛаумҵар акәын.

Иԛкало аабап ҳәа, изган ахь даахьаҳәын, инапы ихы инатцатцаны, иблацә аахиҵоеит. Иааԥсаха иԛказ ацәеижь аԥсшьара иаҳәон, ицәа аазнагьы ижәхьан аҽенынтәарак. Амалагьы аҵх хәыцын, илацәынҭаара иазԥшны, иаразнак аашазшәа ибеит, ахьшьқәа рышьҭабжь данаадырԥш. Ԛыԛ урҭ дрылагьежьуан. Ашьыжь акрырҽеимҵеит иара, ишымлакуаз чашәара иҭыргарц. Ана-ара ишьҭаз ԥыҵ-ҵыкгьы гылақәахьан. Амра иагьҵыҵамхацызт. Кьагәа икәадыри иуапеи наԥхьеикит. Иҽы иарҭаз ахәы иахагылан. Мазлоу иҽеибыҭаны акәасԛьа длалбааит. Ԛыԛ хьшьык изнеиган, инапы инықәиртәеит. Ипаз лабак аашьҭихын, аҳҵны дҭыҵырц иҽынеихеит. Исасцәагьы, ахьшьқәа аашьҭхны, инаишьҭалеит. Ԛыԛ аҵыхәтәантәи ахьшь Кьагәа изааигеит.

– Ашьыжь угәы ааурҽыхап.

– Иҭабуп, Ԛыԛ!

Адәеиужь аҽы аҳацкьын шьамхахьы иҵоеиуан. Алақәа, еиԥхьытта инылаҵаны, ачашәаацәа нарышьҭалеит, жәылара реазыԛарҵозшәа. Ртрышә бжьԛәа гон. Уажәи-уажәи иҵоыҵԥыруаз ачақәа, ахьшьқәа нарышьҭарҵон. Ипажәыз ачақәа рымҵәыжәҵоа хәыцԛәа рыла, рышша шьҭыхны, реырҵәахаанза, ахьшь шьапхыц ҵарқәа нарылаԥсуан. Амра ҵоагылаанза, доусы рарҭмаԛқәа ачала идырҭәхьан. Ичашәара акыр иқәманшәалахеит Кьагәагьы, ихьшь амаршәа дшашьцыламызгьы. Аҵыхәтәан уи, ала аш хылазшәа, иамкуа иалагеит. Уажәшьҭа иамуазар акәхарын, ихьшь иманы данаахынҳәуаз, ицәагоз агьыԛамызт азы, илаба аҭәа аилачырақәеи ачықьарқәеи инарыларсуа дшааиуаз, «ԛәрышә» ҳәа абжьы ҵарганы, ачак аԥсы азарц иныл шәкәраait. Ихьшь нашъҭеиҵеит. Ашьапқәа ааиҵнахит, изшьҭаз инаханарԥарц. Ача нылашәкәеит. Ахьшь ааҳәын, ахәада шыԛаз иԥрит. Иҳаракзаз ҵлак инықәтәеит. Ичашәоз дырԥырхагамхарц, хара-хара дрывсуа, Кьагәа адәы аа ҵошаны, аҵла днатцагылеит. Ԛыԛгьы дааихьзеит, ахьшь дашьҭаланы. Кьагәа аҵла дҵоықәнеит. Уажәшьҭа икырц ҭынч инапы наирхеит, ахьшь ашьапы иацраҳәаз ааҷа ду ааникыларц. Ахьшь ҵоаԥрит, ашьхарахь ахы рханы. Ԛыԛ уи днаишьҭалеит, аҵоазара иназықәтәаз аҵла ихы нақәкны. Кьагәа длалбаан, дыццакны иҽынеихеит. Ԛыԛ аҵла абжара дҵоықәнахьан еиԥш, ахьшь ҵоатрысит, аха ааҷа амахә

иаҽапҵан, иаунажьуамызт. Уажәшьҭа уи акра мариан. Ҷыҷ данықоҳала ахьшь шыбаҭбаҭуаз иааиҳәынҷан, дмыццакзакәа длалбааит.

– Ари алеишәа ҷыдагьы амоуп, – иҳәеит иара, ахьшь ыргьежьуа.

– Ахьшь иадырит умала узбарц шысҭахыз, – дааҧышәырччеит Кьагәа, ахьшь имхуа.

– Сузызырҁуеит.

– Еилыскаар сҭахын Хамсада ҭаха зхалумҭо.

– Уи уазҳәада?! – Ҷыҷ иблақәа аашаҟьшаҟьеит.

– Ус акәзами?

– Иаҳҳәап, ус ауп. Аха уара иуазҳәада? Улҭан, лара лакәзар?

– Лара исалмыҳәаргьы, уи идыру усуп. Лыҷкәын Мрыҟәа Нхыц душьҭын, дымхынҳәеит. Лыҧҳа дылцәузеит.

– Лыҷкәын, иус збаны, днаскьоугарц амҁа дыкәызгалаз уара уоуп. Дабоугеи?

Еилкаан Мазлоуи Ҷыҷи ари азбахә ала акырынтә ишеицәажәахьаз, Кьагәа ихаҭа гәрамгарҭасгьы дышрымаз. Ҷыҷ ахәыҷқәа изҭаз иарҳәеит хымҧада ирдыруаз зегьы. Аха Мрыҟәа абзиарақәа изыҟаиҵазгьы мзакәа иарҳәазар акәхарын, Кьагәа арҧыс иҭахара шидыруаз атәы уамак иақәырҷәҷәаны ирызҳәомызт.

– Мрыҟәа арахь амҁа дыкәлеит, – иааҽахиҵәеит Наҧҳа Кьагәа. – Мрыҟәа иус атәы иан илыздырзом, ихаҭа дхынҳәаанзагьы, илдырырц аҭахым. Радеда дыззазгьы уара шуакәу лыздырзом, аха сара издыруеит.

– Ушәақь ухәда ихшьны арааназа уанаа, урҭқәа шеилукаахьоу сзымдыркәа.

– Улҟәаҵ Хамсада, – ҿааиҭит Кьагәа. – Улҟәаҵ! Дзыниахьоу маҷума?

Имаҷын агәыжәпа изын. Илзааигоз зегьы ихазы бзиарак изалхуазшәа ибон, лгәаҟрақәа рыла игәы иҟаҷон. Уажәшьҭа лҧсы ахьынзаҭаз лыхәра ҭьомызт, аха уи маҷишьон, еснагь лаҷырзыла икалҭәоз, шьала илыцрыҵуазар еиҷьишьон. Еицәаз илзиурыз абарҭқәа рынахыс агьҟамлар ҳәа дшәон иара. Илхаҵгылашаз дахьыҟалаз еиҳагьы амца ицранаҵон, уи Наҧҳа Кьагәа Ахаҵа ахьиакәыз зынзак деицранаршәон, аҧырҷы дылагылзшәа. Кьагәа дзыцәшәоз: Радеда иара иҿы дшыҟаз ааиликаар, ҿеи злымҵрыз усхон. Иагьа хара ицаргьы, мышкы зны уигьы ыҵымҵыр ауамызт. Агәыр, ауардын иақәыршәны, иузыҵәахуандаз, ҁыцьа ираҳаз шмазамхарыз.

Адәы шыҟаз илбааназа, ахаҁацәа руазәк, Ҷыҷ иҿы дақәтәаны, Кьагәа иҿгьы ивакны, даарҧылт. Дылҿыжәпан, асасцәа аҳҭынрахьы амҁа ишықәлахьаз нареиҳәеит. Даргьы ҁеыжәлан, шьҭахьҟа инаҭрысит. Дарбанзаалак азәы днымхеит адәаҿы. Амрагьы шцәахьан, ашәахәақәа уқәыҧханы иучҳартә иҟамызт. Ашҭахь инкылсхьан уҳәартә, амҁа аназарае аецәа ҁеиуан. Урҭ, аҳҭынра иҭаланы, илҿыжәцын, ачала иҭәыз ршәырақәа иаарыдгылаз ахаҁы инаидыркхьан еиҧш, Кьагәеи Ҷыҷи аарыхьзеит. Ачашәацәа азахьы инеин, рыматәа иалататаз агәамсами аҭәыци аадрыцқьеит. Рҿқәа рзәзәеит. Азәазәала уи иахьынзаҿызгьы, аишәа дырхиахьан. Илатәеит.

Мазлоу аныҳәаҿақәа аҧицахуан. Иржәон-ирфон имццакыкәа ҭынч. Иацтәи иҭып аҿы асасцәа дрылатәан Наҧҳа Кьагәа. Ибон Мазлоу игәы шалаҟаҵәкьаз. Егьырҭгьы иахьа ашьыжь ргәы ҟазцашаз акы реиҳәазшәа, рыҧшәма ихәлаччон. Наҧҳа Кьагәа ддахьны дызхарҭааз реиҳәазижьҭеи, рхаҿқәа ус иҟамызт. Аишәаҿ, аҵас ишаҳәоз еиҧш, рхы мҁаҧыргон: ахшыҁ ҵары зцаз аҧшәма иныҳәаҿақәа рышьҭахь, ишьҭырхуан аҿаҳақәа, аиҳабы ииҳәоз хадырҭәаарц, амала иныҳәаҿақәа иавамларц, ражәақәа ирыцклаҧшны, игәы иамысырцгьы, ражәа разо. Иччон аҧшәма ишьҭахь, амала уи ишырцасмыз ала, – дзусҭазаалак иҭахын уаҁы дызмыхәоз аамсҭа ду иаҳра дшамыцлабуаз иирбар. Аҳмыҭ Мазлоу алаф иҳәон, бжеиҳан аҵәы алаҵаны, иаахжәаны, зегьы зырҁуан. Нас, иҁажьзу,

ишкәакәазу зеилыргара цәгьаз ихаԥыцқәа аарԥшны, инхҵаны данычалак, аҳ иихәаз иаҵаз еилызкаазгьы иззеилымкаазгьы, иҽы иҵаԥшуа, иччаԥшь «ицырҳәарц» иалагон, иагьрықәҽиауан. Ауаа рзызыркоора мцхәы иҵахымызт иара. Дзықәшаҳаҵмыз изавагылозма, ҽымҵ-ԥсымшьа иааԥшуан, ныҳәаҽак азәы ианикыз, ма даҽеак аҵыхәала Мазлоу дааҭымгылар аныƙамлоз. Усгьы аныҳәаҽа шьҭызхуаз иажәа ажәа ҷарык налаимҵар иуамызт, ма даҽеазәы иеырԥьаԥьаны дахыччон, иззиуазгьы, динымшәар дабацоз, ирԥшқаны диҽаччон. Зегьы ԥшыхын, аишәа «иазымацәысхаз» акы аарызцәыригаанза, нас, ахәмарреи-аччареи згәы ԥнаҵәаз дƙалахьазаргьы, ишырҵасмыз ала, игәы ишаахәашаз рхы мкоаԥырго, реигәадырԥхон.

Амра лхыҵаанза, дтәан Кьагәа. Ахы ларƙәра илшомызт ахаҵа. Ианаҭахымыз иаҭахымыз мҳәакәа, аныҳәаҽақәа ирыхәҭаз рыхҳәаауа, ихгьы, дзыдтәалазгьы, ирхагылазгьы раҳаҭыр бо, иеымкоаԥигеит. Уи азы ахаҵклаԥшра иҵахзамызт, ижәлар рҵас иаргьы иҵасын. Уажәшьҭа шьҭахьƙа амкоа дыкәлар акәын. Дызҭаз рыҵхаԥьра дақәныҳәарц иеыназикуан еиԥш, аԥшәма исас дахь иныҳәаҽа ааникылеит, ус ада дауимыжьырц. Аԥшәма заƙа ибзианы аныҳәаҽа шьҭихыз аƙара, исасцәагьы Кьагәа иныҳәаҽа аҳаҭыр ақәҵаны ишьҭырхит. Зныҳәаҽа рылсыз драҭабит, заƙа жәа лԥшаах изыԥшаауаз рыла, аԥшәмагьы асасцәагьы иаҳаҭыр ахьырбаз азы. Ачеиԥьыказ даҽеа ныҳәаҽак ихала ианаашьҭихгьы, уажәшьҭа мап ицәырымкит.

– Ҷыч! – Мазлоу иуакоо изҽиҵит. – Кьагәа хаҵа иеы укәадырзар?

– Ааи, ухаҵкы!

– Даҽеа еыкгьы изышәкәадыр ахәыҷқәа рзы.

– Уи рхынҳәышьас иасҵои? – ҽааиҵит Кьагәа. – Иаҭахзам. Ахәыҷқәеи сареи сеы ҳазхоит, инеиҵак-ааиҵакуа амкоа ҳанызаап.

– Уи аазгарц, схаҭа снеиуеит, – дагьааччеит Мазлоу, нас ицыччазгьы днарылаԥшит.

– Ҽык азыҳәан ашьха схыҵуеит ҳәа азәгьы иоумҳәан, – дҭынчын асас дахь.

– Аԥсуа хылԥа схаҵаны, еык азы ашьха сышхымҵуаз узымдырзози нас?! – аԥшәма иблақәа гызмалын.

– Угәы иҵоу сыздыруам, аха ҳауаажәлар Нхыҵи Аахыҵи еиҽцаауан, мызла сасра иааны, ауацәа дырҳауан. Сара усƙатәи аамҵа сзымԥшит, аха саазцоз аус абзиара иазҳәазар сҭахыуп. Ахаҵара ламысуп, акыргьы аҭахыуп.

– Ахаҵара закәу уҳарбап, ҳаиҵеиқәшәахра ҳаƙоуп, – иҳәеит Кьагәа иҽатәаз азәы.

– Ахәыҷқәа усҭоит, аха уи азы иҳаибарбахп, – ҽааиҵит Мазлоугьы.

– Иахәҭам иуҳәо, Мазлоухеит, сара сусасуп…

– Мазлоу изууз зегьы ҳҳы иқәуп, – иҳәеит даҽеазәы. – Ара иаҳзууа ус иуанаҳажьуам.

– Суқәлоит, ухиаз, Кьагәа ахаҵа! – Мазлоу иблақәа цамцамуан. – Иулшогьы аабап!..

– Исылшо жәбаргьы ƙалоит, аха ҳазԥибашәарызеи, дад? Учеиԥьыка оҽаҵангьы исоуҳәо – ухәҭам, аха сақәшаҳаҭуп, – ибон Кьагәа хьаҵшьа шимамыз. – Усықәла, коымчыбжьа рышьҭахь, ахаша. Усƙан сыеқәеи сырахәи акоы иƙалоит, иурҳәышагьы уоуп.

– Умацара узы снеиуама, саннеих уқәыҵа сақәлоит.

Кьагәа хаҵа ианамух имацара иахь дхьаирԥшырц игәы иҵан, иауазаргьы егьырҭ асасцәа ари аус иаламгалакәа, Мазлоу имацара дқәыларц дыкәԥон, арҭ ахьынзеицәажәоз. Мазлоу дузза иуазма, иҽы иаҳәеит ақыҵа дшақәлоз, ус Наԥҳа Кьагәа ихьз лаирƙәуан, иара ихаҭа иҭызшәа шырмаҳацыз идирҳауан. Мазлоу имала дқәыларызшәа ихы абзиара аиргон, аха иҵазгьы уи иныƙәара рхы аладмырхәыр рушамызт. Мазлоу ихьымзҭ даргьы ирыхьымзҭын, уаҳа ишԥа, аиҳарак ижәны ианыƙаз?.. Нас – знык

иуҳәаз уазхьаԥшуан, уажәа хьчаны, «ухатцара» ухьчарц. Наԥҳа Кьагәагьы дзыкәшәаз зны данаалар акәын, даҽагылартә еиԥш атагылазаашьа азырхиара дахьзартә еиԥш.

– Шәаннеиуа убра, сылагаҵ даажәымган, – ианаму алаф атца алатцаны иҳәон иара. – Сылагаҵ даажәгар, дад, сшәыргәаауеит.

– Угәааргьы иулшо аабар ҳтахыуп…

– Ус ауп, ус ауп!..

– Аҿҳәарагьы ауҭеит.

Иааиларԥсеит аишәа ахи атцыхәеи зымехазкыз. Зегьы збан…

Ачеиџьыка дакәныҳәаны, алаф ҳәо, згәы маҷк итрысыз иԥшрагьы имамкәа, аишәа дҵахытцит. Зегьы ҵаихатцгылан, агәарԥ агәҭаны идыргылахьаз аишәа еицарса хәыҷы иаадибаҳәалт. Агәарԥ ныҳәа ҟарҵеит. Аеқәеи ахәыҷқәеи рымҵакәлара иазхиан. Атцыхәтәан аԥсшәакәа реиҳәан, Кьагәа дыҵеыжәлеит. Иеы ирхәмаруа, днаԥхьагылан, ишьҭагыланы иааиуаз, ҵыџьа ахәыҷқәа зыхьныз аеы амҵа аирбозшәа, аҳҭынра дынҭкьеит. Абри дзыкәгәыҕуази ҳәа иеилагылаз нхыҵаа раамсҭа дуқәеи рысасцәеи шрызԥшуаз идыруан азы, иеы итцархәмаруа, амҵа данын, ахәада дҵыхәнаны дынхшәаанза.

Хамсадеи Фаҭи рынхарҭа хәыҷы ихы ақәкын. Рыбла ҭраа ишизԥшыз мҵашьо, иаадәылибаҳәан, агәашә изаартны, агәарԥ дынҭарҵеит. Ахәыҷқәагьы ааеыжәырхит, инеимда-ааимдо игәыдыркылеит, дара раԥхьа дзыкәшәаз рхьаамзи, арҭ ран илыхҭысуаз ргәатцанза еилыркаауан. Ашәшьырцаҿ илатәан, дыҵтцаауа мацара, Кьагәа идырҳәеит ахәыҷқәа рԥсы шҿихыз атәы. Ирҭаз илахҿыхшьа уамашәа ирбон аԥшәмацәа, избан акәзар ахцәара изԥшын. Ргәы ҭырԥсааны иааиртәеит. Мазлоу Кьагәа иқыҵахь данкылс азыҳәан, уа иҟаз Радеда иллахьынцахоз уадаҵорацәахон. Аха Хамсада, лԥҳа дылцәымшәарц, Кьагәа лгәы ирҕәҕәон. Мазлоу дахьимпыцашәашаз уи дынижьуамызт. Амала уажәшьҭак иаахтны иреиҳәар акәын Радеда лыхынҳәра ус ишамуаз. Араҟа ҭынчра лырҭараны дыҟамызт. Даргьы уи иакәшаҳатын. Кьагәа итәала иаҳа иеиҕьын дара, Хамсадеи лхатцеи, иара ицны ицар. Ус иаҳа ицхыраара роуан, анхара ҿыцгьы иалагарын. Иҟалақәаз рышьҭахь рԥсҭазаара араҟа иаҳагьы идырцәгьар алшон.

– Иуҳәо закәызеи, Кьагәахеит, – иааџьалшьеит Хамсада, – слыги сареи ҳаума шьхала аныҟәара зылшо, аарла адәы ҳақәупеи!

Уигьы иашан.

– Ус анакәха, – иҳәеит асас, – сара, ахәыҷқәа сыманы, ашьыжь амҵа сықәлап. Радеда шәылцәымшәан. Даеа хәыҷзак аалызҳар, илықәнагахаша ҷкәынак сара дылзысԥшаауеит, агәырҵа даго дҟасцом.

Рыбла амца хыҳәҳәала, аԥшәмацәа изԥшуан.

– Уажәшьҭа ҳашьташәца, – дҵагылеит Кьагәа. – Акрыф-акрыжә ҳаҟоуп, аԥсшьароуп иаҳҭахыу. Шаанза амҵа ҳангыларопп, – еиҭа иааргәалаиршәахт иара.

Ахыҷқәа ахьнышьтарцаз рнаҵс Кьагәа ацәырдгәы днықәиеит, иуапа наитцаршә. Иҟаитцашаз дрызхәыцыртә еиԥш, амҵан аамҭа иауан, уажәы дыцәар акәын, макьана зԥсы шьаны иҟаз аеқәа иахьынзарылшоз адырҵаены ҧыҵк ирныҟәарц, амҵа ҵадаран, шьапыла аныҟәара иқәшәаргьы ҟалон. Иагьа ухатца ҕәҕәазаргьы, ухшыҵ еибга, ухәыцшьа бзиа, ахцәара шузԥшыз дырны, ухы нықәцаны иаразнак ацәара мариамызт. Ақәылара шыҟалоз анырдыруаз, доусы рҭыԥ рдыруан, доусы иҟарцашаз иазхиан, аџьабаа ду рбон, шьоукгьы рыцәтахарын аха. Уанхатцаха узқәымшәо иҟази, угәышԥы аартны, зегьы урпылар акәын. Игәы иалагәышьан ижәлар ақәылара изацәымхьчакәа, аусҷәа рхала реахьеиҿыркааз, аха иҟауцози. Ахцәара аҿынза имнеир акәын уажәшьҭа аус злаз. Уи азхәыцра наҟ

инаҧхьеицан, дызҭаз ауаа рлахьынҵа деиҭазхәыцит. Мышкымзар мышкы зегьы ыҵымҵыр ауамызт, – абри акәын игәы иалаз. Мрыҟәа дышҭахаз Хамсада лҿынзагьы иаазашт, лысас дахь дшижьаз… Аха уи злаҵыҵрызи, Кьагәа имацара заҵәык иакәын издыруаз, уаҳа азәы иаимҳәацызт, иагьиҿыҵшәараны дыҟазма.

Дааҳәын, ихы инапы инаҵаҵаны, иҿааирҭынчит. Иблақәа хҿан, иара усгьы лашьцаран, аха иаҧхьа игәаламшәашаз сахьақәак ибла ишыхгылаз дыцәеит. Игәы рҭынчны дышьҭан нас акраамҭа.

«…Иухашҭма ажәҿашәаҟьаҿ ақыҭа иатәу ахәҭа шыхәашьу?»

Ибла дыхгылан аҭаҳмада Ҭагә.

«Иухашҭма ажәҿашәаҟьа?..»

Уи ибжьы аҳаҿақәа ирҭыҿуан. Аҧсҭақәа ирҭҟьоз азиасқәа ршыкьыбжьы ахәаҿуан.

«…ақыҭа иатәу ахәҭа шыхәашьу?!» – ахәқәа ирныҿуан.

Кьагәа дҿықәтәеит, иҧхыз даршәан. Ихы ҭыууа, дҿагылеит. Ахәыҷқәа макьана ицәан, рнапқәа еибаркны. Аалашарккуан. Ашьха ақәцәқәа ажәҿан иахьаларсыз еилкка иубарҭан уажәшьҭа. Ҧсҭеи ҳаҿеи дырҭысырц, дәи бнаршәыреи дыргәылсырц, амш гылахуан.

ҾЫШӘҞА ШЫҚӘСА РЫШЬҬАХЬ

IV

Аҷандара инхо наҧҳаа изларҳәо ала, ииарҭа дагәылаханы даныҟазгьы, рабду Хцьаҵь, ҵарауаҿык ма ус сасык данырзааилак, рыжәла араҟа ишықәнагалаз аҭоурых рзеиҭеиҳәон. Абри дцо-даауа иалихузеи ҳәа иҧацәеи имаҭацәеи уамашәа ирбон, еснагь иахьраҳауаз акәхарын, иаацәыригацҧхьаза иаарцәымыҕхон. Хцьаҵь ииҳәақәоз зегьы урҭ иргәалашәом, ҳҿынзагьы изымаазеит, избанзар уи ишьҭанеиуаз иабиҧара уамак реазырымкит ажәабжьҳәарақәа, даҿазәы ирымҭеит, дара рхаҭақәагьы рацәак рзаанымхеит. Ус иҟалартә иҟалеит, аамҭагьы даҿакала иҟан, ажәабжьҳәара аха рымамызт, иагьеиҧшымызт. Аиаҭым икәал ызуам ҳәа, абри аамҭаз ицәырҵхьан аҿаҧыц ҳәамҭақәа ашәҟәы ранҵара. Ари аус еиқәнархеит Хцьаҵь иҳәамҭақәа ҧыҭ-чыҭк. Арҵаҿы уи имаҭацәа роуп дзыхьзаз. Урҭ рыдагьы Аҷандара ақыҭан инхоит Хцьаҵь ихааныз, уажәшьҭа даараза иажәзоу, ажәытә уаа ҳәа ззуҳәаша аиқәышлацәа. Ирцәыуадаҿуп ацәажәара, агәалашәара, аха ажәытә ҵас зызкамыжькәа иаазго, рықәра ахьнеихьоу уахәаҧшны, рыхшыҿ еилгашьа ҵьоушьап. Аха ихадоу ажәабжьқәа рҿырххьеит, еиҭаҭҵаатәу азҵаарақәа ракәзар – рҭак ҧшаара маҵьанахеит.

Аус злоу ашәҟәы ианымзгьы Арҵаҿы иҿынза иаазаз рацәоуп. Уи Аҷандара инхо наҧҳаа данрыҿцәажәоз, рҿаҧхьа иқәиргылаз азҵаарақәа рҭак рзыҟамҵо ианалага, рхаҭа ирҳәеит ианраамҭаз рабду Хцьаҵь иҿаҧыц ҳәамҭақәа, ишахәҭаз хшыҿзышьҭра рзуны, игәныркылазҭгьы, иахьа ирцәыуадаҿхаз азҵаарақәа рҭак еилыкка иҟарҵон. Уажәоуп ианазхәыцуа Хцьаҵь, нарцәымҿа иқәгылара уамак аныбжьамыз, иаҳагьы ихҭакны иабиҧара рҭоурых дааҟәымҵзакәа изиҳәоз, иара иоуп иагьызыбзоуроу ирзынхаз агәалашәарақәа иахьанза рааирагьы. Урҭ ихыҵәҵәа-ҧыҵәҵәа ишыҟоугьы, аҵара змоу дыргәылҧшны ибоит аҭоурых адаҟьақәа. Урҭ рҭоурых фактуп ҳәа ашәҟәы анылара даараза иуадаҿу усуп, аха ажәлар рыҧсҭазаароуп ирныҧшуа, ҭоурых хҭыск аҳасаб ала иушьаргьы, иҟәнушьо изыҟалом. Жәлар рыгәҭакоуп жәлар ргәалашәара, жәлар рҿаҧыц ҳәамҭа. Агәалашәара нцәахәыс ажәытә урымқәа ирҧхьазоз Мнемозина лмазарах

иҭаҭәахыу акы иаҩызоуп, дагьышҧархылаҧшуеи лара жәлар ргәалашәара. Ажәлар жәларны изынхомызт, жәларҭас изнысхьоу ишраҩсыз ргәаламшәозар, изну амҩа уацхырс иазышьҭарымҭар.

Аҩыра ҟалеижьҭеи, ашәҟәы ианырҭахьоу аҳәамҭақәа рацәоуп, имҧсуа, имызуа мҳәырны аизҳараз акьыҧхь иазынхеит. Дара убас ирацәоуп, уажәшьҭа даеа ҳәамҭак уашьҭалар иузумҧшаауа ӈьушьоит, аха аҳәамҭа наза хазырҭәаауа ахҭәа-ҧҭәақәа ажәлар ирылоу, ашәҟәы иазымдыруа рацәоуп. Абас ахәыцрақәа деимаркуан Арҭаҩы, ихы изанамыжьуаз хҭыск дақәшәеижьҭеи. Уи хықәкыла ҳажәабжь иазкым, аха имцхәуп ҳәагьы ҳазҳәом. Усҟан, аҧхын мшқәа руак азы, ақалақь аҽы машәыршәа диҧылеит уажәраанза-гьы акыр иидыруаз Атеиба Шамил. Дмашьынаныҟәцаҩын, ибзиангьы дынхон, акрура злаз хаҭан. Зышәага маҷыз уаҩын, абра еиқәыҧхьазоу рыда ак илоуп уҳәо дыҟамызт. Ашколгьы далымгацызт, маҷ-саҷк ҭаны, амашьына ныҟәцара иидыруаз атәы умҳәозар.

– Аказы узбар сҭахын, – уи Арҭаҩы дааникылт. – Ҽнак зны ҳаиқәшәар сҭахыуп.

– Избан?

– Сара издыруеит аҭыҧ хьызқәа ахьынтәаанагаз. Иарбан ҭыҧ хьзызаалак ҭакыс иамоу уасҳәоит.

– Уи азбахә ала азәыр уиацәажәахьоума? Иахьцалак сара уи снапы алакым, уи азоуп сара сызҭааз.

– Мамоу, оҽы иааҭыхны уаҩы иасымҳәацт. Уара иаҳа узалсхыз уамашәа иубазар акәхап, – иӈьеишьеит иара. – Сара сзын зегьакоуп уи зҽы инсыжьуазаалак. Умбои, сара сыуаҩыбжара сҭагылоуп. Назаза адунеи уаҩы иҳамам. Мышкы зны сыдунеи сыҧсахуеит, абри издыруа зегьы сыцҧсуеит.

– Ус угәы каҳауа, иухьи, угәы рахәыми?

– Мамоу, сгәы бзиоуп, аха иуҭынхаша уазхәыцуазароуп. Сара сахыццакуам, аамҭа анумоу зны ҳаиқәшәап. Шәҟәык иануҭар, мышкы зны иуҭаххар ҟалоит, уара ухы иузамырхәар, даеазәы ихәап.

– Иаҳҳәап, – даазҽлымҳахеит Арҭаҩы, – иабаанагеи Шәача ахьз? – дҭааит иара, ари атопоним «ашәч» аҽынтә иаауеит, убрахь уанцо, амҩан уи аҭиаа рацәоуп ҳәа иаҳахьан; ирҳәон уи ахьз ахьчаҩ нага Шәача ихьз ала ишьақәгылеит ҳәагьы; Атеиба Шамил иахиҳәаауаз иаҳарцгьы иҭахын.

– Ашәаҩа рышьаҭаны чаагара иахьцоз ауп иаанаго, – иҳәеит Шамил. – Ашәаҩа аҧсуа жәлақәак «ашәи» ҳәа иашьҭан. «Ашәи» «ачеи» роуп изхылҭ.

– Иаша уҳәону?! – иааӈьеишьеит Арҭаҩы. – Иаҳҳәап даеакы: ирҳәоит ахьз Мцхьета аҧсшәаҽынтә иаауеит ҳәа.

– «Амца ахьарҭа» аанагоит.

– Ишҧа «амца ахьарҭа»? – иӈьашьахәыҭәҟьан Арҭаҩы иаҳауаз.

– Ажәытә аҧсуа бызшәаҽы «ахьара» «аира» аанагон. Иахьатәи ҳаҧсшәаҽгьы уи аҭакы азынханы иҟоуп. «Ажә рхьоит» ҳҳәоит, иаҳҳәоит «ажә хьеит», «ахәыҷы иит» ауп ҳгәы иҭоу. «Амца аирҭа» аҭанакуеит «амца ахьарҭа», иааркьаҽны «Мцхьаҭа».

– Алакә уҳәоит! – изымбатәбаран Арҭаҩы иаҳауаз.

– Амала, амҩа ҳангыланы, урҭқәа зегьы ҳазрылацәажәом, – ибон Атеиба Шамил дзыдгылаз даеа зҭааракгьы ҟаиҭарц дшаҽыз, дагьааҽахиҭәеит. – Уи азы шәшьырҭак ҳныҭатәаны, аамҭа рацәа ҳаманы, ҳҧсы шьа, ҧшьала ҳаицәажәароуп. Амҩан иауам.

– Ҳаиқәшәароуп, ҳаиқәшәароуп! – дагьаахыццакит Арҭаҩы. – Ҳаиқәымшәар ҟалазом, сузнеиуеит.

Абас инеидыҵит уи ӕены. Нас аусура иеизаҟәымгеит, аканикәылқәа раангьы даеа усқәак изцәырҵит, иахьа-уаҵәы шиҳәоз, аамҭа ицәцеит. Атеиба даеа раионк аҽакәын дахьынхоз, уаҟа Арҵаҩы дымнеицызт, нас иуа ҷкәынак дидыруан, диманы дцарц диацәажәеит аҧхын мшқәа руак азы. Шықәс дуззак умаазакәа, иучҳазеи ҳәа ҽҧныҳәас Шамил ииҭар ҳәагьы дшәон. Аха уаанзагьы аус мнеизеит. Азынра ҳанҕыҵсуеит ҳәа иангәыҕуаз ҽнак Арҵаҩы, амузеи дааҩныҵны дышнеиуаз, Атеиба Шамил иҧҳәыси лашьеи ааиҽаҳаит. Аҧҳәыс лылаҕырз лҽажжы дыҟан.

– Ишәыхьзеи? – дызрывымсит иара.
– Шамил дычмазаҩуп, – иҳәеит иабхәында.
– Ихьи? – иааицәымҕахеит Арҵаҩы.
– Дзылгаша агьимам рҳәеит, – лҳәеит Шамил иҧҳәыс, лашьа анҽимҭ. – Аҭагә имоуп.

Иааицәымҕахазеит. Дара анцагьы, уа дгылан. Ахәшәтәырҭа нымҩахыҵ акәын иахьыҟаз, уахь иҽынеихеит. Дибарц иҭахын, аҩналарагьы илшомызт, ачымазаҩ ихьаақәа ирыциҵар ҳәа дшәон. Иара иахь днеирц шиҭахыз зеиҳәазгьы, узлаизнеирызеи зымшқәа ҧхьазоу ауаҩы ҳәа иааиеҧныркылеит. Ус угәы иҭамзаргьы, ус игәы иабартә аҭагылазаашьа ҟалеит. Дукгьы мырҵыкәа, Атеиба Шамил идунеи иҧсахит ҳәа иаҳаит, аҧсраҽгьы дцеит. Уи дахьҧсыз аҩнакәзаарын. Ихьаақәа цәгьахазо ианалага, ахәшәтәырҭаҽ дшоурмыжьуазгьы, иезаны харҧзаҵәы, уахыла аҩны дааит, ашьыжьынзагьы изнамгеит ахәаша. Издыруадаз уи игәы иҵхоз, иҧсхыҵра иҩны иааигарц амҩа дананыз. Иара ида даеазәы изымдыруаз «агәалашәара» ицҧсыр ҳәа усҟангьы дацәымшәакәа дауҟахыз.

Ауаҩы ихдырраҽоуп иахьыҟоу ииасхьоу аамҭаз иҟалаз ахҭыс. Аҭыҧ хьзқәаҵәҟьагьы убри иадҳәалоуп. Иҟалашагьы ыҟам иҟамлацт азы, уи маҭәарк еиҧш ибарҭам, изкуам. Уигьы ыҟоуп ауаҩы ихдырраҽ. Агәалашәареи, уи агәҭакреи, ианаҭахыу арҽыцреи адоуҳа иашьагәыҭуп. Доуҳауп ажәларгьы еиқәзырхо, еибаркны измоу.

Агәалашәарагьы амацара изыҟалом. Идыртәу даара ирацәоуп. Ахы иҭазало ҳәаак узазыҧшаауам, еснагь зегьы угәалашәом, есымша ухгьы иузархәом. Аха аус иахьаҭахыу ианаамҭоу иугәалауршәартә еиҧш адырра умазароуп. Уи адагьы иҟоуп уҧсы злаҭазааша, аҳауеи, ази, афатәи реиҧш иуҭахыу, уҧсҭазаара еибаркны измоу ахдырра. Ахдырра ҕәҕәа ахьыҟоу аҟәышра ацымлар, уҕьацаза узгылом. Аҟәышра анапаҽы иааиуеит агәалашәара. Ус анакәха, иаҳгәалашәашагьы ҳнапаҽоуп иахьыҟоу, ҳахдырраҽоуп иахьышьақәгыло.

Арҵаҩы, еснагь акәымзаргьы, зны-зынла игәы иаҭахыуп дзышьҭоу аҭоурых нҭырҳәцааны аҭцаара ахьынзахәарҭахаша азара. Агьырақәа лақәыргыланы, иузыкапануам ахшыҩ иҭоугзо ахдырра. Аус иалҵшәахашагьы заа иузҳәом, амала агәыҕра ҧхьаҟа унанагоит. Зегь раҵкысгьы ирыцкыу уи ахәарҭахара агәрагароуп.

5

Дшыҧшқазгьы, абзазара уадаҩ дарзрыжәхьан азы, Радеда дҟәыбҷан. Дыззукуаз акы илзыҟаҵарымызт уҳәо лхы аалырҧшуамызт, аду наза лыелеиҧштәны, аус нап алыркуан. Лцәалжь аҧсыера амшала, иаарласны ааҧсара дыхҭакны дшамазгьы, дызлагоз налыгзаанза, аҧхзы наҧхьаҳәо, даҟәыҵуамызт. Хылқьан ус митәык азҕаб лнапы ианылҵаргьы лҭахымызт, аха лгәы ҽыҕьуа дызлалыртәарызи. Излалылшоз ала афатә еилыхны, ашша змаз ачысқәа лзыҟалҵон, ақырбыҷ азааргза, зегьы лызцәырылгон, иаарласны лшьапы дықәлыргыларц. Егьи лгәы иагомызт, азныказ агьама бзиақәа здылбалоз лгәы иаахәаны дышнадтәалозгьы. Лаца длыцырхырааны, аныҳәатәыга лзыҟалҵеит ҽыц илзанагаз азҕаб.

Урҭгьы уамак илмыхәуеит. Лԥштәы лхыгга, хьаак шлымаз лҽыцымшәо, ус лхҳәартәгьы лхы лымбо дшыҟаз, ԥенак Кьаҕәса иԥхәыс ус лхҳәеит:

– Абри ацәымкәа лымоуп ҳәа сыҟоуп.

– Лшьа лҽыкәзамкәа дҟалеит, – уамашәа илбон Хылкьан илаҳаз уажәрааназа дахьазымхәыцыз. – Ибдыруеи ус акәзаргьы.

Ауаса уаци аԥьма уаци ахькарԥсоз дцан, ԥо-уаԥшҭәык аарылԥшааны, аԥыш, аԥьыка иалҭозар еиԥш, ирыцкьаны, илеилалԥсан, аҳаҟьаҽ илххит, даара дацклаԥшны. Азырԥхала еилалыршьшьит. Аҽыкәа аѳнаргәаҽы иаалган, Радеда лҽеилылхырц налыдылҭеит. Лцәеижь ԥшқа блахкыга дацәыԥхашьо, азҕаб аҽыкәа длантәалеит. Данлыхша нахыс ан илаазоз лԥҳа, асҟатәи ақәрахь дааихьаны, ус дылкәабарымызт, Хылкьан Радеда дшылкәабоз еиԥш. Уи, лнапы лызқәа иқәылшьыцԥхьаза, азҕаб лгәы лырԥшқон, дылзааигәанатәуан, абасҟатәи абзиарақәа абриабжьарак илзылухьаз раҵкыс, ҽыц ацәаныррa ҟәандаза лгәаҵа иныҵалон. Еиҟәыддхьазаз лан лнапқәа аалгәалашәон. Уи дышрыцҳалшьоз, лылаҕырзқәагьы анаахыддылоз лхы Хылкьан иақәылҭәоз азырԥха иазәзәон, уаѳы имырбакәа.

Иаалырҟьаны ашә ааимҟьеит. Деидараха ашәхымс илагылаз Дыргәын даашанхеит, нас днықәҵәиит. Уи Радеда димбартә, Хылкьан дгылан, аха лара иаалцәымҕхеит. Хылкьан лакәзар, азҕаб лыгәшәымшә ҳәо, дԥышәырччон. Дылҭахын лара Дыргәын. Лԥа дизыԥсахуамызт, аха ауаѳы дуаѳын, иуаѳра аныҟала, дызудумкыларызи духатәызшәа. Уаҳагьы ԥсыхәа лымамызт. Уи еиҳагьы дылзааигәахон, ида ԥсыхәа шрымамыз лбозижьҭеи. Насгьы имаҷызма ауаа рыгыруацәа, дара рыжәла рыҭаны, ҷкәынаҵас ианыҟарҵоз. Уи акәмызт, лара хшаарала деиқәшәазаргьы, Дыргәын дышигәҭасрыз атәы лыздыруамызт, дагьзазхәыцуамызт. Ианамузах, ԥак ишизыруцыз еиԥш, рмал ахәҭак наиҭаны, хазы длыртәар акәын. Аамҭеи аҭагылазаашьеи еибарԥшуазшәа, абаар аҭаца заманагьы дахьылзаанагаз… Амала, ус аҳәара макьана игәаҕьыуацәан, игәнаҳаран, цқьа имшәыцыз азҕаб илзукыр. Азҕаб лызқәа еиҵалҵахьаз ахәшә жәпа нықәҭәаны, лнап-сыргәыҵа ықәылшьуан, иқәылшьуан, лцәа ахҵәраазма уҳәо, иҟаԥшьхааназа. Ахәшә ацаҳәцаҳәара лжьы иҭалон. Хылкьан, лнапсыргәыҵа ықәылшьыцԥхьаза, абас лҳәон:

– Рыс-рыс, ҷиа-ҷиа,

Рыс-рыс, ҷиа-ҷиа,

Рани раби, уахь шәыҟаз!

Егьырҭ арахь шәкылс!

Рыс-рыс, ҷиа-ҷиа,

Рыс-рыс, ҷиа-ҷиа!

Ахәшә Радеда лызқәа еиҭа нықәҭәаны, лнапсыргәыҵа ахьшьуа, илҳәац лҳәон, усҟан Хылкьан, агәнаҳара дазхәыцуан ҳәа иагьа лгәы иҭашәахьазаргьы, лыбла ихгылан Дыргәын изы Радеда абри аѳныргәы даақәыргыланы, данылныҳәашаз. Аѳнду аҽы идлыршьрын ԥо-кәтык. Акәтажә длыршьрын амҳараҽы адәныҟәаз, дагьылныҳәарын: «Адәныҟәа рылԥха быманы, ргәыԥха быманы, бахьынҵыҵуа-бахьаатыҵуа абзиараз ибышьклаԥшуа, бҵа риуа, быԥҳа риуа, бхаҵеи бареи шәеидажәло, агәабзиара быманы, Анцәа бҟаиҵааит!» Амаҵурҭаҽ акәтаршац длыршьрын: «Ажьаҳара бахьааѳнанагалаз, аѳнра гәамч бфо, агәабзиара быманы, бҵа риуа, быԥҳа риуа, бхаҵеи бареи шәеидажәло, Анцәа бҟаиҵааит!» Хылкьан лыбла ихшәомызт инасыԥхашаз уи амш, данықалашаз абри аѳнаргәы еиҽкааз ахәшҭаарамца мыцәартә еиԥш иҽазҳәалашаз аҭаца иара иахакнаҳау ахнышьыр хынтә данакәдыршашаз, абиԥарак ныхак еиԥш изхәаԥшуаз дарыцкьарц,

лаԥшык лмаахартә еиԥш илыкәгәыҕларц, гәеихшәарак дыхнамхкәа, аҭаацәа дырхыԥхьазалахарц.

Хылкԥан дхәыцуа лус дахьынзаҽыз, Радеда лызкәаҿ лдакәа рҽы зызхара лшьа иҭахәмархьаз ацәым ссакәа рхы маҷзакәа ԝкылдырҳәҳәеит. Иццышәха ирхианы икәыз аѣама аакәылхын, азҕаб лызкәа ахәы лсозшәа, инықәшьны, ацәымкәа рхкәа аахылҵәцәеит. Адырԝегь цкьа дылкәабахын, лхала дырбаны, деилалҳәеит. Лымаҵ лулар уамак ала илҭахын, дзыниаз лзеилмырго. Азҕаб лҿеилалҳәааназа, аҽыкәа ндәылылган, азы нкаҭәаны, инкҽалыргылеит. Данаахынҳә, зыхцәы зҳәарц, абарҵахь иаатцагылаз Радеда ашыцтә ххәа аалымылхит. Азырԥха зкьысыз ахцәы иаҳагьы иԥшқахан, еилышьқьрааруан аххәы ахьалылшьуаз. Радеда дцәыҵыԥшны, аԥшәма ԥҳәыс илбарц дацәшәаҵәѣьаны, аеы иакәыз аидара ақәхны, аԥацха азааигәара иахьышьҭеиҵоз, Дыргәын дизыԥшуан. Аҳаҭақәа ирҵаз илгәыгәшәа иѣан, ирԝоаз ашәхақәа ракәхарын иҭаз. Кьаҕәса иԥҳәыс Елыф уи дицхраарц лҿаалхон. Дара еицхырааны аԥацхахь иларгеит.

Аецалацәа рҳәатәы еибаркны мзырхак еицыкәын. Ашьыжь шааназа еицгылон, аԝоны инхаз ажәқәа хьаны иҭырцон. Ахәылԥаз адырԝегь ирхьон. Ахш, ацыр аҭаны, ашәаза хырхуан есышьыжь, есхәылԥазы. Ахырҵәы идырҵәозгьы аҭаацәараз маҷхәызма. Агәыблаа хәычқәа ашәазакәа аарныхны, иссаны ачуан иҭаз азыршы иналаҵаны, ашә еиларҵон, ус есымша ашәеилаҵацакәа дырхиауан. Дыргәын ашьхантә илбааигаз ашәхақәа ашәеилагәан. Асаарақәеи агәыблаақәеи ирынзаломызт ашәазакәа. Урҭ руак ианыз идууз шәхак алҵуан. Амала Хылкԥан ашәеилаҵақәа иаҳа илҭахын, ашәеилагәақәа раасҭа. Ацкьашәқәа еснагь лхала аԝоны еилалҵон, аԥҳәыс лнапымҭ иаҳа ицкьан ҳәа иԥхьазаны.

Хылкԥан лацала Елыф длыцхраан, аҳаҭақәа амаҵурҭахь иларгеит. Зегьы рҭыԥ ианықәырҵа, Хылкԥан, аԥҳал аашьҭылхын, азы аалгарц, лҿыналхеит. Дыргәын ихәы ҟаҵатәын. Лацала лымҳарахьы днеиуан. Илыгхеит акыр, аха аԥсҭазаара лгәы азҭан Елыф. Лхәычқәа нҭыц рбжьы гон. Улыҵашьыцыртә дыҟан ари аԥҳәыс – хшаарала деиқәшәан. Излаз рҽы Хылкԥан лаҳаҭыр иаҳа иҟазаргьы, лара латцкыс лацала дызлалырҟәышаз егьылбомызт. Аԥҳәыс илываҟәыло еснагь длалырҟуан, уи лаасҭа лаҳаракыра зеиԥшраз аалырԥшырц. Аха Хылкԥан еилылкаауан, узлаҟамыз уалаҟазшәа уҽеаныҟауҵа, уҽешыҳараумкуаз. Убри леилкаара акәзаргьы ҟаларын лара дышьҭызхуаз. Зҭыԥ дырны изԥшааз иакәын иҟәыҕаз. Лԥҳал азымҵар инаҵалыргылеит. Уи иацрыҵуаз ԥыҵрак ҭаҭәон, иагьыцкьан, саркьаҵас лҿеанылбаало. Зны иҵҵәааз лхылҽы уаркалеи аҽы-цәаарахь ахы архарц иаҽын, ааԥын иҵҵәааны илеиуаз азиас аԥхыншьҭахь ишацзааруа еиԥш. Аамҭа иԥнаргаз агәыкра сахьа иаҵәахуан аԥҳәыс гәыҭбаа лҟазшьа заманахә, лаамсҵашәара, лгәы ахьынзеисуазгьы лыуаԝоышьа еицалымкырц. Ҳаҭыр зқәырҵоз ахаҵа иԥҳәыс лгәыҕәгәара камыжькәа иаалгар акәын азы, лхаҭа илызгәамҭазакәа, лыкәра неицԥхьаза, ахаҵа ҟазшьақәа шьҭылхуан. Мчыла еиҽылкаауаз хымԝоаԥгашьамызт илымаз, лҿеиҽкаашьеи, лтәашьа-гылашьеи рхы иакәиҭын, уи уажәшьҭа ибзиаз ҟазшьан ҳәа ахә лзыршьон, лгәылацәа ирабжьалгоз хшыԝрҵага ажәан, лхаҵа данықамыз, еиҕьыз ҟәышкгьы дырзыԥшаауамызт. Ауаа рныррреи ҷьоукы напык аҵаҟа рыҟазаареи алшара ԥҳәыс усмызт, убри азы лҟазшьеи лхымԝоаԥгашьеи хаҵамԥҳәысраны иҟалеит, аха дызла-ԥҳәысыз ала лыблахкыгара калмыжьырц лыхәҭан. Анхаԝоы зҕаб данынхаԝо ԥҳәысхалак, имаҷзи идузи, ахаҵамусхәи аԥҳәысмусхәи убысҟатәи дырхаанхон, аҭаацәара рбареи, сасык иҽаԥхьа ахьымзҕ мгареи дышрызхәыцуаз, лхы ацклаԥшреи лгәаҭаххарақәеи рыгәхьаа лызкуамызт. Дызлаҟаз абзиарақәа зегьы лхаҵа иакәын иззыҿҳәараз, убри ак заҵәык акәын лара дызлагәырҕьозгьы илыбзазашьазгьы.

Лԥҳал шааҭәыз, ирласны дхынҳәын, ахьурзы ныкналҳаит. Радеда длыцхраарц дааѳналеит, аха аԥшәмаԥҳәыс илымуит, иахьатәиала лԥсы лшьарц налыдылҵеит. Радеда абарҵахь даахынҳәит, аҽы ашьапы шьаҳаны иноуижьырц, Дыргәын дахьынҭытцыз дыԥшуа. Иаргьы амзырха дааҭалт. Ацалаҟьаҿ днеин, акәадыр, иахьыкәыз иаакәхны, ацалаҟьахь еиҭеигеит, аҕәрагьы ныкнеиҳаит. Урҭ дзырҿыз ус имамызт азакәын, азҕаб лылаԥш ихызар иҵахын, акы даҿызшәа зыҟаиҵоз. Даҽа ускгьы даазхьит, ааигәа ус ыҟамызт акәымзар. Ларгьы иара иахь дааԥшуамызт, ахәыҵласа аҵкыс дыԥшқарахза дахьтәаз. Иахьа, ашьхантә данааи, агәарԥ аҿы уаѳы димбеит. Аԥацха акәзар ашә аркын. Уаѳы дыҟамызт игәахәны, ашә ааиртызар, зышьҭахь иеирханы, аҿыкә иадтәалаз аԥшәмаԥҳәыс илкәабоз азҕаб лызқәа днахьԥшит. Уи лшьапқәагьы ибарҭан. Дҳашҳатәрахеит арԥыс. Уажәы абарҵаҿынтә дкаԥхон, амҟәымбарақәеи ачымазарақәеи ирыхҟьаны ишлыгхацәазгьы. Иҭымҭәаацыз лҭеиҭԥшгьы зны дышԥьашьахәхоз унардыр-уан – амш бзиа ашьыжь аҽунарбон рҳәон. Азҕаб дшыналҿаԥшыз еиԥш изцәырҵыз абзиабара даргәаҭеиуан. Уи дшыҟанаҵаз иҵырдыраазар ҳәагьы дацәшәон, амхы шыҟаз ааанда дынхыԥан, амца шоура чҳаны, ииаҵәаза иҵагылаз амхы дналалеит.

Ларгьы дшәон ачқәын илаԥш лхьымзазар ҳәа. Иаалырԥшыр шылҵахымзгьы, иара дылзааигәахарц даҿымзи. Уи дахьцоз лбарц, дагьыѳагылеит, агәашә шыҟаз, иеидара иазқәынҵа, азәы данааҭалоз. Аԥшәмаԥҳәысгьы дгәалҭан, дындәылҟьан днеиԥылеит. Уи аѳныҟа длалгарц даалган, аха иара ашәшьырҵаҿ иаҳа иеиҕьеишьеит, ԥытрак иԥсы ааишьарц. Иеидара, рҭмаҟ дук акәын, ашьацраҿ инаргыланы, арымз днықәтәеит. Ҭырқәтәыла инхоз шәамахьк иакәын иара. Амаҭәа-ѳыҭәа дааирхәарц, хы-шықәсаҟа раахыс даалон. Аԥсшәа ҟыжә-быжәк иҵахьан. Иарҭмаҟ аатҵәаҵас ахы аапиртлан, абақәа ааҭигеит. Хылқьан Радеда даалыҳьан, ѳба-хԥа ҵкы злыҵшаз ачыҵи ачоуҳаи наллырбеит, илгәаԥхақәоз ааимылхит. Азын маҭәа лхала илзылпарын, аха аԥхыни маҷк аахьшәашәарахари илшәылҵоз лоур акәын иаарласны. Шьаҵатә ааимгеит, арахь дыхәнаанза имызхәҳаз ҟалеит. Уигьы агьоурымызт, макьана лшьапы хтызаргьы ҟалон, азиқәа лшьамхаҟны иеибаркыз шьҭассы даҵәахларын, аԥхын ашьапхтрагьы лзеиҕьын, ашьыжь азаза дылалар лышьхәақәа еиҟәнардыдрын аха. Нас аахьшәашәарахақәааанза ажәцәеимаа хәыҷқәак Кьагәа илзизахрын, аԥь цәа, ал цәа уҳәа, цәамажьымаақәак еиларҟәаҟәаны, азы ларыҵаҭәаны, ажәцәеимаа лзаалҵар, еиқәаҵәаза илшәрын, азынгьы дабарын. Ҟармыгә ԥшзақәакгьы шпалзыҟамҵарыз. Хылқьан Дыргәын изгьы зиқәак злыҵшаз аба ашәамахь иааимылхын, илхәҳаз ааидкыланы, аѳныҟа илалгеит. Уаантә иаадәылылгеит ашәарах цәақәа. Урҭ зегьы ашәамахь инаилҭеит, имылхыз рыхәпсас. Лаца даалыҧхьеит, ахәыҷқәа рзы маҭәақәак лҭаххозар ҳәа. Лара иаалгаз ашәарах цәа убас ирацәан. Елыф уи дахьынзаилахәҳахәҭуаз, Хылқьан Радеда длыманы дныѳналан, аишәа аалырхиеит.

Дыргәынгьы диҧхьан, асасгьы иаргьы аишәа еицахалыртәеит. Дыргәын аԥшәмара кны ашәамахь иқьаф ҟаиҵеит. Аԥшәмаԥҳәыс уи, дхаҵахеит ҳәа дизԥшуа, дизгәырҕьон. Асасгьы дыццакуамызт, уаха дынхаргьы, иара изын ашьҭаларҵа хиан, – асас изы аѳнаҭақәа шаартыз идыруан. Бҧьар шьҭымхзакәа, амѳақәа дырнын иара, дыԥхьарц дызҭааузгьы аказы игәы ндырхомызт, рыѳнаҭа цәыз иоурцгьы ҟалозма. Дара рзы дыԥшьан, дзеиԥшразаалак иара дсасын.Абасҟатәи аҳаҭыр иқәырҵоз азын ҳамҭас ҳәа акы рзынижьырцгьы уажәшьҭа далагазомызт, уажәрааанза еиликаахьан рысасдкылара иалахәҳахәҭуазшәа ишахәаԥшуаз, иагьшхьымзгыршьоз. Рысасдкылара иахьынзаиҭахыз далаҭхаҧырц шилшозгьы, уаҟа аангылашьа имамызт, имѳа дықәлар акәын.

Саси ԥшәымеи агәарԥ ианаакәгыла, ашәамахь иҽенымырхакәа имҩа данылеит. Дук мырҵыкәа ааида иавгаз амҩала ҩ-еык аавалеит. Аԥхьа дгылан НаԥҲа Кьагәа, ишьҭанеиуаз иҽыжәызгьы ахәыҷқәа ракәын. Дызбаз еибарҩоны ааида инадгылеит.

– Ҳаиқәшәеит ишыжәбо, – длахҿыхын НаԥҲа Кьагәа. – Радеда, бани баби збеит, асалам бзаарышьҭуеит.

– Аиаша?! – илызхатцомызт азҕаб.

– Аа, абарҭ афырхацәа, – ауқәынцәа лхы нарзишьҭит, – шаҳаҭуп.

– Мрыԥкәа избахә?!

– Убра акгьы сызбаҳәом, – илахь ааиқәитцеит иара. – Еилкааны акы сымам. Дахьыԥказаалак ҳазшаз дихылаԥшуп. Дыргәын, уара ашьхаԥа ухынҳәырц анбаугәиҭоу?

– Уатцәы ашьыжь.

– Иԥоу удыруама: уатцәы узцазом, уатцәашьҭахь уцап. Аус сымоуп, усыцхраароуп. Абыржәыцәԥьа уаарылагьежьны, ахацәа уатцәы ашьыжь реанааилдыргалак исзааиртә сызраҳәа. Иузцаауа зегьы ираҳәала ауқәынцәа шаазгаз. Ҳзиҭахыузеи ҳәа итцааузар, шьтәак ишьуеит ҳәа аҭак рыҭала. Ныркә уцаны, Ҭагә иаумҳәакәа умун. Уаԥа ахатәрақәа иааибырҳәартә иԥатца. Уи Уча инапы иантца. Иахьа уажәраанзагьы иара арахә рахь дзымхынҳәыци? Шәымала шәныжьны сышцаз изымдырзои? Сара, ауқәынцәа ран иналыҭаны, лассы схынҳәуеит.

Кьагәа, ауқәынцәа има, имҩа данылеит. Хылԥьан даахынҳәит, лгәы ҭԥсааны. Лхатца Нхыц амҩа дыԥәлеижьҭеи, лцәалашәарақәа уамак иееимызт, аҩнусҟәеи Радеда, лгәамбзиара иахԥьаны, лыматцуреи рыла илхалыршҭырц даҿын акәымзар. Уажәы Кьагәа длахҿыхызшәа ԥаитцон, аха игәы иҭаз ибла ахбаалара зегьы ирылшомызт, иԥҳәыс лтәы умҳәозар. Убри азакәын иара зыниашьа захатцашьаз НаԥҲа Кьагәа ҳәа ауаа дрылатцәаны дзыԥказ. Баша еизигомызт уатцәы ихатәраз ахацәагьы. Иаалырԥьаны ашьтәа зишьрыз, уи акы иазҳәамзар? Иԥамлоз егьыԥамызт ҳәа, ҩба-хԥа шьтәа аҩны инижьлон шьхацан. Акакәын инханы иԥаз. Сынтәарак хыхь иԥоу ԥарцахьан, асасцәагьы ирзишьхьан. Шьхалбаанынза акыр набжьан. Иԥаларыз убри ак шьны, ахацәа алаизимгар ада ԥсыхәа имамкәан? Ауқәынцәа рырхынҳәра баша иқәманшәалахаз уск еиԥшымзар? Иԥаларызеишь? Хылԥьан аҩны днықалеит дԥәиҭханы, аха, илышьҭаланы иааҩнашылаз Радеда лгәы лымлымԥьарц, лус-ҳәысқәа нап нарылалкит. Азҕаб лзы илхәҳахәҭыз абақәа ааитцылхын, лцәа ишанаалоз лбарц, лыжәҩахыр инықәыршәны, днаскьаны длыхәаԥшуан.

Дҭыгга иҩназ Радеда лакәын арҭқәа зегьы ирзымхәыцуаз. Илбоз шылбоз иԥаз ԥьылшьон, хәыҷцас дгәыргьон. НаԥҲа Кьагәа «дузза» ахәыҷқәа иманы ихынҳәра иаҳагьы дардуззан, уаҳа данбаари ҳәа дизԥшуан дгәаԥцәаԥуа. Лани лаби ирыбзазашьаз атәык инеитцыхны илзеиҭеиҳәар лҭахын. Илмаҳацыз ажәабжь бзиак дазԥшын. Агәра ганы дыԥкан, лара лызбахә лыҩны ирызнаргазижьҭеи, уаԥа шгәыргьараз. Арахь илымбацыз амаҭәа лоурц дыԥкан. Хәыҷцас дгәыргьон лара, адунеи зегьы лара ишылтәызгьы дакуамызт. Дыргәын иакәзар – дизҿлымҳахартә длызкашәеит, амала уи, Кьагәа дзыздәықәитцаз ауаа дрылсны, ауха данбаарызеишь?

Уи дхынҳәаанза, дааит Кьагәа. Иҽеы аҭып инықәцаны, иҽызәзәаны, ара итцагылаз арымз даннықәтәоз, лашьцахьан. Иԥҳәыс, иҿы анилырзәзәоз, илеиҳәаз здыруадаз, аԥацха ҿымҭзакәа дыҩнан. Радеда аԥәардә хәыҷы даахан, дааидтәаларц налеиҳәан, лани лаби рызбахә дшахгәаԥуаз дырны, дышрыдыркылаз атәы лзеиҭеиҳәон, иаҭахымыз ахҭысқәа днарывс-аарывсуа. Шыхәлахьазгьы Амзеи аецәеи еибаркаҷҷон. Радеда лхылҿы бзианы иубарҭан. Азҕаб лан лкьышә ҭҭәаакәа ракәын илымаз. Алашьцарақ иуаркалеиуазшәа иубоз, изгыз лзамҩа ԥштәыдақәа лан лакәын изнушьалоз. Аԥәыҕареи,

аҳалалреи, агәыҧшқареи рыҭан илхаз лаб иблақәа. Лашьеиҳабы иҽынтә илыҧшнушьалоз лан лцәаҩақәа ажәала иузеиҽарҧшуамызт, избанзар урҭ реиҧшымра зыхҟьоз иара иҷкәынреи лара лызҕабреи ракәзан. Иаҳагьы ишәарҭан арҭ аҷыдарақәа еицрыманы иахьиз. Раншьцәа, раҳәшьаҧҳацәа деилыркаар, раҳәшьаҧа бзиара дақәдыршәазар, ларгьы амҩа бзиа адунеиаҽ илзеиҕьыршьарын. Ахьзи ахьымзҕи, доусы ртәала ишеилыркаауазгьы, рызбахә анырҳәоз, зегьы рхакәын изызхәыцуаз. Рамхәыҭ иакәын ишәарҭазаз. Радеда лыҧшрала дзусҭаз ланшьцәа ирзеилымкааргьы, Рамхәыҭ диргамар ҟалон. Уи лхылҭшьҭра атәы идыруазу изымдыруазу еилкаатәын. Ус баша дирҭазар, лдац абрахь иҟан ҳәа дықәмырҧшзакәа? Деилкааны димазар, ибз иҽы иҭеимкыр иҭахҭәаны ишиоуаз ала дыршәатын. Лара дахьтәаз, гәыҕырҭас илоуз азәы заҭәык шикәыз дырны, Кьагәа диҽаҧшуан лхәыҷы блақәа рыла. Иаалыкәыршаны мцан. Уи абз ахьзымнеиуаз дгьылк дықәгылан макьана, аха зымҩа шьаҽа заҭәык акәын илҭахыз, амцабз ҩалхьынҳаларц. Даарыцҳаишьахт Кьагәа, иагьааиҭаххеит акала еиҭа лгәы ааҟаиҭарц.

– Жәабжьк бзеиҭасҳәап ибҭахызар? – дналыхәлаччан, ларгьы дҩаиҭаҧшит, илеиҳәарыз лзымдыркәа дазҽлымҳаны. – Дыҟан аҳык. Диман ҧҳа қәыҧшзак. Уи лбзиара азбахә ахараза инаҩит. Жәеиза-ҩык арҧарцәа, зегьы раҭкыс алшара ҕәҕәеи амчи змаз, дырҳәарц илышьҭалеит. Азәы далхны, даеазәы узигәҭасуамызт, убас иҟаз ирхылҭшьҭра дуқәан. Аҳ ауаа ааизиган, уахгьы-еынгьы дызмырцәоз реиҳәеит, дагьрыҳәеит иара аус ҧсыхәак арҭарц. Ажәлар анс рҳәеит, ас рҳәеит, аха ари аус ҟазшьак азыҧшаара рцәыуадаҩхеит. Аҭыхәтәан азәы абас рабжьеигеит: «Аицлабра ҟаҳҭап, аиааира згаз аҳ иҧҳа дитәуп». Иақәшаҳаҭхан, иагьырызбеит амацәаз кнаҳаны аехсра еиҽыркаарц. Амала, жәеиза-ҩык аехсаанза, аҧхьаҟа ихысуаз руазә икниҧаар алшон. Убри азын ирызбеит зегьы знык-знык идырхысырц. Икнызҧааз адырҩегь еиҭа дырхысуан, убас азәы даанхаанза. Уи азә дышмашәырмыз еилкаахон уи ала. Азәгьы изкнымҧаар, ажәлар еизаз рахьынтә изҭахыз азин роуан.

Ари заҳаз ажәеиза-ҩык ақәшаҳаҭымхар иабацоз. Аҽҳәаразы азҕаб илышьҭаз, рыуаа рыманы, амҩа ианылеит. Рыуаа ҳәа ишьҭырхызгьы ҭацаагацәан, имгәыҕкәа иҧсхьадаз, рызынтәыкгьы гәыҕуан азҕаб дшыргоз ала. Нхыҭи Аахыҭи еизыҩуан. Нхыҭтәи аҭауад Заҧшь-иҧа иҷкәынак, уаа ҩынҩажәаҩык ицны, ашәтәыла далҭны, Ҭабал даалалт. Зыхьз гахьаз Бганы Еснаҭ иашҭа дҭалт. Аҧшәма дыҟазамызт, аха уи еиҭбы Мафа, макьана дшыҷкәынацәазгьы, иашьеиҳабы асасцәа шидикыларыз идикылеит. Цәык рзишьын, рхәы бзианы ирхиеит, крыфаран-крыжәран, шәаҳәаран-кәашаран. Еснаҭ даауазар ҳәа дыҧшын ангьы. Асасцәа ирҭахын рхы зызхаз аҳ иаҳҭынрахьы амҩа иақәиршәар. Данымаа, ан а-Заҧшь-иҧа иалҳәеит абас: «Дыҟәнумшьозар аиҭбы дуцысҭоит». Уи заҳаз Мафа дақәша-ҳаҭымхеит: «Еснаҭ изин сымамкәа, сызцом. Сыҟамкәа ҷьара уҭымҭроуп ҳәа сабжьеигахьеит». «Нан, урыцымцар ҧхашьароуп», – лҳәеит ан. Иҟаиҭахуаз Мафа, асас уивасыргьы иашамызт. Рыеқәа икәадырын, ихаҭагьы реыхәа ааҭиган, иҭаз днараҧхьагылеит. Аҳҭынра ианазааигәаха, а-Заҧшь-иҧа Мафа аҳ иахь днаишьҭаит, дидикылозу дидимкылозу еиликаарц. Аҳ ауаа ааишьҭын, асасцәа ишахәҭаз дырҧылеит, аҩныҟа инеигеит.

Аицлабра аҽҳәара ааит. Ажәлар еиезит. Ажәеиза-ҩык, еиҳабыла-еиҭбыла еибарҧшны, идырхысит. Амацәаз акныхра зылшашаз дрыламызт. Ажәлар рахьынтә изҭахызгьы азин рыҭан, азәырҩы рыеҧыршәеит. А-Заҧшь-иҧа ицыз ҩынҩажәа-ҩыкгьы хысит, аха амацәаз ҧырхага рзамҭеит. Урҭ рҽынтә амацәаз кнызхлакгьы а-Заҧшь-иҧа изакәын изыкнырхуаз. Уаҳа ианаму, а-Заҧшь-иҧа ицыз аҷкәын ахысра азин ирҭарц аҳәара ҟаиҭеит. Амацәаз кыдхны, ҧҳәыс дааигартә, Мафа фырхаҭарак илымшацызт, хьзы

далаҟамызт азы, мап икит. Даргьы ирымуит. Даныхҭарк, иаҕәра дааханы, иҽеы ишьхәа наирбан, даара иҽеы ирхәмарит. Уи шцьаршьоз, икьарахә ааҭикәыцәаан, амацәаз инарбаны, аҵыкь ааҭиргеит. Икәлааua зҽылазхаз амацәаз днаҵахх иааникылан, аишәа иныкәаиршәеит. «Ахҳ, амаҳә дурҳаит, ачара ууроуп!» – ҳәа, ажәлар ахҳ иааисны дыркит. Мафа уи дакәшаҳаҭмызт. «Сара иахьа сахьеыжәлазгьы сеиҳабы симазҵааит, – иҳәеит иара. – Сеыжәлашьа еиликаар, иара ишиҭахыу аус мҩаԥигааит». Абас наҳәаны, аҳҵынра дынҭкьеит.

Ажәлар, ираҳаз уамашәа ибо, еилыҵт. А-Ҙаԥшь-иԥа узкәымгәыҕуаз аҳәак ахьиҟәныз ицәымҕахеит. Џьмахьчак, џьара анеирагьы зҭахымыз, ахаҵара ахьииргаз хьымзҕишьеит. Иҩызцәа днарҿахәыҵхәыҵын, ауха ауаҩы ицәамҵхааз, азҕаб дымҵаирсит. Ашарԥаз акәын Мафа ари аниаҳаз, изаарышьҭыз ауаҩы иҟнытә. «Ҟаи! Сызланамгалашаз џьоукы срыланагалеит убоу!» – иааицәымҕахеит иара ҳәашьак ақәымкәан. Аеыхәа ааҭиган, икәадырны, ихаҭагьы изныматәала иҽааибиҭан, ҽеыжәларц данаакәгыла, иан дылбеит. Иҟалаз анеилылкаа, иахантәарак лыҷкәын ихаҵараз дышиеигәырҧьоз, иаалыкәшәеит. Аха ишԥаҟалҵоз, лхала дыкәылҵеит уи амҩа, уажәшьҭа аҵыхәтәагьы нагзатәын, длызнымкылеит, днылкыларц далагаргьы, иара шьҭа иаангылоз иакәзамызт. Дыҩеыжәлан, амҩа дыкәлеит. Дышрышьҭаз ашьыжь агәазы дрыхьзан, рызҿиҵит:

– Шәхацәазар сҵыганы алаба саашәмырхап! Сыгәхьаа шәкымзаргьы, Еснаҭ шәизхәыц!

Дрыҳәеит акәын ари иаанагоз, аха ауаҩра еилыркааua иҟазма, игәхьаагьы рымкызт, ишцац ицон. Драԥысит ԥхьаҟа, а-Ҙаԥшь-иԥа ихаҭа ишьапы икырц. Уаҩыҳәа змаҳауаз дшырҿанагалаз аниба, иахьиманшәалаз амҩа рзикит. Дара раасҭа аҭыпҟәа иаҳа идыруан. Ашәакь рылацо иҿааихан, изышьуаз нирцәеит, иихәызгьы дихәит, зхы иахәазгьы ршьамхқәа реадыргеит. Азҕаб даашьҭиԥаан, акыр данынаскьа, лара даакәыԥсычҳаит. «Ибыхьи?» – ҳәа длызцааит. «Сахьоышьҭухыз счавра кашәеит», – лҳәеит. Дылҽеыжәихын, дхынҳәаанза дизԥшырц налыдицан, ишылымуаз дхынҳәит. Ачавра аашҭихын, иҽеы аакәирцәиаанза, ихәыз азәы дхысит. Мафа иқәшеәит ахы ғәғәа. Дааҳәын, ашәакь игәыдцаны, дишьит, иаргьы хҭарԥала ахы ахьиқәшәаз имаҟҿаҳәара ҿеиҳәан, азҕаб даалзыхынҳәит, хьаа-баак змаз иакәзамызшәа. Лара даашьҭикәыцәаан, дганы дзыпҳаз дриҵеит. Аены данааи, игәыла-изла, иҵахы-идыр, – зегьы еизаны изԥшын агәарԥ аҿы, иҟаларызеишь ҳәа иҵынчза. «Сааԥсеит, суапа аажәга!» – иҳәеит данылҽеыжәц. Ашәшьырцаҿ иуапа нкаиршәын, днықәтәеит. «Еснаҭ дшааилак исызиашәхәа абас: «Шьоура удым, хьымзҕгьы умам, сара исуалыз сара иҟасцеит». Ашьҭахь иуапаҿ иҽааицихын, уа дыԥсит.

Аҳ иҿы ашәацьхәаҩ дрышьҭит. Азҕаб лыда, ҭаацәала, ауаа рыманы, цәыуара икәцит. Азҕаб, лымала данынха, уажәшьҭа адунеи икәылхуаз лзымдыруа даннеи, лҽылшьит. Убасҟатәи дылҭаххазаарын аҷкәын, дизыҿхәаразаргьы лҭахын. Ахәылԥаз акәын Еснаҭ аҩны данааи. Иҟалаз шыҟалаз анеиликаа, ажәлар ырзыргьы, аҭацаагацәа ҳәа ҳаҭыр зқәыз, ашәагьы бзианы изхәоз ауаа алихит. «Аҭаца арахь даазгоит, – иҳәеит иара. – Рҩыцьегь рызқәа ҭыԥ еизакхароуп». «Дҳаиҭом!» – рхәеит дара аҳ изы. «Ихәыцуа азә иакәзар, дшәиҭоит, дышԥашәеимҭо», – иҳәеит Еснаҭ. Аҭацаагацәа рымҩа шьҭырхит. Аҳ дазыразны, аҭаца лдамра аашьҭырхын, дрыма иаауан. Амҩан аккаҳәа аҭацаагарашәа рхәон, азҕаб лыхьз Радедеи дзыҿхәарахаз Мафи рызбахә алацаны. Ааи, уи аҭаца лыхьз Радеда акәцәкьан. Убри инаркны аҭацаагарашәа Радеда лыхьз алоуп, Мафа духашҭуа дыҟоума, уи ихьзгьы рхәоит.

Ажәлар чарак аҽеиԥш рхәы ҟаҵан, иладыртәан, акрыԥҽарҵеит. Уаагьы ирҳәон аҭацаагарашәа, Радедеи Мафи рызбахә алаҵаны. Абасала аԥсраҽы акрыфара хдыртит. Ачарақәа рҽгьы аҭацаагарашәа иацуп: «Уа Радеда Мафа!» Радедеи Мафи анышә еицарҵеит.

Дад, Радеда! Бара бхәыҷуп, ари ажәабжь бан ибалымҳәеит, ус иаҳа еиҧьуп ҳәа илыԥхьазеит. Хамсада аҭацаагарашәа лзырҳәартә еиԥш дзыҟамлеит, убри азоуп зызбахә гахьоу Радеда лыхьз лԥҳа излылҵаз. Баԥсахааит, дад!.

Аԥхыз далан Радеда. Дагьзалҵуамызт, Дыргәын даарыдымгыларгьы. Уи дхынҳәызижьҭеи иаразнак дырзымааит, насҵха дгылан, дзырҩуан. Ихаҭагьы аԥхыз далан. Иара иакәызшәа ибон Мафа ифырхаҵара зылшаз. Аҳ иԥҳа Радеда лхаҭыԥан аҟәардә иқәтәаз Радеда лакәын иибоз. Аха лара леиԥш иаргьы дазԥшымызт арҭ рыхьзқәа ас еиқәшәарын ҳәа. Кьагәа ажәабжьҳәара данаалга, иҽзмырҵысуа дааҭгылеит азныказ, нас ишьаҽақәа неихиган, дааигәахеит.

– Зегьы ирасҳәеит, – иҳәеит иара.

– Ибзиоуп.

Кьагәа дҩагылан, ижәытә мҳарахьы иҷынеихеит. Иҽеилихын, дышьҭалеит. Мцхәы иааԥсара дарцәомызт, ҭынч иԥсы ишьартә еиԥш аамҭа бзиагьы изԥшымызт. Издыруадаз бзиала еилгаргьы, издыруадаз иҟалоз? Изызцаарыдаз? Ибзиашәа ауаҩы иҧеиԥшыз издыруамызт. Идыруазҭгьы деилагарын. Иҟаларын илахьынҵаз ари акәын ҳәа дааҭгыларгьы. Аилкаа имамзаргьы еицәан. Аԥсеивгара узҭоз ԥхнык ма ирзыҟамлеит. Уԥсы ҩнаҟәкуан. Ма уи дазхәыцыр иаҳа еиҧьын. Аҧныжәҩан бааԥсы ҟалеит сынтәа, иҭаргылоз змоуа иқәхара иҟан. Ибзиашәа ҵыԥх даара иеаҩра шықәса бзиан. Амла реадыркрымызт. Арахь ихәыцрақәа хьаҵәихуан. Ихадаз аус намгзакәа, усымшәа иҟаз узлалацәажәарызеи. Ахырцәара ус рзыԥшын. Аха Анцәа дырзылбааԥшыргьы иудыруаз. Изеилкаауамызт иара Аҳмыҭ ақәылара аҽҳәара заиҭаз. Еснагь уи зегь рацкыс имазаз акакәын, изқәылоз реазыҟаҵаны ирԥымларц. Абри амш азы дышқәылоз ала аҽҳәара узҭаз аҧа имч дақәгәыҧуан. Заа уи иҳәеит иҵегь ахьз ирҳарц. Наԥҳа Кьагәа еиликаауан даара изызхәыцны, мццакрада иеазыҟаҵаны аҧа диԥымлар ада ԥсыхәа шимамыз.

Амҳара ашә аатит. Лхаҵа дыцәаз ҷьашьа, ԥшьшьала дааҩналеит Хылқьан. Лҽааилылхын, лиарҭахь днеирц лгәы ишҭаз, Кьагәа дааҳәцымцит. Дыцәамызт иара. Лгәы ҭынчмызт, диацәажәарц лҭахын, иаԥхьа днықәтәеит. Лнапы ааникылан, еиԥхьишьаауан, уажәы уаҳа лгәы злаҟаиҵарыз егьизыҳәомызт. Аибашьра ашьҭахь ирбарын изхаанхоз. Аԥсҭазаара иалахәмаруазшәа игәы иааинаҭеит. Убри ахәмарра ҷьоукы рзы иуамагаз лахьеиқәцараны ирзыҟаларын, абри заа изазымхәыцуази? Иагьа дуаҩы ҕәҕәазаргьы, Хылқьан дыԥҳәысын, лыжәҩахырқәа аацысцысит. Даалыхан, дигәыдыҳәҳәало днаиваиртәеит. Акы иҳәарц лҭахын, иара ҿиҭуамызт, лхылҿы еиԥхьишьаауан, макьана аԥҳәызба цәа зхаз лыжәҩахырқәа инапсыргәыҵа ианыруан. Диҭахын иԥҳәыс, ҳәашьак ақәмызт. Иагьараан даҽазәы дааигахьазаарын, хшара дызмамыз днырқылозма. Уахьгьы лара илхарази умҳәозар, рхәычы ихала дишьит. Дааигәыдирҕәҕәалазеит, лыбҩақәа ааҟәырҷырит иԥиҵәарызшәа. Ахаҵа ибзиабара мап лзацәкуазма… Нас, лыхәда инапы шықәыз дыцәеит, аԥсшьарада ус имамызшәа. Данаанагаз раԥхьатәи ауха акәызшәа, лара дзыцәомызт.

Иаалырҟьаны лҷапан аҵаҟа, аҟама ԥынҵа ццышә лаҽыршьызшәа, илхьааит. Ахьаа убасҟатәи иҕәҕәан, лылахь аԥхзы ԥҟышқәа аақәнаҭәеит. Лыхәдеи лҩыцрақәеи аацәаакит иаалгәамԥхартә. Лыбҕа ауразоураз иааиҵақьиқьиқьиьит. Лхаҵа инапы ԥшьшьала днахан, дҩықәтәеит. Лԥсы лызҭкаауамызт. Дҩагылан дындәылҵит. Лхьаа хеуамызт. Аҭзы лнапы

надлырҭәҭәалеит, лыблахаҭ гьежьны, дкаҳар ҳәа дшәан. Илыҭраз амца аҿыцәарахь ахы археит аалгәахәт, нас аҿааиқәнакит. Иагьеилылкааит иҟалаз! Ҿыц абри аѡнаҭа даныѡнагылаз абас акәын дшыҟалаз, уи бзианы илгәалашәон. Агәырҭьара, маҷ-маҷ илзааиуаз, даамҿханакит. Аҧсҭазаара лҿықәлашон, Амза ахьылҿалашоз. Аҧацха абарҭа дныҭалан, аҧҳал иҭаз азы, лнапы инанҭәаланы, лыхәда аалырцәаакит, лнапсыргәыҭа лѡыҭрагьы иныҭылшьит, илықәхьшәашәаз аҧхзы лықәымҭәирц. Лҧсы ааивганы, лымҳарахьы днахынҳәит. Лиарҭаҿ днышьҭалеит. Макьана лгәабзиара шыҟаз еиҧш аҿышьақәнамыргылацызт. Лшьара дықәмызт, уи зегьы шьардаза дзызҧшыз лгәырҭьара ихнаҿуан акәымзар. Лгәы лжьозар ҳәагьы даабжьажьеит азныказ, аха уи уажәшьҭа уамак агәра лызгомызт, агәрамгара наҧхьалцеит. Дамхагәырҭьацәаны дагьамхаҭәыуеит. Уажәшьҭа изрымызт лхаҭа икәал. Аашандаз, уигьы длыргәырҭьарын. Лара усгьы дызмыцәеит аашаркаанза, аҭхгьы хәыҷын. Кьагәа дѡагылан, иҧҳәыс лахь днахьаҧшит. Иҭегь лҧсы лшьарын игәахәын, ҭынч иҿааилаҳәаны дындәылҭит. Лара уи зегьы лбон, игәаҭьны дзымааҳәит, лҿылмырҭысит: лхаҭа дицәыҧхашьон, илыхьыз лзымдыруа. Лымала данаанха, иахьиалымҳәаз иаҳагьы иааиҭьалшьеит. Аус ду иҧгылан, уи дазхәыцлар акәын. Даҿа хәыцырҭак иоур, игәырҭьаразаргьы, иҧырхагахар алшон. Нас дахьымзар ҳәа дшәозма.

Дѡагылан, лҿааилаҳәаны ашә аалыртит. Кьагәеи Дыргәыни, ашьтәа дәылыргарц, инеиуан. Дабхараны дшыҟаз издырзомызт, дзықәгәыҭуаз ҷкәынҭас игыруа иакәын. Уи днаскьаганы дааихәаҧшит, аха аҧацха иаадәылҭыз Радеда данынылҿаҧш, ирыднагалаз аҷкәыни азҭаби тәымханы ишылзыҟамлоз аалнырит. Иҿыцыз акәиц лгәаҭа аарҧхеижьҭеи, арҭ аѡыҵьегь иҭегь илзааигәахан, ҿыцбарах дылбазшәа лнапала азҭаб лзамѡа ааиҧхьылшьааит. Уажәраанза Радеда илымбацыз аҧышәарччашьа лҿықәын аҧшәмаҧҳәыс. Хылқьан илызкашәаз абзиара ду илызнарҭысыз ахәыцрақәа цқьа илдырбомызт, аха азҭабгьы лхаҿы аҧхашьа даҿакала иҟан. Аҭацаагарашәа лыхьз ишахылҭыз дшазхәыцуаз, аҧхыз бзиақәа иахантәарак дҭагаланы дрыман. Ҿыц адунеи даақәлазшәа, лҧсҭазаара ҭәын ашьжьымҭан. Азәы дыҧҳәысын, азәы дызҭабын. Рыҧсҭазаара насыҧха изҳаны иҟан, ирызҧшыз закәыз рыздыруамызт аха, ааигәа ак шрызҧшыз руазә илдыруан, руазә илыздыруамызт.

Дара инарывсны, ашьтәа ргеит ахацәа. Абаҳчара шыҟаз иныҭаргылеит. Хылқьан илҭахымызт уи ахәда Кьагәа ихиҭәар. Ирҳәон иабхараны иҟаз дабхаанза зҧсы ҭаз ишьыр ҿеимызт ҳәа. Шықәсык иазынаҧшуа акы имшьзакәа дабаҟазаауаз, аха Хылқьан илҭахымызт лцәалтәымра ахы анакы аҿныҭәҟьа лхаҭа акы ишьыр. Иҧшьаз ахьаца иныҭагылеит, Мрагылара рхы рханы, Кьагәа, абшьтәа атәыѡа аанкыланы, дныҳәа-ныҧхьеит. Аҧшәма иҧҳәыс лгәы ааҭынчхеит, Дыргәын, иаҳәызба ааҭыхны, абшьтәа данынахагыла. Кьагәа, аѡны дыҟаны, ианакәызаалак аҳәызба абз шьтәак ахәда азәы иаҭишьыр иуамызт. Инапала зегьы ҟаиҭон. Издыруадаз Дыргәын иахьынзахәҭаз дхаҭахарц иҭахызар, иаргьы шьҭа дхәыҷымызт. Уи аныршь, ацәа ахыхны, аѡныҭҟа рыцқьаны, ажьыхәҭақәа еиҿых ақәаб инҭарҭеит, ажәра азырхиара закәыхыз ѡыҵьа ахацәа рзын. Иааишаз еизыѡаанза, рыфатә хиазар иҭахын аҧшәма. Иаарласны дааит Уча. Кьагәа ақәаб иаҭашуаз ар рымца дахьынзахылаҧшыз, Дыргәыни иареи арасамахәқәа хыҭәҭәаны иаарган, ачырҭьы ҟарҭеит. Агәыла рҧарцәа анааи, чуан дук рҧшаан, «аҿада» ҟаҭаны инхыршьын, амца агәгәаҳәа иѡаҭарҭан, азы ааиладыршит. Изырҳәахьаз ауаа анааи рхәы дырхиахьан. Абысҭа хәаны инырҭахьан, иладыртәеит. Акәац, ахылѡаҧсылѡа алҭуа, инарымҭарҭеит. Ҭыҧхтәи аѡы цеицеиуа ашыцтә ҿаҳақәа инарызҭарҭәеит. Агәыи, агәаҭәи, акәакәари зхаз

аҭәы Кьагәа иаашьҭихит иарма напала, иарҧьа напы иакын аҽаҳа, дѡагылеит, зегьы иара ихьыԥшырц.

– Анцәа, улԥха ҳаҭ! Ҳуҳәоит улаԥш хаа ҳҳызарц, иаҳзымдыруа ҳаҭоумҵан, зѡала ԥхзы ҳалоумхын, бџьарла шьа ҳалоумхын! Цәгьа зҭахыу улахь иоуааит! Ухьышьаргәыҵ иакәыхшоу ԥырхага ҳаумҭан! Абна ҳаҟа, аѡны ҳаҟа, уаҳҳылаԥшраз суҳәоит! Ҷыдала акы иазкым иахьатәи ҳашьтәашьра, аха хыхь иҟоу узбахә мҳәакәа, уск напаҳаркуам, иубоит, иаҳҳылаԥшхәу, – аѡы ԥытк ижәит, агәи, агәаҵәи, кәакәари са-хәыҷык, са-хәыҷык ҳәызбала, ҳаҭыр рыԥҵаны, иаамихын, иаҽаҿ инхаз аѡы нарыкәҭәаны, ишеидикылаз дахныҳәахт: – Ачбеи Чачбеи, абри иҟьҟьа-иҵәҵәаны ирхьыгзаны, рызхара рҽасҵаанза, цәгьара ҳзааумган! – иҳәан, ахьацаҿ махәык ахьаҽакыз инавҵеиҵеит.

Аныҳәаҽа зегьы иркит, аха уаѡы макьана изеилымкаацызт иахьатәи реизгара зызкыз. Абаҳчара иаатцалеижьҭеи, Кьагәа идырныҳәалон Нхыҵ дцаны иԥҽиаз аус. Иазҵаауан иҟалаз шыҟалаз. Иаргьы ирзеиҭеиҳәон акы аанмыжькәа, иахьатәи дызлацәажәараны иҟаз ада. Реизгара зызкыз еиликаарц азәгьы дҵаауамызт. Агәыѡбара аҵан ишьҭихыз аныҳәаҽагьы. Иԥшын ауаа, ианаҭахыз иаҭахыз шраҳауаз еилкааны. Актәи аҽаҳа ашьҭахь ҽымҭ акрырфон, аҭынчра аилагара иацәшәозшәа, хәыҵхәыҵлагьы акы ааибырҳәомызт. Аѡбатәи аныҳәаҽа ашьҭхра дахыццакуамызт аԥшәма. Азԥшрагьы уаѡы игәы ԥнаҵәомызт. Ари ирҳәашаз ахырхарҭа аеаԥсахуан, усгьы еилкаан.

– Ак ҳауҳәарц уҭахыуп иахьцалак, иаҳцәумҵәахын! – даахьаԥшит Ҭагә.

– Уара акыр ҳауҳәозар ҳәоуп ҳзызԥшу, ухаҵкы сцеит Ҭагә, – иҳәеит Кьагәа хаҵа.

– Ахрагә ԥслаҳә иаѡызоу уара уоуп, – иҟалеит аҭак, – уара уоуп, хыхьынтә иԥшны, ҵаҟа иҟоу збо.

– Иузгәамҭеи, Ҭагә, ажәѡашәаҟьа умҵарҵеит уа.

– Избеит. Уи уара ишубзоуроу сымдыркәа.

– Иугәалашәозар, ааигәа зны уанԥшхьеит. Исҭахыуп уи иахьатәи аҽаурԥшыр.

– Усҟан уи мазала иуасҳәеит, Кьагәа хаҵа. Уаргьы имазазар уҭахын.

– Иахьа уи аргамара сацәшәом. Игәаҭа, суҳәоит!

– Еиѡырго егьыҟам, – даакәыԥсычҳаит абырг, иирыцкьахьаз ажәѡашәаҟьа иагьышьҭымхкәа.

– Ажәлар Анәца иныҳәааит! – даахеит Кьагәа иҽаҳа. – Абзиара рыгымзааит раԥхьаҟа! Ажәлар рныҳәаҽа скаанза, акыр сааԥшит ижәбазар. Иаҳҷеиԥшу сыздыруам азоуп ус зсыхьуагьы. Нхыҵ сахьнеиз ахәыҷқәа ус баша исимҭеит Аҳмыҭ Мазлоу. Урҭ усҭоит, аха сқәылоит ҳәа сеиҳәеит. Сымацара дсыкәлоз ҷьысшьан, аха уқыҵа сакәлоит, ужәларгьы еимысцәоит ҳәа сеиҳәеит. Аҿҳәарагьы аиҵеит. Убри иԥылара ҳҽазыҟаҳҵароуп, абри ауп иахьатәи ҳаиқәшәара зызкыугьы, ишәцәыззом. Ажәлар шәрыланыҳәазааит зегьы!

Иҽаҳа аатыркәкәа ижәит. Азныказ аатынчрахеит. Ҭагә иааникылеит аныҳәаҽа:

– Ажәлар ныҳәазааит, русқәа бзиахааит! Рныҳәаҽа бзиала изкуа ирзырҳәо абзиара иақәшәааит, ухаҵагьы урыланыҳәазааит! – иҳәан, иааркьаҿны дныҳәаны, иҽаҳа нықәиргылеит. Зегьы ԥшын иҟаиҵарызеи ҳәа. Кьагәагьы изеилкааузамызт. Ҭагәгьы дыццакуамызт. Иаақәихит даеа ҿаҳак. – Абри иадызгалар сҭахыуп уара, Кьагәа ахаҵа, уныҳәаҽа. Иҟалаз ухы иавоубоит, уи збоит сара. Уара агьухарам. Уара умшала, азә дҳақәымлеижьҭеи, акыр шықәса ҵит. Азәы игәаҭит афырхаҵара, аха дышҳақәло ҳдыруаны, зныкгьы ҳҳәы ҭаҳмыжьзацызт, ирыҵҳамхыкәа ҳанхдырҵәақәалоз атәы умҳәозар. Уара уакәзар ужәлар рзы ушыҟоу аадыруеит, еиҿукаауеит аҽагылара, уаҳа изакәи. Алшареи агәамчи ҳара ҳзы иугмызт, уажәшьҭа нахысгьы иугымхааит! Анцәа

уиныҳәааит! Угәҭакқәа урыхьзааит! Нас ауп ҳаргьы ҳанҭышәантәалахо, – ибла храгәқәа еихмырсыҧьзакәа, иҷаҳа иҭаз ҭынч-ҭынч ижәит. – Жәлар рныҳәаҷеи уныҳәаҷеи еицызааит! Анаҧеи Анагеи реиҧш еиҟәыҵха рмоуааит!

Амҩа ылхын! Раҧхьа аныспа акәын ицәгьаз. Уа абнаршәыра еилаччызар ҟалон, ақәиц мачқәа еилаҧаҵаны уоурыжьуамызт, афырҵын ихнажәаз, аҧшатлакә иҵнахыз аҵлақәа еиҷажьзаргьы алшон, еихала иҧҟаны иумрыцкьар, хара узцомызт. Амҩахәасҵа алгара акәын, нас ианысша ҟамлар ҳәа ушәозма. Уи акәмызт, азыҟаҵара акәын акәымзар, амҩа алгараз идәыкәымларыдаз, аиҳарак убри алгара аҟазаареи аҟамзаареи ирызҳәазар. Аҷаҳақәа шьҭырхуан, ҩ-ныҳәаҷак, ажәлари зыниашьа зхаҵашьази, ирызкны. Ахрагә ҧслаҳә дырзаҩызан рханы итәаз хаҵа кьаҷ. Ишинымҧшуазгьы иаргьы ҩныҵҟала иҵегь дыгәгәан арҭ ажәақәа рышьҭахь, аиҳаразак аус аиҷкаара ҟыҟҷыҟрыда иахьыманшәалахаз ишьамхы иҵнарҧраауан. Иаҧхьа итәаз зегьы иагьынхацәан, иагьеибашьцәан. Иахьа ара иҟамкәа, арҭ иазыҟарҵашаз рыуаагьы убас акәын рыҧсҭазаара ишаазахьаз. Уаҵәтәи амш дақәгәыҷуа, азәгьы игәы ҭынчмызт ианакәызаалак. Ҧҳәыс дааигеит ҳәа, иаҳ иҷеимхны, ихы дақәгәыргьо, имчқәа изацланы, аҧхзы нкаҭәо, икамҭәазгьы наҧхьаҳәо, дгьылк хиҟьон, абра ҵламзар агьиуамызт ҳәа узхәаҧшуаз аҷы амхы леиҵон, қәацәк иргылон, дшынеиуаз иеиҧьыз иргыларц. Ҩбаҟа хы, иҵьабаахә ҳәа ирҭаз, нанҵаны, арахә ирҳарц уахгьы-еынгьы дрышьҭан. Ари зегьы ҩнак ицәызуан, иҭаацәарагьы далырхуан, ахҵәара ҟаланы, ихы изымхьчар. Ааигәа-сигәа еиланхозҭгьы, лабеилаҧса уаҩы дшамаазо рдыруандаз. Ихаҭа, азәы дикьымсындаз, уаҩы заҟа иҷеилаимгыларыз, ишьацәкьарақәа дрықәгыла, адәы дыкәын. Арахь знапы даныз аҷак дааиоур, ҙеы иазымиааиз икәадыр дасуан ҳәа, игәы цәиҟьарц инхаҩы дыхирҵәон. Узыхҭныркьоз удыруа, удгьыл ҩаҵа уангыландаз, Анцәа иҵьашьахәымзи. Днымхаргьы ҧсыхәа имамкәа, абҵьар даҵамларгьы дызнымхо дҟалахьан анхаҩы. Еинымаалоз ҩ-уск инапы иакын, иҷерылаигзар акәын.

Ахатәра уаҩы дзусҵаз инардыруан азы, абзиара ҟаиҵазар иахьынзабзиаз идыруан. Аҳмыҵ Мазлоу иеиҧш ацәгьара иҷеазикыргьы, еилыхха иубон дызныз амҩа. Иуадаҩыз, иагьзнымҵуаз, иагьзнымҧсуаз, ахатәра дурахь дкылигарц, цәгьарамзар бзиара згәы изыз-ҭамкуаз аамсҵа кьаҷ иакәын. Анхаҩы иаҟара зыхә ҳаракымыз аҳәынҵәылаха Рамхәыҵ аҧьычреи-ақәычреи рыла иҧсы еивган, иҵегь дызлашьҭыҵшаз дашьҭалеит, аха Аҳмыҵ Мазлоу имаҵурада макьана агьылымҵыцызт. Иахьатәи реилацәажәарагьы уи илымҳа аҷынза имнеир ауамызт, аха Кьагәа араҟа аҷҳәара рылеимҳәеит, избанзар Рамхәыҵ иуаҩ Мазлоу диҧыларц ддәыкәиҵар алшон, уи иҧылараз реазыҟаҵашьақәа зеиҧшраз иирдыдырц. Амалыр змаз амаҭәахә даҩызан Рамхәыҵ. Амалыргьы ахмачыр алҵуан, аха ари дзыҧсази, дызлиааз рзы цәгьарамзар бзиарак изымхәыцуазар. Уи зынза имаҳар иаҳа иеиҧьын ари аус азы. Доусы руаа азыҟарҵон. Зегьы реырхиа итәан. Нас Кьагәа иуаҩ днеины адырра риҭон иахьеизашеи ианеизашеи рзы. Уааныа Кьагәа дазхәыцрын гәыҧ-гәыҧла иахьиртәашаз, макьана мчыбжьык иазынаҧшуа ибжьан. Аха дзызхәыцрызи, усгьы идыруан имчқәа зеиҧшраз, иҟаҵатәыз, уаҩы дызқәымшәоз иҟази ҳәа иагьараан избахьан.

Ашьтәашьра иалахәыз анеилыҵ ашьҭахь, агәыла рҧарцәа ачыргьы ҭыҧ ахьынзеилдыргоз, дрыцхраауа дазхәыцуан, Нхыҵ даннықәҵ иақәыршәаны, Аҳмыҵ, ауаа има, дишьҭалазар ҳәа. Амҩақәа заа иркырцгьы ааиҭаххеит зны, нас амҩақәа азә дырнылозар рбарц, аҧшәыхәцәа дәыкәиҵарц иақәикит. Ашәарҭа уанҭагылаз, лаҧшҵашәарацҧхьаза ҵабыргыз ҷьушьон акәымзар, мцахарак аиқәыршәара акры аҭахын, аиҳарак ар, ашьха абҕа рхыҵраз, иааинырсланы иузеиқәыршәомызт. Кьагәа дааиҧхьхәыцхын, ҭынч абаҳча дыҵан. Аҵыхәтәан ачыргьы еидкыланы, ааида ихыганы,

икарыжьит. Агәылацәа анеиԥхьба, Дыргәын Бамбеи иашҭахь дыхәнарц иееидикылон. Ашьыжь амҩа днықәгыларц игәы иҭан. Арахә лбаацаны Бзыԥ арха иқәцатәын, раабҭра азааигәара иҟазаарц. Урҭ, зтәыз наԥҳааи Кьагәа иабхәындеи шракәыз анидыр, Аҳмыҭ Мазлоу, хыкгьы нмыжькәа, Нхыҵ!ка икеицон.

Ауха заа дышьҭалеит Дыргәын, ашацкыразгьы дгыланы, амҩа дықәлеит. Уи дизыԥшын аԥшәма. Хылкьани Радедеи, абарҵа иҵагыланы, лаԥшыла днаскьаргон. Иаргьы идыруан х-ҩык рылаԥш шихыз, дрымбо днавалаанза, аха зныкгьы даахьамҳәит. Радедагьы, лшьақар фара аҵыхәтәа ԥырҵәазшәа, иҟалараны иҟаз еилылкаазижьҭеи, лылахь еиқәын. Лгәырҵьара аҽҳәара ахьмаҷхаз Кьагәа ихы иавеибон, агәарԥ аҽынтә амхы дынҭаларц дахьнеиуаз. Ақәылареи ахҵәареи ирҵакыз заманала еилылкаахьан лара дшыхәыҷызгьы. Арҭ аҩ-уск қҽиарала еицылартә еиԥш иалдыршомызт, аха ақәылара аныҟала ԥырхагада имҩасуамызт. Џьоукы мҭахар ада иауамызт. Аенынтәарак амхы дҭан иара, изыҟамҵацыз иеырхьигзарц. Аандақәа ахьуашәшәырыз ирееит. Уи, амаҭра анахаԥа, иубарҭамызт акәымзар, акырԥьара игәаҭаны арахә ласыр иазынкыломызт. Ус маҷыз ҷьашьаны, дналаган, игәаҭо, иахьигәамԥхоз аҵәҩанқәа аларгыло, амаҭ нахаҵо дахыкәшааназа, Амра лҭагьалахьан. Амхы зҭагылаз адгьыл цәаакырак шаҵамзгьы, макьана аеаҩра беиа ҟаларын ҳәа угәыҭыртә иҟан. Аха ажәҩан уаҳа иаахәашьуамызт сынтәа.

Амхы аҵыхәан ааида иалагылан уҳәартә иззааигәаз иажәхьаз ацеи атабарҷьан лаҳа ҿеи рнаҩс, амҩа аҽынтә ибзианы иахьубарҭаз, Наԥҳа Кьагәа иабиԥара рнышәынҭран. Убарҭ днархьыԥшны акәын иара амхы дышҭыҵыз, аха ауха, ихәыцрақәеи иԥхызқәеи еилаԥаҭаны, цқьа данзмыцәа, адырҩаены деиҭааит абрахь. Анышәыргә алгәыгәрақәа еилабгахьан. Араҟа иабдуи иаби, урҭ рыҳәсақәеи, рԥацәеи ракәын изызқәаҭыԥыз. Урҭ иреиҳабацәазгьы араҟа иамазар акәхарын, аха шьҭа еилургоз ҭыԥ абаҟахыз, аамҵа иафахьан. Мышкы зны убас рыхьуан инхазгьы. Рызынтәыкгьы аԥсҭазаара уадаҩ ирызныршасыз ачымазарақәа иргеит, ма иҵахеит, рҭаацәареи, рабиԥареи, рқыҵа жәлари рыхьымзԓи раҳаҭыри хьчазарц. Дара рхаҭақәа агьрызнымхеит макьана амашанақәа ирхәыҵабаауаз рыбаҩқәа рыда. Уаҩы ибоны ирзынхаз доусы рханы ишьҭаз ашьанҵа хаҳәқәа ракәын. Убри акәын, инаԥшуа ирхашҭаанза, рыхьз зҳәоз. Изызгәаҟуази, рԥсгьы зхаҭази абарҭ? Аа, амала доусы дықәцаанза ихәыҷхшара нижьуан. Кьагәа иакәзар уаҩы димамызт. Уи иҷкәын инышәынҭра днахагылеит. Уи иҵыхәтәантәиин, ахаҳәра иакәыршаз ҳадгәынра изнауан. Иуадаҩын иҷкәын, аиҳарак иҷкәынзаҵә иҳадгәын ахагылара. Абри аибашьраз иара дҭахар? Дниазаазоит. Иахьцалак, гәынкылага заҵәыкны ауаҩы имаз – ихшаауа иакәын.

Еиуеиԥшымыз аусқәа рзы акырза иныҟәарақәеи ақәылацәа, ижәлар рзы ԥырхага дмырҟаҵакәа, раанкылашьақәеи иқҽҽиауа иахьааиуаз, ахылаԥшҩы ахьз-аԥша иманы дааиуан. Ихи ижакьеи заҟа ашлара иаманакуаз аҟара, ихьз азыргашьеи иаҳаҭыри ҭәҭәахон. Иқәра наскьацԥхьазагьы, иаҳа-иаҳа еиликаауан анхараз уигьы егьигьы шиҭахымз. Ааи, иара ҵара змамз нхаҩын. Ашәышықәсқәа, азқьышықәсқәа иргәылҳәаны иаауаз анхара акәын иара изанааҭ. Зегь раҵкыс бзиа иибоз шәарыцаран. Аха дахьыҟазаалак хылеи гәылеи ижәлар ракәын дызлагылаз. Ацәгьеи абзиеи рыцеиҩишон. Урҭ рыхьчара анаҭахыз, ихы деигзомызт. Абас иҟаз азәы дихыр аҵара зоурц зылшоз абзабаа збоз ҷьоукы рҭаацәарағ, иҵегь дхәыцуан, еиҳа илшон, ижәлар еидкылазарц, ианаҭаххоз аеынгьы, хрыцҳашьареи хеигзареи ҟаимҵозар. Убас иҟаларц зылшо Аԥса-дгьыл дахагылар! Амала, уи иҟаз дзиуамызт, анахҩы дунеи иаламыз адунеи абжағ. Иара, анхаҩы, иабанзанеигарыз ихьзи-иԥшеи? Агәкаҳара ҳамҭанык даналанагалалак,

еиликааuан арҭқәа зегьы зны рҵыхәтәа бзиамкәа инҵәар шрылшоз. Аҟабақ еснагь азы аанагомызт рҳәон… Аха иҟаиҵарызи, ақәыларақәеи аимҵәарақәеи рҵыхәтәа нымҵәозар? Аҕацәа уқыҵа ықәырхаанза ҳәа, унапқәа угәыдкыла, узлаԥшрызи. Арҭ ахәыцрақәа усҟатәи иҵарзаны изызцәырҵуаз зыниашьа зхаҵашьаз Наԥҳа Кьагәа иакәмызт. Аԥсшьараамҭазы дышныҟәарыз ҳәа дхәыцуамызт, ишаҭахыз еиԥш акәын ҟазшьеи хымҩаԥгашьеи шаарԥштәыз. Иҟалон даеаказы игәы дҭацәажәар, ихшыҩ аԥсы аиршьаларц. Умхәыцырц даеа уск уеазукыргьы иаҳа изаманан.

Днахынҳәын, ааида дынхыԥаны, адәы иқәыз иҿы, ахнышьаҳага аашьхны, агәарԥ иааҭеигалеит. Икәадырны дынҿыжәлеит. Агәарԥ дынҭыҵын, амҩаду шыҟаз длалбааит. Азиас днырны, днеиуан, дызбалак иабхәында иахь ихы хан рҳәартә. Усҟан Уча аҩны дыҟамызт, уи идыруан амаҳә. Уча иааԥҵәаны Зыхьҿа дыхәнеит, устәиала Бамбеи иашҭа днеирц. Кьаҕәсеи, иареи, Дыргәыни арахә еицлыбаарцон. Кьагәа ихы ахьхаз Рамхәыҭ иахь акәын. Иагьылашьцахьан, уи игәашә даннадгылоз. Аақ-саақ дырган, арахә реиԥш ирхьчоз Рамхәыҭ игәарԥ ааихҵәаны, асас «иааиԥылеит». Амаҵуҩы даарыдыххылан, наҟ инаԥхьацашәа, ирҭааз, агәарԥ данааҭашыла, дылҿыжәихит. Асас, аԥшәма дшыҟаз еилкааны, аԥацхахь иҿынеихеит. Аԥшәма имала ацәардгәы иқәыз ичхәыпа дыкәтәан, дунеихаан имоуа дзыхгәаҟуаз аҳра ирҭазшәа. Амаҵуҩы дицны, Кьагәа дшаҩнашылазҵәҟьа, иҵаԥсаз арацәа ԥырҕхазшәа, дҩаҵԥеит. Уи асҵәҟьа иаармарианы ааира ихы иаҭәеишьарын ҳәа дыҟамызт. Аҳ Кьалышьбеи аҵхагәҭаны дизымҩахыҵыр усҟатәи иԥьеишьомызт. Ус мариак азы дшизымааиуазгьы идыруан, аиҳаразак имала иааира иахиҳәаарыз дақәшәомызт.

– Утәа! – дааивагьежьны аҟәардә даахеит аԥшәма. Ус заҟа ихы иаҭәеимшьарыз, дызлиааз рҵас иаанагоз ламыск илан, иҩны асас данизааи иааирԥшит уи акәымзар. Уи илақәа амаҵуҩы инаиирбеит, аишәа архиаразы аҳәсақәа инареиҳәарц.

– Иарбанзаалак ухы агәхьаа аумырган, Рамхәыҭ! – иҳәеит Кьагәа длатәо. – Сара сыццакуеит, иаарласны сымцар ҟалом.

– Фырԥьанк мкзакәа, аҩны удәылҵуану?!

– Исҳәаз сахыԥом, сыццакуеит, – Кьагәа иҭахыҵәҟьамызт Рамхәыҭ ичеиԥыка агьама ибеит ҳәа ауаа ирылаҩуыр. Уаҩы диҭахымызт Рамхәыҭ.

– Узырццакуа бзиаразар, – аԥшәмагьы ичхәыпа деиҭаныҟәтәеит.

– Иҿыцу ажәабжь удыруазар еилыскаарц сааит.

– Ишԥасзымдыруеи, ачкәынцәа шааугаз здыруеит. Аха уи здырырц зуҭахи?

– Уаҳа акгьы?

– Уаҳа акгьы, – Рамхәыҭ иԥьеишьон исас иҵаашьақәа.

Кьагәа еиликаар иҭахын ақәылара аҭызшәак Рамхәыҭ иҿынза иааихьазу имаиихьазу. Зыгәҭакы зынзак иззыҵәахуаз уаҩымызт иара, аҩсҭаа иаҵкыс игызмалыз иакәны ихы шиԥхьазозгьы. Убри аҿы Наԥҳа Кьагәа дахьизымиааиуаз игәы иалан умҳәозар.

– Рамхәыҭ, сара даеа усуп сзышьҭоу. Урҭ зуҭаз азҕаб дурҵеит. Лара, изласалҳәаз ала, лани лаби рынхарҭа сашьҭалан, исзымԥшааит Нхыц сахьныҟәаз. Сылжьазар ҳәа сшәоит.

– Ирылоухи лани лаби? – зҭак ҟаҵара уадаҩыз азҵаара Рамхәыҭ ианиҵи, Кьагәа азныказ иихәара ааиҿамшәеит, акгьы изҳәомызт, аԥшәма ихаҭа иацимҵахыр: – Унапаҿы дыҟазар, амаҵ лырула, уаҳа иуҭахи?

– Сара, сымаҵ лсуразы, лԥсы ҿысымхит.

– Уара уаҩы уизеилкааuам.

– Умбои, сылжьазар ҳәа сшәоит, ԥьара акы дацәшәаны.

– Лҭахызаргьы дацәшәааит, – Рамхәыҭ, ихаҷы ркьаҳәны, ҷааиҭит, азәы лразҟы зеиԥшраз уссгьы ишимамыз иҵәахырцгьы дашьҭамкәа. – Уара уи ззуҭахи?!

– Сызлагаз аус насыгзар сҭахыуп.

– Лани лаби дырзушьҭырц угәы иҭану?.. – Рамхәыҭ иблақәа ааҟәазхеит.

– Урҭ уажәы изынианы иҟоу закәытә гәырҩоу ԥшаузеилымкаауеи.

– Уара уи усс изумеи? Рҭахызаргьы лҿылҷыршьаап. Уи зегьы бзиоуп, аха сара оҷынтә уззыԥшу иарбан жәабжь ҷыцу?

– Иуасымҳәеи дузаазгаз рҷынтә азҭаб лхи лҵыхәеи узеилкаазар соуҳәар сҭахыуп ҳәа.

– Уи усс иагьсымамызт. Сагьылзымҵааит, – маҷкгьы иԥсы ааибакит, игәра ахьимгаз азы, дҩаҵԥан, архнышьна аанкыланы иааирҵасит: – Абри алахь соуааит издыруазар!

Ари издырҵәкомызт Радеда лышьҭра зларсыз аԥашә ахьыҟаз. Игәы ҭынчын Кьагәа. Уаҳа дыззаҭгылоз егьимамызт, аԥшәма фырԥьанк ииркырц дшихьыннҳалаз, дындәылҵын, дыҩеыжәланы агәар дынҭҟьеит. Акыр данынаскьа, иҿы аццакшьа ааирмаҷит. Еидирак лаиқәихызшәа, дласза ихы ибон, ихы ижьозар ҳәа гәабжьажьарак дшеиманакуазгьы. Рамхәыҭ ддырын, акы дацәшәарц дыҟамызт, еицәаз цәгьахәыцрак ҟаиҵарц дааҭгылалон акәымзар. Аҭагылазаашьа аниоу зҧсы еиқәхаз ахәыҷқәа иԥсы иаҵеиҵарц далагон. Даҧсышәаха исас диацәажәон, арахь игәы иҭаз иара ида уаҩы издыруамызт. Дара рхы рхьчо иҩеидасындаз знык, нас ишәарҭахарымызт. Иԥьаба-ԥьафаны зызҳауаз аиаҭым ианакәызаалак ихы ҭеирхомызт, акрыура дашьцылон, ахыхьчашьагьы ицызҳауан. Радеда, лымаршәа иоур, изуз азәы дааизеилымкаазакәа, цәгьарак лыҵеигалон. Кьагәа иахьынзаилшоз урҭ иреиԥшыз хәлакымхарц дырзыҟазаауан. Аха зынгьы иажәыз ацгәы меитаҟә даҩызазшәа ихы ибон. Уажәрааназа иухаҵашьаз уҧсы ахьынзаҭаз иузнамгаргьы, заа уиасыр еиҧьын.

Даҽеазны еиԥшымкәа уҷажәнакуан аҳауа шыра. Азиас данынаҽԥынгәла акәын аԥсҭа иҭыҵуаз аԥша хьшәашәара данаарԥсаси. Ицәеижь, иаҳа иласза аҳауа алалозшәа, аҽаарҭынчит. Азиас днырит. Аԥстҳәақәа рыҽроуны еивҵалазшәа аназара, арахь иаауан уҳәартә, икыдын. Аԥхын мшы шыҟаз ала, уи аҭәоушьарымызт, аха адыд-мацәыс иаҵасын ари. Ахаеаҳәа ақәыршыҩ леирцгьы иҟан. Иԥьоушьартә даҧьыкгьы абжьы гомызт. Хәаҷамаҷакгьы ыҟамызшәа, ҭынчран. Акәараҷҷақәа дахьрыруаз, аҵх агәахьы аамҭа шнеиуазгьы, ҷааихак ззыҟамҵакәа, ихаԥыруаз жәҵарақәак ракәын. Амш цәгьахарын ҳәаҵәкьа игәы иаанагомызт амҩа иқәыз. Аарыхрақәа рзы ибзиахон, аха амшцәгьа иара имҩаанызахаргьы иҭахыҵәкьамызт, убригьы акы аанагон ҳәа дазхәыцуан. Аҩоны днеины, иҿы аҭыԥ иныкәҵа, дышьҭалеит, ажәҩан зеиԥшраз уаҳагьы ихы иҭамшәакәа.

Амала, адырҩаены, ашьыжь инаркны, иаҳа-иаҳа ҷыхьҭахо мацара, ажәҩан ҭылашьцаауан. Шьыбжьоншьҭахь акәын, арахә илбаарцоз рыма, амҩаду иананыз. Кьагәагьы дынҭыҵын, ахьшьцәа дрыцхрааны, арахә ду архаҟа илбаарцеит. Наԥҳаи Сымсым Учеи рырахә еилан, аха қыҭак ртәы ыҟан уҳәарын, рхи рҵыхәеи узеидымкыло, шьамаҟеи ԥсасеи ахьеилалаз. Иҭахкааз разынтә аабҵра инҭарҵеит. Изызԥшыз ақәылара еилгааназа, арахә абра иҟазар акәын, ҿынла ааигәа-сигәа инҭыҵыргьы, Кьагәа арахә дрыцәшәомызт, аҕа урҭ рҿынза инапы аазарымызт, ауааԥсыра еибганы инхандаз, шьоукы ҭамхар ада ԥсыхәа ахьыҟамлоз аибашьраҷ.

Аҿенытәи русҟәа ирылгеит шырҳәоз акәын, амшын ашҟа иаамацәысын ианылҭадыдуаз. Ақәаԥсаҵа, амати леиуазшәа, илалагеит. Иааигәазаны амацәыс лыбжьҟьеит, илақәырццакны, улымҳа инадкыла иаҵхазшәа, аҵыкъ-аҵыкъҳәа ихыст. Дук мырҵыкәа ашьхарахь, ахәқәа арбгарызма уҳәо, амацәыси адыди иаарымҿхаркит.

Икыдыбгазшәа ақәа леиуан. Уи ашьҭахь, уамак аҽамырцәгьакәа, ладеи ҩадеи инҭахәаҽшәа илҭаҟәырҟәырын, акыр ироуны, иналаршәангьы адыд бжьы аҽарцәгьар аҭахын, аха акы аԥырхагахаразшәа, аҽазеиҵыхәуамызт. Ақәа аҽеиҟаратәны аҿыланахеит, ишәа-иза икылсуазшәа. Ааигәа ихкәомызт. Акыр чҳаны иааиуаз аҽаҩорақәа уажәшьҭак агьрыхьуамызт, адунеи аԥсы ааивнагарын. Арахәгьы адәы ицәгылан, амш-цәгьахара зегь раҵкыс дара азԥшызшәа.

Уцәеижь иалсуа, хьҭахеит. Абас иаалырҟьаны амшцәгьакәын ауаҩы ахьҭа илазҵоз. Ауапақәа рыжәҩахырқәа инҭадырԥан, рҭыԥ иҵагыланы, рырахә ирылаԥшуан. Амлагьы иакит. Ахәлара ианалага, амш бааԥсы еихәлаччы иҟамзи, заа илашьцеит. Ашьхантә илбааз, иааԥса-икараха иҟан азы, Кьагәа аҩныҟа идәықәиҵцеит ишырымуаз. Ихаҭа, аабҭра дахылаԥшырц, даангылт. Аҿқәа ркәадырырц иалагар, ркәадырқәа дырбаазон, аҽеижәларагьы иаԥсамызт, рымҩа харамызт азы, руапақәа ирықәгәыҷны, шьапыла ицеит. Урҭ уажәы Хылкьан дрызԥшын, рхәы рхианы. Елыф, лхәыҷқәа лыма, дышьҭалахьан. Кьагәа, арахә рҿы дахьыҟаз, икыдҟаҵалаз ацәардгәы ахәыпа нықәиҵеит, ацәаакыра илымсырц. Иуапа иҿҭаҳәҳәаны, имацара днықәтәеит. Иаԥхьа алақәа тәан. Аабҭра иакәыршаны иртәазар, ихаҭа ҭынч дыцәаргьы ҟаларын, аха амш бааԥсын, алақәа адәаҿы изҿаҳәомызт, иахәҵаз рҭыԥқәа макьана иҟаҵамызт, азынранза арахә лбаарцарц згәы иҭадаз. Ариабжьарак дыллыбааны рҭыԥқәа еиқәиршәаргьы ҟалон, аха ухы амца анакыз, Амра иаршыз аԥслымз ушылагылаз угәалашәозма. Лацәааихьшьык изыҟамҵеит аухантәарак. Азәы, амш бааԥсы ихы иаирхәарц игәы иҭеикыр, илақәа дрызгәамҭар, иара дибар акәын. Ақәагьы хкәомызт.

Адәы унықәԥшыртә ишааҟалазҵәкьа, дҩагылан, аҳәынҵәа днылагылеит. Ишабахьаз адгьыл агәы ҭәхьан. Ажәҩан лаҟәын, акәа шлеиц илеиуан. Аабҭра днахыкәшаны ибарц, дынҭыҵит. Араҟа адгьыл ҩышьҭхызшәа иҟан, ихыҵыз азиас ицәеиқәараза, иқалмышьха иахыкәшаны илеиуан. Ахаҳә-мҿыхә рбылгьаны иланагон. Ашьха мҩа еибгак нхоушь ҳәа уазхәыцрын, зегьы ыкәызәзәааны амшын ахь иахьагоз. Асҵәкьа азы хыҵуа, аскәа анызҭуаз аламҭалаз, амшқәа цәгьахахьазаргьы, ааигәа-сигәа уаҩы имбацызт. Азиас, даҽеа ԥытк ишьҭыҵыр, аабҭра дгьылбжьаханы иҭанакуан. Иҭәҭәаны икшаргьы, аабҭра зыкәгылаз адгьыл шьҭыҵра чашәха ишьҭаз иқәназәзәаарын.

Амшын шыҟаз аразацраҿ иааҵыккеит. Аԥстҳәақәа рыҩҩышьҭырхыцҳьаза, аназара ажәҩан цкьахон. Ақәа есааира аҽеырмаҷуа, қәаԥсатак леиуан уҳәо, аилгарахь ахы археит. Учеи, Кьаҭәсеи, арахә еилдыргартә ирбан, инарылалеит. Еицхыраақәан, ирласынгьы арахә нҭырцеит. Кьагәа дааныгылазакәа аҩныҟа ихы ирхеит, ԥытрак дыцәарц. Кьаҭәсеи Учеи арахә рыхьчарц акәын. Дыргәын Кьагәа ииҭахыз ахацәа иахьа Зыхьҿа шыҟаз, Мамз имарда ашьапаҿы еизарц дрылалар акәын. Ахәымеханшәа, Кьаҭәса имала арахә изныжьны, Учагьы уахь дҩеирц дыҟан. Аус цәгахон, амш аилгарахь ахы амырхакәан, адырҩегь ицәгьахахыр. Амарда аҿалара усгьы иуадаҩхарын, аҟьцәыра иахҟьаны. Ишԥаҟаларыз аҩарзгьы узацлар?

Амҩа дахьаныз, амхқәа дрылаԥшуан. Ухәыцрақәа уаарыҟәганы, угәы аздырҳауан, рԥсы рылаланы иахьгылаз. Анаԥеи Анагеи рхылаԥшуан. Уажәшьҭа, Амра аарылашыр, ахҳәара ҿеазыркуан. Аҩны дааины, аԥацха дныҩналеит. Дыҟәбаҟәшәо дыҩнан Радеда. Ихәы аақәлыргылан, акриҿалҵеит. Игәалаҟазаара изыҵәахуамызт. Даарагьы дааԥсан. Ҭынч акрифон. Игыламҭаз ифырԥьан аақәихын, Радеда днаҷҿаԥшит. Ижәрын ҳәа игәы иҭазамызт, азҕаб лгәы ирԥсырц иҭахымызт акәымзар. Иблақәа хааза ианыналыхәаԥш, деимархха дызкыз дааунажьын, ҩныҵҟала даададахеит. Лара бзиала лызҳарц, аҩны иҟази сасра илзаауази раҳаҭыр илбоз аҭак ҟаҵашьа илзақәшәарц, анасыԥ бзиа лоурц

ҳәа, дныҳәа-ныҧхьаны, инҭыркәкәа ижәит. Ҧшьшьала акы днацҳахын, аишәа дҩахыҵит. Данындәылҵ лара лгәы ҭҧраауа дааҩналахт. Аҧшәма ҧҳәыс данааҩнашыла, лхаҵа дшааз лалҳәеит, уигьы длыргәырҕьарц.

Иара имҳара дныҩналан, ижәцәеимаақәа ишьхны, хыхь ишәызгьы ааишәыхны, днықәиаанза, – Анцәа, улҧха ҳаҭ! – иҳәеит, дагьнықәиан, илацәа ааиқәиҧсеит. «Анцәа, улҧха ҳаҭ!» – игәы иааҭиҳәаахт дыцәаанза. Дзусҭадаз Кьагәа и-Анцәа? Ижәлар ирзеилалаз х-динк рҽынтә иаҳа иаҧхьагылаз ҳәа иҧхьазаз акгьы анхаҩы идоуҳатә ҧсҭазаарає игәаҽы ҭыҧ азаанымкылеит. Анцәа дахазҵоз, даҽакала иуҳәозар – анцәарацәара ахазҵоз, иакәны ихы иҧхьазон. Ихәшҭаарає имҩаҧыргоз аҵасқәеи ақьабзқәеи зегьы уи акәын изықәшәоз. Арахәи, аҧстәи, абнеи, ашьхеи, азқәеи рынцәахә-қәа рхьышьаргәыҵкышьа адин ацәырҵра иақәлан. Аха аҧсылманра абри Анцәа итәылає иааижьҭеи, закәытә мчымхараз ирзыҟаҵаз цқьа издыруадаз, Магомеҭ иҵара абжаҩык ирыдыркылеит, амала анцәарацәара аҵасхә хьамҵит. Иахьцалак ақьырсианра уазымхәыцыр ауамызт архақәеи, адәқәеи, ахәқәеи, нырцәи аарцәи ирылаҧшуа, акыр шәышықәсақәа зхыҵуаз ауахәама Мамзышьха ахәы аҵаҟа, Бзыҧ азиас ахьааҭыҵуаз инҵәоз, иқәгылаз анубалак. Уи ззыргылаз аҷьабаа збоз иҷьа ирмарианы зхы иззархәоз ракәын. Анхаҩы ихәоз анцәарацәара акәын, уи иаҵасыз зегьы цқьа инаигзон, иара дызнымшәар амуаз аҧсабареи аҧсабарацәырҵрақәеи иаҳа дырзааигәан, иҳдыррає рнырра нрыжьуан азы. Анхаҩы иҧсҭазаарає аус ду зуаз ижәытә доуҳа азин инаҭон иара ихәашаз ақьырсианреи аҧсылманреи рҵасқәак иқьабзхарц. Амала, дара урҭгьы анхаҩы анцәарацәара аҧсҭазаашьа шәшьыр ишыҵаз иаанхеит. Иаанхеит, избанзар дара анцәарацәара ажәытә ҵас аҽыц хаҽра аиузшәа иҟарҵон, аҧсҭазаара рҽадырҳәалеит, имызкәа инхарц.

Хылқьан даалырҧшит Кьагәа.

– Дыргәын дааин, уажәшьҭа ауаа еизеит Мамз имарда аҵаҟає иҳәеит.

– Уажәы дабаҟоу иара? – Кьагәа даақәтәеит.

– Учеи иареи уахь ихәнарц ицеит. Уанааҧшлак унеип рҳәеит. Лбааҟа шәеизар ҟамлазои? Амшцәгьа иҟаз амҩа уқәнаргылом.

Кьагәа иҽеилеиҳәеит. Амаҭраз маҭәала иҽааибиҭеит. Ишәақь еиҵаҵаны еснагь ашә ахь ахы рханы икыдын, ианиҭахыу иаакниҧаарц. Ус ҟазҵоз аиҳарак аҕа дызмаз иакәын. Уи, ашәақь еиҵаҧах ианкнеиҳауаз, абри ахызаҵә зызкыз игәы кылиблаанза, шәарахк, ҧстәык шимшьра ҳәа дқәон. Игәҭакы анагзараз ихы-иҧсы дреигзомызт, амала амҩа ҧсыцқьа мҩан, иаҕа дахьишьшази дахьимшьшази ҳәа ажәытәнатә ҵасла иаҧҵаны иааргон. Иаҕа дҭаирхеит, уажәшьҭа ахьымзҕ имамызт рҳәо, фырхаҵаҵас избахә дирҳауан. Кьагәа ихатә аҕацәа рыхьз аныззахьеижьҭеи, акыргьы ааҵуан. Ихатәны ииҧхьазоз ижәлар раҕацәа ракәын. Убарҭ рзы акәын иабҷьар еснагь изхҩазгьы.

Иҽанеибиҭа дыҩдәылҵын, иҧҳәыси Радедеи даарыҧхьеит. Даргьы ашәшьырҵахь изааин, ани ҧҳаи реиҧш иааикәагылеит. Макьана шоурамызт. Амрагьы иҧхарц иаҽызма уҳәо, ажәҩан ихыжьлаз ҽыҭҳақәак ирываҧахны, ашәахәақәа адгьыл иазыланашьҭуан. Ашьхарахь ахылҩа-ҧсылҩа аҽеизганы аҽыҩанахон, иҧшқа-ҧшқахо аҳауа аҽаланарзҭуан. Ишуҭахыз иласза аҳауа лбааудон. Ас амшқәа маҷын аҧхынраз.

– Былахь аиҵыхра бцәыуадаҩушәа збоит, ибыхьзеи? – Кьагәа иҧшәмаҧҳәыс лахь ихы наирхеит.

– Сароу?.. – дааирҽыхазшәа лҽаалҧсахын, имҩақәлараз лҭагылазаашьала иус цәгьа иаҳагьы ишлыруадаҩуаз даазхәыцны, лыблақәа аахаалтәит. – Исыхьрыз зугәахәуа?

Иузԥшу аус шуадаԝу аҟара ԥытрак саазхәыцит ауп, аха уара унҭытцшьак иаԝызоуп. Унҭытцшьеи, ууаҭытцшьеи еснагь еиԥшын.

– Уаҳа былабжьатәык шыҟам збоит саргьы, – арымз цәаакы аҟнытә дԝагылан, Радеда лахь ихы наирхеит: – Анацәа ԝыцьа бымоуп, дад, ибразҟхеит убас, брыгымхааит!

Иҭаца Елыф дибозар ҳәа днаԥшы-ааԥшит, аха ааигәа дшыҟамыз анидыр, дааҳәын, агәашә шыҟаз дынҭытцын, амардахь ихы наирхеит. Шьапыла днеиуан, адгьыл бамызт. Амра ԝымш-хымш иԥәшыр, иԥшшар здыруадаз, анышәаԥшь ацәаакыра алцара маԥьанан. Амарда данаԝаҽагылагьы, ҟьцәыран, атәы ззымдыруаз дзыԥәгыломызт, аҽы аҽоугалар, иаҳагьы ишәарҭан. Аҭарақәа еиуеиԥшымз абжьы ҭарԥәа абна иахырцон. Раԥхьатәи аԝадара данԝыхәна, иԥыҭа дналаԥшит. Бзиа ибон абри аҭыԥ, арха еиужь аныԥәшра, зынгьы ԥхынгьы ииаҭәаз ашыц мармалташь еиԥҟаца акыр шыԥәсала азҳашьа. Ари иара иԥсадгьылын, даҽеа дгьылкгьы изаԝхуамызт. Ирахә-ишәахә иара иԥсҭазааран. Аха зегь раҭкыс бзиа иибоз дызлаз ауаа ракәын. Ижәлар рахь абзиабара – баша бзиабарамызт, фырхаҭаран. Ицәымԥын дара зҭахымыз, зхада хәыцырҭа змоуаз ԥьоукы. Иара иламыз ахаҭа ҟазшьаԥәа злаз, – зхазы мацараз адәы ақәзаараз, згәаҭаххарақәа рыхера иашьҭацәаз, рҭахцәа агәырԝара изҭаиргылоз азхәыцха злымшакәа, ауаа заны изҭиуаз, – ахара ицәгылан еснагь.

Днеиуан ҭынч. Зыхьҽа ахалара бзиа ибон азынраз. Ҵаҟа асы аныҟамзгьы, араҟа аԥсабара уарҳалха ишкәакәан. Аԥсаатәқәа ракәын ирацәаз, абгақәеи ақәыцьмақәеи шуԥылозгьы. Ҽынла рыԥшаара уадаԝын, уахыла илбааны рбжьқәа шгозгьы. Арахь дышԝыхәналак, бгалаԥк изымшьыргьы, абгассақәа рыхәҵәы аақәихуан. Ақәыцьма дақәтәамзи, дара дахьрылаз рбазомызт, акы аарылиԥаауан ҳәа рҳәон длыбаацԥхьаза, ишнеиуаз уи убас иашьцылеит, агәра зымгоз ҳәа уаԝы дыҟамызт азы, иахьырҳәозгьы иацәшәо мацара, уи дзыԥәтәаз ақәыцьма иԥшьаз акы акәны ирԥхьазон, ахьзгьы ршьон. Уаԝы изымфоз арҭ агыгшәыгқәа усҟатәи дрызҽлымҳамызт иара, аха Абчараҳ ихьз арҳара ус баша иузааиуамызт, насгьы дара рцәазы амшын изхыҵны, агаҽантә иаауан аҭырқәцәеи ашәамахь хәҳахәҵәеи. Абраантә амшын блахкыга ахԥшылара аҭахын, уи асахьақәа аԥсахуан, еиуеиԥшымз аҭыԥқәа рҽынтә уанԥшуаз. Хыхьынтә уанылбаауаз, асахьақәа еишьҭаргыланы реырԥсахуан, улаԥш иаразнак изхьымзоз, еизакыз сахьа дук еиҭаҵуазшәа. Аԥхыз уалаз ԥьушьарын. Амала уи иара иԥьашьахәитәуамызт, ари зегьы изааигәаз, ицәеижь иалаланы дзыхьчоз, иара ыҟамзар ихаҭа иҟалазаашьарыз изымдырратә дызлаазаз, ес-зынра, асы рацәаны ианлеилак, Мамзышьхантә амшәқәеи абнаҳәақәеи анылбаауаз, есымша иибоз иныруаз акәын. Ижәлар ишәак илахатәаны, ажьраҵәра аныҳәаҽа мкыкәа, иахымҵыцызт. Аригьы иара дзыхәҭакыз, дызласаз иԥсабара иацәеижьран.

Аҭыԥ аҽы даннеи, инеилыҵ-ааилыҵшәа игылақәаз иааизибагеит. Иаараны иҟаз зегьы ааихьан.

– Амшцәгьа иҟаз убоит, Кьагәа, – Уча дааскьа дгылан. – Абра уааиаанза еибаҳҳәон, абас амш аныҟаз азы, Мазлоу иуаа ашьхаҟа идәықәигаларызу?

– Нас ишәзбеи? – даазҽлымҳахеит ихаҭа игәы иҭыхахьаз азцаара.

– Еимаҳкуеит.

– Ухаҭа угәы ишԥаанагои?

– Ус акәу егьыс акәу, ҳара ҳахиазароуп.

– Убри ауп аус злоу! – Кьагәа иабхәында еснагь диқәгәыҷуан.

– Иахьцалак, угәааанагара цқьа ироуҳәар сҭахын.

– Бзиоуп, – дақәшаҳаҭхеит Кьагәа, Уча иихәаз иаҿагылашаз рыгәҭаны аҧыргара хьаҳәхьаҵрада иҟаларц шиҭахыз еилкааны. – Ар ашьха абҕа иқәланы раара мчыбжьык аҭаххоит. Амшцәгьа ҳаниеижьҭеи уахыки енаки цеит. Ус анакәха, амшцәгьа ҟалаанза, Аҳмыҭ Мазлоу мҩабжара дныҟәахьан. Иаанхаз егьи амҩабжара дықәымлакәа, дгьежьрызу шәгәаныла? Ихьз млаҟәырц азы мацарагьы, дгьежьуамызт. Иара дзыстада, амшцәгьа амҩақәа арбгеит ҳәа, ар амҩа иангыланы, ихынҳәхьоу? Аҳмыҭ Мазлоу, зыгәҭакы намгзакәа, ихьаҵуа уаҩым. Уи, уиааирц уҭахызар, ҭәҭәала уиҧыароуп. Даарым ҳәа угәыҷны, уарбанзаалак азәы, унапы иану ишахәҭоу инамгзакәа уанынха, ҳаушьит ауп. Уи, аламыс заҟа иааирҧшуа аҟара, агызмалра иҵоуп. Абри амшцәгьа ихы иаирхәаргьы ҟалоит, абригь шәхашәмыршҭын. Иҟалоит даеакгьы: иааилгар срызкылҟьап ҳәа, ҳаҧык дҭатәазар. Ажәакала, иарбанзаалак хьаҧшра азәы иаҳмыхьроуп. Хьызрацарамҩа иқәгылоу днызкыло аҭархара заҵәык ауп. Шәара, иахьа иеизаз, аҧшыхәра мацараз ауп шәзыстахыу. Шәуазә иара иҧызацәа шәанрымпыҵашәа, ҳус абжа хшәырбгалеит, ижәдыруаз! Уажәшьҭа, ҳаиасып ҳус ахь хыҷәкыла.

Ҧшь-гәыҧкны ишатәын аҧшыхәцәа, иаҳа дзыққәгәыҷуаз арҧарцәа хадас инарыҵаны. Актәи агәыҧ Бамбеи иашҭахь ицоз амҩала идәыққәеиҵеит. Абри амҩала аҕа даарын ҳәа акәын аиҳаразак изыцәшәоз. Гәыҧ-ҩык ауаа алихыцҧхьаза, егьырҭ реиҿкаара дазымҧшкәа, рымҩа иқәларц нарабжьеигон Кьагәа. Ус ала аҧхьа ицоз ирзеилкаауамызт ашьҭахьтәи агәыҧқәа ирылаз зустқәаз, насгьы урҭ мҩас иркуаз. Аҩбатәи агәыҧ, Зыхьҿа шыҟаз инхыҵны, азиас Бзыҧ ахьҭкьоз иавгаз амҩа азәы анылозар еилыркаарц, аҧсҭа иҵалт, Ҳасан абаа иназарц. Ахҧатәи агәыҧ Гагрыҧшь шыҟаз идәыққәцан. Уахьынтә ианакәызаалак, азәыр цәгьахәыцра амҩа дыкәлозар, анхацәа иаарыцҳауан. Кьагәа адырцәа иман уаҟа, аха иҟамлоз егьыҟамызт, аҕа уахык ала Ҳагәашәынтә Бзыҧ азиас аҿы даазаны, ииаиҭахыз рылагзаны, ахьаҵра илшон. Аҵыхәтәантәи агәыҧ ахьцоз иалаз ах-ҩык рыда уаҩы издырзомызт. Урҭ Бзыҧ ирны, Аҳацҳантә азиас нырцәтәи ахәы Калдахәаранза иаҿгаз, аекәа знысуаз амҩахәасҭа рылаҧш ахызар акәын. Кьагәа ас избарын ҳәа азәгьы ихы иҭашәомызт, уи амҩа азәы даныларын ҳәа игәгьы иҭамызт. Еилагылаз иаразнак еилыркааит ас зызбахазгьы. Аҕа, иқәылара аҿҳәара анаиҭа, амҩақәа шыркуаз идыруан. Даеа қыҭак далсны, нас азиас дырны, иахьизҧшзамыз ала ақыҭа днажәланы, иҳәынҷаны, дызлааз ала деиҭацарын ҳәа уаҩы дшазҧшымыз идыруан. Усҟатәи алшара имоуазшәа ибаргьы, иабхәрааи урҭ златәази еимҵәаны иқәиҵарын. Амала ари амҩа иаҳа иуадаҩын, аҕа аарцә дақәлар, нырцәҟа дгьежьаанза, калдахәараа амҩа изыркыр ҟалон. Дманшәаланы ддәыққәларгьы, Аҳацҳа шыҟаз иуаа амҩа ркуан. Артқәа дрыцәшәаны, ақыҭа данақәлалак ашьҭахь, дышиашоу, амҩа аапҵәаҵы, цашьа имамызт, – хыхь ар изҧшын. Аҳацҳала амҩа алхра аҕа изы игәаҧьыуацәан, аха ахы ахьугәыҵашәоз аҭыҧ издыруамызт ҳәа, абџьар гәыцә шуқәкыз анубоз, ухы шынеибакәыз иухьчар акәын.

Учеи Дыргәыни ақыҭахь илбааит. Аҳәсақәеи ахәычқәеи уаҵәы ашьыжь азы, рҩнқәа ныжьны, рыуацәеи ргәыцхәцәеи рахь идәыққәырцар акәын. Кьагәа иҭаацәара, Кьаҕәса иҧҳәыси ихәычқәеи нарылаҵаны, Уча иҩныҟа игон. Аҕа, дрызнымкылакәа длыбаар, ақыҭа ҭацәы ааимпыҵахалон. Уи еицәаз хьымзҕы абаҟалоз! Ианамух – убас изырурын. Хаҵа цыркьыкгьы даанымхакәа дыхәнар акәын Зыхьҿаҟа, ар ахьеизыргоз иерылаирхәырц. Иагьиашаны ашьыжь азы ақыҭа ҭацәын. Заа зеыззеизымгоз ҷьоукы, руардынқәа рыманы, амҩа ианын Аџьаҧхәныҟа, Лзааҟа, Асыџьқәаҟа, Лаҳазыҟа, егьырҭ ақыҭақәа рахь, ма аҕа инапы зыназарымызт ҳәа иахьақәгәыҷуаз ақыҭа аҿацә ахь рхы рханы. Урҭ хаҵа шьаҭар

дрыцмызт, – рҭаацәарақәа амҩа инықәыргыланы, рхаҭа, рматраз маҭәеи рыфатә хәыҷы зҭаз раҳаҭақәеи ирыҵаланы, Мамзышьха иҩыхәнарц, Мамз имарда иҩаҽагылон.

Аҕа дызлаауаз шараҳалак, урҭ, ҩ-гәыԥкны рыешаны, амҩа изыркуан. Иқәылоз ианакәызаалак х-гәыԥк иман. Аԥхьа инеиуаз амҩа ылырхуан. Ихадаз агәыԥ агәҭа игылан. Ашьҭахьҟа даеа гәыԥк аауан, аҕа данхьаҵуаз акәын данқәылоз иашьҭахьтәиуп анԥхьатәихоз. Кьагәа игәыԥқәа ҩба абарҭ – аҕа иаԥхьитәии иашьҭахьтәии – агәыԥқәа агәыԥ хада иаҟәырҟьон. Урҭ ргәыреанзамкәа иаарылгон, нас аҕа игәыԥ хада ԥхьалеи шьҭахьлеи иажәлон. Аҕа ир ирыздыруамызт аҭыԥ зеиԥшраз. Ахыхьчаҩцәа хаҳәыцԥхьаза ишықәпалаша, ҵлацԥхьаза рыешаваркыша рбахьеит. Амҩаҿ аибашьра зынза изыназахомызт, иҭшәаран. Аҕа, ибҕа ааиҵыхны деибашьырц, ма амҩа маҷк даҽалар акәын, ам алада дҭалар акәын. Уахь Кьагәа иуаа иаҳа иеибашьуан, азәазәала ианеизынхалак, хәарҭаԥшьк узрытозма. Кьагәа даеа гәыԥ хәыҷык хазы еиҿикааит, аԥхьатәи аҩ-гәыԥк анааихәлахалак рыцхырааразинатцасырц. Абас акәын ақәылацәа рымцахара ирзыԥшыз зхы зыхьчоз шеиҿкааз. Х-мҩак иахьырзеирԥшыз аҭыԥ аҿы реыԥхьакны итәан дара, аԥшыхәцәа аԥхьа адырра злаҟарҵаз амҩа инангыланы, заа иахьазгәаҭаз аҭыԥ ааныркыларц.

Аҳмыҭ Мазлоу аены, ахәлара егьагымкәа, ир ақыҵа иналаԥшуа илбааигар акәын, ашьыжь ашацкыраз дқәыларц. Уажәы-уашьҭан аԥшыхәцәа азә даакылҟьарын ҳәа амҩа иазԥшын Кьагәа иуаа, ус азәыр дҟалозар, ар ахьтәаз инарыцҳарц, аха уаҳа умԥсит, заҟа уаҩы дкылымсшаз. Ашьыжьынза иаарын ҳәа дгәыҕуан Кьагәагьы. Зегьы ԥшын, лацәааихьшьк рзыҟамцакәа. Анша, ҽынла ақәылара шыҟамлоз еилкааны, ауха иазыԥшыхын. Кьагәа иԥшыхәцәа ауаа рзишьҭит, урҭ хынҳәит, аҕа дшырымбацыз ала адырракәа рыманы.

– Изакәу сзеилкаауам, – аиҳабыра анааизига, урҭ рыбла Кьагәа дызхыԥшыломызт. – Иахьакәын ҽҳәарас иеиҵаз. Арахь адырра ыҟам.

– Уи ҷьара ак имызбакәа дыҟам, – Ҭагә ииҳәоз агәраҵәҟьа игон.

– Амшцәгьа амҩақәа ԥхасҵанатәыцәкьеит, азқәа хыҵит, рырра цәгьаны, – ҽааиҭит Уча. – Иудыруеи дааԥшызар.

Уи даауам ҳәа уаҩы иахьиҿыцымшәоз игәаԥхон Кьагәа. Даеа ԥытрак имааԥшыр ада ԥсыхәа шрымамыз деилиркаарц имала джәылар ирзеилымкаар ҟалон. Зегьы ԥшырц рҭахын, Аҳмыҭ Мазлоу иабашьраз раб игәы рыман. Ихаҵа изеилкаацәкьомызт уи имаара зыхҟьоз Амшцәгьа уҳәеит ҳәа, шьапыла уахьзымнеиуаз иарбан ҭыԥыз, умнеир ада ԥсыхәа умамкәа, аҿҳәара ухала иҟоуцахьазар. Уаха ма уаҵәы ақәылара ҟаларымызт ҳәа агәрагара уадаҩын. Амрагьы анаакылԥха нахыс, ашәахәақәа назықәпхаз адгьыл цәаакыра ахылҩаԥсылҩа ԥхаза аеахьҩышьҭнахуаз алагаҩагара арԥҳақәа ирцәыхьанҭан. Уцәа иаламзо икантҳлеиуан. Ас амш анбзиаха, адгьыл барын, ҳәынҵәак умбазо. Азиасҟәа мачхарын, иҵегь имачхон ишнеиуаз, ааԥынраз асыҵқәа еилалон, аха уажәы ус «фатә» ыҟамызт.

– Аус злоу, – иҳәеит Кьагәа, – Аҳмыҭ дшымаацәкьо агәра ҳгааназа, ҳауаа иахьа иргәу ргәызароуп.

– Ҳәарас иаҭахыузеи, ус ауп, – ажәҩашәаҟьаԥшҩы Ҭагә уа дивагылан.

– Ақыҵауаа ахьыҟоу доусы ираҳартә иҟаҵатәуп, ауаҩы дышьҭны, – иҳәеит Уча.

– Убри иаҳа уара иулшоит, – ҽааиҭит Кьагәа.

– Сыхиами.

– Дыргәын дга.

– Даҭахзам. Саргьы уамак сынхазом. Уи аус сгәылацәа назкны, хәымеханза схынҳәуеит.

Доусы рҭыԥқәа рахь ицаны, имала данааанрыжь, Кьагәа хәыцырҭас иаашьҭихит Аҳмыҭ Мазлоу, гызмалрак иҵеигаларц игәы иҭакны, ақәылара аҿҳәара еиҭеикит ҳәа. Уажәрааназа уи, иагьараан ихы иҭашәахьазаргьы, хырԥ азиуцәомызт, ҵакы ҭәҭәак егьырҭ дзызхәыцшаз рыгәҭа инарылагылартә. Иԥшрын иара иуаа даҽеа уахык, ԥаха, ианаму – хаха, аха данырымбазалак реимпра узынкыларымызт. Ргәы ԥҵәарын азԥшра, нас аҭа даарын ҳәа ицәымшәо иалагон, уи еиԥш ахдырра анырзышьақәгылалак, иуҳәоз рмаҳауа аҿынза инеир ҟалон, избанзар рхада ижьеит ҳәа иахәаԥшуан, иаргьы иаҳаҭыр бжьазуан. Абас атыгә аҿынза имнеиртә ишԥаҟаҵатәыз? Иара идыруан Аҳмыҭ Мазлоу ус баша ихәы шҭеимыжьуаз, макьана диааирцгьы дшалагаз. Аус злаз иԥылара Наԥҳа Кьагәа иҽазыҟаҵашьа Мазлоу илымҳаҿынза имнеир акәын. Уи мазараххарц Кьагәа хаҵа иааилшоз зегьы ҟаиҵеит, иахьа иҟаҵатәыз иназыгзашаз иахьа дааиԥхьаны адҵа иҵо мацара. Рус иахьымзаргьы ҟалон, аха аус аргамара иаҳа дацәшәон. Издыруадаз Мазлоу ҷьара дааҭгылазар, Кьагәа имазақәа иҵихырц? Закәытә мԥоузеишь уи азы дызнылаз? Аԥшыхәцәа ааишьҭыр ҟалон, аха урҭ ирзеилкаауаз егьыҟамызт. Иалшон иуаа ақыҭаҿ имазар, аха аԥсахра здикылашаз уаԥоы диздыруамызт, зхаҿы сабрадаз дызлеилукаарыз, хаҵа шьаҭар днымхакәа амардахь ихәназар. Ақыҭа гәылацәа рҿы ауаа имазар? Рамхәыҭ идагьы иуҭахыдаз. Амала, Рамхәыҭ ицәгьахәыцшьақәа зынза иҵидыраазижьҭеи, ус деиҭаныҟәарызу? Акасыжә фара иашьцылахьаз аҳәыс заҟәымҵҵәкьозу? Кьагәа деибга данаахынҳә, иара изы егьыҟамызт, аха Рамхәыҭ дзықәгәыҷуаз иалудраази. Ус анакәха, Мазлоу ауаԥоы Рамхәыҭ дизааишьҭыр ҟалон, ма иҟаз еилкааны, Рамхәыҭ иуаԥ Мазлоу диԥылахьан. Аҳацҳа азәыр дықәсхьазар Кьагәа иԥшыхәцәа еилыркаауан. Нас уи алагьы шәарҭа макьана иҟамызт. Абарҭ зегьы цқьа еилкаахар акәын. Ууанза ажәлар хиазар акәын, аха рычҳара хыжжны изымԥшыр?

Даҽеа уахык ашьҭахь инҵыҵ-аатыҵны шәарыцара ҏеазыркшт. Ус ҟарымҵарц реимҳәеит Кьагәагьы, ианаарҭаххо иахьырбаша иахымсырц, днарылбажьеит акәымзар, амала шааилашәшәилак азәы ишьҭалартә иҽеыҟаимҵар акәын. Шәарахк иааргазгьы ар абон. Ашьҭахь зык нҳақәаҳҭәар акәын ҳәа Ӡыхьҿаҟа албаара иалагеит, ус умазамкәа уантәаз ашәшьырҵаҿгьы ашоура уакуан. Кьагәа излаилшоз ала цәҳарада акыр инкыланы иман ауаа. Аха усда-ҳәысда ауаа зтәомызт, аԥшыхәцәа ракәзар аамҭа хыԥеит, игьежьрызу макьана иҟазаарызу ҳәа иҵаауан. Мчыбжьык иахырԥаны, Мазлоу дқәылар ҟаларын ҳәа ҽыцла иргәыҷны, иуаа никылеит. Ицеит уи аҿҳәарагьы. Аҵәы неилазҵа-ааилазҵоз рацәахон. Ас ара раанкылара иаԥсамызт. Аиҳабацәа ааизиган, уажәшьҭа иҟаиҵарыз шизымдыруаз реиҳәеит.

– Дқәылар ҳәа сшәоит, иахьцалак Мазлоу даҳзымаакәа даангылап ҳәа сыҟам. Арахь ауаа сырԥшит мчыбжьык инеиҳаны, уаҳа нкылашьа сымам.

– Доусы ҳаԥонқәа рҿы ҳаԥшызаап, – нарабжьеигеит Ҭагә.

– Ахацәагьы ақыҭа ҭаҳарцәын, доусы ҳҭаацәа ахьыҟоу ҳрызцап, иара дааир уаԥоы дызхым аԥонқәа днарынгыларц, – зҳәазгьы ҟалеит.

– Амшә заазаз, «сымшә» шиҳәоз, ижәԥа лҿаҳаҳа иафеит, убас ҳмыхьааит, – зегьы ирзызырԥуаз Уча ирҳәоз игәаԥхомызт.

– Уи ҳаижьеит акәымзар, аҿҳәара аҭаны иқәыло дубахьоу, – ичҳара хыжжон даҽеазәы, абри игәалаҟазаара ауаа амеханакхьан, уаҿагылар еицәахон, абри ибон Кьагәа.

– Бзиоуп нас, – иҳәеит иара. – Доусы рыеныҟақәа ирзаҳашьҭып. Аиашаз, иԥырхагахаз сыздыруам, аха уажәшьҭа дмааргьы ҟалап. Иқәцны илбааит зегьы.

Шәарҭгьы шәца! Сара ҷкәынцәақәак аԥшыхәцәа рахь исышьҭып. Уча, уаргьы умԥшын, алада усс иҟоу зегьы ҳамоуп.

Уажәшьҭан, ианаамҭахашаз зны, аԥьмахьча ихьыз дақәшәар атцкыс, абас иаҳа иеиҧьын. Ауаа еилыԥцын, амарда иҭаланы еицырхашьшьы илеиуан. Инхаз аԥшыхәцәа ахьыҟаз идәықәитцеит. Ихаҭа дааҭгыланы дынкахәыцырц цәгьа ибомызт, аха, имацара данынха, адунеи ҭацәызшәа, ихшыҩ аус амуа, абнара даагәылахеит. Ахацәа иара игәаԥхатцәкьар итцегь иникылон, уажәраанзагьы хаала, имчыз ажәак мҳәазакәан акәын ишимаз. Итцегь иааԥшырц иҳәазҭгьы, дара еиҭатцраны иҟамызт, аха ихаҭагьы игәы бжьажьон акәымзар, Аҳмыҭ Мазлоу днызкылалакгьы шьҭа даарымызт ҳәа дгәыҧуан. Игәы аешеҩбанатәызгьы, имацара иҟаитцахуаз, ԥшьшьала алада иҿылеихеит.

Зыхьҿа зҭаееоз азиас шыҟаз, ҷкәынак ашәа иҳәон уҳәартә, бжьы ҭаалак илымҳа иааҭасит. Ажәақәа изеилыргомызт. Иара ихәыцрақәа рацәан азы, арымарахь амҩа иенадкыланы дышнеиуаз, уи абжьы ихашҭит. Ахәы дықәланы дылбаанза, аҷкәын иашәа ааиаҳахт. Аҩхаара иҭаееоз Ԥсаҳара аҿынза рхы ылакны, аԥьмақәа ҳәуан. Ачныр хәыҷы, макьанагьы имала арахә дрыцуҵартә дшыҟамзгьы, амҩахәасҭа па данылаы, урҭ дрышьҭан. Иашәа зны атрышә дасны иҳәон, зынгьы, рреит ҳәа зымҩа зхы зырхоз аԥьмақәа анааԥхьеицалак, ибжьы ҩҭигахуан.

– Жьаха ижьаҿа иҭамҳауп,
Икәац зыга жьзырҭа хәшҭаароуп,
Рагә аагага, рахә рҳага ицәа рбагоуп,
Иуапаҳәага ирахә рыцкьагоуп.
Кьагәа хатца уа-а!
Маҭразла данеибыҭоу, ахрагә ԥслаҳәуп,
Арыцҳара иакәшәаз дырхылаԥшхәуп,
Ахәлак маҵәык изылаирҟәуп,
Жәларыкгьы уа дырхылаԥшхәхап,
Кьагәа хатца уа-а!

Ашәа макьана иназамызт, ахатца ихатцахашьаз инарбозшәа иҟан. Аха абри агәаҷ хәыҷза иабаиаҳарыз абри ашәа? Хәшҭаарак иаакәшаны иахьеизоз ааигәа дымнеицызт иара. Уахь изымнеиуаз рзы акәын усгьы ас иззаԥырцоз.Уа ирылатәаз, зыераҡратәны ирацәажәоз ус ҕәҕәак изынагзарын ҳәа иҟазамызт. Иаргьы даныхәыҷыз ахәшҭаарамца ианбакәшари ажәабжьҳәацәа, ашәаҳәацәа ҳәа ахәлара даназгәаҟуазгьы, аамҭа ыҟан. Ауаҩра уланатцон, ууазон ахәшҭаарамца, уи ԥсҭазааран. Аҷкәын ашәаҳәара дааҟәыцын, иҿарпын бжьы аагеит. Иашәа аҿырпын ианитцарц, абжьқәа алихуан, ԥыткгьы иқәҿиахьан. Аккаҳәа абжьы ырцаруа, алада дҭаланы длеиуан. Азиас атыҽеабжьы аҿырпын бжьы ахәаеырц иаашуан, аха уи иагәылҵәрааууаз агәаҷ иҿарпын бжьы аеыҳаранакуан, иара иааикәыршаз аԥсабара адунеи иахирцәарц иҭахны, ихааза угәатцанза инаишьҭуан.

Ауардын мҩахьы дыллыбаан, ахәы иаваршәны, Кьагәа иашҭа шыҟаз иҿынеихеит. Уаҩы дыҟамызт уаҟа. Дыԥсылмыткуазшәа шоуран. Зыхьк наиқәитәар цәгьа ибомызт. Иҟалаз изымдыруа, игәазыҳәарақәа рацәахазшәа, иҭагылазаашьа ас имбацызт. Абыржәы дыллыбааны, азиас дынхыҟәтәалар, маахыркгьы убра ифар ааиҭаххеит. Ахәҟәа рҿы амаахырқәа макьана иҟамызт, аха азы азааигәарағ урҭ ииасхьазар акәхарын. Агәарԥ дылҭыцын, аандақәа даарывхо, амаахырқәа дрышьҭан, аабҭрағ дылкылсаанза. Аԥшра

згәы ԥнатҵәаз Кьаҕәса, иҟалақәаз анеиликаа, иԥсы ааивигеит. Кьагәагьы аҽы ааикәадырын, азиас шыҟаз иҿынеихеит.

– Уатҵәы ашьыжь арахә амардахь иаҳшьтыроуп, – иҳәеит иара, Кьаҕәса иахь даахьаҳәын. – Иаҳа хьшәашәароуп, афатәгьы кажьуп. Учеи Дыргәыни шааилак, шәеазыҟашәҵа!

– Бзиоуп, – дақәшаҳаҵхеит аешьа.

Ашьха зиас кеи-кеиуа амшын ахь иццакуан. Амаахырқәа шәцәахьан, иҿабаауан. Аандақәа ирылиааз азш иҿаз амаахыр анифа, ара дзакьысуамызт. Иеааилихын даақәгылеит. Аҳар иԥшаан, хзаарԥәиала дналаԥеит. Ицәеижь ааилнарԥсаait, ирласынгьы егьи ахықә ахь иҿынеихеит. Дыҩтыԥны ахаҳә дныкәтәан, изкәа Амра ца инеиҭеит. Еилашуаз азаҿы ашәахәақәа, рыԥштәы ԥсахуа, рыхәмаршьа дахәаԥшуан. Ихәыцрақәа напҳьеицартә еиԥш дшыҟазгьы, ихшыҩ иибоз ахь акәмызт иахькыдыз. Данычкәыназ, абас еилашуаз азахьы дыԥарц, ақәсырԥақәа иабду ианыҟаиҵалоз, нас иара дымшәа дшыԥоз ааигәалашәеит аҟаракәын, хәыцрала дызхьаҵуамызт. Азиас анҵалареи амаахырфареи игәы рзыҳәон, аха уажәы уи ала иеизыҟажомызт, игәаҵанза ихьанҵаза акы ҭан, изҭуазар ирзҭтәын, ихәашозар ирхәашатәын, издадахозар ирдадатәын… Изакәызаалак ак азутәын.

Амра дабылуа даналага, дҩагылан, азахьы иҿынеихеит. Џьара алыкъ ишьапы нылашьшь ицеит. Иҵаулацәамызт алыкъ ахьҭатәаз, аҭбаа-ҭыцәшьагьы ибарҭамызт, азы ирхәашьит. Аԥсҭазаарақҿ абас алыкъ дылахазшәа акәын ихы шибоз. Азиас днырын, иееилаҳәаны, иеы ахьҳәуаз днеит. Дыҩеыжәлан, азиас ахырхарҵа иаваршәны иҿылеихеит. Џьара ихы изкыдкыломызт азакәын азышьҭрақәа днархыԥа-аархыԥо, азиас аԥаҩ икҿасло ахырхарҵа зымҩаас ианышьҭнахлак, иаргьы аԥаҩ дҩықәнаны, днаваҵәиуа даеа қыҵак, Алаҳазы, азышьҭра рацәа ахьыҟанаҵоз дызцоз. Уи «азыжь ду» алазҩарҵаҿ длазаанза, ааилашәшәихьан. Азиас аҵыхәтәагьы абра инҵәон. Зегьы ҵыхәтәак-ҵыхәтәак рымагәышьан, дара раҵкыс идууз акаҿы реeизыргарц. Уи идууз акы иалагамҭақәан егьырҭ рынҵәамҵа. Алашьцара агразацра ааигәанатәуан. Аҟәараҿы иаакәсылоз ацәқәырԥақәа хьархьаруан. Уахгьы-еынгьы иуахәыҵхәыҵуан амшын.

Иҿааихеит шьҭахьҟа, агәарабжьарақәа дрыбжьаланы. Алаҳазы акыҵа даалҵны дшаaиуаз, иара икыҵа акалҭ аҿы инхоз Ханҵыкра лынхарҵа днавалеит. Амхы бзиа лызҭагылан, аҵх уалԥшны иубоз имшәыцыз аеаҩра беиа афҩы лаҳалаҳуан. Агәашә даннадгыла, алакәа ааизыҵкьеит. Аԥацха аҩныҵка ацәашьы аркын, ани лԥацәеи еилауаҭыруа иааҩнахеит. Ачкәынцәа руазгьы, Кьагәа ирзынижьхьаз абџьар аакыдԥаан, даадәылԥеит, иан дшихьынҳалаз. Рыԥсҿыхыҩ, ибжьы аниаҳа, дааиԥылеит. Агәашә изаартны, агәарԥ дҭеигалан, дҽыжәихит.

– Бџьарлагьы намыслагьы иахьеиԥш еснагь ухиазар, ухәшҭаара ухьчоит, – иҳәан, иаҕәра наиркит иааиз. – Акәадыр ақәумхын, иаарласны сцоит.

Аиҵбгьы даадәылҵит, иан диманы. Ирҭааз аԥсшәа иарҳәеит, аҩныкагьы дларгеит. Аҳмыҭ Мазлоу дқәыларгьы, инапы арааназа иаазарымызт, ашьхарԥы акыр иацәыхаран. Ус шакәызгьы, ан, лхәычқәа лыма, лҩоны дахыҵын, мчыбжьык Лзаа дырҭан. Иахьа ашьыжь акәын даныхынҳәыз. Лыцкәынцәа иаразнак анхамҩа нап адыркит, адуцәа иреҩазо, аус руит. Ларгьы акрырҿаҵаны ишьҭаларц збаны, лбысҵа кнылхырц лгәы ишҭаз акәын асас данырзааиз. Напҳа Кьагәа имеигәырґьоз дарбаныз! Дымԥшзакәа аишәа аалырхиан, илҭаз имала длалыртәарц лҭаххеит, аха Кьагәа имуит ачкәынцәа ааидимыртәалар. Аԥшәмара рур акәын, ус иакәшәеит, аха аишәаҿ уи макьана ирзынагзомызт азы, аныҳәаҿақәа ихала ишьҭихуан.

– Шәаб иҭахын, аӈьабаа уамак шәмырбакәа, шәгәырҕьо-шәыччо ахәыҷрагьы шәырбаны, шәызҳацыпҳьаза ишәыхәҭоу ауаҩра шәылаҭаны, ацәгьауаҩ инапы шәыҟәганы, шәиаазарц, – абас иҳәон, ахәыҷқәа рныҳәаҽа анышьҭихуаз. – Дахьымзеит игәҭакы, аха шәара убри дзышьҭаз еилышәкаартә ҳазшаз алшарақәа шәиҭааит! Шәан лӈьабааӈсхә еилкааны, аҭак ашәҭартә еиӈш, ахшыҩ Анцәа ишәыгимыжьааит! Шәа-хьынҭыҭуа – шәахьааҭыҭуа аӈааимбар илаӈш шәзыӈшызааит. Шәаб рыцҳа зшьапы икыз анхарҭа шәара шәыла еихаҳара-еиҭаҳара агымзааит!

Аҷкәынцәа аныҳәаҽакҩы ихаҭгылан, ифырӈьан ҭаирцәаанза. Дахьцәажәоз иҽы иҭаӈшуан. Илатәаны акранырфозгьы, иҭынч крыфашьа иацклаӈшуан. Иҟәыҕа цәажәашьа рхамшҭуа ирзынхон. Данцәажәоз дзацәажәоз иахь ихы рханы, иблақәа аартны, диҽаӈшуан, игәаартышьеи игәыҳалалшьеи рныӈшуа.

– Бныҳәаҽа аӈхьа искыр акәын, – Наӈҳа Кьагәа афырӈьан аашьҭихыхт аҭыхәтәанза. – Аха исхашҭны исцәынхаз ӈьыбымшьан. Бныҳаҽа аӈхьа икны, бчеиӈьыка оҽабымҭар ада ӈсыхәа бмоуа аҭагылазаашьа бҭасыршәаргьы сҭахымызт. Уажәада исфахьеит бчеи-ӈьыка, уажәгьы бынамыс зеиӈшраз анызба ашьҭахь, сгыламҭаз бныҳәаҽа скуеит. Уи адагьы, уи ус иаҭахыуп, сеилкаа! Бшыхәыҷыз амчымхара бақәшәеит. Анхара ҽыц усгьы ҩыӈьа ишәцәыуадаҩын, бымацара бахаанхеит. Убригьы агәхьаа мкзакәа, иаабылшоз акаҽы баанымгылакәа, ибылымшашазгьы былбыршеит. Ачеиӈьыка иагбмыжьит, бхаҭа иҽаҭахьа набыгзеит, уи адагьы бхаҭа ибылоуп азоуп асҟатәи аҳаҭырқәҭара збылшо. Убри зегьы бызхаанхаз бхәыҷқәа еилыркааит. Дара рыла бангәырҕьо аеназы ҳбыцгәырҕьартә ашьамхы кәаша Анцәа иҳаҭәеишьааит! Бчеиӈьыка ҭбаахааит! Аҭхаӈьра быгымзааит!

Ифырӈьан ҭарцәны, акы днацҳан, аишәа дҩахыҭит.

– Ҳалалс иуоуааит! – лҳәеит ларгьы.

Инапы анидырзәзәа, уаҳа дааҭымгылазакәа, дыҩеыжәлан, амҩа днангылт. Аҭх лашан. Азбаажәрақәа рҽынтә игон адаҕьқәа рбжьы. Зынгьы иеы ааникылан, аӈсабара дазызырҩуан. Уаха зегьы даеа блак ала ибон, даеа лымҳак ала дзырҩуан. Даеазны ус имбар-имаҳар ҳәагьы дхәыцуан. Нас днеиуан ӈшьшьала, иеы ахы ноушьҭны, аҩныҟа амҩа ахала иаӈшаауан. Агәашә ианнадгыла, ихы ларҟәны, алыкә аалиршәан, агәашә аартны, агәарӈ дынҭалеит. Деыжәҭын, акәадыр, иаразнак иаақәхны, ацалаҟьа аҭаҟа инкнеиҳан, иеы шьаҳаны агәарӈ инықәиҭеит, ашьыжь иҭахын, иӈшаарц ашьҭалара аҭаххомызт.

Аӈацхаҽ иҩнан Хылқьани Радедеи. Кьагәа азҕаб лхы днагәзит. Иара амла дшамкәаз анреиҳәа, рхала, абысҭа нҭаны, аишәа инахатәеит. Изӈшызижьҭеи акрааҭуан. Уча, иҩны днеины, ақәылара шыҟамлоз иаҳәшьа ианлеиҳәа, леааизганы дааит лара. Уажәы-уашьҭан Кьагәа дааиуазар ҳәа, хәымехан нахыс Радедеи лареи ӈшын. Рхәы иахимырҟьарц, аӈшәма дындәылҭит. Игәы иҭакыз реиҳәар, ргәы иамго аишәа иахахон. Ус имазамкәа, агәарӈ дықәын, аҳәса реааилдыргаанза. Ашьҭахь даргьы ҩдәылҭқәеит.

– Лӈхала ҳаӈхьаҟагьы ҳус-ҳәыс еилгартә, улаӈш ҳамаз!.. – Хылқьан ажәҩан кеи-кеи дҩаҭаӈшит.

– Ус ҕәҕәас иҳамоуи? – даеазны еиӈшмыкәа, иӈҳәыс иҟалҭоз, хыхь иҟаз ишьапкышьа, ааӈьеишьеит Кьагәа, игәы иҭаз ҳәа илеиҳәахуази, лхала лгәы азцозар ҳәагьы даахәыцит.

– Угәы иҭам, ухы иҭам ҳазқәшәо иудыруеи, – лҳәеит лара, уаха иалҳәарц дзынхьаауазгьы, уажәы лгәы иҭазамкәа, лгәы азҩоит ҳәа лхаҭа ихьааигазгьы дазымхәыцзакәа. Угәаҭа иҭхоз, ухшыҩ змырҭынчуаз, абыржәыҭәҟьа азбахә умҳәазаргьы,

ианакәызаалак ушьа-уда иалан азы, иуҳәазаалак аҽы уцәажәашьа ианыҧшуан. Убри акәын Кьагәа иҧҳәыс дшимбацыз дизырбазгьы.

– Аиаша бҳәеит, – иналыциҳәаз ҷьеишьеит Кьагәа. – Иҟало цқьа агьҳаздыруам. Убри азын, уаҭәы ашьыжь бабраа рахь беиҭацароуп. Радеда дбыманы. Елыф лхәыҷқәеи лареи неидкыланы иахьаабымгаз бзианы иҟабҭеит, шьҭахьҟа гатәыс ишәоуан.

– Избан? – лгәы аҭҳара иааисыхт, лгәырҕьара шзаацәаз лбан.

– Аҽҳәаразы дмааит ҳзызҧшыз, аха маанак сыҭеигалар ҳәа сшәоит. Уажәшьҭа данқәыла, зегь раҭкыс ҭаацәала сара схырҭәароуп дзышьҭало. Бхы быхьчароуп, Радедагьы димпыҭамшәартә блызныҟәароуп. Сара, арахә сыманы, амардахь сыхәноит. Дшаауала ӡбахәык слымҳа ишҧаҭамсри, усҭәҟьа акы игәы иҭазар. Дсывсыр аѡны бимбароуп. Данеилыскаагьы арахь дызлыбаауам, ахацәа иҧылара иазхиазаауеит, сдырра роуаанӡа.

Хаҭеи ҧҳәыси ааизныжьны, Радеда лиарҭахь днахынҳәит, лшьамхқәа лыҭамгыло илыҭаҟәарҟәаруа. Даргьы агәарҧ аҽы уамак инымхазт, рҧсы ршьарц ицеит, аха закәытә ҧсшьараз уи ауха иҟаз…

ҨЫШӘҞА ШЫҚӘСА РЫШЬҬАХЬ

V

Ари аҭыхәтәантәи ҳарҭаѡы иныҟәара ауп. Машьыналасык змаз ҷкәынак диҳәан, иакуаз ахәыҷқәа нҭартәаны, Калдахәара шыҟаз рҽынархан, азиас ахықәқәа еимыздо ацҳа ҽыц ду инықәсны, ақыҭа иналалеит. Аусҳәарҭаҽ ақыҭсовет амазаныҟәгаѡ Сымсым Ҷьота диҧшаан, дрыма ахәы еикәарҭәиуа иаҽгоу ажәытә мѡа ду иѡанылеит. Ашьҭахь иааҳәын, ашьха ашьапаҽыҭәҟьа игылоу аѡнеихагыла рхы ақәкны, агәарбжьара иѡанылоит. Ахәнара амашьынагьы иацәыхьанҭоуп, иахьѡеиша амзырха инҭалаанӡа, илалбаауеит, шьапыла иѡыхәноит. Ҧҳәыс ҽак даадәылҭуеит, илзааиз азы ианаҳәа, ӡыхьк надлыржәуеит.

– Аброуп ҳара ҳаб дахьынхоз, – иҳәоит Ҷьота. – Дыҧсаанӡа иҳаиҳәахьан абна, ҭаҟа, арақәа рыгәҭаны, анышә даҳҭарц. Аҳаҭгәын ижәбо иара итәуп. Хылҭшьҭрала ҳабиҧара ашьаҭа Смыр Кьаҽ иҧацәа ҳауп Калдахәара инхо сымсымаа зегьы. Ҳажәла духеит шьҭа, иҭегь ҳабзиахон амҳаҷьырра ҳақәнамзәӡәаар. Убрантә ихынҳәыз азәык-ѡыҷьак ирхылҭыз ҳауп иахьа иҟоу. Аха хар ҳамам адырѡегь. Аамҭа даеакала иҟалагәышьеит. Уажәы ара инхаз ҳашьеиҭбы иоуп, егьырҭ алада ҳлыбааит. Изларҳәо ала, абракәын Сымсым Уча дахьынхоз.

– Иҭуази убриаахыс? – Арҭаѡы иҭахыуп абри азҭаара дзыҽцәажәо зегьы ириҭаларц.

– Акыр ҭуеит. Аибашьра ашьҭахь акәын, ашколҷкәынцәа Чыгәбар Шаҷ ҳиацәажәалон. Уи данҧсуаз 150-ҟа шықәса дырҭагылан. Уи излеиҳәоз ала Кьагәагьы Учагьы ибла иамбеит. Сара изласҳасабыз ала, урҭ рҧсы анҭази Аҧсны Урыстәыла ианадлози ажәашықәсақәа рыбжьысит. Уиаахыс еиқәхаз анышәынҭра ыҟоуп, уажәы ишәсырбоит. Шьҭа шәаалеи анышәынҭра ҳзыҧшаауазар аабап.

Аҧшәмаҧҳәыс аигәышә аалымихын, днаҧхьагылан, аѡны давсны, ацаҟьа мѡала дѡыхәнеит. Аҧҳәысгьы Ҷьота иаҳәшьа лакәзаап. Иара дааҳәны, ахәы днықәгылоит уҳәартә, ақыҭа длалаҧшуа, Бзыҧ арха иқәиаазшәа, аѡныргыларақәа унапсыргәыҭа еиҧш иубо данлеи, аҭәаҭла азааигәара, амаҕра ааирххуеит.

– Маҷк иԥашьахьеит аҭып, аха ҳаб уи анышәынҭра ахьаҳирбаз аброуп. Шьаԥца хаҳә шкәакәагьы абра ишьҭан, амала уажәы избазом. Арахь сымхәнеижьҭеи акраатцуеит.

Ари анышәынҭра бзаԥцы имԥашьахартә иҟаҵатәын, аамҭа ахылаԥшуазар ауп. Ахашҭрагьы мчы дууп иамоу. Агәалашәараз аусура ҭәҭәа, амаашьара аҭахызар, ахашҭра уи иаҿагыло мчуп, уи аусура ацәтәымуп. Иара ахала ицоит, удыррақәа аманы. Иҟауҵои? Аԥсҭазаара ааԥҿасуам, ҿыц усқәа, ҿыц иугәалашәаша рацәахоит, иухашҭуа рҭыԥгьы ааныркылоит. Аха иухамшҭша ыҟазароуп. Ауаԥы дзыуаԥхом, жәларгьы зыжәлархом, иргәаладыршәаша абаҟа анрымам. Усҟан уаҵәтәи амш зеиԥшрахаша ҳәа хырхарҭақәакгьы роуеит, уи анагзашьагьы иазхәыцуеит. Иахьа иумпыҵакыу аус ала, иуԥгылоу даҽеа ус нагзатәык шыҟалаша убароуп. Иумбац иубац ирылукаароуп. Убри азоуп Арҵаԥы абарҭ ашколҟкәынцәа зиго аныҟәарақәа рахь. Даргьы гылоуп еиқәызәырԥуа.

– Ари аҭаарых ада, даҽеакы шәашьҭалахьоума? – дҵаауеит Џьота.

– Ааи, – лҳәеит зҭабк. – Ҳара имԥаԥаагоз аҽцәажәарақәа рыла, Асовет мчра аагараз ақәпаԥцәа гәыԥ-ԥык рыхьз ҿыцқәа цәырҵит.

– Уи бзиоуп, – иааигәаԥхеит Џьота. – Урҭ Аԥсны ахақәиҭраз акәын изықәпоз. Уи азы Асовет мчра рхы иадырхәеит.

– Ааигәа кьаразаа рбаҟагьы хдыртышт, – нациҵеит Арҵаԥы. – Уи аҽны шәаргьы шәнеирц ҳшәыҳәоит.

– Ҳнеиуеит, иҭабуп, – иҳәоит Џьота. – Аҭцаарақәа мԥаԥыжәгартә, аҵаралашара азҳаит, Анцәа иԥьшьоуп. Сыхәҭак ахь ала, даара ишәԥьысшьоит ҳабиҧара ахыҵхырҭахь шәхынҳәны, аҭаарых шәахьашьҭоу. Сара уаҳа сызлашәыхәари, исылшоз шәсырбеит. Ажәытәангьы абри акьаразра ауп ҳажәлар еиқәзырхаз.

– Дааразa иҭабуп! – Арҵаԥы Џьота инапы ааимихуеит.

– Шәус маншәалахааит! – Џьота абас нарзеиҩьеишьоит. – Сара саангылоит ара, шәарҭ шәхала шәлыбаап.

Арҵаԥы, ахәыҷқәа иманы, длалбаан, амашьына дынҭалоит. Иаргьы алада аҿыланахоит. Қыҭак аҿынтә даҽеа қыҭак аҿы анеира закәыхи иахьа. Даҽеа ԥытк амԥа ҳанындаз ргәахәо, лассы амашьына илалбаауеит. Арҵаԥгьы агәарбжьара дныбжьалан, аԥны даакылсуеит. Уи иуада ҭбаа дныԥналан, ахышә аартзаны, агәарԥ дықәыԥшуа, ишәҟәқәеи иқьаадқәеи зқәу аишәа днадтәалоит. Дыԥдәылымҵзакәа аҵхагәҭанынза ианҵамҭақәа еилирхуеит. Акыргьы дааԥсаны, дԥагылоит, абарҵахь днеиуеит. Уаагьы дзаатымгылазакәа, амардуан длаҿалан, азаза зқәыҳәҳәхьоу ашьац днылагылоит. Ахаҵәа рымԥанызаԥ Амза ажәԥан иагәҵаҷҷоит. Иҭиҵааз аҭаарых далоуп дзагәылымҵуа. Абри Амза амԥа знарбоз афырхаҵәа дрылоуп. Уи аахысгьы акыр аатҳьеит. Абиԥарақәа мачымкәа реырԥсаххьеит. Апхыз еиԥш уи дагьзалҵуам, ажәԥан аназарае Амза атцкыс инастхоушәа, аеҵәақәа ирывсуашәа, зеузырбо ҳаирпланк быгрымзушәа иахьхыз илаԥш нақәымшәаазҭгьы.

Уажәшьҭа, ҭәҭәала арееира шизԥшугьы, иус далагеит. Уи азы гәыргьаразам иара изы. Иԥныцкала дҭаҵәрызшәа, акы игәы иагьыцхоит, дагьҭынчуп, ашьха абга ахәнара зуалны иҟоу ианынаигза иус, уажәшьҭа албаара марианы изԥхьазо иеиԥш.

6

Илаԥшҳәаа ахьынза-назаазоз амца қьоукьад ацран… Џьоукы рцәаарақәа еилауаҭыруан, амцабзқәа инарылкьа-аарылкьон. Акаамеҭ зызкылкьаз рыԥшран зегьы. Амца зыцрасуаз ирҟәацуамызт, даргьы рнапы рхаха ацхыраара иаҳәон… «Иухашҭма

ашәҩашәаҟьаҽ ақыҭа иатәу ахәҭа шыхәашьу?.. Иухашҭма?..» Ашәуаа рыҩнаҭаҽы даныпҳьоз ипҳыз даналазтәи ипшракәын имаз Апсҳа иқәлаз абырг, амала уажәы иааирххоз ажәҩашәаҟьа мзашазшәа амца ацырдыдуан. Аха уи абҩа аблышьа блышьак еипшымызт, аҭаҳмада импыҵазҭуан. Ақәабшә иагаз инапқәа анҭацәы, апаҭхь ааимпыҵашәеит, уи ахи аҵыхәеи ахьикыз, лахьынза-ҩахьынза ицрышәшәоз амца акьысуамызт. «…Угәахәтәы уахьзааит!.. Нас ауп ҳаргьы ҳанҭышәынтәалахо. Жәлар рныҳәҽеи уныҳәаҽеи еицызааит. Анапеи Анагеи реипш еиҟәыҭха рмоуааит!..» Аҭаҳмада аҽҽаҳәа дбылуан, арахь дыҕәҕәаза дгылан, амца дазгомызт… Иаацәырҟьеит зҭып ззымпшаауаз ацәаарақәа. Ирылубаартә иҟан зхаҽы уамагаз ипҳәыси уи илыцрымҵуаз абыхәаа ирыдгьылынтәыз ашәуа зҕаби. Абар Дыргәынгьы… Абар иахьаацәырҵуаз иидыруаз ахаҽқәа иҵегь. Зегьы ашәара иамеханакын, ирура рыздыруамызт. Дара рахь иара деихон, аха амца днанашьҭуамызт. Иҟалалак ҳәа дыпеит амца агәҭахьы. Амцабз даҵәахит даблырц, иара иееиҭомызт, дымблырц дықәпон. Иаҳаит иҭаца Ҷаны-пҳа Елыф лыҵәаабжь…

Дцәырҳаны дҩықәтәеит Ҭамшхәа аҳапы зыпхьарҭаз Напҳа Кьагәа. Аҳапы уныҵагылартә акәын ишыҟаз, уи иадҟаҵалаз ақьала акәын изҵаиаз ахьчацәа. Ирҳәоит Напҳа Кьагәа уи аены, дцәырҳаны данаапш, инапы ахьымҩаниҵаз, инапсыргәыҵеи инацәақәеи рҭып акәын ацаҟьаҽ иаанхаз ҳәа, уи анапҭып иаабац ауаҩы ҩнапы раҵкыс идуун умҳәозар. Иааҩсан ишьҭаз Уча дгылахьан, арахә гәеиҭарц дахьынрылагылаз, аҟәарҟәар зхаз ацә даадгылеит, азқәа ааишьшьырц. Уи инапышьцылан. Аҳапы апхьа цаҟьала апсабара иҭахнакааз дәы хәыҷык шьҭан. Ара иҭарцалоз арахә зҭыҵуамызт, излаарцаз аҭып анеиҽарыжьлак. Уи аҵаҟа дара иҭаркыз аҭып ыҟан, иаакәыршангьы алақәа ҽаҳәан, даеа ҩ-лакгьы рхы иақәиҭын, «аақ» зыргаз ахь ацхырааразинаҭрысырц.

– Уча! – ҽааиҭит Кьагәа, ақьала дааҵҵын. – Улықәгыланы улҭапшишь!.. Сыпхызқәа ееим, – ҳәагьы нациҵеит, Уча иҟалаз изеилымкааауа данаақәха.

Уча ацаҟьа дыҩкыдлан, абнара днылазит. Иара иакәзар ихы ҭыууа даахынҳәит. Ариабжьарак цқьа дзыцәомызт, гәҭыхак дарҭынчуамызт, макьана апхын ҵхы кьаҽқәа ишамаркуазгьы, нагарҭа змамыз ракәызшәа иҟан. Иаха заҵәык ҭынч дыцәан, аҵхгьы ласны ицеит, аха ашьыжь заҵәык иааихалаз, ипсшьара арбжеит узҳәомызт, зхы знапаҽы иззамгоз азә иакәзар, дшьақәнарҟьазарын. Ахьыуарчан хәыҷы, азы нҭаҭәаны, инкнеиҳан, иҽаҳәаз амца ааимырттаны, апырҕқәа афархь ссақәа нақәпсаны, днаҭәҳәан, амца ааибеиркит. Ашьыжь акрыруамызт, ибзианы ианчоз мраҭашәараз акәын, уахыки енаки ирызхартә, акрыфара реаддырхалон. Азы шаанза ҳәа, ҽыц иизахуаз ижәцәеимаақәа даарыхан, дзылгахьаз арыҕьарахьтәи аагәеиҭан, насҭха инышьҭаҵаны, зыбжа изаххьаз арымарахьтәи ишьамхы иаақәиҵан, азаз ала икылҵәо, аачa нкылдо, дымццакзакәа нап аиркит.

Дуаҩы ҷьбаран ҳәа дыпхьазан абга ақәтәара заҭәашьаз ахаҵа. Дуаҩы цҳафырны ихгьы ааирпшуан ауаа рапхьа. Аха ус ахьыҟаиҵоз иахьаҭахыз акәын. Зыниашьа зхаҵашьаз ианаҭахызгьы аҭынчра илшон, аиҳаразак аҷьбарара ус анипынгылаз. Ацәылашамҭаз иҟалаз ауси аены дзыниашази издыруамызт, аха, акы иазпшыз акы даниуан рҳәон, дзықәшәараны иҟаз цәала-жьыла амҩа данылахьан. Дхәыцуамызт иара, ипхыз баапс изцәырнагаз ихыхь еиқәиртәарц, ихы-игәы азышьҭзаны, ижәцәеимаа изахуан, далгарцгьы егьигмызт. Уи ишиҭахыз иахьиқәманшәалахазгьы игәы азҭан. Нага-рҭа змамыз уанҭагылаз, ухы акала ижьаны, аамҭала уеыхурпар акәын, ианаамҭаз ишаҭахыҵәҟьаз уеибыҭазарц.

Абна дахьнылагылаз ала акәымкәа, Мрагылара шыҟаз даалҵын, ацаҟьа дыллыбааит Уча. Ҭынч ԥшран имаз. Ашьшьыҳәа ақьала дазааигәахеит. Кьагәа ихы ҩышьҭхны, ҩынтәҟа днаихәаԥшит иабхәында. Иибаз еиликаарц дизымҵааит. Иагьа дҭынчзаргьы, акыр ҟалазу иҟамлазу иҿаԥшылара иамҳәози.

– Жәынгьы ҽангьы утәы узаҟәымҵзеит, Кьагәа, уанаԥьалбеит, – иҳәеит Уча, амца днамҵха-аамҵхан. – Сылҭаԥшит, аха узыцәшәаша егьзымбеит.

– Иуҳәо ахасҵом, – ижәцәеимаа ашьхә азахра даалганы, аачԥа аҵыхәтәа ԥымтырц иавҵеиҵон Кьагәа. – Схала избароуп, – иҳәан, ижәцәеимаақәа наишьеиҵеит. Урҭ даҽеа уахыки-енаки ирԥсасины, Амра изыцәҵар, иаҳа иеиґьхон, аха ишыҟазгьы ицәгьамызт. – Азы шуазар гәаҭала, наиабжьеигеит ажәазы, арахь ихаҭа иибон, Амра шымгылацызгьы, Уча, дахьцазынтә ихәда ԥхзыла ицәаакны дшыхынҳәызцәкьа, амца аҵхара дшалагаз, абысҵа ирласны иурц. Амҩа зызԥшыз иакәын ашьыжь ичоз.

Кьагәа дҩыхәнеит хыхь. Ашыцра, абнарасара, абнаԥҳәасара, ахьацара зқәгылаз аҭырасра дылсын, амаԍқәа днарыха-аарыхо, иқыҭа иахагылаз ацаҟьа ду даақәгылеит. Ҭынчран ақыҭаҿ. Алҩа зхылҵуаз Калдахәара ашьха аԥны акәын. Дахьыкәгылаз цкьа ибарҭамызт, дласны шьҭахьҟа дааиҭаԥан, Мрагылара шыҟаз иҿынеихеит, ахәы лбаарҭан уахь. Уча инхарҭа инаркны, алада ибылхьан, ҭәыци-жьыци иреимакырҭан, шәаԥьҳәара зуаз алҩа заҵәык акәын. Ариабжьарак дгәыԍуан аԍа амҩан ԥьара иаҳа иахьиманшәалаз дқәылазар акәхарын, арахь даартә амш анимоу, ма зынза амҩа дыкәымлазар ҳәа гәыԍырҭак шьҭыхны ихы ижьон. Ақыҭа амца шацреиҵаз ала, ҭыԥҳа лԥагьы днымхеит. Арахь ауаа еизигартә дызлыбаауамызт, аԍа, иҟаиҵашаз нагзаны, дхьаҵхьан, имҩакра изахьыгзомызт. Рымҩала дрышьҭалар, дрыхьзомызт. Мшаԥаены ашьтәа иашьҭалаз деиқәшәаргьы ҟалон, деиқәымшәаргьы алшон. Ажәлар реиқәырхара ануԥгылоз, угәы ззыбжьажьоз наԥхьакны, зыгәра угоз амҩа ылухыр акәын. Уажәы акәын афырхаҵара ҭәҩаҵәкьа анаарԥштәыз аамҭа анизааиз. Аҳмыҭ Мазлоу ас иаарласны ар дуҵәкьа изазыҟаҵарымызт, шә-ҩык дырхны акәхарын дышхыҵыз. Наԥҳа Кьагәа иакәзар даҙәын, уаа шә-ҩык риаараз иқәиргыларыз ашьоуцәа имамызт. Аха абиԥара дук иԥсахыр акәын иара даҙәызаргьы, иабхәында рԥыс днаиваиргыларын. Иарбан усзаалак уазыҟаҵазар акәын, уи анагзара унапы аурқаанза. Дазыҟаҵамызт – иуаа ыҟамызт; дазыҟаҵан ихаҭа ԥсҭазаарала, разҟыла.

Хәыцырҭа шәкы дшеимаркуаз, аха ижәлар реиқәырхарада хәыцырҭак дамеханамкзакәа, Мрагылара шыҟаз абна даалҵны, каҵәарацыԥхьаза ашәақь шьҭы-бжьыла шьхатәыла зырмацәысуаз ацаҟьа даақәгылеит. Абысҵа аилырхра иаҿыз иахьгьы ҿиҭит:

– Ҳаит, абааԥсы, акаамеҭ ҳашҭашәаз сцәузартә, закәытә гәузеи иузҭаз?! Сажәра рыдсырзлар ҳәа ушәама?

Уча имаҳә имаԓьанашьа идыруан. Акрымфазакәа амҩа данылар, ашлара иаманакуаз имч маҷхар, илшара ԥсадахон. Убри азакәын заа изцәыримгаз иибаз атәык. Кьагәа длалбаан, шьыжьла баазатәык зымжәуаз, аҭаҟәа азна азы ижәит. Нас арахә ҭицеит, рхала иҳәларц. Урҭ дахьынзарҿыз, Уча абысҵа ниҵеит. Аишәахьча Кьагәа инаимҵаиргылеит. Иаргьы ачарҕә ишьамхы иаақәикит. Иҿаҵа цәгьахазшәа иифоз игәы иагомызт, аха даҟәыцыр Кьагәагьы чарабжарагьы имуцкәа дгылар ҳәа дшәон.

– Иухьзеит, Уча? Угәы иамгошәа збоит? – иҳәеит Кьагәа, ҭынч акрахьифоз, уи ихымҩаԥгашьала уск изԥшын изуҳәо дыҟамызт.

– Сыздыруам.

– Угәы бзиами?

– Мап, џьушьт, – Кьагәа димҩалазарц иҭахын, игәы бзиамызшәа ахьиирбазгьы аахьымзҭишьеит. – Сгәы иалоуп иҳахьыз.

– Нас уи аума акрызхыумфо? – иҿатца лбааданы, ҿааиҭит. – Уи уадаҩым. Ахацәа убас иныҟәоит, егьыс иныҟәоит, ихацәами.

– Ма Дыргәыни Кьаҕәсеи уахь еицаҳмышьҭындаз, – игәы иалан урҭ аҩыџьегьы аҳәсақәа ирыгыз ирыбзаз рзеиқәдыршәарц амҩа еицахьықәдыргылаз.

– Урҭ уаҟа иаҳа ихәарҭахаргьы ҟалоит. Урҭ ракәым ҳара ҳзызхәыцша. Ҳҩыџьегь ҳауп иҟоу. Ҳаргьы ҳхацәоуп.

Еиқәцак абысҭеи кәац махаки ифеит Кьагәа. Уи днаихәаԥшшәа, Учагьы акыр дчеит. Алақәагьы акрырҿарҵан, арахә инарышьҭарҵеит. Уча аишәақәа ааилиргарц даҿын, имаҳә ираџьыба шәақь ахьынзеиқәиршәоз. Иҿԥыхәшәҭрагьы имаҟа инадиҳәалан, акәмаҷеигьы аашьҭихит. Иҟамлоз егьыҟамызт ҳәа, Уча ишьҭихраны иҟаз аҳаҭа хәыҷгьы абысҭа рацәаны инҭеиҵеит, уи рфартә аамҭа дук иадхаларын ҳәа дшымхәыцуазгьы. Ма иара, ма Мазлоу – даҽеа мҩак ыҟамызт, аха ихаҭа дҭахарын ҳәагьы игәы иҭашәомызт. Аиааира ганы, Мазлоу дхынҳәыр, иеибашьцәа рыҩныҟакәа иоуижьаанза, ахыҵырҭа дызлалбааз ашьхацамҩахь ихы рханы, иуаагьы Мрагылара ирԥшны, ар рынцәахәы димҵаныҳәарц дыҟан, афырхаҵареи ахьзаԥшеи рыгимыжьырц, абыржәы хьызрацара бзиала ианыхынҳә ашьҭахьгьы, даҽеазны аус андырҿиашаз алаԥш рыгимыжьырц. Убри ашьҭахь Бзыԥ азиас аԥсҭа иахьаатҟьо арыҧарахьтәии арымарахьтәии анхацәа гырцәас иҟарҵарц, аибашьра иалахәыз ирзишон, аиҳаразак иара изынхарцгьы, иеибашьцәа бзиала дрықәныҳәон. Ҟаи, ус ҟамлар акәын!.. Бзыԥынтә абыхәаа раҳ дзымхынҳәыр акәын, даҽеазны ақәылара гәы изҭаны. Шьашәы илахь иоур акәын усҟан зыжәлар, хылаԥшра рыгыжьны, хра гәыла мцабзыстәуаз ҳәа изықәгәыҧуаз ауаҩы.

Иҽааизганы, амҩа хьанҵа данылаанза, мачқк дахьылатәаз, амцаԥшь ибла ихгылан… Ҭагә инапаҿы амаха зҭуан, иидыруаз ацәаарақәа рԥсы злаҿырхрыз рыздыруамызт. Ахаҵа гәы змаз ҳәа иипҳьазоз иԥҳәысгьы лыԥҳәысра лныԥшуан, зыԥсҭазаара мшхәбзазартәырц изеиҷаҳауаз Радеда длыманы, амца далан. Рбжьы иаҳауамызт, аха иззымхынҳәышаз рԥшра рыман. Кьаҕәса, Дыргәын… Иаҳауан Ҷаны-ԥҳа Елыф лыҵәаабжь. Уик илымҳа иҵҵәомызт, усҟан ибла ихгылазаз иара иԥҳәыс, Хылқьан, лымчымхара ԥшра акәын. Даацәырҵхуеит Ҭагә ашла, аҿаҳа ацымхәрас икын аԥаҵхь. Уи инапқәа ирыцрыдыдуаз амца аԥаҵхь ахь изиасуамызт. Иара икын ижәлари Наԥҳа Кьагәеи рныҳәаҿа. Урҭ рныҳәаҿа аԥаҵхь иҵаҵәаз аҳарданажь иалхыз аҩы цеицеи аҿы еилан. «…Угәахәтәы уахьзааит!..» Абас иеиҳәеит уи ԥхызырла. Избан ахәыҷы иныҳәаҿа икызшәа дызныҳәаз?.. Лабҿаба даниныҳәоз, ус акәмызт изиеиҳәаз.

Амаҭ зцәымҭыз исасуан рҳәон Бзыԥын. Зегь раҵкыс ақәылацәа ракәын ирцәымҭыз, иагьзыцәшәоз. Рабџьар разқәынҵа амхы иҵан, аҩны ианыҟазгьы еиқәныхс еибыҵан, ма иҵкьашаз акы анаҵахыз иаразнак иахьаарымпыҵашәашаз икҿагылан. Ацәгьоура згәы иҵаҵәахыз атымитыша дҵаҳарц анхаҩы инхарҵа ҭҳәааны иҵеикуан. Уигьы егьигьы арҳәцәеи ақәылацәеи азынкыломызт. Иаарымхәыцуази иаадмырҿиози рыцәгьахәыцра анагзараз. Ражәаҵәкьа иеижьон. Дхаҵазма Аҳмыҭ Мазлоу, азара ирыбжьарҵаз еилеигазар, ианиаамҭаз ишихәҭаз дымныҟәазар? Игәалашәон х-ҩы уаа деиқәпах данҿарҳәаз. Абарҭ ракәызма ихацәқәаз? Урҭ дызреиҕьымхеит Аҳмыҭ Мазлоу. Игәы иалан иара дахьиҟаҭәаз, хәыҷҵас дахьизныҟәаз, аамсҭа ду ихаҭагьы ихьзрацашьа ахьынамысымхаз. Аха ишԥаҟауҵарыз, уи имч имазар, дқәылазар? Ахаҵараҵәкьа илымшеит ҳәа ухы иатәоумшьар, ҩ-қытак ирзынаԥшуа ажәлар хырҵәаны амҩа данылахьан, зегьы разҟыдаитәуан, урҭ рхақәиҵтәра нырцәымҩахьынтә ахынҳәра

ирзаҩызан. Ишҧацәгьахаз Хылқьан лыҧсҭазаара, лаб иҩнаҭа ишакәымз даҧырыргазижьҭеи.

Ицалар акәын шьҭа, ицалар. Амрагьы ахәы иҩахыҵхьан. Ҩыцьа Зыхьҿа шыҟаз рҿынархеит еишьҭагыла. Ашла аҧхьа дгылан, егьи уи дишьҭан. Рымҩа ааигәамызт, иццакыргьы ҟаломызт, раҒа излаииааишаз амчи алшареи рыманы, амҩа ҧырҵәар акәын. Арахь шьыбжьоншьҭахьынза ихьзар рыхәҭан, рҭыҧгьы ылырхыр акәын. Ахәымеханынза Аҳацҳа шыҟаз дназар илшон. Ҧсҳәы, ма Кәыҿба иашҭа данырзааигәаха нахыс, иабашьра иаҳагьы иудаҩхон. Ҧсҳәаа еснагь ахҟа рыбжьамзаргьы ирыбжьарҵон азиас Бзыҧ ахы аҵыхәеи еимнадоз ажәларқәа. Ргәылацәа еснагь ирызҒыҒуан, қәылара иаалоз имҩақәҵаны ирыцхраауан. Иагьымццакыр акәын аҧсҿыхцәа, иагьыццакыр акәын. Аҳмыҭ Мазлоу дара раҟара дзыласуамызт – иуадаҩын ииҭҟәаз ауаа шьхамҩала ркацара, убри ак ргәы ннакылон. Зыхьҿа ианҩыхәна, наҟ инхыҵт, Бзыҧ аҧсҭа шыҟаз илбаарц. Мамзышьха иаҵагылаз акыҵҒы иаҿгаз амҩахәасҭа ианын. Шәаҧыцьаҧла иҭалаҳазан арыҒьарахь ала изҿаҧшуаз мрагыларахьтәи ахәы. Уи иҟанаҵоз ашәшьыра араанза иаазон макьана. Убри ахәы иаҿган рыжәлар еиқәҧах изларгоз амҩа.

Имҩа шыхаразгьы, иаҒа иҭыҧ дызлақәиҵашаз азхәыцра шизыхадазгьы, иаацәырҟьа-цәырасны изааигәазаз ауаа ирхҭыргахьаз, ма ирхҭыргоз, ус иҭазыршәаз аҭагылазаашьа уҳәа аимгеимцарақәа ааизцәырымҵыр ауамызт. Агәрахаҵара цәгьан Наҧҳа Кьагәа иеазыҟаҵарақәа ртәы иаҒа издыруамызт ҳәа. Амшцәгьагьы иҧырхагахеит, аха уи дқәыломызт нырцә. Бзыҧ аханы дцаны, Аҳацҳа дықәсны, абасҟатәи еикәарҵәира ҟаҵаны, Наҧҳа Кьагәа иқыҭа дахылаҧшуа имала иакәзаргьы дыштәаз изымдыруазар, иҭаацәеи изааигәаз ауаа азиас ишыригаз адырра имоуцызҭгьы, хаҭала иҧҳәыси, иашьа иҭаацәареи, ашәуа зҒаби иабхәында иҩнаҭа ишыҟаҵәҟьаз, лымҳаҭаск акәмызт зызбахә ҳәатәыз, агәра ганы дыҟамзҭгьы. Мазлоу дзызнеиуаз ипара дашьҭан, иагьиҧшааит… Ҭфу, ҭфу!.. Макьана издыруадаз Кьагәа ипара уи импыҵашәаҵәҟьазу импыҵамшәацзу. Амала, уи уажәы ихы дақәгәыҒны шьҭахьҟа амҩа данын. Ицхраауадаз Рамхәыҭ ида? Мазлоу, хымҧада, ауаҩы Рамхәыҭ дизааишьҭит, нас ариабжьарак аусқәа шыҟаз адырра ииҭон. Знык изеилгандаз лҧхала, нас иҭыҧ дықәиҵарын уи, уажәшьҭак ичҳара алшомызт. Ажәлар ирзбар акәын уи иус!

Аамсҭара аҷыдарақәа ишьа ирҭахәмаруаназ, Рамхәыҭ иаҵкыс бзазашьала еиҵаз длаимырҟәыкәа ивсра, иаҧхьа игылазгьы иаҧысра акәын ихы ҧеуа дзышьҭаз. Арҭ аҷыдарақәа ишеицрызҳауаз мацара, зегьы реиҒьхара иақәикит, игәҭаказы мҩас иаашьҭихуазгьы – ицәгьаразу ибзиаразу – изеиҧшын. Анхаҩы шьҭра хылҵ /иара итәала зызхарамфа, ихаҭа уи иифахьаз дабалачахьаз аха/ Наҧҳа Кьагәа абасҟатәи шьхаҵас дахьыҳаракхаз ааизычҳаҵәҟьазомызт. Абасала иааизынхаз иҧсҭазаара зегьы зызкыз убри, анхаҩы шьҭра хылҵ, иаҧыҳәҳәара акәын. «И-Анцәахара» убра иҟазшәа ибон. Аха уаанза аҳаракыраз иаамсҭа хылҵшьҭра инаҭаз изхомызт. Дзаҧхьанагьуаз ианиашьала ихаҵашьаз аҿаҧхьа ишәарзызра иахҟьаны, уи иуаҩраҿ даанхеит гдыракаҿ. Уи игдыра иалшоз ашьоура заҵәык акәын, усҟангьы икеиҭәоз иаҒа ишьакәзамызт, аиҭанеиааира зыбжьаз ақыҭа еизааигәақәеи аигәылацәеи ракәын, ацҭәа зыбжьанаҵы, еичирчоз, ашьакаҭәара ус ахь икылнагартә. Наҧҳа Кьагәа иеиҧш иҟаз уи дицәымҒахартә дызлаҟалаз рацәазаҵәҟьан.

Уи изеилкаауамызт аичырчара иахылҵуаз амчымхара, аиаҭымрақәа, нас азәи-азәи, цәгьоурала еицлабуа, реиҒарақәа ҵыхәаҧҵәара змамыз ашьоурақәа рахь ианиаслак, ажәларқәа шыннарҵәоз; изеилкаауамызт агәаҟрақәеи агәыҭҧсаарақәеи ахырҵәара ирзаанагоз. Жәларык рықәынҵәара, рықәгара ишацхраауаз атәы Рамхәыҭ иҩызаз

еиликаарын ҳәа усгьы уаҩы иҳәазомызт. Жәларык ррыцҳара… Уи азы шаҳатра руан еснагь иатцәарала иҧкәыназ абарҭ ашьхақәа. Урҭ рыбнақәа ирылгаз амҩақәа рҽы акәын зегьы ахьымҩаԥысуаз: ауаҩы илаҕырзгьы, ирыцҳарагьы, урҭ ирхылԥуаз даҽеазәы игәырҕьареи иччареи. Ауаа рԥсҭазаашьа ҩныԥҟала аҽеаԥсахуан, амала ашьхақәа, уи азхәыцра мариамызт аха, реымԥсахзакәа наԥьнатә игылан, аҕацәагьы дара зыԥсадгьылызгьы реиҕара хырҩа азымузакәа. Избанзар арҭгьы егьырҭгьы еизааигәаз жәларык ракәын, ршьам зламыз ԥьоукы анырзаауаз атәы умҳәозар. Дарбанзаалак иибоз иара итәыз ԥьишьон, дара, ашьхақәа, арҭгьы егьырҭгьы еырԥагьарылеи еыҳаракрылеи ирзыҟан: зхы зжьар зҭахыз ижьалааит.

Ацаҟьа цәаакы анаҩс Ҽадыҟәра илалбааз ԥьара азиас иаваршәыз, даҽеаԥьара акыԥгы ашьапы иаҿгаз, ԥьара иҽыуардынымҩаз, ԥьаргьы имҩахәасҭаз амҩа ианын. Азиас алада ахы хазар, дара уи иаԥылон. Акыр ԥсаҳәаран аԥсҭа, ашьха иашьцылаз амҩа рцәыцәгьамызт, уамак иныҟәеит ҳәагьы рхы рԥхьазомызт, Зеиқәа иназарц агьрыгымкәа акәын нырцәкьа ианыруаз, ууанзагьы макьана акырза набжьан. Амра аԥсҭа иааҭалашо иаамеханакыртә ианыҩхалалак, уа иназарц иҟан. Игәазырҳаган аԥсабара иатцәара, мцхәы ицқьан аҳауа лаҳа-лаҳа, аҵаҟаза зыхьз наҩхьаз азиас ашықь бжьы гон. Амҩа иқәыз урҭ рбомызт, ираҳуамызт, аҭынчрагьы рныруамызт, иахьашьцылацәаз, ргәабзиара ахьрылазҩаз мацара рзакәмызт, абарҭ зегьы ирыҟәганы иргоз рыуаа еиқәырхатәын, уи адагьы хәыцырҭа зроуамызт. Рҭаацәеи, рҭынхацәеи, ргәылацәеи закәытә гәыҭкьараз ирхыргаз ҭаха рнаҭомызт. Аилкаа цқьа иахьрымамыз акәын измырҭынчуаз. Аха усгьы еилкаан арҳәцәа рхымҩаԥгашьақәа.

Аҳмыҭ Мазлоу, Наԥҳа Кьагәа ҽеҳәарала дилазаны, амшцәгьагьы ихы иархәаны, Рамхәыҭ ила еиликаait дызқәылараны иҟаз ақыҭа агәаҽеанызаара шацәмызцыз, ихы зықәкыз ауаҩгьы амҩан дшыхьчоз, иҭынхацәа иабхәраа рахь ишыҟаз. Арԥхьара аҭыԥаҿ Калдахәараҟа илбааuаз амҩахәасҭа лаԥш шахымыз адырра шиоуҵәкьаз, ҵхла мацара ақыҭа дазааигәахәеит. Ир ираԥхьагылаз агәыԥ аацәылашааназа, аҵх лашара ахы иархәаны, илалбаакьан, ахәра иадыз ацуҭа иаакәшеит. Урҭ ацәҭа ахьынзаԥырҵәоз, Аҳмыҭ Мазлоу, аус ирласны имҩаԥигарц, дназхагылаз аимҵәацәа ргәыԥ, агәашәқәа анааимырԥаалак, ирцәымшәакәа иргәыдпаларц иаарзыҵкьоз алақәа иргәыдҵаны ишьуа, аԥацхақәа инарыҩнаххны, макьана ацәа цқьа изалымҵыцыз, рҩнқәа иҩардәылцаны, амҩан еизыҳәҳәо, иухәашаз ҳәа иҟаз зегьы ааҩныганы, ауаагьы еидцала ашьха мҩахәасҭахь иԥхарҵон.

Аҳмыҭ Мазлоу, ир ахьыллыбааз, раԥхьатәи аҩны дназыдыххылаз акәын Сымсым Уча итәы. Аԥацхаҿ аҳәсақәа рацәаны еилаиан. Рызынтәык еиларцәаауа ианҩацирҟьа, дымҩашьахуа идырт Наԥҳа Кьагәа иабхәраа рҩны дшақәшәаз: аҳәсақәа иааилагылоз руазә убла шхылкуазгьы, уи илыдҳәаҵаланы зхаҿы зҵәахырц иаҿыз Радеда илаԥш налаахеит. Дрықәҳәҳәаны иҩдәылицан, агәашә иҵицарц рҿанынаирха, иҩызцәа хаҵаки ҷкәынаки иаарысуа иаарцон. Урҭ абаҳчараҿ, руапақәа ирықәианы, ицәазаарын. Ишрықәлаз анырба, рҟамақәа ирзыҵрыст, аха ахаҵа, иаҳа имч илан ҳәа дыԥхьазаны, инаижәлан, ишьапы дықәдырҟьеит шәакь шьхәала. Аҷкәын дқәыԥшын, илшахуаз макьана, иқәраз махашьахала дшыгәгәазгьы. Насгьы урҭ аҩыџьегь ирдыруан асала ухгьы даҽеазәгьы ушзырмыцхрарауаз, аимҵәацәа ианакәызаалак раамҵа рзон, иаарҿагылозгьы иҳәынҷаха рымамызт, дышьны инеихыԥуан. Арҭ аҩыџьа Кьаҕәсеи Дыргәыни ракәын. Изыкәшәаз цқьагьы еилызкааз рԥшра рымамкәа, аҳәсақәа инархьыргзеит дара. Аиҳаразак ҙеырцәгьаны амзырха иҵагьежьуаз ани ицыркьыԥуаз ахаҵа фархь иакәын. Амҩаҿ иааидырцылазгьы, реаадырххар иҟамчы шнарыжәиҵоз дырбо, иҩызцәа ицзамкәа,

имацара, амҩахәас-ахь иԥхьеицозшәа, дрышьҭагьежьуан, дрылахынҳәуан, иара ихаҵа иатҟыс ибжьы уамагаха.

Аҳмыҭ Мазлоу даҽеа ԥыҭк дыллыбаақьан, еимҵәацәа ирццакуан, ибжьы ихақәынҵала. Даргьы еиҵахомызт, ацәылашара аҽазнакхьан, аҩнқәа амца нарыцраҵаны, хаҵеи ԥҳәыси, хәычи бырги еижәцаны, аҩадара мҩа ианаҿарцылоз. Амҩахәасҭаҿ рыҽшаны игылаз агәыԥ рҿыҩархеит, азәыр даарыԥгылар дыршьақьарц. Урҭ ирышьҭацаланы иҩдәыкәырҵеит иҵҟәаз. Даҽазны еиԥшымкәа иццакырц, аха ақәцәахь иҩеиаанза рыхәырымжәарц, иаԥхьагылаз агәыԥ днараԥгыларц, дааласит рԥыза аамсҭа ду Аҳмыҭ Мазлоу, ашьҭахьҟа иаауаз Ҷыч инапы ианҵаны. Бзиа аацәылашахьан, урҭ рышьҭахьҟа иаахьаԥшыр, ладеи ҩадеи рнаԥсыргәыҵа еиԥш рылаԥш нахганы, амшын гәеиужь ду иныхԥшылартә. Амра анаацәыҵаҷҷозгьы, уажәшьҭа азә дрышьҭалар дрыхьзомызт ҳәа игәыҕратә иҩыхәнахьан. Аиашаз, иҟалаз еилызкааз ҏеизыргахьан ҵаҟа ргәы иамукәа, иалшо рбаргьы рҵахны.

Иҟалаз уарла-шәарла акәзаргьы ахыԥша рдыруан аԥсҭа иҵаланы иҩеиуаз ахацәа. Аха урҭ зынзак рхы-ргәы иҵашәомызт руазә иԥҳәыс, егьи иаҳәшьа дышдууз. Уи лыкәра ахьынзанеихьаз ала илцәыуадаҩын ацәатәымра, аха уи агәырҕьара илзаанагоз лхьаакәа хнаҿуан. Уажәы илызкашәаз аҩадара лызхымго, уажәи-уажәи лԥсы маҷхо, Наԥҳа Кьагәа ихшарахашаз лцәа дшалаз еилыркаар илзырурыз лзымдыруа, лыгәхьаакәа ҵәахуа, илулак аҩадара дыхәнарц, аԥхзы лгәыҵаш, дҩеиуан. Убри идыруазҭгьы абыржәы иаб-хараны иҟаз, ихшара иԥсы нирхарц, ихы шымҩаԥигашаз здыруадаз. Издыруадаз идыруазҭгьы ианиашьа шихаҵашьаз еиԥш дныҟәаргьы.

– Шьашәы рҳампал уҽашәааит, қәыцьмаҵас ууыууа ҳашьхақәа уабарыдхала! – днаиқәшәиит аҕа зегь раҵкыс дзыцәшәашаз, имҩа ҧҵәаны диԥыларц, уаҩы инымшәоз игызмалра гызмалрак аҵазҵарц инеиуаз.

Арыҕьарахь Мзахара цеицеиуан. Убра даазааназа, иаҳа иахьҕьыз, аԥаҩқәа ахьеизааигәаз инхықәгылт. Ахьыҕҕараз, аха аҭбаара иаҳа иахьдууз, ахаҳә ҵәырҵәырқәа ирыкәгыло, ирыкәҟьо мацара, азы иҵаланы, арреи, аҽеилыхреи, аҽеилаҳәареи аамҵа рыкәдмырзырц рызбеит. Имццакраны рыццакырагьы абракәын иахьрыхьзаз. Кьагәа иҽааиқәиршәан, Уча илихыз акьат тары ааникылан, маҷк дныҩоны, акьат азхык азы аган илҵарсны, нахьхьи аԥаҩ дықәԥалеит. Арахьтәи аган давагыланы, акьат ашьапы ааниклыеит Уча, азы иамгарц. Нас даханы иааҭиган, аҳаҵеи ашәакҧи шиазқәынҵаз, аԥаҩ аҿы маҷк дыҩоны, акьат азы илҵарсны, дыԥеит. Егьи аԥаҩ аҿы маҷк дзымназакәа, ирҳәоит ишьапы азы иҵаст ҳәа; убра инҵәеит Уча избахә, аҕа диԥыларц, Кьагәа хаҵа имацара ддәыкәлеит ҳәагьы нацырҵоит. Уча, азы дахьылҵасыз, иҵәырҵәыруаз хаҳәык днықәгылан, дыкәҵәраан дкаҳаит, ишьапгьы хҳәцит.

– Ҳаит, иухьзеи?! – игәы иаатцаххны Кьагәа ҿааиҵит.

– Уамак ҟамлеит, – ҳәа дбаазаза ишьапы даақәгылазаарын Уча, дыҩҭыцынгьы иҽынеихеит, аха ишьапы ахьаа хара дамшьҭит, иԥсы ааиҵеикырцгьы дахьылатәаз, уаҳа дзымгылеит. – Ҟаи, абааԥсы, ианакәымыз исыкәнакит, – иҳәеит. – Уара уоуп усгьы, Кьагәа, жәларык зқәгәыҕуа. Сара сахьԥсрыз сыԥсит, ас ахра халашьа сымам, акьыба сзаҿалазом. Уцагәышьа умала.

– Умшәан, ара унсыжьуам, – иҳәеит Кьагәа хаҵа.

– Сара сыгәхьаа умкын, уара умҩоуп иуадаҩу, жәларык рразҟы унапы ианып. Ақәылацәагьы узбахә бзиа ирымдыруази. Кьагәа иҟамҵа иакәҳаршәт рҳәазаап, уҟанаҵ хир ишакәумыршәарыз рмаҳахьази. Уца, ужәлар ныжьны, уцамҵа шыҟамло дырба.

– Уи уара хьаас иумкын.

– Уццакыр сҵахыуп…

– Сумырццакын. Урҭ макьана арахь имаазацт. Ахәламҭаз иааиз амшцәгьа цазом рҳәоит. Мазлоугьы ицашьа убас иҟахҵап, иаргьы дыццакзом ихы дақәгәыҷны аха.

– Уара уус уара иудыруеит нас.

Уча иаҳа-иаҳа ишьапы ихьаауан, имаҳә амҩа дықәгылаанза, дымкһыкәа, дымҷзыкәа иааичҳарц ихы иҟажон акәымзар. Ихьаа ибжьы ианыҧшцәаргьы иҵахымызт, иҧсы ааиҵеикырц, иҿааирҭынчит. Ус иаҳагьы ихьаауан, иҿахьеиҧсхаирчуаз иҧшрагьы аҿееиҵанакуан. Кьагәа знык дцар, иара имацара ихы дазынхарын. Уаҩы уанимбоз иузымчҳашазгьы учҳауан. Ишьапы, ихмыргылакәа ҧыҵк данаатәа, ахьаа маҷхазшәа иныруан, амала ибызбызуа имцаха ицран.

– Шьҭа умҩа уқәгыла, Кьагәа! – дҳәеит иара.

– Уҟаз! Иаарласны схабар усырдыруеит.

Аҧьаҧҳаны аашьҭхны, дцеит, ишьҭырхыз афатә изныжьны. Иаарласны дзымаар, ма азәы дизаамышьҭыр, зшьапы изықәымгылоз фатәы имоукәа дықәхон. Уча иҵахын аҳаҵа имаҳә игарц. Кьагәа изқәикыз наимыгзар иуамызт акәымзар. Уча имаҳә имала еибашьра дахьцоз хьааны иааизцәырҵын, ишьапгьы иханаршҭит. Иҟаиҵарызеи азәы заҵәык қыҵак еимызҵәоз ар рҽаҧхьа? Баша дҭадырхар алшон, ижәларгьы ихгьы дырмыхәакәа. Акы заҵәык ҧыжәарас имаз араҟа дахьыбҷараҳлоз ҭыпын, иарбан хаҳәзаалак, ҵлазаалак, ҳәыгәзаалак дрышьцыланы идыруан. Нас мҩак иҿақәиршәарын ҳәа игәы ааиҟычхуан.

– Аҧсҵа ианхәу ҧшзала унаишьҭаait! – уаҳа илшахуаз цхыраара ззыҟамҵоз, ҧырагс ирзыҟаланы, зуаа зымацара ирызнеиуаз имҩа дақәныҳәеит.

Наҧҳа Кьагәа зегь раҵкыс дзықәгәыҷуаз ауаҩы дныжьны, днеиуан. Иаҷа имҩа ахьҧиҵәашаз, дшаҧырихшаз, ииҵҟәаз рҩнқәа рахь иширхынҳәышаз дрызхәыцхьан. Амчымхара ду иақәшәаз ауаа, рҽыхҩ дшырбалак, ахақәиҵра роурц еихарын, уи акәын дыгьзықәгәыҷуаз. Зегьы избахьазшәа игәы инаҭон, аха иҵахареи ихаҵа идунеи аҧсахреи ихы иҵамшәацызт. Ихы иҵамшәарцгьы дықәпон. Аҭахара азхәыцра имамзар акәын, акәымзар ахаҵара узынагзомызт. Абар акьыба дҩаҿагылон уажәшьҭа. Дыццакыр акәын, аха ишьаҿақәа изахуан. Акыргьы дныҟәахьан, даеа ҧыҵкгьы игын. Иҵып аҿгьы уаа шә-ҩык ирықәхаша мчы иманы дназар акәын. Ахаҵа илашарбага Амза ихы иамырхәазакәангьы, ҷьаргьы дымшьацәхныслартә еиҧш, амҩахәасҵа идыруан, избатәыз аус арахь дықәызгалақәахьаз ишреиҧшымзгьы. Уахынла ишааигәаҧхоз ҭынч амҩа иҧшаарын араҟа – ашықәсҟәа иларҵаз шьцыларан ари.

Аҧсҵа Амра шҭалашозгьы, акьыбаҿ шәшьыран. Ашәахәақәа ахра ари аган дырпхартә, Амра мхагьежьыцызт. Уамакгьы иақәҧхацәомызт алашара, азиас арыҷьарахь ала иахагылаз ахра инавҵалон Амра. Акыр иныҟәахьаз Кьагәа акьыба, ахәнараз ҷьабаа дук имбарызшәа дазхәыцны, днаҿагылеит, убасҟатәи хьшәашәаран араҟа. Аҧхзы маҷк иааилҵызгьы иқәхьшәашәон. Игәы ишинаҭоз акәымкәа, ахәнара иагьааицәыуадаҩхеит. Иааҧсара илсуан. Уаҳа иҧсы ҷьара иааиҵамкзакәа, абрааназа дааит, акьыбагьы даҿалеит. Ашәарыцацәа ракәын иара ара икыдзыргылаз. Змахәҿеи зшьахәҿеи ҭәҷәамыз дагьзыхәномызт. Ҵәоанҵәы икыдгылан, ацгәы аҟара уласызар акәын, уи ашьапхыцқәа шаланарҟацо еиҧш, ушьапқәеи унапқәеи аларҧсны, ҷьара-ҷьара иукыр акәын умаҿхьыҩрырц. Ашьапы ахьаҿауршәқәоз акыр ибаахьан. Ирҽыцзар акәын ианаамҭаз, аха иуҧгылаз иалудрааз. Ираҷьыба шәақьи иҿҧыхәшәҭреи дразқәынҵа, дҩыхәнеит. Аҧхзы илҵхуан. Иҧсгьы ааиҵеикит, хықәкыла аҧсшьаразыҵәҟьа иахьатәиала рапхьаза акәны. Амала уамак иенимырхеит иахьцалак.

Мзахра аҵаҟа иаҿгаз амҩахь даакылсит. Ҽышьҭқәак алдаҟа иган, аха ааигәа азәы аҩада ихы рханы дымҩаст узҳәомызт. Амҩаҿ иаҳа иахьыҵбааразаҭып ахь иҿынеихеит.

Ахаҳәқәа ана-ара ишьҭан, рыҵаҟа зыхкы уҭахыз ахымпалқәа, аибашьыга ҵәы хкқәа рыҵан. Хыхьза, аҳаракыраҽ, аҵангәарақәа руак ныҳәарҭа ҭыԥын. Наԥра ахьзын иара. Наԥҳа иахыршлан. Аԥсҳа… Наԥҳа… Аҳ – аиҳабы. Аҳ… ҳа! Аҳра аҵанакуазар, Наԥҳа, ма Инаԥҳа, дгьылк аҽы аҳра зуаз қәзаарак амшала рыдгьыл иқәнагазар?.. Хыхгьы ҵаҟагьы иԥохалоз дарбанзаалак инижьуан аразны ԥара, аихатә ҷьар, аимхәыцқәа, Амреи Амзеи рсахьа зну ахҽақәа. Аргьы рԥсы ааиҭакырҭас ирыман, арԥхьара анымԥаԥыргалозгьы ыҟан, акраамҭа имԥшыр ада ԥсыхәа анрымамыз. Аҭыԥқәа рҭоурых шьаҭала иагәыласаз Наԥҳа Кьагәа аладантә иаауан дзызԥшыз ихымца зларԥылашаз ахаҳә саԥар ҳаракы дԥохәнан, днаватәеит. Иарыҷьарахь ала иларҟәны уҽааззҭоукшаз ахаҳә саԥарқәа иҵегь ыҟан. Ирласны уахь дызланеишаз – дызлааишаз ашьапықәгыларҭақәа аагәеиҭеит. Ишәакь ныкәиҵан, ихызаҵәқәеи ихәшәи ирлас импыҵашәартә аҭыԥ аарзылихит.

Аҽеада ԥсшьараамҭан. Аԥхзы илабон. Изқәа ахаҳә инадҵаны, ахәрашәан уҳәартә, бжьыла мацара ирҷызуан. Аус злаз дахымсызшәа ибон – аҷа, иҭҟәаз ауаа ыкәигаанза, дихьзеит. Аҵла ацәеи ажьи рыбжьара ибжьысуаз ацәаакыра ԥоҽыхга еиԥш, Кьагәа дымшьазха аԥсҭа дҭысит. Дыԥшын. Иуадаԥын шә-ԥык, иреиҵамзар акәхарын Мазлоу имцахара, азәы заҵәык уанрызԥшыз, думиааирц уҭахызар. Усҟангьы ухы унапаҽы иааугар акәын. Уаҷа имч маҷын ҳәагьы ухы иҭоумыршәандаз, акәымзар иулшоз ҟауҵарц уалагазомызт. Иареи уареи шәымч еиҟаран ҳәа еснагь угәыҷлар акәын, ҷьара хьаҵра хәыҷык анааҟауҵа уазхәыцыртә ухы уаиааир акәын. Иара ушицәымшәоз еснагь иурбалар акәын, ԥныҵҟала иауазар игәы ҭаухәаеырц, игәы аахьаԥсыр – аиааирахь шьаҽа бзиак ҟауҵон. Аха ара иуадаԥын уаҷа дҭаурхартә еиԥш ухы ақәгәыҷра. Умацара адәы уанаакәхалак, иҟауҵарыз шә-ԥык рҽаԥхьа?.. Аха урҭқәа зегьы еилурсыр ҟалон, умацара уахьынзыҟаз, уаҷа уаԥхьа дангылаз ианузцәырц, ухала ухы ҭаурхон. Уаҟа иуҽагылаз иҭархашьа мԥа заҵәык акәын иуԥшаалоз.

Игәалашәон иабду Ҳаҷьым иҭахашьа. Усҟан, аимҵәараз ирыкәлаз анындырҵәа, иабду дышиԥхьоз аниарҳәа, имҷьашаз ахәра заухьаз данынихагыла, Ҳаҷьым ус иеиҳәеит: «…аҷацәа ас рыҽурҭомызт, рымцахара аԥыза дҭамхазҭгьы. Убри ак аҽы суцхраait, сҵсы игазаргьы». «…рымцахара аԥыза дҭамхаргьы…» – иблакәа ирыхгылаз абырг ибжьы илымҳанза иаазахуан, акыр жәа-шыкәса иргәылыԥны. Иҟауҵакәашаз ҳәа ишьакәургылаз еснагь узацныҟәомызт. Ахҭысҟәа рееиҭаркуан, рызнеишьагьы даеакакәхон. Аимҵәацәа рымԥа ылзхуаз агәыԥ раԥхьа иаацәырцышт, урҭ ирышьҭагылахон еимырҵәаз рырахәи дареи аазцоз агәҭантәи агәыԥ, ашьҭахьза иаауан азәыр дрышьҭалозар инызкылашаз даеа гәыԥк. Абарҭ зегьы дызларабашьрызеи азәы заҵәык? Иабҷьар аиҵаҵахагьы дахьыргзарымызт. Иманшәалаз аҭыԥ рзикит, убри ак акәын игәы зырҷәҷәоз. Дзыхәоз нирҵәагәышьарын, уаҳа илшарызи. Раԥхьа ашәакь мца иҭҟьоз мцы шамҳәоз дирбар, агәыцә зыкәкызарц зҭаххашаз уаԥы дҟаларымызт. Ԥыҵ-ԥык шьҭеиҵар, егьырҭ ргәы шԥамҭрысрыз. Заҟа ухәыцрызи, узыкәшәашаз анузымдыруаз. Дырԥегь ибла ихгылан иабду иҭахара амш. Иԥсы илзаауан, аха, имч еизганы, имаҭа изхаз иҽаҭахьа уасиатс инижьаанза, иԥсы ихимхит. «Аҷацәа ас рыҽурҭомызт, рымцахара аԥыза дҭамхазҭгьы!..»

Кьагәа игәы ааихаиршҭырц иҭаххеит. Ахәыцрақәа уанрымехарклак, уцәа-ужьы аибарххара иаркарон. Ажәакәа мҳәазакәа, ахәрашәа еиԥшыз бжьык ихылҵуан, аԥхьарца бжьы еиԥшны, ирҷызуа. Амала ибла амԥа иаҟәигомызт. Даазырҽыхашаз гәалашәарақәак иԥшаауан. Еилирхуан иабчараҳ мԥақәа, арахә ргәархырҭа ҭыԥқәа, инхарҭа. Уча иԥҳәыс аагара… Деиҭахаҵәихуан иҽызҟәигоз ахҭысҟәа рахь, абыржәы иаԥшәымадаз инхарҭеи иҭацәыз Уча иԥонаҭеи рҽы данааилак. Уча иҭаацәа, Хылкьани, Кьаҷәсеи, Елыфи, урҭ рхәычқәеи, Радедеи Дыргәыни, егьырҭ ргәылацәеи еизцаны, рырахә ирыларгыла, зегьы,

ҳаиуанқәаҭас иҧхаҭо, амѡа иананыз, угәы аарҽыхартә даеакы узлазхәыцрыз. Иаҳагьы угәы ухьуан акәымзар. «Ҳаит, абааҧсқәа, ишәыхьзеи Кьаҕәсеи Дыргәыни? Ма шәара ишәзыҟамҭазеи иаҳа имаҷны аѡны былрақәа, иаҳа имаҷны ауаа ахырцартә? Цуҭак иахылҭыз алѡаҭә Зыхьҽа иубарҭанеи. Ҳаи, абааҧс, уаҳа хаҭа еибагак днымхазеи, аимҭәацәа ирышьҭалашаз, арҭ реырҭынчзаны амѡа ианупеи? Ҭагәгьы дрыманы ицамашь? Илшома амѡа хара ақәлара, егьаӈьара даанрыжьхьеитеи. Ианиааз акәзар, иҧсы ҭаны шьаҽаказ деиҭаҭуамызт, аха абырг илуршозеи. Ҳаит, Кьаҕәсеи Дыргәыни, шәакәымзи уа иаархылаҧшырц ианаамҭаз ирзаҳашьҭыз, шәгәы шәеанзамкәа ишҧашәықәлеи. Шәыезаны ма шәызрыцәцандаз!..» Нас аимҭәацәа рқәылашьа ҭас ааигәалашәеит: урҭ раҧхьагылаѡцәа еимырҭәоз аҭыҧ иакәшаны игылон, азәгьы иҧсы ҭаны доурыжьуамызт. Кьаҕәсеи Дыргәыни ирылшомызт дыррак аҟаҭара еиҽыркаартә ицарц. Иудыруази иҭахазаргьы?! Кьагәа илахьгьы аҧхзы аақәнаҭәеит. Еимырҭәаз ирылазҭгьы иаҳа еиҕьын, цхыраарак ҟарҭарын.

Абас ахәыцра еибарххарақәа данрылагьежьуаз, ихы иҭамкәа игәы иҭамкәа амаахырқәа ааигәалашәеит. Иҧсырҳагаха ишҧаҟаз аеыкәабарагьы. Аҧсҭазаараҽ ирацәаны иҭахызшәа дгәаҟуан ауаѡы, иҧсы ҭәуамызт. Аха аҧсырҳагараз иаҭахыз маҷзаарын. Ихәыцра ласқәа ааиҧнарҟьеит, мраҭашәарахьтәи ахәы иазиашаны, аҧсҭа иаахагьежьыз ауарба. Уи Амра агәыҭаҷҷ ихын, аҧсыцәгьара шазмырҭәуаз рбартә, иаҳаҳара акы ахьаҧшаашаз аҧсҭа иҭаҧшуан. Бзиа ибазомызт абри аҧсаатә ду. Ажьгьы уаѡы ифазомызт, аха инагәыдҭаны ишьуан абыржәы, аҧсаатә мѡас абла ҭыхра иахьа ибазма, аҕа иҽаҧхьа иеираргамар ҟаломызт акәымзар. Ашьаза-гәазара иазхьаауаз ауаѡы ишьаза шкашуаз амбози, игәаҟуа ладеи-ѡадеи иҧшаауа ихын. Ус иҭҟәаз злаарцоз инҭалеит. Амѡан ӈьоукы ҭамхакәа иҟамызт. Деилашуан Кьагәа. Иагьшҧарацәаз Мазлоу иѡызцәа.

Ҭаҟа азиас ццакуан амшын ахь. Ӈьара, аҭшәараҽ, ицәқәырҧа мацаран, ашықь бжьы уаргыломызт. Даеаӈьара иҭбаан, аееиҭнахуан, азганк ала икыдыееылон, егьи аганаҽ иҕҕаран. Ишлеиуаз даеаӈьара ҟәыҭәак ацрыҭуан, дгьылбжьахак ааҭакны, изцрыҭыз инацларц, уаҟа азы еибафон, аҭалара уаацәшәартә. Амшыни изиаси ирыбжьаз ахәы ианнавалак, ацаҟьа аҭаҟа азы ҭаулацәан, ишьшьыран, ацаҟьа азааигәара икашан. Ҭыхәаҧҭәарада аҧсҭазаара аман азиас. Ашьхақәа реиҧш жәлары андузгьы ианыхәыҷызгьы рҭоурых хҭысқәа ирышаҳаҭын. Аенытәи ахҭысгьы иашаҳаҭхарц иҟан. Уи ахҭысгьы зыҟалоз – аҧсҭазаара аҭыхәа аҧымҭәараз қәҧаран. Аҧсҭазаара иаҳәон зегьы – иқәылозгьы изқәылозгьы. Аха иқәылоз иҧсҭазаара ма иҽахҭәар еиҕьын ианамух, уи иакәын анхаѡ ҭынч бзазара дақәшәиырц иалагаз. Ҧҳәыси хаҭеи, хәыҷи дуи еилымхкәа, имаршәа иаҽагылаз даҧырхуа, шьҭахьҟа амѡа дықәлон иара. Даеазны еиҧшымкәа Дыргәыни Радедеи игәаҭа иааҭалеит. Ихатәқәак реиҧш ииҧхьзаз итәхарц, Мазлоу иҭзыуааны иҟаларц иҟан. Аиҳаразак Радеда лакәын ирыцҳаишьоз, макьана дхәыҷын, дыҧшқан, арахь жәпакы арыцҳарақәа лразҟымѡа иангылахьан. Аха ирыцҳаҭәҟьаз дабаҟаз, аҧсҭазаара абасҟатәи агәаҟреи уи иацыз агәырҕьара маҷи ззымбаз Ныгәҳа неиҭамҳәа иакәын. Ҭаҟагьы азиас ццакуан амшын ахь, аҭшәарҭаҽ ицәқәырҧамацаран, ҭбаарала аееиҭыхырҭаҽ иахьыҕҕарахашаз аҧшаауан, ишлеиуаз зеибафаран, ишьшьыран, икашан. Азиасгьы азышьҭра еиҭанакуан, ӈьара аҧаѡ арбгон, даеаӈьара аҭаулара армаҷырц. Аҧсҭазаара узынкыломызт, азиас ццакуан амшын ахь.

Дыҧшызижьҭеи аамҭа рацәак шымцацызгьы, дзызҧшыз рымѡа иқәхацәеит, амѡа днанҧшыланы, иааузар гәеиҭарц, дѡагылар цәгьа имбо дшыҟаз, аҧхьагыла гәыҧ аҟнытә аҧшыхәцәа ҳасабла иаарыцрыҭны аҧхьаҟа иааиуаз ѡыӈьа аакылшәеит. Ахаҳә саҧар

давԥшны, ибла ихижьломызт акыр иааскьаанза. Амҩа иахьаакылшәазгьы илаԥш ахын, ирышьҭаз анцәырҵуаз ибарц. Урҭ ааскьазеит, ибжьы мырҕәҕәацәакәа драцәажәартә еиԥш.

– Уа шәаагыл! – нарыдиҵеит, ишәакҧ рбартә еиԥш икылганы инарыкҽикын, даргьы шҳазхазшәа иааиҵаст. – Шәабџьар шьҭашәҵа ирласны! – ҿиҵит, рхы аҭыԥ аҿы иааиааанза. – Амца шәгәыдахҵоит, ижәдыруаз. Шәласы! – аниҳәа, рабџьар нарымпыҵыҩрит, урҭ адгьылаҿ икаҳаанза: – Аџьаԥҳангьы шьҭашәҵа! – нарыкәҽиҵит, даргьы рарҭмаҟ хәычқәа нышьҭарҵеит. – Уажәшьҭа наҟ, ацаҟьахь шәнаскьаны, шәҿы ацаҟьахь ирханы, шәаагыл! Даҽеакала ҙееазырҵысыз узы егьыҟам. Шәласы! Шәнапкәа шьҭышәх!

Руазә дҵысуа далагеит, аха иҩызаишыҟаиҵоз еиԥш, даахьаҳәын, деиҵаҟәарҟәаруа днеин, ибга иаҕа иеирханы, днагылт, инапкәа дырҩаханы. Кьагәа ахаҳә саԥар дынхыԥан, ишьҭаз абџьари аџьаԥҳани аашьҭихын, деиҵас дыԥаны, шьҭахьҟа даакәԥалан, аҭыԥ аалихит. Ҵаҟа ахаҳә саԥарқәа рахь дласкьан, маҷк нарыбжьаҵаны, аҩ-шәакькгьы нықәиҵеит. Арҭмаҟқәа ааиртызар – иҭацәын. Аҕацәа дыржьама ааигәахәт. Иҭацәыз арҭмаҟқәа ирылихызи, ма иҭаз абаҭадырцәарыз? ашәакьқәа аагәеиҭазар – еиҵан. Урҭгьы изыфеидахарын, зиқәа еибга анумоуаз, зиқәа кылҵәак умазар акәын. Издыруадаз Мазлоу дазхәыцны, азәы импыҵашәар рџьаԥҳаны ирымҭарц, рарҭмаҟқәа ҭарцәны, аԥхьа идәыкәиҵазар, знык ианхыслак, усгьы еилкаахон аԥхьаҟа рымҩа шкыз ҳәа? Даргьы ишыбџьардаз рдыруанаҵ, ирбаз рҩызцәа ирарҳәарц, еиханы ихьамҵуази. Ари дшазхәыцрыз издыруамызт.

Иаацәырҵит аԥхьагылацәа. Кьагәа иҭыԥ аалихит иҳаракыз ахаҳә саԥар аҿы. Дара ԥытк иааскьеит. Ирышьҭан аҭкәацәа, наҟ-ааҟ ар рывагылан. Аԥхьагылацәа рҩызцәа гәарымҭарц, иҭаҩаҿарашәа иҭагылан азы. Кьагәа блала деимдон, игәеиҭеит иҭынхацәа зегьы шеилацалаз, зразҟы иакәшаҳаҭхахьаз рыԥшра шрымаз. Дибомызт Аҳмыҭ, уи иакәын ииҭахыз. Ашьҭахьтәи агәыԥ раацәырҵымҭаз акәын Аҳмыҭ ҽеыжәны даниба. Иара идагьы уаҩы ҽеыжәмызт, дзықәтәазгьы Уча иҽакәын. Иҭахын зегь раԥхьа дгылазарц, арахь иара ашьҭахьҵәкьа акәын дахьыҟаз. Аԥхьагылацәа, рыуаа рбар, еилауаҭыррын, агәаҽеанызаара ҭәҕәа шьҭырхрын, иҟаиҵашаз абжа аиҭабжагьы идырҟаҵомызт. Абар – иааскьеит! Уажәшьҭа акылкаарагьы цәгьамызт.

– Шәзымцеит! – «рхи рҵыхәеи дыд-мацәыcшәа днахаԥартә», ибжьы ҵарыхәҵәа нарықәиргеит.

Аҭзы иадгылаз рыуаагьы аахьаҳәит, руазә уажәгьы дҵысуан, иҩызцәа аниба, иԥсы маҷк ишааилалазгьы. Аха ас аҩызцәа бџьарданы иҭаслымха избаз аибашьцәа ргәы цеит, ишымгәыҕуаз акы ишаниаз рдырт. Аҳмыҭ Мазлоу иҽы, алымсы иарганы, аҿааирхеит, дзыжәлаз ауаа, амҩа ирҭарц, инеиҭаԥа-ааиҭаԥон, акәымзар аҽыҳәҵәы иаиргон. Ир раԥхьагьы дышҽыжәыз даакәгылеит. Зегьы ԥхьара ҷьара илатәарц иԥшын, аха раапсара нарыхҟьан, изыниаз реазырхиа, изыҕәза иԥшуан.

– Уара уарбан?! – амца иҿыдды, иблакәа шаҟьшаҟьо, Мазлоу дҵааит, ибжьы ахракәа ирныҩыртә. – Кьагәа уакәзар, усыматәоу ҷьумшьан!

– Сан-Кьагәаз ииасзар ҳаибарбап! – иаагеит аҭак.

Кьагәа ишәакь, ахы кылҳәҳәо, иныкәиргылан, иҭыԥ дыллыбаапан, иҵаҟа ахаҳә саԥар дынҭатәан, уа иқәыз абџьар аакәԥааны, деиҵамхазакәа, дынкылԥшны дхыст. Мазлоу ивагылаз аԥхьагыла ргәыԥ аԥыза, илахь ашьа алҵәараауа, днеизҟәыҿит. Уи иахь аҕацәа рыхшыҩ ахьынзыҟаз, Кьагәа ихаҳә саԥар даазыхынҳәхьан, дызлахысыз ашәакь има. Иаразнакгьы аиҵаҵара далагеит. Мазлоу изеилмыргеит Кьагәа дахьынтәахысуаз. Ахысбжьы ахьгази ибжьы ахьгози ҷьарак акәмызт, иаалырҟьангьы иҟалеит уи ахысра.

– Ҳаи, иҟәыдызма ушәақь иҭаз? – ҿааиҭит иара.

– Ҟәыдзар уааҧшы, еиҭанеихуеит! – иҳәан, иикыз нықәҵа, иара итәы агәыҧ аҧыза иааихаххыз илахь инаирбахт. Уи ихагәҭа иҩкылҟьан, ишьҭахьҟа игылаз даҽаӡәгьы днеизҟәыҿит. Игәышҧқәа ирыварыҧхыз ираҷьыба каламқәа дрыламкьыскәа, инапсыргәыҵа хәшәзага ахәшә нанҧсаланы агәыцә инҭаҧсо, ахызаҵәгьы гәыбжьынацәала днагәҭасны, ауапцәа нахаҷьгәаны, ишәақь еиҵеиҵон, ҿҭны дахьынӡацәажәоз: – Уааӡырҩы, амцҳәаҩ! Иҳабжьаҳҵаз аӡара еилоугеит, ухырҵәаҩымзи, ахырҵәаҩрада уаҩра уламтәа.

– Иуҭахи? – игәы ааиҭаҧахьан Мазлоу. – Ақәылаҩ ианиҭахыу дқәылоит.

– Уара сҧажәргәыга дабоугои? – Кьагәа иҭахын аамҭа маҷк игар, иуаагьы иахьҭҟәаз ирхәыцыр, амала аҕацәа рхы рнапаҿы иаргаанӡа ҳәагьы дыццакыр иҭахын.

– Ужәларгьы амалгьы узсырхынҳәыргьы, уҧажәргәыгәа сара дызгоит.

– Уагьымгәыҕын, аӡәгьы дузгом, – гызмалрак ҵигар ҳәа дшәон Кьагәа.

– Уаа, уҳаматәам, ҳрацәаҩуп, зегьы ҳузшьуам, ухалагьы ухы ҭаумырхан.

– Сымала мцахарак рымҩа скуан ҳәа угәы изаанагеи? – деиҵамхаӡакәа дҵааит Кьагәа, Мазлоу игәы имиҟьаӡарц. Ақәылацәа рҧызагьы дырҩегь цқьа еиликаар иҭахын, ашьха мҩа зырҭшәаз ахаҳәқәа уамак роура шыҟамзгьы, заҟаҩы рыватәарыз. – Царҭа умам, Мазлоу, – иаҳахуан абжьы ҿаца. – Ҳара ара ҳтәоуп, умҩа кыуп. Уашьҭахьҟа а-Инал-иҧа даауеит, ауаа иманы. Уқабадха!

Мазлоу иҽы иадырт иаҽхьныз иҧсы шеибакуаз. Ҭыҧк аҿы изгыломызт. Иагьшәарҭан. Ҧхьаҟа цашьа ыҟамызт, шьҭахьҟа, уаҩы дрышьҭамлацзаргьы, хынҳәышьа рымамызт. Ихьаҵыр ирзыҧшыз здыруадаз, изқәылаз иахьцалак рҭынхацәеи ргәылацәеи еизымҩкәа иҟамызт. Арахь мҩак ада мҩа ыҟамызт. Арыҕьарахь, аӡиас аҿы улаӡарц, хланҵы уҭалар акәын. Иеибашьцәа, ирура рзымдыруа, еилагьежьуан. Усҟан мцы зымҳәацыз абҷьар еиҵарпапа иара иқәкын, даҽакгьы рхианы уа иқәын. Икылкаа дкылҧшуан Кьагәа. Ҧыхьақәа реиҧш ҭынч аатҕылара ҟаломызт, аҕа ишьара зынӡа дықәирҟьар акәын, иирбар акәын ашәақьқәа рацәаны ишҭҟьоз. Баша икаиршәуаз ахызаҵәгьы изымариазма, уаа шә-ҩык данырҿагылаз.

– Усҭ, инеиуеит! Уҷапан аҿы инкыл!

Абасгьы ҿыҭны, ахыхьчараз ҽырҵысрак аҟаҵаха имҭакәа, иҷапан иҭаиршәуеит. Мазлоу иаҕәра ааимпыҵшәан, имаҟҿаҳәара ахы дласны иааимлеигәеит, икьыркьыруа ар иаарылагьежьыз аҽы длахыҩрит. Усҟан Кьагәа исаҧар хаҳә длалбааҧан, ҵаҟатәи хаҳәык днавҵагыланы, ихысырц иаҿыз, аха дзызиехсуаз ззымҧшаауаз руаӡә даарылиҧааит. Ирласны егьи ашәақь ахьықәыз днеин, деиҭахысит, даҽаӡәгьы днеизҟәҿит. Рызынтәык еиҧхьыттаа реынкарҧсан, ахаҳә-саҧарқәа инаргәыдырҵеит, аха иушьуадаз. Ахаҳә «ацҧхьқәа» иқәыҧсо, урҭ ирыдҧаны зымҩа зыҧсахуаз ахызаҵәқәа блаҟьаны, аҳауа иахьалҵәраауаз, иҵәаауа зымҩа ицон. Кьагәа иҽыларҟәны, днықәҧала-аақәҧало, ҩ-шәақьк дразқәынҵа, иҭыҧ ҳаракахьы дҩыхәнеит. Араантәгьы иаҳа ибарҭан доусы иҟарҵоз. Аназара напышьашәала еилан ҳәсеи хацәеи, хәыҷи дуи. Иаргьы ишәақь ираҷьыба иааҭихыз акаламла иааиҵеиҵеит. Иаҧхьаҟа ахқәа изаауан. Нас егьырҭ аҩ-шәақькгьы напсыргәыҵала изаны, ахәшәқәа нарҭеиҧсан, ахқәа нархеиҵеит. Икаламқәа урҭ ирнааломызт. Аҟәҟәаҳәа ихысуан. Иара ҭынч аӡәаӡәала даҽа х-ҩык аарылихит. Нас ахызаҵәқәа имаз маҷк ишәпан, атәым бҷьарқәа ргәыцә ирҭаломызт. Ибҷьари иареи ааизынхеит. Дымццакыр анамуаз икаламқәа дырзыхынҳәуан акәымзар, дреиҷаҳауан, иарҭмаҟ иҭаз акәын еиҳарак ихы иаирхәоз.

Аназара еилауаҭыруан, ԥьоукгьы шәаҟьаҵәҟьеит. Кьагәа иуаа рхы иахәарц рыҽеирдырырц игәы иҵеикхьан, аха ас иаарласзаны рхы рнапаҽы иааргарын ҳәа дгәыԓуамызт. Хылкԥан, Кьагәа ибжьы шылдырызцәкьа, леилакь аган, лԥыцра аҵаҟа, иавҵаз аҳәызба хәыҷы, уаԥы имбакәа, усгьы зегьы рыхшыԥ ԥхьаҟа ихан, иаацәырылгеит. Иааизцаны рҽынадырхеижьҭеи, знапкәа еидҽаҳәаланы, еидҳәалаз Кьаҕәсеи Дыргәыни дырзааигәаны даауан лара. Радеда усгьы дылцыршәомызт. Дыргәын инапы злаҽаҳәаз аша па аахылҵәан, аҳәызба инапы инанылԥьгәалеит. Уи Кьаҕәса ихы даакәиҭитәын, даҽеазәы дынидгылеит. Ԥыҭ-ԥык ршакәа анԥыцәҵәа, амаза зегьы иаурзыцәахуаз, қәылаԥык игәеиҭан, изҽыз цкьа еилиргарц, даарылалазар, аҳәызба хәыҷы ихәламшәы иналаҵаны, иабԥьар ааихырхит, иҟамагьы ааҭыркәыцәааит. Кьаҕәса иԥызцәа данрыҵаҳәҳәа, иқәылаз ирықәлт, ԥьоукы рԥызцәа ԥдыртуан. Аҳәсақәа иаарымпыҵашәаз рыма ижәылт. Арахәи ауааԥсыреи, тәыԥеи бԥьари, еимҵәаԥи еимырҵәози узеилмырго, хацәеи ҳәсеи уцәеилаԥашьо, иаайлагьежьит. Ақәылацәа агәыҭҟьара иақәшәеит, рԥыза данҭаха, уи иакәын еилацаланы еиҽкааны измаз, иҟаҵатәыз ҳәа амԥагьы згәы иҭакыз. Раб игәы рызцәырҵит еимырҵәаз еиҽызкаашаз рхада раҕа имԥа шԥиҵәаз анырзылабҽабаха. Аиҳарак измыршәоз – имацара дыҟамызт, ауаа ицын.

Ихымҭа баша икамыршәкәан, аҕацәа рхымԥаԥгашьа дазкылԥшуан Кьагәа. Аԥхьатәи агәыԥ рыцхыраараз ԥьоукы еихагәышьеит, аха дара рыгәҭаны анеилалараха рхы ахьдырхарыз иақәшәомызт. Иарбанзаалак еиҽкаарак рымамкәа алада иасуан, аԥада иасуан. Иҭҟәаз ракәын еиҳа зееидызкылоз. Кьаҕәса ибжьы уамагаха дрылан, иԥызцәа рызҽеиҭуан имшәарц. Хылкԥан аҳәса дырхагылан. Дыргәын дышхәызгьы ирымихыз шәакьк, агәыцә кны, ашьхәа ыркәлааны, дыкшон. Хаҳәи-мҽыҳәи рылагьы еибашьрахеит. Анахьгьы арахьгьы шьаза кашрахеит. Амԥаҽ нахьынза-аахьынза еибашьран. Напышьашәла иахьеилаз заҵәык акәын аҭҟәацәа рхақәиҭраз иахьыкәпоз, иагьмаԛмызт дара, раҕацәа иреиҳахеит хацәеи ҳәсеи аныҟала. Аимҵәацәа реырпсаҟьеит, рымчгьы маԛхеит, ргәы каҳауан. Азәызаҵәык имшәо ирылаз Аҳмыҭ Мазлоу исаԥыцьыз Ҷыҷ иакәын. Уигьы, Мазлоу данҭаха, уамак изызрԥуамызт. Аԥхьаҟа хысран изҽыз, уажәи-уажәи шьҭахьҟагьы ирықәлама ҳәа, иаахьамԥшыр адагьы ԥсыхәа рымамызт.

– Шәҭаслымха! – рызҽеиҭит Кьагәа. – Шәҭаслымха, иаҳа еиҕьуп. Зегь акоуп бзиала шәԥсы шәызгом. Ҳшәыкәшеит, ишәымбазои?!

Ргәы еилаԥшуан иаԥхьа ишьҭаз. Аҵыхәтәан имацара иакәын амца рыжәызцоз, ихымҭа баша икашәомызт аха. Аԥхьа игылашаз дрыламызт, уи иалҵшаз рыздыруамызт. Ахысра иаҟәымҵызгьы ыҟан. Урҭ ирырбаны ихызаҵәкәа кылкааны рҽынархахт. Ишәакь агәыцә амца ахҟьо ишит, аха, ааҭгылашьа имамкәа, деиҭахысуан. Аҵыхәтәан ихысымҭа ахьнеишаз ишымнеиуаз идырт – ишәакь агәыцә еиҟәжәеит. Ариҵәкьа дазԥшымызт. Иабԥьар уа инықәиҵан, длалбаан, уажәи-уажәи ахқәа шихамацәысуаз, ахаҳәра мацара иҽавакны, рарымарахь ала днеит, рызқәақәа дрызԥшуа. Ихысуаз раасҭа, иԥсны еилажьызи ихәны иҕызуази еиҳан. Ихысуаз абжеиҳараԥык ршәакь еиҵаҵамҭақәа ирықәыршәаны, иҟама ҭԥаа, ахаҳә днахыԥан, абжьас еиԥш даарылалеит. Раԥхьатәи ԥыцьа иҟалазгьы еилыркаанза, иахьышьҭаз иԥаҵгәагәаанза, аҟама нарылеиҵеит. Егьырҭ ԥьоукы ԥаҵибарҟьақәан иааибарххеит, иара иҟама знык акәын азәы изы ианиҟьоз, иԥсырҭа иақәшәартә. Наскьа зыбԥьар еиқәзыршәаз, игыларызу цкьа ирзымдыркәа, ргәы еилабжьажьон, раԥхьаҟа хык рзааир ҳәа ишәаны.

Заҟа шәакь шьхәа иаахаз, заҟа ҭачкәым ддыршәыташаз ртәы ҳәатәымызт, ибзиашәа дызгашаз ак имаахеит. Арҭ имч рыкәхомызт ҳәа игәы ааиҭаԥарц ак игмызт, имацара дышрылаз збаз ауаа ԥыҭ-ԥык ицхраарц еиханы ианаарыжәлоз. Кьагәа иарма напала азәы

иҟама зкыз инапы ахьынзеикыз, даҽеазәы ишьҭахь ала деимырхха дикын, иҟама цкьа изымкьарц. Ишилшоз иҟама изиҟьеит дызкыз даиргарц. Уи дшыхәаауаз инапқәа аапсыехеит. Кьагәагьы дааурыжьҭзеит, аха, иахьиқәиршәаз здырхуадаз, иҧцәаз аҟама абжа шилаз днеизкәыҷеит. Зцыцашхәшәа /ишны иҧцәаз/ иқәиҵаз аҟама знапы икызгьы ибҕазарала инеихьишьит, илиҵазар усгьы илаломызт. Иааикәыршангьы ҳашәи-ҭышәи ҳәа еилан. Уажәшьҭа иара дмеибашьыргьы, аиааира ган, аха, аҵыхәтәа нагзара иуаа ирызныжьны, дызтәозма. Иахьаанагаз здырхуадаз, аас лабазак, ирҵәины иҧырҵәазшәа, насҭха ишьҭан, иаашьҭпааны, рызқәеи рхи мацара идырбаны дыкшо, аҕацәа исакьон. Лабашьак иҟьоз аҟара изыласын рҳәон. Алабашьа акәымзи ауаҩы рапхьаза бҧьарсгьы имаз.

Аимҵәацәа ԥсы рылазамкәа ишдыршәазгьы, ақабадхара раҭәамшьакәа, азәазәала инкажьны иҿарҳәааанза, инхаз ицәгьа ибзиа қәпаран изҿыз. Инхаз ҳәагьы уамак ыҟамызт. Ианааидырцыла ԥьоукы ааиладыргылақәеит. Ишьыз зегьы ааизыргақәеит, жрак иамардарц, дара ртәқәагьы ақыҭахь илбааргарц. Аҳәсақәа иҕзымзуа ҵәыуаран изҿыз. Ирыцәҭахаз рыуацәеи ргәыцхәцәеи ракәын. Сакасала илыбааргарцгьы, аиқәыршәарақәа ирҿын. Ԥьоукы Кьагәа Уча иахь идәықәиҵеит, азиас иавҵаланы, иҩоныҟа длыбааргарц. Иуаа дахьрылаз уажәи-уажәи икәыхшо-иззатәуа дгәыдыркылон, аҳәсақәа аҵәыуара ишаҿыз рхы игәы инадырҵон. Абасҟатәи гәаҟра рзаазгаз Мазлоу иԥсцәа дрыцыржырц, инапқәеи ишьапқәеи ыркалкало, ажра дҭарҵеит, нас ахаҳә-мҿыҳә нарықәырҵеит, имлашьуа акы рхамлартә, ахацәа ркәымжәы акалҭқәа рыла ахаҳәи, ацаҟьа ҧехеи, абҕанҷи уҳәа, ирбаз ааганы, ирықәырԥсон. Ҳәыгәра дукгьы аалырхит. Инхаз Мазлоу ир-уаа шьхынԥсыланы игылан, урҭ ирызԥшын агыруара иҭахаз ахацәа рыҳәсақәа рҿы. Ишьтырхыр акәын абраҟа аԥсҭазаара хьанҭа. Иуаахар ԥьоукгьы зыматҵ руаз аҳәсақәа ирхацәахарын. Убарҭ дышрылаԥшуаз, илаԥш наиаахеит зылахь ицәыцԥшны иԥшуаз Ҷыч.

– Уара, аԥсцәеирымга, уԥсы нхама? – даарылигеит иара.

– Сара исыхьп зугәахәуаз, – иҳәеит Ҷыч, иарбанзаалак разҟы цәгьарак ззыԥшыз иакәзамкәа.

– Нас угәы иалоу арбан, аԥсҭазаара аҵкыс аԥсра еиҕьоушьо уҟалартә?

– Мазлоу иҷаԥан иақәшәеит ухымҵа.

– Аибашьраҿ убас ҟалоит, егьыс ҟалоит.

– Саргьы убри ауп исҳәо: Мазлоу иҷапан иақәшәеит ухымҵа, аибашьраҿ убасгьы ҟалоит, егьысгьы ҟалоит. Ахаҵа убасгьы дақәшәоит, егьысгьы дақәшәоит.

– Ҳзара еилаганы, агызмалра сыҵеигаларц дзалагеи?

– Уи иара иакәын изусыз, ақәылаҩ ианиҭахыу дқәылоит, сара дсазҵаауазма.

– Уныҟәашьала ухаҵашьа убарҭоуп рҳәеит, Ҷыч, азара еилагара ахаҵара иатәым.

– Нас ухаҵазар, даҽеа хаҵарак мҩаԥга, Наԥҳа Кьагәа хаҵа!

– Иуҭахыузеи Ҷыч?

– Шәаԥьҳәара ҳзызуша иуҭахыу дааҳалхны даҳзышьҭ!

– Иашоуп, Ҷыч, иуҳәаз, – ҽааиҭит Кьагәа зхаҿы ԥсыла идыруаз. – Ҳауаажәлар рахь ддәықәҵа ҳуазә.

– Ҳара иаҳзууз шҳақәнаго аадыруеит, – иҳәеит Кьагәа икәанызаншьа аазнырыз даҽеазәы. – Амала ҳзыкәшәаз еиҭазҳәаша азәы ихы дақәиҭутәырц ҳуҳәоит.

– Бзиоуп, – дақәшаҳаҭхеит Кьагәа, иауижьуаз дахьнеиуазгьы ақәылараз раара иацәиршәарын, ихаҭагьы избахә раҳаны, рцәа иҭазызаарын ҳәа дазхәыцны. – Амҩақәа бзианы издыруа уара уоуп, ушәаԥьҳәаҩыз, Ҷыч!

Уи инапқәа Кьагәа ихала иааԥиртит. Амҩа дықәлаанза, иԥсы ааиҭеикырц наиабжьеигеит. Ирҳәны иааргоз иреиғьыз аҽ бзиа ааргарц иуаа инарыдиҵеит, имҩаныфагьы ааизырԥшаарц нареиҳәеит. Ҷыҷгьы шәшьырҵак аҽы кәахьчак, ахаҳә иныкәҵа, дықәтәан. Блала еимидон ашьаза-гәаза иахьаҭыԥхаз. Ибла хаазамкәа аиааира згаз дрызԥшуан. Уажәи-уажәи, игәаҕ хьҵны ицо, иара иаҵкыс ихаҵахаз, Аҳмыҭ Мазлоу ду иаҵкысгьы ихаҵахаз, Наԥҳа Кьагәа хаҵа дизԥшуан. Абри зегь ракҵыс диҭахымызт иара. Избахә аагеижьҭеи, Ҷыҷ илшашаз илшомызт. Иара иакәмызт Аҳмыҭ Мазлоу иҩызцәа ауаа цәгьақәа ирыҵаҧәуа иалагеит рдуней. Иуаа рацәаз шәа ҟаҵаны, имацара мцахарак мацәыс шәа ахи аҵыхәеи ааимданы, шәаԥьҳәара зушазгьы иҳәаны димырхыртә, иагьшԥаҟеиҵази? Агызмал иаҵкыс дгызмалын, Абчараҳ иаҵкыс ихымҭа хиан, хра ԥслаҳәҵас дагьшԥарыхьзеи! Уамашәа иубашаз ихызаҵә Мазлоу иҷапан ахыҵәҟьа ишԥаҭаиршәи?!

– Ухҩазар умҩа уқәыл, ашәаԥьҳәаҩ! – дааидгылеит иара Наԥҳа Кьагәа ихаҭа, ицыз Дыргәын иҿы аҕәра икын.

Ҷыҷ дҩагылеит, илаԥш Радеда иналаахеит, аҳәсақәа дахьрыдгылаз, лара Кьагәа иԥҳәыс лызқәа лькәнавалкит, ауаҩы цәгьа ибла данынхԥшыла. Абри азҕаб дылхылаԥшцәон иара иахьантәарак, ак лыхьыр иҭахымызт. Мазлоу иԥҳәыс лымаҵура лыгхарымызт, лангьы дылирбарын, дырҩегь агәрҩа дарганы, лԥҳа диҭирын, инапала аҭырқәцәа дыдирхәҳарын. Урҭ усгьы иарбан ба бзиазаалак азҕабцәеи аҷкәынцәеи ракәын изҭнырԥсахлоз. Зьӄызывалкуаз аԥҳәысгьы дирқьаԥьарын аҳҭынраҽы. Аԥажәар ргәышьа лирбарын, аха иабаҟоу!

– Наԥҳа Кьагәа ухаҵкы! – ҿааиҭит иара, уаҳа ак згәы иҭаз иакәзамызшәа. – Сымҩа зеиԥшроу уеизгьы иубахьеит. Бԥьарда уаҩы дмаҭәам, ауаагьы ргәыжәла цәгьоуп, аха агыгшәыггьы шмаҷым удыруеит. Иҟалозар абԥьар сақәиҵтә!

– Иуҭахыу абԥьар уалаԥш, заҟа уҭахыу аԥьаԥҳаны шьҭых!

Ҷыҷ абԥьар ахьеилажьыз даарылаԥшын, иреиғьын ҳәа иипҳьазоз аарылихит, ашәакь бзиа усгьы идыруан. Арҭмаҟгьы ааидыркит. Уи аахыртны, ишәакь еиҵеиҵеит, зегьы ишырбоз. Даахьаҳәны, инижьуаз иҩызцәа днарылаԥшит, ршәаԥьҳәара шынаигзоз деилыркаауа. Даргьы ирдыруан ари ауаҩы дзакәыз, уца ҳәа даноурыжь нахыс, ааҵгыларак шыҟаимҵоз. Лаԥшыла заа иаҭабуан, иагьиҵашьыцуан ахьымзҕ шәаԥьҳәара акәзаргьы иахьидыз. Ҷыҷ данаахынҳә ишәакь ихәда инхишьын, дыҩеыжәлеит. Хьызрацара дцозшәа, абзиараз ҳәа инапы ҩышьҭыхны, иҿынеихеит. Амҩа алԥха наиқәныҳәаны, доусы рус ахь иаахынҳәит. Иара ахаҳә саԥар ҳараки ацаҟьа акыҵҕи ирыбжьысуаз амҩала днавалеит. Иаарласны ибжьы ҿацаза иаараҳаит, уи иҿы арахь ирханы дгылан.

– Исзууз абзиара аҭак ҟасҵаратәы акгьы салаҟам, Кьагәа, аха сызқәшәараны сыҟаз акәзу сыздыруам, избаз аԥхыз ԥьашьахәы атәы уасҳәар сҭахыуп. Уабаҟоу, Кьагәа хаҵа, уаацәырҵ!

– Ҳаи, иубаз закәузеи?! – иҳәан, Кьагәа дааԥхьагылт.

Ҷыҷ кәтыҿырҳасрак ахмырҵыкәа, иабԥьар ҩышьҭикәыцәаан, Наԥҳа Кьагәа инаиқәикит угәахәааанза, ахысбжьы ҭкьеит. Кьагәа даатрысын, имаҟахы ааникылеит. Дышхәыз рбан, ирурыз иақәымшәо, иааизыҩоит. Уи ихы иархәаны, Ҷыҷ иеышьҭыбжь апҟара-пҟараҳәа ашьха цаҟьа ианыҩуан. Инаҵеибарҟьақәеит, аха Кьагәа иааникылеит. Агьҟамлеит ҳәа иргәыҵт, доусы русҟәа рахьгьы ишьҭит, ргәы шеилаԥшуазгьы. Иара днавҵагылан, ихҭарԥа иҷапан ала ашьа кылҵәрааны иахьаауаз инҭеиԥьгәан, аҵыхәқәа ибҕа иакәыршаны, иҿеиҳәеит. Кьаҕәсеи Дыргәыни даарыԥхьан, аҽы изааргарц рыдиҵеит.

Арахә цьоукы аҩныҟа иԥхьарцахьан, ахәцәагьы амҩа иқәыргалеит, иҭахазгьы рысакасақәа ирныртцахьан. Убарҭ асакасақәа лаԥшыла иааимидон еиԥш, аҽы изаарган, дҩакәдыртәеит. Рҩыцьегь ицрымҵзакәа ицзарц нареиҳәан, иҽы аҿынаирхеит. Хылкьани Радедеи Кьагәа дышхәыз аурымбахуаз, аҽы инашьҭалеит ргәы ҭԥсааua. Хылкьан илцәыхьанҭан аныҟәара, иара усгьы лгәы хынҳәыхуан, аха аҽы дашьҭыҵуамызт. Урҭ днарыхьзеит Ҷаны-ԥҳа Елыф, лԥа аиҳабы длыманы. Егьырҭ лабраа рахь Бармышьҟа илышьҭын, иаалымгацызт.

Кьагәа ҽыла дыццакуан, амҩа ианыз драԥысларц. Ихәра, ахьаа шамазгьы, аамҭа цацԥхьаза иаҳагьы аҽарцәгьон. Уи имдыруази, раԥхьа акәызма данхәыз. Имч еизигон, ианамух Уча иҩнаҿынза ишьамхы иҽаиргарц. Ихәра иҭеиҷьгәаз ихҭарԥа азганк ишьа алжжуан, иԥхаза, икәадыр иқәыжжуа, иҿацэ арбаазон. Иҩныҵҟа амца ицралон, ишьа иҭралон, уаагьы ишәуан. Ихшыҩ шыцкъац ицкъан, ихәыцра еилагомызт, дагьгәыҕуан ииулак, цьоукы сакасала иҵамлартә, иҽааизигарын ҳәа. Шьха мҩан, ауааи арахәи драԥысырц рывсра усгьы имариамызт, аха араҟа акыр иашарҭан, нас лбаарҭахон, ашьха ацара акәын иуадаҩыз, албаара уарааԥсагәышьон, аха уҭыԥаҿ уанлеилак акәын уи анудыруаз. Кьагәа дышгәыҕуаз еиԥш шцәыкьаз дзымлыбааит, ишьҭаз иҭынхацәа иманы. Амра амшын ихиаалон уҳәартә, Мамзышьхеи уи аҵаҟала иаҿыгаз Зыхьҿеи рыбжьара илҭалахьан, арахь иара Калдахәара иахагылаз ахәы ахь дкылымшәацызт.

Амҩа ианын ауаа еиԥхьытта. Аҳәсақәеи ахәыҷқәеи аиҳаразак ирцәыуадаҩын аныҟәара, аха, рхы иақәиҭны, рыҩныҟакәа ишцоз ала агәрагара шырцәыцәгьазгьы, уи еиԥш иҟаз ацәанырра акыр ирласны ирзааиуан, ирхаргаз агәаҟреи амчымхареи амшбжа ашьҭахь, избанзар ахақәиҭраз иҭахаз аибашьра, рхала иалахәны, рхала рнапқәа злаҿаҳәаз ашақәа ԥырҵәон, ашьаза каршны. Аҩныҟа ахынҳәрагьы иахыццакцәон, ишрылшоз ицон, аалашьцаанза иназарц, Наԥҳа Кьагәа хаҵа ишьҭаланы. Уи раԥхьаҟа дцахьан, арахь дзеиԥшраз ҳәа еилкаа рымамызт, дхәымызшәа ҟаиҵеит, аха ас дласзаны еиқәирхаз раԥхьа дцарымызт деибгаҵәҟьазар.

Уи ауха мҩабжа имԥхьарада ԥсыхәа шрымамыз здырҵәҟьоз асакасақәа ирыцыз ауаа ракәын. Ҩба-ҩба ҽы еишьҭаргыла, акьат шәпа ауқәа аеқәа рыбжьаргыланы, асакасақәа ҩба-хԥа рықәҵаны, амҩа иқәлеит, аамҭагьы рыцәцеит. Ихәыз ма заа илбааргарц ргәы иҵан, аха урҭ азәгьы дзымлыбаазеит ауха.

Абас зегьы ццакуан алада. Уаҟа ирызԥшыз аимҵәацәа иқьаԥҭартәыз рынхарҭақәа ракәын, аха, знык илазар, рԥсы ааивыргагәышьон. Рыуацәеи ргәыцхәцәеи рахь ицарын, нас, азәи-азәи еицхырааны, қәацқәак еицдыргыларын, ҿыц нхара реазыркрын. Ҿыц анхара анхацәа иаурымбацхыз. Аус злаз рырахә рыман, ахш хырҵәы рыгхомызт. Рымхқәа ҭаргылар, реаҩорақәа еимырдарын, еицхыраарын. Аԥсра знык узахыԥондаз, абзазараз иҟауҵашақәаз ҳәа ушызхәыцрыз, иаразнакгьы анхара ҩ-напыкла ишукрыз.

Аҵанаа раазара иазымаазеит ҳәа зыбзиара зхьымзаз ирзырҳәон. Ихьаақәа есааира ицәгьахо мацара, иблахаҵ анаайлагьежьлак, икәадыр дахымҩорырц, амаха ааникыло, Кьагәа аладара данынҵалоз, аилашәшәихьан. Аҽеыуаҩы дшақәтәаз алада ахы анархоз, аҽы акыр иацәыуадаҩын. Аха иаҽехьныз дзеиԥшраз адыруазшәа, ашьапқәа уамак еихымго, ирсса иргыло, илеиуан. Амҩа бзианы иадыруан. Иҽеыжәыз иакәын аладара зызхымгоз. Маҷк ишьҭахьҟа дынхынаалар акәын, усҟан ихьаа ҵархазон. Имгәа аҵаҟа ашьшәы ҭатәозар акәхарын, агәыр аԥынҵа аладыркьакьозшәа, даара ихьуан. Ианизымчҳалак маҷк ԥхьаҟа дынхынаауан, аха уи шәарҭан. Иҽеы ахәда данақәҳауазгьы ҟалақәеит, дныхбыкьзаргьы здыруадаз наҟ-ааҟ Кьаҕәсеи Дыргәыни ааиҵамгылар. Ашоура

анеиқәтәа, маҷк аҽыхьҭара иааҽшәшәаз аԥсеивгара армарион, дымгызыкәа ихы инапаҽы иааигон. Амза амҩа арлашон. Уи ахатца иакәын изхылаԥшхәыз.

Ахәыцра зцәыцәгьаз илԥшаахыз хәыцран изааиуаз. Адунеи дшаныззаауаз иаарласны здунеи зԥсхуаз иаҟара уаҩы издыруамызт. Наԥҳа Кьагәа изеилымкааua дыҟамызт закәытә хатцараз уи аены иҟаиԥаз. Ауаҩы ишьҭахьҟа акы изынхар иҭахын. Акы акәымзар даеакы ҳәа дгәыгуан. Назаза акгьы изнымхозаргьы, ишьҭахьҟа избахә, аамҭа кьаҽла акәзаргьы, изларҳәашаз иҭынхарц иҭахын. Хылԥ диаҭәаимшьазаргьы, иԥәоаншьап нхашьа амамзаргьы, ихьз зларҳәашаз наигзагәышьеит. Уаҳа илшарызеи ижәлар рзы. Дҟәындҟәындуан имацара. Ицыз деилыркаарц рхы шьҭыхны иԥаԥшуан, аха, дара ишрызкымыз анырбалак, амца шоура далан ргәахәын, иҽеы дахымҩорырц, иаҳагьы ицклаԥшуан.

– Ииуа ициуа,

Иԥсуа ирыцԥсуа,

Ԥсра зқәум сажәабжь…

Амала ахьз-аԥша мацара дашьҭамызт. Уи иашьҭаз ашәа изырҳәомызт. Жәлар рашәа ианылоз жәлар рынасыпаз иқәпоз иакәын. Даргьы ишьҭаланы илеиуан, изылԥхашаз азәыр дзыҟалозар дихылаԥшырц иашьаԥкуа. Усгьы уаҩы агәра изхатцомызт Наԥҳа Кьагәа хатца ғәғәала дхәын, дызгашаз иқәшәеит, днымхаргьы ҟаларын ҳәа. Иара данықамыз хылаԥшрак роурын ҳәа ргәы изҭашәозма. Иара ида бзазашьак ҟаларын ҳәа изхәыцуазма нырцәааи аарцәааи. Ашьхақәа хылаԥшрыда, хьчарыда инхарын ҳәа агәра згодаз.

Амзеи аетцәақәеи лашон, зышьҭахьҟа ихынҳәуаз ргәы ддырхьырц. Атцх лашара иалубаауан, хытцакырҭакгьы нымхакәа, Сымсым Уча инхарҭа ныкәаццышәаа ишцаз. Аҳәсақәа еибарцәыуа иааилагылеит, арақәа рытцаҟа арымз, ауапа ныкәыршәны, Кьагәа дҽыжәхны даннықәдыриа. Урҭ ирцәыуаз анхарҭакәын. Дара ирышьҭаланы илеиуазгьы рыбла агәра рызгомызт, еицәаз рхаҭақәа рынхарҭақәа рҽы ишырзыԥшызгьы. Инымхацәакәа рырахә ааилырцақәан, илалбаақәеит, еибакеибашьҭуа, амцабз иагаз амзырхақәа ирыкәыпсаз арацәеи ахәеи инархаанхарц. Еибарцәыуа цуҭак ауаа еилагьежьуан. Цуҭак ауаа зцьабоз ақытагьы ргәы ҭкьахьан, изыниаз ианышәарц рыҽедырҭынчырцгьы цәгьа ирымбо. Аҳ а-Инал-иԥагьы иқыҭа зыкәдыршәаз акыр ихьымзгишьан, атак шыҟаиԥашаз дазхәыцуан. Аимцәара аимцәара ацын. Аха ақыҭа зегьы ажәабжь ҽыц шаарылҩыз еиԥш, иара илымҳа аҽынзагьы иаазеит. Уча инхарҭа аҽынтә убжьы ғәғәаны иургар иара иашҭа аҽынза иназартә еиԥш, уамакгьы набжьамызт, аҩхаа атәы умҳәозар, рыхәқәа еиҽаԥшуан. Ақыҭа аналцгьы аухатцәҟьа ираҳаит Наԥҳа Кьагәа ахатца ижәлар рхы ишакәиҭитәыз, ихаҭагьы, ишьамхы иҽарганы дышлыбааз, ғәғәала дышхәыз. «Ҳаит, зыжәлар рзы агьаргьалас иахагьежьуаз дышԥаҭадырхарыз?!» – ираҳауаз агәра рызгомызт ауаа. Лымҳатаск зауз азәы, ишьамхы днанагоны, даанымхакәа, ашарагьы дазымԥшкәа амҩа дыкәлон. Зынхарҭа ҭацәқәа иаархагылазгьы аанымгылакәа, рылаҕырз макьана ирҽажжы ишыкәзгьы, еиханы аҩада, арақәа рытцаҟа иахьеизаз, ицон. Рынхарҭақәа рҽы инеины иҟарцарызеи убысҟан, усгьы иқәыршьаахьан, урҭ нас еиҽыркаарын, арахь излакәырхзаз ргәыгырҭа иҷапан ахы ҭадыршәит ҳәа згәы иамукәа реиқәрхаҩы изԥырымцыз иаарыдизалон дара. Ауаа рацәахазеит, атцх макьана акыр шагызгьы. Доусы рхаҭақәа рхьаа рхашҭны, зегьы ирыгәхьааз имҕззакәа зԥсы зхытцырц иаҽыз иакәын. Уи идунеи иԥсахрын ҳәа рыбла иамбацызт макьана, агәрахатцашьагьы рымамызт, аха ауаа, рыҩнытцка хаҳәк-хаҳәк ргәытцазшәа, аԥсеивгара рцәыуадаҩын.

Ҭагә дышхәызгьы дааихьан заа. Уи уа дидтәалан. Ихәра ааԥыртланы, имгәа инапала днагәтас-аагәтасшәа иангәеиҭа, ҩнытцкала ишчуаз ибеит.

Ахәы иҷапан ахькылҭәаз ала иааиуаз афҩы аниаҳа, икьатеиқәа ахы ишыҧнажәаз идырит. Абраанзагьы лбаашьас иҟаиҭаз шҵьеишьозгьы, харак ишизнамгоз агәра игеит. Закәытә мчыз абри ахаҭа илаз аҭыхәтәантәи аҭх азгьы дазхәыцуан абырг. Наҧҳа Кьагәа дызлеибаркыз аилкаара мариамызт, даниз аҽны нахыс дшидыруазгьы.

Зегь раҭкыс згәы ҭаҧеуаз, аха лаҕырзык зызҽамыршәоз Хылқьан маҷк иааилыҭқәар, лхаҭа лхаҭа иаҧхьа днатәар, днаиацәажәар лҭахын. Иалҳәарын уи уажәы зегь раҭкыс игәы иҭхоз аус дазымхәыцырц, иҭәҩаншьап шмызуаз. Аха лара лызҽҭуамызт, ауаа дырзеилкаауамызт. Асҟатәи агәыҧжәарақәа рышьҭахь лҧсгьы аамаҷхеит. Дкаҳаанза иналымҭасын, даарылганы, ацәаакыра лылымсырц, ирбаз неиқәҭаны днықәдыриеит. Азгьы аалҽадырхәхәеит. Аҧхзы лықәнаҭәон. Радеда, усгьы лылаҕырз лзынкыломызт, инеимаҭәаны дқьызқьызуа, длывагьежьуан. Ҷаны-ҧҳа Елыф уи длылабжьон, ихәыз ауаҩы лаҕырзыла дукәабар ҭасмызт ҳәа. Усҟанҭәҟьа Хылқьан уаҩы дылбомызт, ирҳәозгьы лаҳауамызт, лгәы зыҳәоз лхаҭа иҭәҩаншьапаз игәы ирҭынчыр акәын. Иара ҽҧныҳәас зныкгьы илимҭацызт лцәа ахьылтәымымхоз азы, аха ахшара диҭахын. Анцәа диашьапкуан, ҽымҭзакәа ларгьы длашьапкуан, уи ус шакәыз лдыруан. Ахшара лцәа далашәеит, абгьы дыҧсуан. Ҳаи, убаашәт, уабаҟаз уара, иаҳҳылаҧшхәыз Анцәа ду?! Лара лхала илызиамҳәазаргьы, иаҳар акәын даҽазәы ила, иур акәын азәы цҳаражәҳәара. Даалыҧхьеит лаца Ҷаны-ҧҳа Елыф. Лхы лалырҟәырц длыҳәеит. Ҷаны-ҧҳа Елыф дагь-гәырҕьеит, лаца дналхыҭны, Кьаҕәса дылзааигарц, Дыргәын длыҧшаауеит.

– Дышҧаҟоу ҳаҳ? – дҭаауеит лара.

– Иҧсы шҭоу азы дыраагап, ихатә цәардҕәы днықәаҳҭап ҳәа иасҳәан, Ҭагә иуам. Ихьаа ҕәҕәоуп, азы даҳзыргом иҳәеит. Амҩан даҳцәҧсыр аҭкыс, ара дыҟаз, араагьы тәымҵьарам рҳәеит исҳәаз заҳазгьы.

– Иҭәҩаншьап мызуазаап, Хылқьан лцәа лтәым.

– Ибҳәо закәызеи?! – дагьаалашеит иара. – Абаа, ус акәзар, дымҧсзозаапеи! Дыҟоушәа исымҧхьазалои. Ҟаи, ҳазшаз длықәныҳәааит уи аҧҳәыс!

– Иара иаҳар лҭахыуп.

– Уи сара ҟаҭашьас иасҭои?

– Ухала иауҳәоит ауп.

– Ишсымарахо збап, – иҳәан, дналҧырҭит.

Ажәлар еилагылан. Днарыгәҭасны ахәы днаихагылеит. Ҭагәгьы уа дидтәалан. Егьырҭ абыргцәагьы ихагылан. Урҭ ара ишыҟаз Кьаҕәса иашьа изиаҳәомызт иаҳаз. Дааҧшырц избеит.

– Ҟаи, абааҧсы! – даақәыҧсычҳаит Наҧҳа Кьагәа. – Уча дысхьымзозаап.

– Умшәан, уи ирласны дааргоит, – ахаҭа игәы Ҭагә иааҟаиҭеит. – Арантәгьы аҷкәынцәа ҳашьҭит. Шьҭа иаалашт.

Ацәылашара аҽазнакит. Ахәы иҧсы ааивигазшәа диан. Дыцәеит маҷк уҳәартә, иҽааирҭынчит. Иҧырхагахар ҳәа ишәозшәа, еилагылаз рыҽдырҭысуамызт. Акалҭаҽ ҽыц иааиуаз анаарылагылалак, маҷк иааицәажәон, изықәгәыҕшаз агьшыҟамыз ааибырҳәақәаанза. Иаргьы рацәак иҧсы изшьомызт, данааҧшуаз ихьаа иҭегь аҽарҭархьан. Аладатәи ҽыла азәы дҩаргон. Ауаа амҩа наирҭан, даҽеыжәырхит, иҭагылангьы Наҧҳа Кьагәа иаҧхьа днадыртәеит. Уи ахәы ихаҽы анааимида, егьи иблақәа аахитит.

– Угәыцхәра сшаҧсахаз умбои, Уча, – сшықәиоу суҧылоит.

– Умшәан, уҽырҕәҕәа! – иҳәеит Учагьы, зҧсы хаҧыцла изкыз уаҳа игәы шҧаирҕәҕәарыз.

– Ушьапы шҧаҟоу?

– Сыѡнынза саазгаз сшьапы ҕәҕәазар акәхап. Уара цхыраара сызумҭеит акәымзар.

– Ҳманшәалахеит иахьцалак, ҧыҭ-ѡык ҳацәҭахагәышьеит, аха аибашьра усала изеилгом: зылахь иану дузахырҧом. Ѡнқәакгьы рблит, ҷьоукгьы хыҵакырҭада инхагәышьеит, аха шәеицхыраагәышьап, уи иахьа иаабазма.

Агәаҟрагьы дналагеит жәлар рашәа ианылоз ахаҵа. Ихы изымдыруа дҟамлеит, ихагылаз лаҧшыла еимидон, инаихыҵырцгьы иҭахын, иҧсышьа рыблаҽ инымхарц. Убри аамҭаз иара Кьаҕәса даеа ҳамҭанык ибла аахзыртышаз ажәабжь иаҳарц иҭахын. Уча илымҳа инҭишьит, ишыҟаҵатәыз ус шакәмыз игәы ишиҵанаҳәозгьы, аха зҧсы зхымҵырц иҟаз иҽаҧхьа иуал наигзарц. Учагьы игәы ааҭынчхазшәа ибеит, аха уигьы ицәыуадаѡхеит иаҳәшьа илҭаххаз анагзара, ауаа еикәшаны игылан, аиҳабацәагьы хаҵгылан. Абхәында ихәҭамызт аеҳәшьаҧа дышиоуаз ала агәырҕьаҽҳәаша ҟаиҵар. Аха Наҧҳа Кьагәа амаҳә иаасҭагьы дизааигәан, иақәикит аҵас днаҧгыларц. Амала убасҟан, ахәы ихала ихы иабхәында инаизирхеит.

– Уаасзызырѡы, Уча! Уара макьана уҷкәыноуп, аха иудыруаз – ажәлар реидгылара иҵегь иҕәҕәазароуп. Урҭ еидызкылаша ахылаҧшра ҕәҕәа рҭахыуп. Уара уаҟара сзықәгәыҕуа уаѡы дсымам. Ҳашьхақәа рыхьчара унапы иануп… Уааихылаҧш Рамхәыҭ, уи имадароуп Мазлоу цәгьахәыц ҳазлаҵаирбгаз…

Амра агыламҭаз шьыжьнаҵы ианрықәымҧхоз, ѡын-ѡықәра ниҵырц зыдырныҳәалоз бзанҵықәра ниҵырц ашә-ѡык дырхаҵахәхеит, зынза дшымҧсзаз ихаҭа изеилымкаазакәан, уи алагьы изааигәазаз ах-ѡык рҧсы ахьынзаҭаз, аҵеи дышизҧшыз идыруаны, нырцәымѡа дықәлазҭгьы, ҷьанаҭ гыларҭыс ишиоуаз усгьы агәраҵәҟьа ганы, рхы шәиуа адәы иаақәхеит. Аха уи ашьыжь азы иара идунеи аҧсахра акы иазнархәыцуа иҟамызт. Дааиқәыркаазангьы аҵәыуабжьи амыткәмабжьи удыргыломызт. Ахацәа анааихыҵқәагьы, аҳәса рыҳәҳәабжь ақыҭа иналҵәрааит. Аимҵәараены иҭахақәаз ирыдтәаларц иаангылақәаз азәык-ѡыҷьакгьы еихеит ахәы амҵахь. Аҳәсақәа макьана реырзеиқәымкыцызт, усгьы рылаҕырз рҽашы игылаз ахацәа, рыхҭырҧақәеи, рхыл-ҧарчқәеи, руапцәа хылҧақәеи нышьҭаҵаны, рабҷьаргьы урҭ инарықәҵаны, рхы-ргәы иаасуа, аҧсы иааихагылеит. Ара иеилагылақәаз рееилдыргаанза, Амра ажәѡан агәахьы иѡхалеит, арахь изаҳаны егьырҭ ақыҭақәа рҽынтә иаауаз шааиц иааиуан, ҵәыхәаҧҵәара роурымашь ҳәа уаарызхәыцыртә.

Еигәыцхәцәаз реааизыргеит насҭха, еиҳабацәақәакгьы рыманы. Иҟалаз аус аҵыхәтәа збатәын еиқәшаҳаҭны, иарбанзаалак ҷьара гәынҷыхьажәак азәы изнымхартә еиҧш, хьымзҕыкгьы азәы идымларц. Нырцәи аарцәи реимадара еиқәшаҳаҭрала имѡаҧыслон, ҳәымцак иахатәаз ауаа реиҧш, реилазара иагьнаунагзахар акәын. Ҧхьаҟа уҧшырц акәын иахьатәи амшаз уусқәа нап зрылаукуаз.

– Сара стәала, – иҳәеит Кьаҕәса, – зны иѡнаҭа днаагароуп. Ихәшҭаараҽы икҽагылоу ацәардҕәы анизыцәарҭахалак, иҵәыуацәа ааихагылартә еиҧш, нас иҟаҵатәу ҳәа ҳаилацәажәаргьы ҟалоит.

– Убри азоуп ҳагьзааиз, – ихҳәыцыз ишьапы илабашьа анҵаны дахьтәаз, Уча Кьаҕәса днеиҽаҧшит. Уча еиликаауан дызлатәазгьы ирхагылазгьы зегь раасҭа Кьаҕәса иабашьра шаҭахыз, уи иашьа иеиҽкаара дара ргәараҭаҽ иҟаларц акәын ҳәа игәы иҭан, даеакгьы дазымхәыццызт, иаарҳәрагьы уадаѡрахон. – Наҧхьа Кьагәа уара дуашьоуп, аха ҳара ҳицәтәымзаргьы удыруеит. Уи адагьы нырцәааи аарцәааи азәы дицәтәымым, иҧсы анҭаз зегьы рбзиабара дашьҭан, дара рзы дҭахеит, уажәы сашьа иоуп ҳәа уаақәгылар, ҳара ҳзусҭқәада ҳәа иаауҽагылар, ирауҳәои?

– Иашоуп! – рҳәеит наҟ-ааҟ ирхагылақәаз.

– Цқьа ҳазхәыцроуп, Кьаҕәса, абыржәы ҳазлацәажәо, ҿааиҭит Ҭагә, Учеи иареи уажәраанӡа ак шеибырҳәахьаз мѡашьо.

– Макьана акгьы ҳаламцәажәацт, – Кьаҕәса изеилкааҵәҟьомызт иеилдыркаарц ргәы иҭыхоз.

– Кьагәа иеиҿкаара сара сгәараҭаҿ иҟалароуп, – иааҿахиҵәеит иаразнак аҧшәма.

– Уи зызҳәоуи? – иааҷьеишьеит Кьаҕәса. – Уара думаҳәуп, аха, иагьа умҳәан, сара дсашьоуп. Иара инхарҭа иахьаҵанакуа, имӡырха азааигәараҿ изқәа ҭыҧ сзылымхуа сыҟоума? Ахьымӡҕ сургарц угәы иҭоума, Учахеит? Уи азы иагьумҳәан!

– Уча ас дзалагаз еилкаауп, – иеналеигалеит Ҭагә. – Аус иазеиҕьу ҳәа дазхәыцит.

– Исзеилкаауам, инхарҭа ду аҿы изқәа ҭыҧ ҟамлакәа, абра иҟаҵазар иаҳа аус излахәо, – даанҿасуамызт Кьаҕәса.

– Уара узыцәшәо дахьыҵаҳариуа хыбра гылам ҳәоуп, – иҳәеит Ҭагә. – Уи, иахьа иалагӡаны, аҷкәынцәа идҳарҟаҵоит.

– Ус сымҳәеит, иакәым ала шәысзымхәыцын! – иеааиҭеикит Кьаҕәса. – Абасҟатәи арыцҳара ҳаҕацәа иаҳзааргаз ашьҭахь, ус еиҧш агәаанагара сзазааигәахом. Имацара иоума, ирыцҳахаз егьырҭ аѡнаҭақәа рҿгьы иҟоуп, аха изҵадыриаша қьалакгьы рымаӡам, зегьы блит. Нас Кьагәа изы ахыбра иаҳа сзеилаҳарызеи? Уажәы аҧсы ашәшьырҵа дыҵаургыларгьы ҟалоит. Аха ауаѡы изқәа ҭыҧ иабиҧара рыҧсыжырҭаҿ иҟалароуп.

– Иҧсы ароуп иахьыҟоу умбои, – иҳәеит араатәик.

– Иҧсы ибаѡ иацуп, дахьааго иҳамгои, – ҿааиҭит Кьаҕәса.

– Сыжәлар унапы иануп ҳәа иҿы иаирҳәеит Наҧҳа Кьагәа ихаҭа Уча изы, – Ҭагә иаарылеигалеит иаҳа узызхәыцшаз ажәа. – Иара ииҳәогьы ҳақәныҟәароуп.

– Ихьчатәхашт аҳаҭгәын, – иҳәеит Уча. – Згәы иаанагода, ҵхык реалагӡаны, Мазлоу иҭынхацәа ҳзаарымҳәа?! Урҭ нырцәтәи ақыҭа иаҳа иазгагахашт, иаҳагьы ирзымариахашт аҧсыбаѡ рнапаҿы аагара, рыжәлар рҿаҧхьагьы иехәашт, ршьа зларуз ала. Калдахәараҟа урҭ изларымѡоу мѡазаҵәык ауп, иагьыуадаѡуп, аиҳарак дара рзын – рымцахара шынеи-бакәыз абраҟа иҭахеит. Сара уажәы, ҳаҕацәа ргәашыра маҷк иааиқәтәаанӡа, аѡны саанымгылар ауам, ижәбоит сшьапы зеиҧшроу. Аҳаҭгәынгьы аасыхьчап. Уи адагьы, бгеи қәыҷьмеи изгагахар ауеит.

Абга дақәтәан ззырҳәоз ѡымчыбжьа инареиҳангьы дыхьчатәын, абгақәеи ақәыҷьмақәеи дыҵырхуан ҳәа ирҧхьаӡон. Убригьы Уча ихы иаирхәар акәын. Аха Кьаҕәса рнапаҿы дырзаамго аҿынӡа днеит. Уи дагьақәшаҳаҭхомызт, наҟгьы ааҟгьы еидгыланы, Уча данизыразымха, дара иара ишизыразымхоз иарымҳәазҭгьы. Ганкахьала, Кьаҕәса ибон Уча дышиашаз, дизымӡрѡыргьы дабацоз, ицназгоз дыҟамызт, убри азакәын Кьагәагьы иҧсы анҭаз арҕьажәѡас дызимаз.

Уааҵәҟьа аҷкәынцәа аалырхын, абнахь идәықәырҵеит, абнарасамахә ааргарц, аҧацха аҭӡақәа ршышрацы. Даеа ҷьоукы лазыркын, арацәеи ахәеи ықәыргеит, нас ақьырсҭақәа рҧшаан, ишьҭарҵеит ауацхыр. Гәылак баша дымтәеит. Ааилашәымҭаз аҧацха ҿыцҳҳараӡа игылан, аѡныҵҟа иҭбааҭыцәын. Амала иаармарианы ирхыбит, ааигәа қәак леирымызт, аҧсыжәраенынӡа ирызхарын ҳәа иақәгәыҕны. Аҵхагәҭаны аѡныҵҟа ааилырганы, цәардҕәык ныкҿарҵан, аҧсы дныѡнаргылан, днықәырҵеит. Ашьыжь идәықәырҵаз ашәаҷьҳәацәа мгьежьӡацызт, адырѡаены шьыбжьонынӡа иаар здыруадаз. Изларӡбаз ала, ахымш рзы аҧсыжра еиҿыркаарц иҟан. Уаанӡа анышә иамардар акәын иҭахаз егьырҭ зегьы, нас ианаамҭаз ауаа рфырхаҵа дымѡаҧыргарц изааиртә еиҧш.

Уи ауха акәын, Уча гәыԥ-ҩык арԥарцәа, Дыргәын дназлаз, блабаа рхәы шыҟаз иандәықәиҵаз. Уча Дыргәын, игәы еицҳауа дахьыҟаз, дигәаԥхон, Кьагәа дызхьымзаз, иара дахьигзар иҵахын. Рамхәыҵ деиқәыӷаҳәаҵәҟьаны дааргарц рыдын иара дызлаз агәыԥ. Акраамҭа иахьзымаазгьы игәы ишалаз, насгьы иҟалаз ахьизымдыруаз дшацәшәоз, Уча изыхынҳәит урҭ адырҩаены. Рамхәыҵ изыҳәан Наԥҳа Кьагәа ииҳәаз иаҳазаарын, иҵаацәа иманы, дықәҵит, дахьцазгьы ииашьара ирыздырзомызт. Лацәааихьшьык ҟамҵазакәа аухантәарак ишьҭазаарын, аха ишьҭамҭ рзымпԥшааит. Уи дахьицәцаз азы, Уча игәаҕ пеипеиуан. Аԥсыжра аҽеныҵәҟьа Рамхәыҵ, илахьынҵа рҳасабырц, иус ажәлар ириҵарц избахьан. Наԥҳа Кьагәа иаҟара дахьзеибамгоз изычҳауамызт. Ихынҳәыз ашәаԥьҳәацәа акы инадырцҳаит аҵхагәҭахьы ианеихоз. Учагьы уа даарыдтәалеит, ныҳәаҽақәак нарылаҵаны, хәыҷык диржәырц, аха ихы-игәы иҵаз Рамхәыҵ дахьицәцаз акәын. Уи уажәшьҭа хынҳәышьа иоурымызт, убри угәы ннакылыртә иҟан.

Маҷк рхҟәа нықәырҵарц ианааилыҵкәа, аԥсы дааиҷаԥшьарц, днықонашылеит, уа идтәалазгьы рыконыҟакәа ишьҭырц. Хылкьан лыда уаҩы дыҟамызт. Егьырҭ ндәылҵкәазар акәхарын, лхаҵеи лареи ааизынхарц. Лыбла ҭраа дихәаԥшуан, наскьа дтәаны. Лашьа данылба, лҽеаалԥсахызшәа луит. Илабашьа иҽанҵо, дналхагылан, лыжәҩахыр инапы нықәиҵеит еиҳабык еиԥш. Ианаамҭаз лгәы иҵыхоз нарцәаымҩа ианыз иахьизиамҳәаз азы, даҭамзарц дышлыҳәоз аалнырит. Аԥсыжра араҟа иахьеиҽикааз лара лзгьы еиҕьзар здыруадаз. Уи уажәы мацара акәмызт игәы ианҭашәахьаз. Иахьцалак илцәыуадаҩохон лара, лхаҵа дыҟамкәа, наԥҳаа рҽы атәара. Аԥҳа длоур зны хаҵа дцарын, нас зынза дзаҵәхон. Аҷкәын длоур – изҳарын, нас ани аԥеи иахьырҭахыз нхарҭас ишьҭырхрын. Ирҭаххар Кьагәа анышә дахьамардоз анасҩан адгьыл риҭарын, ирҭахызаргьы ржәытә нхарҭаҽ Кьаҕәса адгьыл имырхрын. Уаанза лаб игәараҭаҽ дыҟазаарын, ишылҭахыз лхәыҷы длаазартә.Уажәы мцхәы дгәыргоаргьы ҟаломызт, лыҕра иҵаз иакәымкәа инырыргьы ҟалон, Зылаҕырз ззамҩа аргоаз Радеда данааҩонашыла, дара даҽеа ҧытрак ара еидтәалан арымз аҽы, нас еицдәықәиҵеит. Уаҵәы агылара рацәаны ирызԥшын. Иаалырҟьаны Уча Радеда даалызхәыцт. Уи Кьагәа дихатәызшәа дылзааигәахахьан, Хылкьангьы лԥсы дылзалхуамызт. Нас лара длыцзааит сымсымаа рыконаҭаҽы. Дыргәын уажәшьҭа дарԥысын, ишиҭахыз днықәарын. Аха наԥҳааи сымсымааи рҭаацәарақәа уажәрааназа еибаркны измаз иашьҭахгьы, еицрыҵшьа рмоур ҟаларын, Наԥҳа Кьагәа хаҵа иԥсыжырҭа асымсымаа рҽы иахьыҟалоз иаҳәозгьы убри акәын. Ибҕа нкыдҵашәа дыштәаз, ила нҭааит. Уи изгәамҭеит аԥацха ҿыц ирызҽамҵаз ашә Дыргәын аашааназа дшылагылаз.

Шьыжьнаҵа агәарԥ ҭәхьан. Амҩагьы ианын шьапыла, ҿыла. Адышшылацәа рҭыԥ аалырхит. Урҭ рнаҩс Кьагәа иҽыхәа ықәыргылан. Атлас ҩежь ақәыршәны, уи акәадыр ақәын хыхь. Акәадыр махаҽы иабҧьар маҭәа хшьын. Аҳәсақәа зегьы ма драшьан, ма дрыхәԥҳан ирԥьабоз ада ак узҳәарымызт: ҿлымсыла рхы-ргәы иасуан, агәарԥ иааҭалаанзагьы. Ахацәа ракәзар – рыхҭарԥақәеи рхылԥарчқәеи ахьыкәыրҵашаз ҳәа ихиаз аишәахь инаргазомызт, агәашә ишааҭашылалак, ирхаз аарыхԥааны инкадыршәуан, иахьынзарҭахыз рхы асреи ргәы аҭасреи роуртә еиԥш. Раҳ дырҵәыуа ҷьушьарын. Аԥацха иныконалеит аҵәыуацәа. Аҵкы ау ҩежьқәа рышәҵаны, рыхцәқәа ԥырҭны, итәан аҳәсақәа. Аԥсы ишьапахьшәа дгылан Хылкьан, уи длывагылан зцәа иҵыԥсаауаз Радеда. Аҵәыуареи аԥьабареи мҩаԥыргон, ауаа ирылиааз азәы изы иеиԥшмыкәа. Иагьаԥьара иагьаҩы абас рнарцәаымҩахь инаскьаргахьан, ус иахәҭан ҳәа. Уажәтәи рхымҩаԥгашьа агәалсра ду ироуз ҩныҵҟала иднарҟаҵон.

Аҳәсақәа рмыткәыма иалан ахатца ихатца иабчарах шәарыцара ашьтахь, дызлаз рылымкаа бнашәарах жьык шылбааимдоз; нхаоык игәы ндырхарҳәа дшәаны, ианааиҭаххоз азы иҽеы кәадыр шақәимхуаз; қәыларак ҟалар, иқәылаз ианаамҭаз иахьырхәра иҽеазырхианы, игәабжьынацәала згәыцә ахы зҭеицалоз иабџьар шкнаҳаз, ашәахь ахы рханы; џьаҧҳаныла енагь дшеибыҭазгьы, хызатцәык баша ишкаимыршәуаз; зныктәи иҧара ҽеак иапараны, Бзыҧ дшахыҧоз, аимҭцәаоцәагьы дрыхьзаны, аҕа дызмыхәоз ар иртәазшәа, уаа шә-оык хыла дшыриаааиз; мцахарак реибашьышьа азәы еиба-шьышьаназ, ифрангь аҳәа иатәеимшьакәа, иҕәакьиа ҟама шны ишыҧцәаз, иааш лабазагьы уи иеицәамкәа ишиҟьоз; Мзахра иҭахаз ршәаџьҳәара дақәымзырада ҧсыхәа шыҟамлаз.

Ҭагә дахьтәаз ирхиауан иҧхьарца. Згәы ҭшьаагаз абжьы цаҕагьы аҧсабара инанык оит. Еиқәызырк оуа игылаз рхы-ргәы иҭалон, ихәыҷызи макьана имицзи ираҳарц, урҭ рышьҭра зҳацҧхьаза ашәа рыцызҳаларц. Нарҭаа ражәабжьгьы зҽаз маҷымхарц:

…Иҽеыхәа мыжда кәадырны игылоуп,

Шьаарцәыраха агәарҧ иқәгылоуп,

Ушәаџьҳәацәа ҭәыци-жьыци иреимакырҭоуп,

Уџьабара мшәи-қәыџьмеи атцагылоуп,

Хы шәки зага шәки згәыҳәҧы икыдыз,

Уа, рыуау, Кьагәа афырхатца!

Аҧсцәыуацәа ирҽарцарц агәылацәа иааганы идырхиауаз ачгахьа уаоы инапы иакуамызт. Амала, ҳәсақәак рҟырҟы анцәҳәыхааза, мцхәы ижәцәамыз хҧа-хҧа кәтаҕь рфон, рбжьы дырхынҳәырц. Даҽеа џьоукыхгьы ауаса кәаци атәани ирылхыз ақьышлыҟ калам-џьамла ирфон. Мыткәыма бжьыла аҧсы иааихамгылакәа, еимҟьарсҭакгьы ҟамлеит. Абас аҭахара угәы азыҳәартә акәын Ауаоы инарцәымоа дшыкәлоз.

Аладантә ахәы иаҽарцәииз амоа ианын уаа шә-оык аҽцәа. Урҭ акыр иааигәахаанза ишшьнаҟәмацәаз аилкаара уадаохеит, уаоы дрызҧшымызт аҟнытә. Раҧхьа игылаз аҳ Кьалышьбеи дҽеыжәцны шьапыла дсоаҽагылеит. Уи иҟаиҵаз збаз ашьнаҟәмацәагьы лҽеыжәҧан, иааилагыланы раҳ иоаишьҭалеит. Кьалышьбеи, а-Инал-иҧа дицны, агәарҧ дааҭашылеит. Аҳәсақәа оаибаргылақәан, рхы-ргәы ҧҽуа ихагылан. Кьалышьбеи аҧсы дааизааигәахан, игәы иқәыз инапқәы иарҕьа напы рҟьаҟьаны инарыкәиҵеит, ҧыткгьы дааихахеит. Уи ичымазара аҟара Наҧҳа Кьагәа иҭахара изацнаҵазшәа, ихәда хеы, ихы икәае дыҟан Аҧсны аҳ. Данык одәылҵгьы агәыцхәцәа днарыдышшылан, рхахьы аҭыҧ ахьидырбаз длатәеит, зҧа дыҧсыз иҧшра аахәаны. Игәы еиҟаратцәкьамызт. Есааира зҭагылазаашьа шәарҭахоз иаҳра аҳәаакәа иҵегь аееиҵанакуазшәа ибон.

– Арҭ ахырҵәарақәа ак рзызбатәуп, – дааизхьаҳәт а-Инал-иҧа.

– Ҽыхәшәтәрақәак сырҽуп, – иҳәеит Аҧсҳа Кьалышьбеи. – Мшынла срызцароуп абыхәқәа, рҭыҧ иқәысцароуп, иаҭаххар аибашьра ҭацаны.

Убри ашьҭахь дук хара имгакәа, аҳалалҭара ҟарҵеит. Ажәак ихызҳәаарц зҭахыз ауаа маҷмызт, аҳалал изҭар зҭахыз иаҳагьы ирацәан. Амра лҭашәааанза, аамҭа аарымнахит. Аҧсы даашьҭхны, рҽынархеит. Ашақәа аоны иахыкәыршаны, ҧшь-оык иааныркылеит, иш-ҽыцыз инхарц, уаҳагьы иаамҭамкәа уаоы ддәылыргартә дырнамҭарц. Аҧацха аханы аҭәатцла ду аееимартаҕаны игылан, ақыҭа зегьы иахылаҧшуазшәа. Уи атцаҟа ауардын моа оаган. Оба-хҧа шьамаҟа амоа анаосан амашана рхиан, иаамоаслак аҳаҭгәын днеихыр-хәарц. Абри аҭыҧ бзиа ибон зыниашьа зхатцашьаз Наҧҳа Кьагәа ахатца. Абра уқәгыланы уҧшыр, Калдахәара унапсыргәыҵеиҧш иубарҭан, иҵегь ибзианы иубарҭан Мраҭашәарахь

иҟаз Бзыҧ арха, уи иахыкыз иара иқыҭагьы. Ҩ-қыҭак наҟ-ааҟ еиҽаҧшуан, иара илаҧшгьы рхын абраантә дахьҧшуаз ҷьанаҭ гыларҭас изауз.

Ианвар – август 1980 шықәса,

Ианвар – август 1982 шықәса.

Ақыҭа Бзыҧҭа

ҨЫШӘҞА ШЫҚӘСА РЫШЬҬАХЬ

Анҭәамҭа

Арҭаҩы ахәымҽхан, агәарҧ данааҭалоз, агәашә иавҭаз агазеҭқәа аавҭихын, «Аҧсны ҟаҧшь», 1989 шықәса апрель мза қ рзы иҭыҭыз, раҧхьа иаахиртит. Аҧшбатәи адаҟьаҽ ианын астатиа: «Жәлар рфырхаҭа ижәлар рахь дааит».

«…Кьагәа дахьжу ауаа иахьырҽахырсҭам иахҟьаны, иҳазбеит ибаҩ ыҭхны ақыҭа агәаҽы иамаадарц… ҳгәы иаанагомызт, Кьагәа ак ицыржызар аамҷыдахараз, ибаҩ аабоит ҳәа. Уамашәа иубаша, аҧсыбаҩ еибган… Аҧсыбаҩ ҳаҭыр ақәҭаны иаашьҭаҳҳит, ишаҧу еиҧш. Илбаагеит ақыҭа аусҳәарҭа ашьҭахь, иара убра анышә иамаадеит».